T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ TİCARİ İLİŞKİLERİ (ZİRAİ ÜRÜNLER, 1850-1917)

GÜLŞAH KAYA

DOKTORA TEZİ

DOÇ. DR. SEVDA ÖZKAYA SOFU

HAZİRAN - 2023
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Gülşah KAYA

ÖZET

DOKTORA TEZİ

OSMANLI DEVLETİ-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ TİCARİ İLİŞKİLERİ (ZİRAİ ÜRÜNLER 1850-1917)

GÜLŞAH KAYA

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
DANIŞMAN: DOÇ. DR. SEVDA ÖZKAYA SOFU

Bu çalışmada 19. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türk-Amerikan ticari ilişkilerinde en çok ticareti yapılan zirai ürünler ele alınmıştır. Çalışmada yerli ve yabancı tetkik eser, gazete ve dergilerin yanısıra, Osmanlı Arşivi ve Amerikan Ulusal Arşivi'nden istifade edilmiştir. ABD, 1783 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra gelişip genişlemek için ticarete yönelmiştir. Bu bağlamda ilk ilişkiler Garp Ocaklarında başlamıştır. 1827'de Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılması hadisesi Osmanlı Devleti'ni ABD'ye yakınlaştırmıştır. Bunun neticesinde de iki devlet arasında 1830 yılında Dostluk ve Ticaret Anlaşması yapılmış, ABD'ye "en ziyade müsaadeye mazhar devlet" statüsü verilmiştir. Böylelikle resmi ilişkiler başlamış ve 19. yüzyılda sömürgecilikle gelişen emperyalizm Osmanlı topraklarında kendisini iyice hissettirmiştir. Osmanlı Devleti ise batıya karşı uyguladığı "denge politikası" gereğince ABD'nin topraklarında gözü olmadığını düşünerek ABD'ye yakınlaşmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin dışa bağımlılığı iyice artmış ve bu durum devletin dış politikadaki manevra alanını fazlaca daraltmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin daha çok hammadde ihraç eden, mamul madde ithal eden bir devlet konumunda olduğunu görüyoruz. İki devlet arasında en fazla ticareti yapılan zirai ürünler, afyon haricinde, hububat, pamuk, meyan kökü, tütün, incir ve kuru üzümdür. Dünya çapında yaşanılan ekonomik bunalımlar, savaşlar, salgın hastalıklar, aşırı soğuk ya da sıcaklar gibi nedenlerle iki ülke arasındaki ticaret zaman zaman durma noktasına kadar gelmiştir. Yapılan devlet teşvikleri ile fazlaca mahsul alınması ve ihtiyaç fazlasının ihraç edilmesi, yine savaşlar nedeniyle bazı devletlerin hammadde ihtiyacını karşılama telaşlarına düşmeleri ve ithalata yönelmeleri gibi nedenlerle zirai ürünlerde ticari münasebetlerin arttığı olmuştur.

ANAHTAR KELİMELER: Osmanlı Devleti, ABD, hububat, pamuk, incir, kuru üzüm, tütün.

Haziran 2023, 304 Sayfa

ABSTRACT

PH. D THESIS

OTTOMAN STATE- UNITED STATES COMMERCIAL RELATIONS (AGRICULTURAL PRODUCTS 1850-1917)

GÜLŞAH KAYA

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF HISTORY
CONTEMPORARY HISTORY
SUPERVISOR:ASSOCIATE PROFESSOR SEVDA ÖZKAYA SOFU

In this study, the most traded agricultural products in Turkish-American commercial relations from the second half of the 19th century to the First World War are discussed. In the study, besides the local and foreign research works, newspapers and magazines, the Ottoman Archives and the American National Archives were benefited. After the USA gained its independence in 1783, it turned to trade in order to develop and expand. In this context, the first relations started in the Western Hearths. The incident of the burning of the Ottoman navy in Navarin in 1827 brought the Ottoman Empire closer to the USA. As a result of this, a Friendship and Trade Agreement was signed between the two states in 1830, and the USA was given the status of "the most favored state". Thus, official relations began and imperialism, which developed with colonialism in the 19th century, made itself felt in the Ottoman lands. The Ottoman Empire, on the other hand, got closer to the USA, thinking that the USA did not have an eye on its territory, in accordance with the "balance policy" it implemented against the west. After the Crimean War the foreign dependency of the Ottoman Empire increased considerably and this situation narrowed the maneuvering area of the state in foreign policy. In this period, we see that the Ottoman Empire was in the position of a state that exports mostly raw materials and imported finished goods. The most traded agricultural products between the two states, except opium, are cereals, cotton, licorice, tobacco, figs and raisins. Trade between the two countries has come to a standstill from time to time due to worldwide economic depressions, wars, epidemics, extreme cold or heat. It has been observed that commercial relations in agricultural products have increased due to the fact that the state did not turn to imports due to the fact that the government incentives bought a lot of crops and the surplus was exported and some states were in a hurry to meet their raw material needs due to the wars and turned to imports.

KEYWORDS: Ottoman Empire, USA, cereals, cotton, tobacco, raisins, figs.

June 2023, 304 Page

TEŞEKKÜR

İlk olarak belirtmeliyim ki yıllar süren, ciddi bir emek, özveri ve fazlaca mesai ile hazırlamış olduğum doktora tezimi bu aşamaya getirmenin sevincini ve gururunu yaşamaktayım. Bu konuda danışmanlığımı üstlenen, konu seçiminde ve çalışmanın gelişmesinde beni sınırlamayan, gerek konu dâhilinde gerek konu haricinde tavsiyeleri ve tecrübeleriyle yolumu gösteren, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Sevda Özkaya Sofu'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez izleme komitemde bulunarak kıymetli görüşleri ve destekleri ile çalışmanın şekillenmesini sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Ercan Çelebi ve Doç. Dr. Ayşe Özkan'a, desteklerini sürekli hissettiğim aileme ve akademik serüvendeki bu tatlı telaşın içine doğan biricik oğlum Yiğit Alp'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GÜLŞAH KAYA

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **ix**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **xi**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xii**
1. GİRİŞ **1**
2. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA İLK İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI **18**
2.1 Garp Ocaklarında Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri 18
2.1.1 Amerika Birleşik Devletleri-Fas İlişkileri 20
2.1.2 Amerika Birleşik Devletleri-Cezayir İlişkileri 21
2.1.3 Amerika Birleşik Devletleri-Trablusgarp İlişkileri 24
2.1.4 Amerika Birleşik Devletleri-Tunus İlişkileri 26
2.2 Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler 28
2.2.1 İki Ülke Arasında Konsoloslukların Açılması 30
2.2.2 İki Ülke Arasında Elçiliklerin Açılması 33
2.2.2.1 Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nde elçilik açması 33
2.2.2.2 Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'nde elçilik açması 35
3. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER **38**
3.1 Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında Resmi Olmayan Ticari İlişkiler 38
3.1.1 Amerikan Ticareti ve İzmir 39
3.2 Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile Ticaret Anlaşması Yapma Girişimleri 41
3.3 Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması (7 Mayıs 1830) 44
3.4 1830 Anlaşmasından Sonra Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Ticari İlişkiler (1830-1862) 52
3.5 Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan Seyr-i Sefain ve Ticaret Anlaşması (13 Şubat 1862) 59
3.6 1862 Anlaşmasından Sonra Osmanlı Devleti ile ABD Arasındaki Ticari İlişkiler (1862-1917) 67
3.7 Osmanlı Devleti- ABD Ticaret Hattı 102
4. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA TİCARETİ YAPILAN ZİRAİ ÜRÜNLER (1850-1917) **108**

4.1 Hububat 108
4.1.1 Osmanlı Devleti-ABD Arasındaki Hububat Ticareti (1850-1917) 115
4.1.1.1 İstanbul ve İzmir Limanlarından ABD'ye yapılan hububat ihracatı (1850-1917) 127
4.1.1.2 ABD'den İstanbul ve İzmir Limanlarına yapılan hububat ithalatı (1850-1917) 130
4.2 Pamuk 150
4.2.1 Amerikan İç Savaşı'nın Osmanlı Pamuk Ziraatı ve Ticaretine Etkileri 155
4.2.2 Amerikan Pamuk Tohumu 164
4.2.3 Osmanlı Devleti-ABD Arasındaki Pamuk Ticareti (1850-1917) 174
4.3 Meyan Kökü 181
4.3.1 Osmanlı Devleti- ABD Arasındaki Meyan Kökü Ticareti (1850-1917) 184
4.4 Kuru Üzüm ve İncir 192
4.4.1 Osmanlı Devleti- ABD Arasındaki Kuru Üzüm ve İncir Ticareti (1850-1917) 206
4.4.2 Gümrük Vergisi Meselesi 220
4.4.3 Salgın Hastalıklar ve Ticarete Yansımaları 224
4.5 Tütün 226
4.5.1 Tütün Reji İdaresi 236
4.5.2 Osmanlı Devleti-ABD Arasındaki Tütün Ticareti (1850-1917) 242
5. SONUÇ ve ÖNERİLER 256
KAYNAKLAR 270
EKLER 293

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 4.1 Türk tütününden üretilen tütün ürünlerine birkaç örnek..... ..231

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 1 Ekim-31 Aralık 1858 tarihleri arasında İzmir'in ABD'den ithal ettiği ürünler ve değeri. 56
Tablo 3. 2 1 Ekim-31 Aralık 1859 tarihleri arasında İzmir'in ABD'den ithal ettiği ürünler ve değeri. 57
Tablo 3.3 30 Aralık 1858 tarihinden 30 Eylül 1866 tarihine kadar İstanbul Limanı'na gelen ve limandan ayrılan Amerikan gemilerinin sayı ve tonajı. 70
Tablo 3.4 30 Eylül 1865 tarihinde sona eren çeyrek için İstanbul'dan ABD'ye yapılan ihracat ürünleri ve değeri. 73
Tablo 3.5 30 Eylül 1865 tarihinde sona eren çeyrek için ABD'den İstanbul Limanı'na ithalatı yapılan ürünler ve değeri. 74
Tablo 3.6 30 Eylül 1866 tarihinde sona eren üçüncü çeyrekte İstanbul'dan ABD'ye ihracatı yapılan ürünler ve değeri. 76
Tablo 3.7 30 Eylül 1866 da sona eren üçüncü çeyrek için ABD'den İstanbul Limanı'na yapılan ithalat ürün ve değerleri. 77
Tablo 3.8 31 Mart 1869 tarihinde İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu tarafından hazırlanan fatura defteri. 78
Tablo 3.9 ABD-İzmir ticareti (1868-1872). 79
Tablo 3.10 1878-1879 Türkiye'nin ihracat değerleri. 79
Tablo 3.11 1878-1879 Türkiye'nin ithalat değerleri. 80
Tablo 3.12 30 Haziran 1876'da sona eren çeyrek için İstanbul'un ABD ile olan ticareti. 82
Tablo 3.13 1878-1899 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithalat ve ABD'ye ihracat değerleri. 90
Tablo 3.14 Gordon Leland'a göre 1832-1912 yılları arasında ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret hacminin dolar cinsinden miktarı. 91
Tablo 3. 15 1900-1913 arasında Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracat ve ABD'den ithalat değerleri. 107
Tablo 4.1 1907 senesinde buğday ihraç eden memleketlerin memalik-i saireye gönderecekleri buğdayların miktarı 125
Tablo 4.2 1859 yılından 30 eylül 1866 yılına kadar İstanbul Limanı'na girip çıkan gemilerin adet ve tonajı. 132
Tablo 4.3 1909 ile 1910 senelerinde pamuk dokuma fabrikaları olan başlıca on bir memlekete yapılan ham pamuk ithalatı (cetvelin adetlerin her biri 10.000 kg'ı gösterir). 179
Tablo 4.4 1889 yılında İzmir Limanı'ndan ihraç edilen meyan kökü miktarı ve değeri. 185
Tablo 4.5 1873-1884 yılları arasında İzmir'den ABD'ye meyan kökü ihracatı. 187
Tablo 4.6 1907 yılında mevcut yerli bağlar ve Amerika asma bağları 196
Tablo 4.7 1907 senesinde çekirdeksiz üzüm yetiştiren yerler ve kantar itibariyle miktarları. 197
Tablo 4.8 Filokseranın hangi tarihte, hangi kazada sirayet ettiği ve sirayet ettiği tarihte ne miktar yerli bağ mevcut olduğunu gösterir. 199
Tablo 4.9 1917 yılında yerli bağların durumu. 200
Tablo 4.10 1 Ekim- 31 Aralık 1858 arasında İzmir'in ABD'ye ihracatı. 208

Tablo 4.11 1 Ekim- 31 Aralık 1859 döneminde İzmir Limanı'ndan ABD'ye yapılan ihracat. 209
Tablo 4.12 1868 yılı son çeyreğinde (Ekim-Aralık) İzmir'den ABD'ye yapılan ihracat. 209
Tablo 4.13 20 Haziran 1900 ile 30 Haziran 1910 arasında Amerika'ya ithal olunan Osmanlı tütünleri. 253
Tablo 4.14 ABD'de bulunan fabrikalarda 1 ay zarfında imal edilen sigara miktarı. 254

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	**:** Amerika Birleşik Devletleri.
a.g.e	**:** Adı geçen eser.
a.g.m	: Adı geçen makale.
a.g.t	: Adı geçen tez.
bkz.	: Bakınız.
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi.
Çev.	: Çeviren.
İ.İ.B.F	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
Kg	: Kilogram.
Km	: Kilometre.
MCSA	**:** Manchester Pamuk Tedarik Birliği.
M.K.Ü	: Mustafa Kemal Üniversitesi.
M.Ö	: Milattan önce.
No	: Numara.
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi.
s.	: Sayfa.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
t.y	: Tarih yok.
y.y	: Yayın yeri yok.
v.d	: Ve diğerleri.

1. GİRİŞ

Bu bölümde ilk olarak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, kavramsal bir çerçeve çizilmesi uygun görülmüştür. Konuyla ilgili temel kavramlar olan üretim, ziraat, ticaret, ekonomi, iktisat, ithalat ve ihracat terimlerine kısaca değinilmiştir:

İnsan yaşamında temel bir unsur olan üretim, insanoğlunun yaşayabilmesi için gerekli her türlü araç ve besinleri kendi işgücünü kullanarak doğadan elde etmesidir.[1] İbn Haldun, üretmeyi yani iktisadi faaliyette bulunmayı, insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak görür. Hayvanlar ihtiyaçları olan ürünleri çevrelerinde hazır olarak bulup tüketebilirler, insan için ise durum farklıdır. İnsanoğlu çevresindeki şeyleri, ihtiyacını karşılayabilmek için üretim sürecinden geçirmelidir.[2]

Ziraat ise şöyle tarif edilebilir: "Ziraat toprağı oluşturan bir takım madenleri nebatata, ete, süte ve sair maddelere dönüştüren düzgün bir arazi dâhilinde, az bir zaman zarfında idareli bir surette, revaçlı mahsul elde etmeye vasıta olan bir sanattır."[3] "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde[4] ziraatten şu şekilde bahsedilmiştir:

> "Ziraat, bir memleketin ruhu, medeniyetin temelidir. Çünkü bir memlekette ziraat olmazsa insan yaşayamaz. Bir memleket zirai mahsul yetiştirmedikçe orada sanat ve ticaret meydana gelemez. Böylece medeniyet denilen ilerleme hâsıl olamaz. Hiçbir memlekette ziraat terakki etmedikçe sanat ve ticaret de ilerleyememiştir. Sanat ve ticarette gelişen devletlerin ilerlemeleri, ziraatlarının fen dairesinde icrası neticesidir. Ziraat bütün sanatların esasıdır. Görünüşte kaba zannolunur; fakat pek naziktir, kolay görünür; lakin pek güçtür. Çünkü öğrenilmesi senelere muhtaç birçok fenlerin, ilimlerin tatbikâtı neticesidir. Tahsil olundukça inceleşir, terakki ettikçe ehemmiyetleşir. Ucu bucağı bulunmayan bir fendir. Ziraat ve ziraat şubelerinin tamamına vâkıf olmak mümkün değildir. Çünkü ziraatın her şubesi başlı başına derin tetkikler ve uzun tecrübeler gerektirir."[5]

Değişik ürünlerin birbirleri ile değiştirilmesi zorunluluğundan doğan ve ucuza alıp pahalıya satarak aradaki fark kadar para kazanma işine ise "ticaret" denilmektedir. Ticaret ilk olarak sadece üreticiler arasında yapılırken, zamanın ihtiyaçları gereği bir

---

[1] Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981, s.438.
[2] İbrahim Erol Kozak, **İnsan-Toplum-İktisat, İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi**, Değişim Yayınları, Adapazarı 1999, s.21.
[3] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Nisan 1323, Sayı:1, Sene:1, s.7-8.
[4] Çalışmada fazlaca istifade ettiğimiz Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi yayın hayatına 23 Nisan 1323 (Miladi 1907) tarihinde İzmir'de başlamıştır. İlk sayısından sonraki nüshaları Pazar günleri çıkmıştır. Gazetenin idarehanesi daha sonraları İstanbul Cağaloğlu'na taşınmıştır.
[5] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Nisan 1323, Sayı:1, Sene 1, s.5.

aracıya ihtiyaç duyulmuştur. İnsanların kendi aralarında yaptıkları alışverişe ticaret, bunun yapılmasını sağlayan bu aracılara ise "tüccar" denilmektedir.[6]

"Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde ticaretin tarihi, tarifi ve maksadı şu şekilde anlatılmıştır:

> "Ticaret medeniyet ile beraber doğmuştur. İlk devirlerde insanlar kendi ihtiyaçlarına mahsus eşyayı yine kendi elleriyle istihsal ve tedarik eder iken sonra medeniyetin zuhuru ile beraber ticaret vücuda gelmiş, heyet-i beşeriyyenin muhtelif sınıfları arasında ticaret münasebeti tesis etmiştir.
>
> Ticaret ne demektir ve ticaretten maksat nedir? Buna en kısa cevap "muhtelif suretlerin mübadelesi" olarak verilebilir. Ticaretten maksat ise ötede beride dağınık bulunan eşya ve ticari emtiayı bir yere toplamak ve sonra bunları ihtiyacı olanlar arasında dağıtmak ve taksim etmekten ibarettir."[7]

Ekonomi veya iktisat ise mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketimini inceleyen sosyal bir bilimdir. Ekonomik aktörlerin davranış ve etkileşimlerine, ekonomilerin nasıl işlediği ile ilgilenir.[8] İktisat ilmi, insanların çalışma ve gayretinin daima faydalı ve kârlı olması usullerinden bahseder. Bu çalışma ve gayretin serbest bir halde bulunmasını, yani bir sanatın yalnız bazı kimselere ve belirli mevkilere tahsis edilmemesini ve herkesin istediği sanatı arzu ettiği mahalde işlemek üzere serbest bırakılmasını (serbest-i amal) tavsiye eder. Her sanat sahibi maddi ve manevi sermayesini istediği yerde, istediği şekilde sarf etmeye başlayınca rekabet çok güzel bir hâl alabilir.[9]

Ticaret, şehir veya devletlerarası yapılabilmektedir ve devlet ya da toplumların hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Toplumlar ürettikleri ihtiyaç fazlası ürünleri pazarlarlar ki buna "ihracat" denilir; üretemedikleri ihtiyaç olan ürünleri de yurt dışından getirtmek zorunda kalırlar, buna da "ithalat" denilmektedir. Bu ihracat ve ithalat kavramları, ülke ekonomisi ve politikasının gidişatını belirleyen ana faktörlerdendir.

---

[6] Hançerlioğlu, a.g.e, s. 394.
[7] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Nisan 1323, Sayı:1, Sene: 1, s.7-8.
[8] Paul R. Krugman-Robin Wells, **Economics**, Worth Publishers, 2012, s.2.
[9] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 29 Nisan 1323, Sayı:2, Sene: 1, s.24.

Tarihi süreç içerisinde de Türk- Amerikan ilişkilerinin temelini ticaret oluşturmaktadır ve kurulan ilk ticari ilişkiler Osmanlı dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile yakınlık kurmasının başlıca sebebi ticaret iken, Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yakınlaşma sebebi kendisine dış destek araması ve özellikle ordusundaki bir takım eksikliklerdir. Bu dönemde ABD, dünya ticareti için önemli noktalardan biri olan Akdeniz'de ticaret yapmak istemiştir, Akdeniz ise Osmanlı hâkimiyetindedir. Bu sebeplerle ABD-Osmanlı Devleti münasebetleri başlamıştır. Ticaretle başlayan ilişkiler, siyasi, askeri ve hukuki boyutlara uzanmıştır.

Bu konularla alakalı birçok akademik çalışma yapılmış, genelde ilişkiler bir bütün olarak ele alınmıştır. İki ülke arasında yapılan silah ticareti üzerine ayrıca çalışılmıştır. Fakat yapılan çalışmalarda ABD ve Osmanlı Devleti arasında ticareti yapılan zirai ürünler konusunda fazla ayrıntıya inilmemiş, yapılan zirai ticaret yüzeysel bir şekilde geçilmiştir. Bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla tarihi perspektif bakış açısıyla, özellikle birincil kaynaklar vasıtasıyla bu konunun ele alınması uygun görülmüştür.

Ayrıca şimdiye kadar yapılan çalışmalar genelde 20. yüzyıldan sonrasını, özellikle Cumhuriyet dönemini konu almışlardır. Osmanlı dönemini şamil sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışma konusu olan dönem 1850-1917 arasıdır. Tez konusunun 1850'den başlatılma sebebi Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle ABD ile olan ticari münasebetlerin gelişme göstermesidir. Çalışmanın 1917 yılında sonlandırılma sebebi ise I. Dünya Savaşı ile birlikte Türk-Amerikan siyasi münasebetlerin artık durma noktasına gelmesidir. Ayrıca tezin iktisat tarihi, uluslararası ilişkiler, yakınçağ siyasi tarihi gibi disiplinler arası bir çalışma olması bu tezi özgün kılan önemli bir özelliktir.

Çalışmanın en önemli kaynaklarını T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nden elde edilen belgeler oluşturmaktadır. Dönemin Amerikan konsoloslarının bizzat yazdıkları konsolosluk raporlarından istifade edilmiş olması çalışmayı orijinal kılan etkenlerden birisidir. Aynı zamanda dönemin basınından da geniş ölçüde istifade edilmiş, birçok yerli ve yabancı tetkik eserlere yer verilerek birincil kaynaklar desteklenmiştir. Konuyla ilgili hazırlanan tezlerden de faydalanılmıştır.

Mine Erol'un "Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları" adlı eseri Osmanlı Devleti ile ABD arasında yapılan ticari anlaşmalarla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Fuad Ezgü'nün 1949 yılında yazdığı "Osmanlı İmparatorluğu- Amerika Birleşik Devletleri İktisadi, Siyasi ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)" başlıklı eseri konuyla ilgili önemli kaynaklardandır.

Ayrıca Fahir Armaoğlu'nun "Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri", Akdes Nimet Kurat'ın "Türk Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1859)", Çağrı Erhan'ın "Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri" ve Nurdan Şafak'ın "Osmanlı- Amerikan İlişkileri" adlı eserler tezde faydalanılan başlıca eserlerdir.

Çalışmada yerli ve yabancı, arşiv ve basın kaynaklarından istifade edilmesi objektif bir çalışmanın ortaya çıkması bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki münasebetleri iyi anlayıp değerlendirebilmek için ilk olarak 19. yüzyılda iki ülkenin içinde bulunduğu duruma değinmek gerekmektedir. Çünkü tarih boyunca devletlerin izledikleri siyaset ticaretlerini şekillendirmiş, aynı şekilde yaptıkları ticaret de siyasetlerine yön vermiştir. Ayrıca bu dönemde dünyada yaşanan bazı önemli olaylara da değinmek gereklidir. Çünkü devletlerin izledikleri gerek siyasi, gerek ticari politikalar dünyadaki bazı olaylardan bağımsız olarak gelişmemektedir.

Öncelikle 19. yüzyılın başlarından I. Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumu, özellikle ekonomik açıdan, ele almakta fayda vardır:

Yakınçağın başlarında, Osmanlı Devleti; bugün Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya (Eflak-Boğdan), Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir olarak bilinen yerleri kapsamaktaydı. Bunlardan başka Akdeniz'in doğusundaki Girit ve Kıbrıs büyük adaları ile Ege Denizi'nin bütün adaları İmparatorluk sınırları içerisindeydi. Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Kızıldeniz birer Türk deniziydiler. Adriyatik Denizi ile Basra Körfezi kıyılarında Türk toprakları yer alıyordu. Ayrıca Akdeniz

kıyılarının ise dörtte üçü Türk idi. Bu bakımdan Osmanlı Devleti dünyanın en büyük imparatorluklarındandı.[10]

Osmanlı Devleti kuruluşundan tam 400 yıl sonra en geniş sınırlarına ulaşmış ve üç kıtaya birden yayılmıştır. Fakat 1699 yılından itibaren Osmanlı "gerileme dönemi"ne girmiştir. Gerileme denilince genel olarak, devletin Avrupa'daki topraklarının doğuya doğru gerilemesi anlaşılmalıdır. Yani, İmparatorluğun toprak kaybı başlamış bulunmaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise parça parça toprak vermekten ziyade, her savaştan sonra, Osmanlı egemenliği altındaki milletler birer birer bağımsızlıklarını kazanıp, imparatorluktan kopmuşlardır ki, böylece imparatorluk "parçalanma" dönemine girmiştir.[11]

Osmanlı Devleti'ni zayıflatan iki temel gelişme hiç şüphesiz Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılabı olmuştur. Fransız İhtilali'nin Avrupa'da ulusçuluk ve ulus-devlet olma hareketini kuvvetlendirmesi, Avrupa'nın ortasında iki büyük devletin, İtalya ve Almanya'nın, ulusal birliklerinin tamamlamasına neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Ortadoğu'daki topraklarında yaşayan farklı unsurların bağımsızlıklarını alıp devletten ayrılmaları sonucunu da doğurmuştur. Böylece devlet bünyesindeki azınlıklar birer birer bağımsızlıklarını almışlar ve devletin parçalanma süreci başlamıştır.[12]

Sanayi İnkılabı'na gelecek olursak; bilindiği üzere 18. yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere'de kömür enerjisinden faydalanılmaya başlanmış ve böylece üretimde insan gücünün yerine makineler geçmiştir. Büyük insan kitleleri için üretime geçilmiş ve dış ticaret hacmi büyük ölçüde artmıştır. Makine imalatı mallar, makine üretimi yapılmayan devletlerin pazarlarına hükmetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ise bu dönemde böyle bir Sanayi İnkılabı tam olarak gerçekleştirilmediği için[13] Osmanlı

[10] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2007, s.1.
[11] Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 42.
[12] Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)**, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 163-164.
[13]Osmanlı Devleti'nde Sanayi İnkılabı tam olarak gerçekleşmemiştir. Çünkü devlet ne zaman bir yenilik yapmak üzere "tepeden" başlatılan bir hareketle yola çıktıysa, ya tabandan ya da tavandan gelen "geriye dönüş" reaksiyonuyla karşılaşmış ve sonuçta yenilik hareketleri sonuçsuz kalmıştır. Örneğin, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa matbaayı getirerek toplumda bir şekide Rönesans yapıp toplumu laik ve çağdaş bir hâle getirme, ticaret oligarşisini vergilendirmek suretiyle devlet hazinesini kuvvetlendirme, pamuklu ve ipekli dokuma tezgâhları ve çini fabrikaları kurarak sanayileşme girişimi başlatmıştı. 1718-1730 Lale Devri olarak bilinen bu dönem, Patrona Halil'in "din elden gidiyor" başkaldırısı ve İbrahim Paşa'nın öldürülmesiyle neticelenmişti. Bu yeniliklerin yapılmak istenmesinin temel nedeni, ithalatı ve tüccarın gelirini vergilendirmek, ihracatı devamlı hale getirecek

piyasası yabancı malların taarruzuna maruz kalmıştır. Böylece memleket endüstrisi yavaş yavaş silinmiş ve dolayısıyla halk fakirleşmeye başlamıştır.[14]

Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkileyen bir diğer sebep ise devletlerarası münasebetlerde "yalnız kalma" politikasını izlemiş olmasıdır. Osmanlı Devleti, devletlerarası yerini tutmak için kendi kendine yeterlilik prensibini uygulamıştır. Osmanlı devlet adamları kendi devlet çıkarları için Hristiyan bir devletle eşit esaslar içinde anlaşma imzalayamayacağı görüşüne sahiptiler. Devletlerarası münasebetlerde yalnız kalmayı kabul etmiş olmaları, Osmanlıları Batı'nın diplomasi usullerine de yabancı kalmasına neden olmuştur.[15] Osmanlı Devleti'ndeki diplomasinin yetersizliği ve tek taraflı diplomasi sistemi, Babıâli'nin zaman zaman İstanbul'daki yabancı elçilerin yanıltmalarına kapılarak önemli siyasi hatalar yapılmasına da neden olmuştur.[16] Osmanlı Devleti diğer devletlerle kendisini eşit değerlendirmediği için ve uluslararası sitemde de "eşitlik" temel kuram oluğu için, 18. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinde "diplomasi" ya da "dış politika" yoktur. Diğer taraftan son zamanlara kadar merkezde dış politikayı belirleyecek bağımsız bir kurum (Dışişleri Bakanlığı) olmadığı gibi böyle bir politikayı çeşitli amaçlar doğrultusunda uygulayacak dış temsilcilikler de kurulmamıştır.[17]

Devletin ekonomik yönden zayıflamış olması devleti olumsuz etkileyen bir diğer etkendir. Bilindiği üzere Kanuni'den sonra Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları azalmaya başlamıştır. Bunun başlıca nedeni fütuhat döneminin kapanmasıyla Osmanlı hazinesinin önemli gelir kaynaklarından birini kaybetmesidir. Aynı zamanda Coğrafi Keşifler nedeniyle Osmanlı toprakları üzerinden geçen ticaret yolları (İpek Yolu) okyanuslara kaymış ve Osmanlı hazinesi ikinci önemli gelir kaynağını kaybetmiştir. Ayrıca Amerika'dan altın ve gümüş gibi değerli madenlerin Avrupa'ya, oradan da Osmanlı Devleti'ne akışı devletin fiyat ve mali politikasını alt üst etmiştir. Sonuçta

olan fabrikaları kurmaktı. Bu sürecin sonunda 1693 kapitülasyonları genişletilmiş ve 1740 yılında Rusya ve Avusturya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemesi için Fransa'ya kapitülasyonlar verilmiştir. Bir süre sonra da ilk borçlanma sözkonusu olmuştur. Bkz. Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s.15.

[14] Karal, a.g.e, s. 8.

[15] Karal, a.g.e, s. 8-9.

[16]Fuad Ezgü, *"Osmanlı İmparatorluğu- Amerika Birleşik Devletleri İktisadi, Siyasi ve Kültürel Münasebetlerinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)"*, **İstanbul Üniversitesi**, Doktora Tezi, İstanbul 1949, s. 42.

[17] Sander, a.g.e, s. 13.

Osmanlı'nın ihraç malları ucuzlamış, bu da büyük gelir kaybına neden olmuştur. Zaten Avrupa mallarının rekabeti Osmanlı sanayisinin çökmesine sebebiyet vermiştir. Bu olumsuzluklar karşısında sınırları çok genişlemiş olan Osmanlı Devleti'nin artan bürokrasiye maaş ödemesi, yenilgilerin artmasıyla fazlalaşan harp masrafları, daimi düzenli ordunun masrafları ile yükü oldukça artmıştır. Bu sıkıntıları gidermek için devlet vergileri arttırmak, paranın değerini düşürmek, memurlara az maaş vermek gibi yollara başvurmak zorunda kalmıştır. Bu tedbirler de halkı, asker ve ulemayı, bürokratları rahatsız etmiştir. Böylece merkezi otoritede zafiyetler başlamış[18], Osmanlı'nın idari, askeri, sosyal ve iktisadi yapısı, eğitim ve tımar sistemi bozulmaya başlamış ve böylece devletin klasik dengeleri alt üst olmuştur.[19]

18. yüzyıla damgasını vuran emperyalizm[20], 19. yüzyılda uluslararası ilişkilerde oldukça etkili olmuştur. Batıda oluşan "Avrupalı üstündür, medenidir" mefkûresi tüm dünyadaki siyasi olayları yönlendirmiştir.[21] Büyük güçler artık savaş yerine diplomasiyi en etkili şekilde ve daha aktif kullanmaya başlamışlardır. Askeri güç kullanarak varlığını korumanın mümkün olmadığını anlayan devlet adamları bu yüzyılda Batı diplomasisi yöntemlerini kullanarak ilgili devletlerle politik uzlaşma zemini oluşturmaya başlamışlardır. "Diplomasi yılı" olarak düşünülen 19. yüzyılda Osmanlı, dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak son iki yüz yılda izlemiş olduğu denge politikasını artık daha fazla manevra ve kabiliyetle yönetme ihtiyacı hissetmiştir.[22]

19. yüzyılda Avrupa ise ticari, ekonomik, malî, siyasî, kültürel emperyalizmini tüm dünyaya yayarak dünyayı yarı-sömürge haline getirmiştir. Artık, iş adamlarıyla yapıp-satan (imal edip-satan), tüccarlarıyla alıp-satan (ticaret yapan), filozoflarıyla

---

[18]Merkezi otoritenin zayıflamasıyla taşrada 17. yüzyıl başlarındaki Celali isyanlarından beri eşi benzeri görülmemiş dehşet sahneleri, özellikle 1797-1807 arasında Rumeli eyaletlerini kötü etkilemiştir. Arabistan Suuds ailesinin önderliğindeki Vehhabi mezhebinin eline geçmiştir. Mısır'a vali olarak atanan Mehmed Ali Paşa'nın isyanı sonrasında merkez ile ilişkileri sorunlu hâle gelmiştir. Bkz. Suraiyya Faroqhi v.d, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, (Editörler: Halil İnalcık, Donald Quataert), Cilt: II, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 766.

[19] Bayram Kodoman, *"Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış",* **S.D.Ü, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, , Sayı:16, 2007, s.13.

[20] Emperyalizm; toplulukları bölen ve bazı parçaları birbirine "çıkar uyumu" ilişkisi şeklinde birleştiren, diğer parçaları ise "çıkar uyumsuzluğu" veya "çıkar çatışması" çerçevesinde bağlayan bir sistemdir. Bkz. Johan Galtung, *"Emperyalizmin Yapısal Teorisi"*, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: I, Sayı:2, 2004, s. 27.

[21] Azmi Özcan, *"XIX. Yüzyılda Batı'da Osmanlı (Devleti) İmajı*, **Uluslararası Kuruluşunun 700.Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (07-09 Nisan, 1999)**, Konya 2000, s.23.

[22] Ebru Güher, *"Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri"*, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı**, Doktora Tezi, Elazığ, 2013, s. 8.

ideolojiler oluşturan, ilim adamlarıyla icat ve keşif yaparak teknoloji üreten güçlü ve hâkim Avrupa'dır ve tüm dünyada yönlendirici ve kabul ettiricidir.[23] İzmit'te Belçikalı bir işçi 1848'de şöyle bir gözlemde bulunmuştur:

> "İngiltere ve Fransa'nın en iyi makinelerine sahiptik. Gerekli olan yünün en iyisi Trieste yolu ile Saksonya'dan ve en iyi yün üreten ülkelerden ithal edilmekteydi. Onu işleyen ise biz Fransız ve Belçikalılardık. Bütün bunları görüp de eğer ara sıra en zarif kumaş parçasını çıkaramazsak pek garip olurdu. Siz buna Türk kumaşı diyemezsiniz; bu Avrupa makinesiyle, Avrupa malzemesi kullanılarak becerikli Avrupa elleriyle sadece Türkiye'de yapılmış bir kumaştır."[24]

Görüldüğü üzere 19. yüzyıl başlarında sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkeler, sanayi mallarının üreticisi ve ihracatçısı, devrimi gerçekleştirememiş ülkeler ise bu malların pazarı durumundadır.[25] Ayrıca bu dönemde "Avrupa'nın Hasta Adamı"nın uluslararası değeri azalmıştır. Fakat Osmanlı bürokrasisinin menfaat ve ihtiyaçları ile Avrupa'nın siyasi ve iktisadi çıkarları uzlaştığından İmparatorluk gelişerek devam etmiştir. Büyük devletlerin hiçbir şekilde ticari ve mali menfaatleri tehdit altında olmadığından, Osmanlı Devleti'nin bir şekilde varolması istenmiştir. Fakat Yunanistan, Sırbistan, Eflak ve Boğdan gibi eyaletlerde çıkan karışıklıklar nedeniyle buraların pazarlarına Avrupalı tüccarlar nüfuz edemeyince, Avrupalı devletler buraların Osmanlı Devleti'nden ayrılıp, siyasi bağımsızlıkları için yardım etmişlerdir.[26] Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine verdiği kapitülasyonları korumuş, hatta genişletmiştir. Bu duruma Baltalimanı Ticaret Anlaşması[27] örnek olarak verilebilir. Bu anlaşma ile küçük üretici iyice gerilemiş, böylece devletin vergi gelirleri düşmüştür. Osmanlı'da Avrupa mali kontrolü iyice hissedilmiştir.[28] Osmanlı toprakları açık bir pazar haline gelmiştir. 1838 yılından önce Osmanlı Devleti'nde Yed-i Vahit (tekel düzeni) usulü uygulanmaktaydı. Bu düzende devlet bir ürünün dış ticaretini, özellikle de ihracatını, özel bir şahsın

---

[23] Kodoman, *a.g.m*, s. 19.

[24] Edward C. Clark, *"Osmanlı Sanayi Devrimi"*, **Tanzimat**, (Editörler: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), (Çeviren: Yavuz Cezar), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, s.770-771.

[25] Ahmet Emre Biber, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğin Evrimi"*, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: VI, Sayı:1, 2009, s.30-31.

[26] Donald Quataert, *"19. Yüzyıla Genel Bakış, Islahatlar Devri, 1812-1914"*, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, (Editörler: Halil İnalcık, Donald Quataert), Cilt: II, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 887.

[27] Antlaşma metni için bkz. Charles Issawi, **The Economic History of the Middle East 1800-1914**, University of Chicago, Chicago 1966, s.39-40.

[28] İngiltere, Çin pazarını kendi ürünlerine, tüccarlarına ve sermayesine hiçbir şart olmadan kabul ettirebilmek için Çin ile 3 yıl süren Afyon Savaşları'nı (1839-1842) yapmak zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında imzalanan Nankin Anlaşması'nın 1838 yılında Osmanlı Devleti'nin sessiz sedasız imzaladığı Baltalimanı Anlaşması kadar geniş kapsamlı olmaması oldukça ilginçtir. Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *"Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)"*, **Tanzimat**, (Editörler: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, s.713-714. Ayrıca bkz. Reşat Kasaba, "*Treaties and Friendships: British Imperialism, the Ottoman Empire and China in the Nineteenth Century"*, **Journal of World History** 4, 1993, s. 218-222.

tekeline bırakabilmekteydi. Belirli hammadde veya gıda sıkıntısının yaşandığı zamanlarda ürünlerin ihracatını men edebiliyordu. Savaş zamanlarında maliyeye ek gelir sağlayabilmek için dış ticarete olağandışı vergiler koyabilmekteydi. Baltalimanı Anlaşması ile bu tekel düzeni kaldırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti hammaddelerinin dış ticarete açılması kolaylaştırılmıştır. Devlet zor zamanlarında başvurduğu önemli gelir kaynağını kaybetmiştir. Nitekim Kırım Savaşı sırasında dış ticaretten ek vergi alınamamış ve bunun sonucunda da dış borçlanmanın önü açılmıştır. Bu anlaşmadan sonra Avrupalı devletler gümrük vergilerini kendileri için daha da elverişli hâle getirebilmek için bir fırsat beklemişler ve 1860-1861 mali bunalımı, Lübnan Olayları sırasında Osmanlı Devleti, ihracattan alınan gümrük vergilerinin %1 oranına düşürüldüğü anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. İhracattan alınan vergiler I. Dünya Savaşı'na kadar bu şekilde kalmıştır. İthalattan alınan vergiler ise Osmanlı'nın bir takım çabaları neticesinde 1861 yılında %5'ten %8'e, 1905 yılında %11'e, 1908'de %15 oranına çıkartılmıştır.[29]

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl ikinci yarısında, devlet bütçesinde oluşan negatif açığı kapatmak amacıyla ya yeni isimlerle yeni vergiler koymuş ya da iç veya dış borçlanma yoluna gitmiştir.[30] Bütçedeki gelir darlıkları ve açıklarının finansmanı, yüksek faizlerle Galata bankerlerinden alınırken[31], bu dönemde idari yapı ve ordunun modernleşme çabaları doğrultusunda harcamaların artmasıyla, Osmanlı dış borç almak zorunda kalmıştır. 1854 yılına gelindiğinde iç borç 15 milyon sterline ulaşmış, dış ticaret denge ve bütçesinde açık oluşmuştur. Kırım Savaşı giderleri de bunlara eklenince ilk kez dış borçlanmaya gidilmiştir. Bu para harcamaları karşılayamayınca 1855'te ikinci bir borçlanmaya gidilmiştir. 1853-1855'te bütçe açığı 5.800.000 sterline yükselmiştir. Osmanlı'yı dış borca iten bir diğer etken bürokrasidir. Tanzimat'la beraber etkinliği artan bürokrasi sınıfı ayrıcalıklarını ve statülerini kaybetmemek, diplomatik anlamda

[29]Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 205-206.
[30]Erdoğan Keskinkılıç, *"Düyûn-ı Umumiye İdaresi"*, **Türkler**, Cilt: XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.371.
[31]Namık Kemal'e göre; devlet çeşitli hile ve para oyunlarıyla Galata sarraf ve mültezimlere binlerce kese para kaptırmıştı ve Galata bankerlerinden aldığı borçlara da birçok hile ve kötülüklerin karışmasına da çare bulamıyordu. İşin en kötü tarafı ise yapılan israfların en çok yabancı ticaretinin menfaatine yaraması ve her sene yabancı tüccarlara milyonlarca liralık tazminat verilmesiydi. Paranın en çok verimli yatırımlara harcanması gerektiğini savunan N. Kemal, herkesin çalışarak üretim yapması gerektiğini vurgulamış ve her milletin sahip oldukları büyük yetenekleri ortaya çıkarmanın yolunun masrafta iktisat ve davranışta sadelik olduğu sonucuna varmıştır. Bkz. Abdurrahman Siler, *"Namık Kemal'in İktisadi Görüşleri"*, **Türkler**, Cilt: XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.658.

meşruiyet kazanmak için dış borç almayı desteklemiştir.[32] İlk borçlanma girişimi 1845 yılında Leon ve Baltazzi adında iki Galata bankerinin kurduğu İstanbul Bankası aracılığı ile kısa vadeli bir borçlanmadır.[33] İlk dış borçlanma ise 1854 Kırım Savaşı sırasında yapılmıştır. Kâğıt para ihracı başarısız olmuş ve büyük bir mali bunalımın eşiğine gelinmiştir. İngiltere ve Fransa'da ödünç verilebilir fon fazlalığı vardır ve Osmanlı Devleti'ne borç vermeye isteklilerdir. 1854-1855 yıllarında alınan dış borçlar Kırım Savaşı masraflarını karşılamıştır. 1858'de alınan borçla kâğıt paralar piyasadan çekilmiştir. Böyle bir mali yapı yabancı sermayenin ve Galata Bankerlerinin etkili olmasına neden olmuş, 1862'de Galata borsası, 1863'te Osmanlı Bankası kurulmuştur. Bu fonların büyük bir kısmı cari harcamalarda, saraylar yapımında, büyük bir donanmanın kurulmasında, bürokrasinin maaşlarının ödenmesinde kullanılmıştır.[34]

1854-1879 yılları arasında tam 17 defa borç alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyebilmesi şüpheye düşünce, 1870'li yıllarda malî bir buhran oluşmuştur.[35] Bu buhranla ilgili müzakerelerden sonra Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuş ve Bâb-ı Âli 1881'de Düyun-ı Umumiye'yi kabul etmiş ve borçlarını reddetmeyerek iflasa gitmekten kurtulmuştur. Borçların ödenmesi için yeni bir düzenleme yapılmış, bu idarede Avrupalı alacaklılar temsil edilmiştir.[36] Düyun-ı Umumiye, devletin egemenlik hakkının ihlal edilmesi, vergi ve bütçe hakkına yabancılar tarafından müdahale edilmesiydi.[37]

Dış borçlar, hükümetlerin maliye politikalarının yol açtığı kriz, sonrasında Düyûn-ı Umumiye İdaresi ile Osmanlı ekonomisi Avrupa maliyesinin ortak denetimine girmiştir. Avrupa'daki makineleşme ile beraber, daha çok sermayeye ihtiyaç duyulmuş ve uluslararası piyasaya daha çok ucuz mal sürülmüştür. Hızlanan şehirleşme ve

[32]Biber, *a.g.m*, s.35-36.
[33]Keskinkılıç, *a.g.m*, s.371.
[34]Ahmet Tabakoğlu, *"Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi"*, **Türkler**, Cilt: XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.213-214.
[35]1873-1878 yılları Osmanlı ülkesi için bunalım yıllarıdır. 1873'te dünya borsalarında kriz yaşanmış ve neticede Avrupa'dan sermaye akışı durmuştur. 1873-74 yıllarında büyük bir kıtlık görülmüş ve 1875-76 yıllarında dış borç ödemelerini durdurmak zorunda kalınmıştır. 1877-78 yenilgisi büyük nüfus ve toprak kayıplarına neden olmuştur. 1873-1896 arasında Dünya Buhranı yaşanmış ve bu süreçte dünya ithalatı tarımsal ürünler aleyhinde seyretmiştir. Özellikle Amerika buğdayının dünya pazarlarına girmesiyle buğday fiyatları düşmüş, bu hem üreticiyi hem de maliyeyi zor duruma sokmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tabakoğlu, *a.g.m*, s.226.
[36]Quataert, Tanzimat Döneminde Ekonominin…, s. 890.
[37]Abdüllatif Şener; *"Osmanlı Bütçeleri ve Türkiye'de Bütçe Hakkının Ortaya Çıkışında Cumhuriyet Öncesi Gelişmeler"*, **Tanzimat**, (Editörler: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, s.751.

endüstrileşme ile yiyecek ihtiyacı artmış, dış kaynaklara daha çok gereksinim duyulmuştur.[38]

Kısacası denilebilir ki hükümetlerin başarıları, memleketin inkişafına yansır. Osmanlı Devleti hiçbir zaman iktisadi bir amaç taşıyan mali bir politikaya sahip olmamıştır. Hazırlanan bütçelerin memleketin ekonomisine nasıl nüksettiği hakkında tetkik ve tahlillere ne layihalarda ne de Meclis müzakerelerinde rastlanabilir. Vergilerin daha adil bir şekilde halka dağıtılması ile ilgili de bir çalışma yapılmamıştır. İktisadi kalkınma için bir yatırım programı da hazırlanmış değildir. Osmanlı bütçeleri, devlet masraflarını kısıtlama ve kontrol edilmesine yarayan bir vasıta olmaktan ileriye gidememiştir.[39]

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik durum kısaca bu şekildedir. Kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin durumuna bakacak olursak;

Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Amerika kıtasının merkezinde bulunmaktadır. Kuzeyinde Kanada, güneyinde Meksika, doğusunda Atlas Okyanusu, batısında Büyük Okyanus vardır. Kanada'nın kuzey batısında Alaska ve Büyük Okyanus'un ortasında Hawai bulunmaktadır. ABD toprakları kuzeyden güneye 2575 km, doğudan batıya 4500 km uzunluğundadır.[40]

1492 yılında Amerika'nın keşfinden[41] sonra, Kuzey Amerika kıtası Avrupa'nın sömürgesine maruz kalmıştır. Bu devletlerin başında İspanyollar, Fransızlar ve

---

[38] Donald Quataert, *"Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri"*, **Tanzimat**, (Editörler: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), (Çeviren: Fatma Acun), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, s.731-733.

[39] Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkınd Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1970, s. 242.

[40] **Amerika Coğrafyasının Ana Hatları**, ABD Basın ve Kültür Merkezi yayını, Ankara, t.y, s.5.

[41] Avrupalıların Asya özlemi Amerika'nın keşfine neden olmuştur. Hindistan'a batıdan gitmek ümidiyle yola koyulan kâşifler Amerika kıtasına rast gelmişlerdir. Marco Polo, 1271 yılında Venedik'ten yola çıkarak Orta Asya'yı dolaştıktan sonra Çin'e varmış ve 25 yıl sonra Venedik'e geri dönmüştür. Cenovalı bir dokumacının oğlu olan Kristof Kolomb ise yüz tonluk Santa Maria, elli tonluk Pinta ve kırk tonluk Nina adlı hafif gemiler ve 88 tayfası ile 3 Ağustos 1492 tarihinde yeni yerler ve yeni servetler bulmak üzere 5 hafta sürecek olan Hindistan seferine çıkmıştır. Kolomb bu sefer hep batı yönünde gitmiştir. 12 Ekim günü nihayet karayı görmüşler, Kolomb burayı Hindistan zannetmiştir, hâlbuki o Bahamas Adaları'ndan birisini keşfetmiştir, biraz daha devam ettikten sonra Küba ve Haiti'yi keşfetmiş ama o Çin'e vardığını düşünüp ülkesine geri dönmüştür. Kolomb'un keşif maceralarından yedi yıl sonra Floransalı Amerigo Vespuçi bu seyahatlere katılmış ve bu yerlerin Hindistan ve Çin olmadığını, buranın yeni bir kıta olduğunu anlayarak "Yeni Dünya" adıyla bir yazı yayınlamıştır. Bu Yenidünya'nın adına Amerigo'ya izafetle "Amerika" denilmiştir. Bkz. Andre Maurois, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, (Çeviren: Fuat Gökbudak), Cilt: I, İstanbul Osmanbey Basımevi, İstanbul 1945, s. 18-19. Ayrıca bkz. İbrahim Baybura, **Amerika Tarihçesi, Türk-Amerika Tarihi Münasebetleri Gezi Notları**, t.y, s. 28-30.

İngilizler gelmektedir. İlk önce İspanyollar 1565 yılında Florida'da ilk koloniyi kurarak Batı Florida ve Teksas'ı ele geçirmişler ve California'ya kadar olan toprakları kontrolleri altına almışlardır. Fransızlar ise ilk olarak 1534 yılında bugünkü Kanada'ya gelmişlerdir. Fakat ilk yerleşim 1604 yılında Saint-Laurent Nehri ağızlarında olmuş ve 1608'de bugünkü Quebec şehrini kurmuşlardır. Daha sonra Missisipi Nehri bölgesine inerek Kral XIV. Louis adına izafeten bu bölgeye Louisina adını vermişlerdir. Böylece Fransa Kuzey Amerika'da en büyük sömürge devleti olmuştur. İngilizlerin Kuzey Amerika'da devamlı olarak yerleşimleri ise 1607 yılında bugünkü Virginia'da olmuştur. Gemilerle kıtaya getirilen göçmenler yeni yerleşim bölgeleri meydana getirmiş ve topraklarını genişletmeye başlamışlardır. Mesela Virginia'ya yerleşenler daha sonra Kuzey Carolina'yı kurmuşlardır. Bu yerleşim yerleri daha çok kuzeye olmuş ve buralar "Yeni İngiltere" (New England) adını almıştır.[42]

1492'de Amerika kıtasını keşfeden Avrupalılar, hâkimiyeti kazanmak için askeri güç ve zor kullanımı tercih etmişler ve bu yol yeni Amerika kıtasının kaderini değiştirmiştir. Bu durum yerli halkların yok oluşuna neden olmuştur. Mesela; 1519-1605 yılları arasında Meksika'da yerli nüfus 25 milyondan 1 milyona düşmüştür. Amerika'ya feodal yapıyı getiren Portekiz ve İspanyollar, işgücü ihtiyacı nedeniyle Afrika'dan köle getirtmişlerdir.[43]

Amerikan bağımsızlık savaşı çıktığında "Colony" denilen bu yerleşim yerlerinin sayısı 13'tür. Bu İngiliz kolonileri halkının İngiltere'ye karşı ayaklanmasındaki temel sebep ise vergi meselesi olmuştur. Bu vergi meselesinin başlıca sebeplerinden birisi de Yedi Yıl Savaşları'dır. Yedi Yıl Savaşları'nda koloni halkı İngiliz subaylarının yönetiminde Fransa'ya karşı savaşarak savaş tecrübesi kazanmışlar ve kendilerine olan güvenleri yerine gelmiştir. Ayrıca İngilizlerin galip gelmesiyle Fransız ve güneyden gelebilecek İspanyol tehlikesi ortadan kalkmıştır. Bu savaş sonrasına İngiltere mali sıkıntıya girmiş ve bu sıkıntıyı gidermek için kolonilerden daha fazla gelir elde etme yoluna gitmiştir. 1765 yılında İngiltere hükümeti, koloniler için bir "Damga Pulu Kanunu"

[42]Armaoğlu, a.g.e, s. 58-59.
[43] Murat Toman-Halil Akman, *"Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu"*, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl: 7, Sayı: 20, 2014, s.300.

çıkarmış, böylece resmi makamlardan verilen birçok belgeye damga pulu yapıştırılmış, bu kanun koloni halkında sert tepkilere neden olmuştur.[44]

Yeni vergiler yüzünden 1774 yılında Amerikan kolonileri İngiliz sömürüsüne başkaldırarak I. Philadelphia Kongresi'ni toplamıştır. Burada koloni meclislerinin onayı olmaksızın vergi toplanmaması kararı alınmıştır. 15 Mayıs 1775 tarihine Philaelphia'da II. Kongre toplanmış ve General George Washington komutasında bir ordu kurulmasının kararı verilmiştir. 1776 yılında ayrı bir Amerikan bayrağı kabul edilmiştir.[45] Bu kongre 4 Temmuz 1776 tarihinde İnsan Hakları Bildirisi'ni kabul etmiştir.[46] İngiltere bu bağımsızlığı kabul etmemiş ve savaş yedi yıl daha uzamıştır. Ancak Fransa, İspanya ve Hollanda'nın kolonilere verdiği destekle İngiltere mağlup edilmiştir. Bütün savaşan taraflar arasında 3 Eylül 1783 tarihinde Paris'te barış yapılmıştır. Buna göre İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını tanımıştır. ABD'nin kuzey sınırı hemen hemen Kanada'ya dayanmıştır. Batı sınırı Mississipi Nehri, Güney sınırı ise İspanya'nın Florida sınırı olmuştur.[47]

ABD'nin kurucuları, kendilerini bir "kıta milleti" olarak görmüş ve bir Amerikan İmparatorluğu kurdukları kanaatindedirler. İlk başlarda Britanya İmparatorluğu gibi sömürgeci imparatorluklarla mücadele etmeleri ve bu konuda başarılı olmaları bu düşünceyi güçlendirmektedir. Özellikle milliyetçilik akımı sayesinde, Amerikan milleti oluşturulmuş ve toplumsal yapının temel taşı olan dinin, siyasi alanda önemli olması, ABD'nin imparatorluk hedeflerini oluşturmuştur. "Eşsiz" bir ülke olduğunun inancı kuruluş felsefesini oluşturmuş ve bu felsefe dış politikaki tercihlerinde de etkili olmuştur.[48]

ABD'nin dış politikasında bulunduğu coğrafya da oldukça etkilidir. Etrafının okyanuslarla çevrili olması, etrafında güçlü komşularının olmaması dış siyasetinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. ABD'nin bu konumu Avrupa devletlerinde olduğu gibi "güvenlik" yerine, "çıkar" merkezli bir siyaset izlemesine neden olmuştur. ABD ideolojisine hâkim olan iki düşünceden birincisi, ABD'nin mükemmel bir demokrasi

[44] Armaoğlu, a.g.e, s. 61-62.
[45] İhsan Burak Birecikli, *"Amerika'nın Kuruluşu ve AB-Avrupa İlişkileri (1776-1876)"*, **History Studies**, **ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı**, 2011, s. 88.
[46] **Amerikan Tarihinin Ana Hatları,** ABD Dışişleri Bakanlığı, İstanbul 1951, s. 46.
[47] Armaoğlu, a.g.e, s. 64-70.
[48] Toman-Akman, *a.g.m,* s. 299.

ortamı oluşturarak, tüm dünyayı aydınlatmak için bir "aydınlatıcı" görevini üstlenmesi ve evrensel olarak tanımlanan Amerikan değerlerini tüm dünyaya yayma gereğidir ki bu bir tür misyonerliktir. İkincisi ise bir yalnızlık politikası ve daha sonrasında bir güç olarak ortaya çıkmanın ön şartı olan "izolasyon"dur.[49]

ABD, 1776 yılından 1898 yılına kadar kendi kıtası içinde yayılmacı bir politika izlemiştir. İspanyol-Amerikan savaşından sonra uygulanan küresel yayılmacı politikalar imparatorluk hayalleri gerçekleştirmek amaçlı olmuştur. 20. yüzyıl boyunca da bir imparatorluk olarak devam etmiştir.[50]

Amerika bağımsızlık savaşını kazandıktan sonra dış politikasını "Monroe Doktrini"[51] adıyla bilinen ilkeler doğrultusunda yönlendirmiştir. ABD Başkanı James Monroe, 2 Aralık 1823'te kongreye bir mesaj yollamış, Amerika'nın Avrupa'nın sorunlarına karışmak istemediğini, Avrupalıların da Amerika sorunlarına karışmaması gerektiğini belirtmiştir. Bundan sonra "Monroe Doktrini" olarak adlandırılacak olan bu ilkeler yaklaşık 100 yıl Amerika'nın kendi yarı kürelerinden çıkmamasını sağlamıştır. Bu doktrin ile ABD 20. yüzyıl başına kadar Avrupa siyasi sisteminin dışında kalmış ve kendisini izole etmiştir. Aynı zamanda bu yıllarda ABD misyonerlik faaliyetlerine de başlamıştır. Bu da bize ABD'nin elbette küresel hedeflerinin olduğunu açıkça göstermektedir.[52] Monroe Doktrini, sömürgeci devletlerin Amerika kıtasına yönelik sömürgecilik faaliyetlerine karşı durulacağı, aynı zamanda ABD'nin de Avrupa devlet kolonilerine ve çıkar bölgelerine yönelik girişimlerde bulunmayacağı kararıdır. Bir

[49] Şafak, a.g.e, s. 15.
[50] Toman-Akman, *a.g.m*, s.285.
[51] ABD'nin tehlikede olduğu algısı, ABD'nin tüm kurucu babaları ve önde gelen şahsiyetleri arasında yaygındı. Bu, Aralık 1823'te Başkan James Monroe'ye adanan Monroe Doktrini'nin temeliydi. Doktrin şöyle beyan edilmiştir: a. Amerikalılar, Avrupalı güçlerin gelecekteki sömürgeciliğinin özneleri olarak görülmemesi için varsaydıkları ve sürdürdükleri özgür ve bağımsız koşullardan oluşurlar. b. Avrupalı güçlerin kendileriyle ilgili konulardaki savaşlarında hiçbir zaman yer almadık ve bunu yapmak bizim politikamıza uymuyor. c. Herhangi bir Avrupa gücünün mevcut kolonilerine veya bağımlılıklarına müdahale etmedik ve müdahale etmeyeceğiz. d. Müttefik güçlerin barış ve mutluluğumuzu tehlikeye atmadan siyasi sistemlerini her iki kıtanın herhangi bir bölümüne genişletmeleri imkansızdır. Bkz. Yahya Bostan, "*The United States' Efforts At Being A Great Power And Its Effects On Ottoman- United States Relations At The End Of The Nineteenth Centur"y,* Submitted to the Atatürk Instute for Modern Turkish History in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, **Boğaziçi University**, 2006, s. 13. Ayrıca bkz. Allan Nevins, Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, (Çeviren: Halil İnalcık), Doğu- Batı Yayınları, Ankara 2005, s. 197.
[52]Yavuz Güler, *"Osmanlı Devleti Dönemi Türk- Amerikan İlişkileri (1795-1914),* **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı:1, 2005, s.230.

bakıma Avrupa'ya sırtını dönen ABD, Latin Amerika'yı "arka bahçesi" yapmayı amaçlamıştır.[53]

ABD, 1776-1848 yılları arasında anti-emperyalist bir yaklaşım göstermiştir. ABD'li politikacılara göre, sömürgecilik asla kabul edilecek bir yöntem değildi. Onlar için ABD, 24 eyaletten oluşan ve bağımsızlığını Britanya İmparatorluğu'nu yenerek kazanmış, anti- sömürgeci bir devlettir. Bu görüşe rağmen ABD, 19. yüzyılda devamlı surette büyümeye ve yayılmaya devam etmiştir. 19. yüzyılda yapmış olduğu 71 adet askeri müdahale ve yayılmacı hamlesiyle diğer sömürgeci devletlerden bir farkının olmadığını ortaya koymuştur: İspanya ve Portekiz'in Latin Amerika'da nüfuzunun azalması üzerine, 1803'te Louisiana'yı ve 14 eyaleti ele geçirmiştir. Sonra Kanada'nın eyaleti olacak iki eyaleti Fransa'dan 15 milyon dolara, 1819'da Florida'yı İspanya'dan satın almıştır. 1846'da Oregon'u İngiltere'ye karşı giriştiği askeri müdahale sonucu almıştır. 1846'da Meksika ile savaş sonucu Meksika'nın yarısını, Texas, New Mexico ve California'ya ait toprakları ilhak etmiştir. ABD, "Manifest Destiny"[54] (Amerika'nın kaderi) doktrini ile yaptığı işgalleri, dini referans ile yasal hale getirmiştir.[55] Zaman geçtikçe ve uluslararası sistemdeki koşullar değiştikçe, "Manifest Destiny" yeni bir müdahaleci politikanın teolojik temeli halini almıştır. Bu, "Büyük Güç mücadelelerinin artık yalnızca Avrupa meseleleri üzerinde değil, dünyanın dört bir yanına yayılan pazarlar ve bölgeler üzerinde olduğu" bir dönem olmuştur. [56]

1861-1865 yılları arasında ABD'de İç Savaş yaşanmıştır. Bu savaşta ikişer milyon kişilik iki dev karşı karşıya gelmiş ve toplamda 498.332 kişi ölmüştür. Amerikan İç Savaşı, Karaderili kölelerini serbest bırakmak isteyen Kuzeyliler ile kölelerine özgürlük vermektense Amerikan birliğinden ayrılıp ayrı bir konfederasyon kurmayı yeğleyen Güneyliler arasında 4 yıl süren amansız bir "kardeş kavgası"dır.[57]

Güney eyaletleri halkı genel olarak Katolik olup, ekonomik yapıları da tarıma dayanıyordu. Pamuk başta olmak üzere pirinç, tütün ve şeker kamışı yetiştiriliyordu.

---

[53] Toman-Akman, *a.g.m*, s. 303.
[54]Ayrıntılı bilgi için bkz. Maurois, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, (Çeviren: Fuat Gökbudak), İstanbul Osmanbey Basımevi, Cilt: II, 1945, s. 30.
[55] Toman-Akman, *a.g.m*, s.302.
[56] Bostan, a.g.t, s. 16.
[57]Andre Maurois, a.g.e, Cilt: II, s. 64-85. Ayrıca bkz. Oral Sander-Kurthan Fişek, **Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, İmge Kitabevi, 2. Basım, Ankara 2007, s. 13.

Tarımda büyük ölçüde zenci esirler çalıştırılmaktaydı. Kuzey eyaletlerinin halkı ise genelde Protestan olup, ekonomileri endüstriye dayanmaktaydı. Bölgenin kömür ve demir madenleri bakımından zengin olması sanayisinin gelişiminde başrol oynamıştır. Güney mamul ürünleri bakımından Kuzeye bağlıydı ve Kuzey ise mamul ürünlerin fiyat tekelini elinde tutmaktaydı. Kuzey, endüstrisinde esir işçinin faydalı olmadığını düşünerek 1827'de zenci esaretini kaldırmış ve Güney eyaletlerinde de esaretin kaldırılmasını ileri sürmüştür. Bu, Güney ekonomisinin çıkarlarına tamamen tersti ve çiftliklerin boş kalması ya da en azından tarımsal maliyetin yükselmesi anlamına geliyordu. Amerikan İç Savaşı'na götüren sebep ve gelişmeler tamamen ekonomik nitelikteydi.[58] 9 Nisan 1865 tarihinde nihayet savaş son bulmuş ve Güney kaybetmiştir. Tarımcı Güneyin tüm kaynaklarıyla sanayici Kuzey'e bağlanması, Amerika'nın ekonomik gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.[59] Amerikan İç Savaşı ABD'nin toprak genişlemesini bir süre durdurmuş fakat Amerika'nın daha büyük bir güç olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Genişleme siyasetine geri dönerek Alaska'yı satın almıştır. Savaş sonrası daha büyük bir ekonomik güce kavuşan ABD artık kabuğuna sığmamaya başlamıştır.[60]

Avrupa'dan daha hızlı teknolojik gelişme göstermesi ve artan bölgesel ihtisaslaşma sayesinde Amerika ekonomik büyümede Avrupa'yı geride bırakmıştır. Daha düşük maliyetli araçlar kullanan Amerikan çiftçisi, işçi başına daha fazla verim almıştır. Tarımdaki bu durum sanayi sektörü için de geçerli olmuştur. Amerika'nın geniş ve verimli topraklara sahip olması, iklim çeşitliliği ve kaynak zenginliği ona yeterince gelişmek için imkân vermiştir. Bu imkânlardan faydalanabilmek için geniş bir taşıma ağı gerekmekteydi ve Amerika bunu kısa bir zaman zarfında gerçekleştirmiştir. 1840'larda tamamlanmış demiryollarının uzunluğu sadece İngiltere'nin değil, tüm Avrupa'nın demiryollarından daha fazlaydı. Amerika'nın bu gelişmiş sanayisine rağmen, devlet 19. yüzyılda bir tarım ülkesi olma özelliliğini devam ettirmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasına kadar yerli nüfus şehirli nüfustan fazlaydı. Bunun bir nedeni

[58]Armaoğlu, a.g.e, s. 1011-1012.
[59]Amerika bu 4 yıl süren İç Savaş'ın sona ermesiyle yaklaşık 30 yıl sürecek olan bir barış dönemine girmiştir. Dört milyonluk ordusu terhis edilmiştir. Kızılderililer tükenmek üzere olduğundan dış savaş da yoktur. Silah sanayi açısından bunun adı bunalımdır. Tek çözüm dış pazarlar bulmaktır. İşte 1870'lerde Amerikan silah yapımcılarını Osmanlı İmparatorluğu'nda, önce savaş artığı olan silahlarını satmaya, sonra da artık iyice eskiyen bu savaş artığı silahlarını daha modern silahlarla yenilemeye yönlendiren ekonomik sebepler bunlardır. Bkz. Sander-Fişek, a.g.e, s. 15-16.
[60]Nurdan Şafak, **Osmanlı- Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Enes Matbaacılık, İstanbul 2003, s. 13.

sanayi faaliyetlerinin genelde kırsal kesimlerde yapılmakta olmasıydı. 1880'lere kadar Amerika'nın ihracat ürünlerinin çoğunu zirai ürünler oluşturmuştur. Fakat bu yıllarda sınai gelirler zirai gelirleri aşmıştır. 1890'lı yıllarda ABD artık en güçlü sanayi ülkeleri arasında yerini almıştır.[61]

ABD, endüstriyel devrimlerle büyük bir ekonomik potansiyele ulaşmıştır. 1860'da kurulan, 1880'de genişletilip modernleştirilen donanması ile beraber, büyük bir deniz gücü haline gelmiştir. 1890'lı yıllara kadar donanması savunma amaçlıydı. 1890'lı yıllarda İspanya'nın zayıflamaya başlaması, ABD'nin Karayipler'i ele geçirme düşüncesini yürürlüğe koymasına neden olmuştur. Dönemin başkanı ve Amerikan İmparatorluğu'nun kurucusu olarak görülen cumhuriyetçi William McKinley, İspanya ile savaşmaya ve stratejik olan yerleri almaya karar vermiştir. İspanya ile bağımsızlık savaşı veren Küba halkına yardım etmiştir. Daha sonra Havana Limanı'nda demirli olan USS Maine adlı savaş gemisinin, 14 Şubat 1898'de patlatılarak batırılması ve bunun sorumlusunun İspanya'nın görülmesi sonucu İspanya'ya savaş açılmıştır. ABD savaşta galip gelen taraf olmuş ve Küba'nın bağımsız olması sağlanmıştır. Daha sonra ABD'ye sorun teşkil edecek olan "Platt Amendment" antlaşması ile Küba'nın koruyucu ülkesi olmuştur. Bu anlaşma Amerika'nın küresel düzeyde politikalarını şekillendirmiş ve ABD'nin süper güç olma yolundaki adımlarından biri olmuştur. ABD'nin bu girişimi Latin Amerika'da çok olumlu karşılanmasıyla birlikte ABD, bir dünya devleti olmuş ve "geri kalmış ülkelerin koruyucusu olma" politikası ile emperyalist adımlar atmış ve atmaya da devam etmektedir.[62]

[61] Güran, İktisat…, s.143-144.
[62] Toman-Akman, *a.g.m*, s. 303-304.

2. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA İLK İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI

2.1 Garp Ocaklarında Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

ABD, Osmanlı Devleti ile ilk olarak Garp Ocakları'nda, ticaret yoluyla temasa geçmiştir. İlk olarak Garp Ocakları'ndan kısaca bahsetmek gerekirse; Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki eyaletlerine "Garp Ocakları" ismini vermiş olsa da bu tâbir coğrafi anlamda Fas dışındaki Kuzey Afrika'nın tamamına karşılık gelmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasının diğer bölgelerindeki hâkimiyetini kapsamamaktaydı. Bunlar iç işlerinde serbest ve İstanbul merkeze bağlı kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasındaki sâlyane ile idare edilen eyaletleri, her biri müstakil olmak üzere, Mısır, Habeş, Cezayir-i Garp, Trablusgarp ve Tunus'tu. Buraların mahsulleri defterdarlar tarafından alınmış ve kaydı tutulmuştur; beylerbeyi, sancak beyi, kul taifesinin sâlyâne ve ulûfeleri eyalet mahsulünden karşılanmıştır.[63]

Kuzey Amerika, Britanya İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeyken Amerikan ticaret gemileri İngiliz bayrağı altında seyrüsefer yapmışlardır.[64] Akdeniz-Levant memleketleri Osmanlı ülkeleriydi. Buralardaki ticaret, merkezleri Londra'da olan "Levant Şirketi"nin (The Levant Company)[65] yani İngilizlerin elindeydi. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra bazı Amerikan gemileri de Fas, Cezayir, Tunus ve

[63] Muhammed Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)**, TTK, Ankara 2013, s. 6-7.
[64] Ocakların hâkim oldukları bölgede iç ticaret çoğunlukla Yahudilerin elindeydi. Avrupalılara satılan eşya; yün, at ve diğer büyük baş hayvan, post, tuz, gön, soda, devekuşu kanatları, buğday, arpa, fasulye, fildişi, zeytinyağı, kuruyemiş, balmumu, kilim ve halı, atkı gibi ürünlerdir. Berberiler ise Avrupalılardan kumaş, giyim, şeker, çay, kahve, baharat, demir, her cins madeni eşyadan başka her çeşit savaş ve deniz inşaat malzemesi almaktaydılar. Yapılan ticaret hacmi çok büyük değildi. Berberi Ocakları'nın ekonomik, sosyal ve askeri sistemleri hep "korsanlık" üzerine kurulmuştu. Hatta bazen İngiliz Kanalı'na bile geçiyorlardı. Örneğin, 1625 yılında Plymouth menşeli iki Amerikan gemisi İngiliz Kanalı'nda Berberi korsanları tarafından ele geçirilmiş, mürettebatı esir edilmiştir. Bu esirlerden bazıları kurtuluş parası karşılığında salıverilmiş bazıları da esaretten ölmüşlerdir. Bunlardan biri de Harward College mezunlarından Dr. Daniel Manson idi. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *"Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)",* **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: II, Sayı:2, 1964, s.*177.*
[65] Osmanlı Devleti Doğu-Batı ticaretinin kilit noktasıydı. Bu yüzden tarihi de buna bağlı olarak gelişmiştir. Bu ticaret bölgesinde uzun süre egemen olmuştur. Avrupa'daki güçlü kumpanyalar, şirketler kendi devletlerinin Akdeniz'deki ticari faaliyetleri doğrultusunda Levant'ta ve dolasıyla İzmir'de bürolar açarak buralara tüccarlarını göndermişlerdir. Bu ticarethaneler İzmir ve çevresinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Buralarda çalışan kişi ve tüccarlar koloniler oluşturarak kalıcı unsurlar meydana getirmişlerdir. Böylece Levant'ta yaşayan Avrupa kökenli topluluk, yani Levantanler oluşmuştur. Bu Avrupalı tüccarların ticari yaşamı Avrupa'da başlayıp Levant'ta devam etmiş, bazen Asya'ya kadar uzanmıştır. Bkz. Şerife Yorulmaz, *"Osmanlı Liman Şehirlerinde Yabancı Tüccar ve Levantenler",* **Türkler**, Cilt: XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 284-285.

Trablusgarp'a gelip gitmeye başlamışlar, Philadelphia ve Boston tüccarları da bu ticarete öncü olmuşlardır.[66]

Kuzey Afrika Ocaklarına Avrupalılar "Berberi Ocakları" adını vermişlerdi ve bunlar görünüşe göre Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde fakat fiilen müstakil bir duruma sahip olmuşlardır. Bu ocaklar Akdeniz'e gelen İngiliz, Hollanda, İsveç, İspanyol, Fransız, Ceneviz ve Venedik ticaret gemilerini fırsat buldukça ele geçirip mallarını yağma ve mürettebatı da esir etmişlerdir.[67] Buralarda Osmanlı hâkimiyeti ancak sözde olup, her üç ocak da kendi başına buyruk hareket etmişlerdir. Osmanlı hâkimiyeti ancak Trablus ve Tunus "bey"lerinin ve Cezayir "dayı"larının Osmanlı Padişahı tarafından tasdiki ve tasvibi şeklinde olmuştur. Berberi korsanlarının etkin olduğu dönemler bilhassa Barbaros Hayrettin Paşa, Turgut Reis, Murat ve Piri Reisler zamanları olmuştur.[68]

Garp Ocakları'nın Osmanlı ile en önemli bağı, Osmanlı Devleti'nin Avrupalılara karşı giriştiği mücadelelerde ocakların donanmalarının Kaptan Paşa'nın emrine girmeleri şeklinde olmuştur. Örneğin, 1821 Mora ayaklanmasında Cezayir ve Tunus gemileri Osmanlı donanmasına katılmışlardı. Ocakların İstanbul ile bağlarını koparıp kendi başlarına hareket etmeye çalışmaları onları kuzeydeki komşularının ihtiras ve her türlü girişimlerine karşılık açık ve savunmasız bir duruma sokmuştur.[69]

Amerikalılar Akdeniz'de serbestçe ticaret yapabilmek için diğer devletler gibi Ocaklara senelik belli bir miktar vergi ödemek, kıymetli hediye ve mühimmat vermek zorunda kalmışlardır. Fakat Ocaklar istedikleri olmadığında ya da daha fazla paraya ihtiyaç duyduklarında senelik haracı istedikleri gibi arttırmış ya da bir bahane ile

---

[66] Kurat, *a.g.m*, s.175.

[67] Yazar Edward S. Ellis'in Garp Ocakları ile ilgili şahsi görüşü şu şekildedir: "Yarı uygar, yarı barbar halktan oluşur, fakat kendilerini çok büyük görürler, kâfir devletlerin halklarını sadece kendilerine köle edilmeye lâyık insanlar olarak görürler, Avrupa'nın lider gemici ulusları ile Amerikalıları hakir gören bir yapıdadırlar." Ayrıca Hıristiyan devletlerin Akdeniz'e bir filo gönderip bu "imansızları" yok edebileceklerini fakat böyle bir seferin çok pahalıya mal olacağından şimdilik serbest geçiş karşılığı olarak bu korsanlara haraç ödediklerini belirtmektedir. Bu duruma paralel olarak ABD yıllarca haracını göndermiştir. ABD hükümetinin sorumluluğu yerine getirmede ağır davranması durumlarında Paşa'lar tarafından ABD'ye bazen ağır cezalar verilmiştir. Bkz. Göknur Akçadağ, *"Akdeniz'de Türk-Amerikan Ticari İlişkilerinin Başlamasında Kaptan William Bainbridge'in İstanbul Seyahatinin Önemi"*, **Tarih Dergisi**, Sayı: 54, 2011/2, s.133.

[68] Kurat, *a.g.m, s.176.*

[69] Akçadağ, *a.g.m*, s.129.

Akdeniz'de dolaşan Amerikan gemilerini tayfaları ile beraber tutsak edip ancak kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakmışlardır.[70]

Berberi korsanlarının faaliyetlerine karşı uzlaşmacı davranılmıştır. Kuvvet kullanmak devamlı bir mücadeleyi göze almak demekti. Berberi korsanlarının faaliyetlerine karşı koymak için deniz kuvvetlerinin devamlı surette Akdeniz'de bulunması gerekmiştir. O zamanın şartlarına göre bunu hiçbir Avrupalı devlet kendi başına yapamamıştır. İngiltere, Hollanda (Felemenk), İspanya, Fransa ve Venedik zaten kendi aralarında rekabet halinde oldukları için Berberi korsanlarına karşı birlikte hareket etmeleri imkânsız olmuştur. Bu yüzden bu devletler ticaret gemilerini koruyabilmek için Berberi korsanlarını memnun etme, tatmin etme yoluna gitmişlerdir. Bu devletlerle Berberi korsanları arasında yapılan uzlaşmalar da büyük bir miktar tutan hediyeler ve vergi ödemekle mümkün olmuştur. Bu uzlaşmalar Dayı ve Beylerin keyfi hareketlerine göre ayarlandığından ilk fırsatta, ortada bir neden yokken bozulmuş ve yeni yeni talepler ortaya çıkmıştır.[71]

2.1.1 Amerika Birleşik Devletleri-Fas İlişkileri

ABD bağımsızlığını kazandıktan çok kısa bir süre sonra Akdeniz sahasındaki ticaret yapan vatandaşlarını korumak ve onlara bazı ayrıcalıklar sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti ile temasa geçmeye çalışmıştır. Bu sırada Fas, Tunus, Cezayir ve Trablus Amerikan bandıralı gemilerden vergi almaktadır. Amerikalılar önce talep edilen vergileri ödemişler, sonra kendi tüccarlarının güvenliğini sağlayabilmek ve daha rahat ticaret yapabilmek için bir takım anlaşmalar yapmışlardır.[72]

Yapılan bu anlaşmalardan ilki 28 Haziran 1786 tarihli ABD-Fas anlaşmasıdır. Bu anlaşma ABD ile Hıristiyan olmayan bir devlet arasında akdedilen ilk uzlaşma olması bakımından önemlidir. Antlaşma 25 maddeden oluşmaktadır ve 50 yıl müddetle akdedilmiştir. Amerika için oldukça kârlı bir anlaşma olmuştur. Maddelerden biri şu şekildedir: "Şayet taraflardan biri başka bir devlet ile harbe tutuşursa, akidlerden diğeri

[70]Mine Erol, *"Amerika'nın Tunus ile Olan İlişkileri (1796-1815)"*, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXX, Sayı 1-2, 1982, s.116.
[71] Kurat, *a.g.m*, s.176.
[72] Çağrı Erhan, *"1830 Osmanlı- Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları"*, **Belleten**, Cilt: LXII, Sayı: 234, s. 457.

tarafsızlığı muhafaza edecek ve düşmanı destekleyecek hiçbir harekette bulunmayacaktır." Başka bir maddede ise, "Her iki tarafa ait gemiler biri diğerinin limanında bulunduğu zaman ihtiyaçları ne ise görülecekti", "Kazaya uğrayan veya fırtına tazyiki ile limana sığınmak zorunda kalan gemilere yardım edilecekti." Anlaşmanın en önemli noktası da Fas tarafından Amerikalılara "en çok muzaheret gören millet" (the most favored nation) prensibi uygulanacak olmasıdır. Bu konu üzerinde sonraları ABD Osmanlı ile yapacakları ticaret anlaşmasında da ısrarcı olmuş, hatta bu yüzden uzlaşma birkaç yıl gecikmiştir. Ayrıca Fas ile ABD anlaşmasına göre Amerikalılar cinayet işledikleri takdirde muhakemeleri sırasında Amerikan konsoloslarının yardımlarını alabileceklerdi. Bu son madde ile kapitülasyonların temelini oluşturan "exterritoriality" unsuru kısmen de olsa kabul ettirilmiş oluyordu. Anlaşmanın aslı Arapçadır. Anlaşmada Fas sultanına vergi ödenmesi konusu geçmemiştir. Anlaşma Amerikan Senatosu tarafından 18 Temmuz 1787 tarihinde tasdik edilmiştir.[73]

2.1.2 Amerika Birleşik Devletleri-Cezayir İlişkileri

Barbaros Hayrettin Paşa Osmanlı hizmetine girdikten sonra Cezayir kendisine Beylerbeylik olarak verilmiş ve buraya iki bin kadar yeniçeri gönderilmiştir. Bu suretle Cezayir Ocağı'nın temeli atılmıştır. Daha sonraları bu yeniçerilerin sayısı yirmi bine kadar çıkmıştır. Cezayir Beylerbeyileri Padişah'ın hükmünü kabul etmiş fakat bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmişlerdir. Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri yapmışlar, hatta Akdeniz'de ticaret yapan devletlerle ticari anlaşmalar dahi yapabilmişlerdir. Bu devletlerden birisi de Amerika'dır.[74]

Amerika ihraç ürünlerinin; buğdayın ve unun altıda birini, tuzlanmış balığın dörtte birini Akdeniz ülkelerine sattığı, ayrıca buralara pirinç ve mısır gibi önemli ihraç ürünleri gönderdiği için, bağımsızlığından hemen sonra bile Akdeniz ülkeleri ile olan ticaretini devamlı olarak canlı tutmaya çalışmıştır. Bunun için "korsan devletler" olarak adlandırdığı Garp Ocakları (Cezayir-Tunus-Trablusgarp) ile dostluk anlaşmaları yapmaya karar vermiştir. Amerikan Paris elçisi Thomas Jefferson, Londra elçisi John Adams, eski Paris elçisi Dr. Benjamin Franklin'den oluşan bir heyeti bu iş

[73] Kurat, *a.g.m*, s.180-181.
[74]Seydi Vakkas Toprak, *"Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları",* **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: XXII/Bahar, 2012, s. 227.

için görevlendirmiştir. Bu sırada 1783 yılında Cezayir-İspanya savaşını Cezayir kazanmış, İspanyollar Cezayirli gemilere Cebelitarık Boğazı'nı açmışlardı. Atlas Okyanusu'na geçebilen Cezayir gemileri burada, 1785 yılında iki Amerikan gemisini yakalayıp mürettebatını esir almış ve böylece Amerika ile Cezayir arasında sorunlar başlamıştır.[75]

Londra elçisi Adams, bu sırada Londra'da bulunan Trablusgarp elçisi Abdurrahman'a arada herhangi bir tecavüz ve incinme olmadığı halde iki memleket arasındaki düşmanlığın sebebini sormuş, elçi Abdurrahman da Akdeniz'in hâkimlerinin Osmanlı Devleti ve Garp Ocakları'nın olduğu, bu devletlerin izni olmadan Akdeniz'de yabancı hiçbir devlet gemisinin serbestçe seyrüsefer edemeyeceğini söylemiştir.[76]

İngiltere ise kendisine rakip olabilecek bir gelişme istemediğinden, ocakları Amerikan gemilerine saldırmaya teşvik etmiştir.[77] İngilizlerin gelişmekte olan Amerikan ticaretini kıskandıkları hatta Cezayir korsanlarını Amerikalılara karşı kışkırttıkları iddia edilmiştir. Gazetelerde İngiltere aleyhinde şiddetli yazılar çıkmış, Cezayir korsanları İngilizlerden "Britanya'nın buldog köpekleri" olarak bahsetmişlerdir.[78]

Cezayir, gerektiğinde diğer iki ocağa sözünü geçirebileceğinden Amerika Cezayir ile anlaşmak istemiştir. ABD, Osmanlı Devleti'nin bu ocaklar üzerinde kesin bir otoriteye sahip olmadığını ve onlara her zaman sözünü geçiremeyeceğini biliyordu.[79] Cezayir Dayısı ise Amerikalılarla uzlaştığı takdirde korsanlarına iş kalmayacağını ve bu yüzden kendisinin yerinden indirileceği düşüncesinden dolayı Amerika ile uzlaşmaya varmak istememiştir.[80]

Bu sırada Amerika Akdeniz'de yalnız korsanlarla değil, diğer devletlerle de (özellikle İngiltere) mücadele edeceğini anlamış ve Amerikan ticaret gemilerinin donanma tarafından korunması fikrini ortaya atmıştır. Harp gemileri inşasına başlanmıştır.

[75] Mine Erol, *"Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816),* **Tarih Dergisi**, Sayı:32, 1979, s. 689-692.
[76] Erol, Amerika'nın Cezayir ile Olan…, s.692.
[77] Erol, Amerika'nın Cezayir ile Olan…, s.693.
[78] Kurat, *a.g.m*, s.189.
[79] Erol, Amerika'nın Cezayir ile Olan…, s. 693.
[80] Kurat, *a.g.m*, s.189.

İhtilal zamanındaki donanma yerine yeni tipte bir donanma oluşturulmuştur. Böylece yeni Amerikan deniz kuvvetlerinin temeli atılmıştır.[81]

Nihayet Fransa'nın dostça gayretleri sonrasında Cezayir Dayısı Hasan Paşa, Amerika ile barış yapmayı kabul ederek 5 Eylül 1795 tarihinde Amerika ile anlaşma imzalamıştır.[82] Amerika'yı Joel Barlow temsil etmiştir. Amerika gerek barış gerek esirlerin fidyesi olmak üzere Cezayir'e 2.274.000 Meksika doları ödemeye razı olmuş ve her yıl Ocağa 12.000 Cezayir altını veya aynı değerde mühimmat ve malzeme vermeyi de kabul etmiştir.[83]

Cezayir Ocağı para yerine mühimmat ve malzeme istemiştir. Çünkü kendi ihtiyacını karşılayabilecek harp sanayi tesisleri yoktur, bunları dışarıdan temin etmektedirler. Bu bir dostluk antlaşmasıdır. Dayılık Amerika ile savaşan herhangi bir memleketi desteklemeyecektir. Yani Tunus ve Trablusgarp Amerika ile savaşa girerse bunu Cezayir desteklemeyecektir. Bu barış 1812 yılına kadar devam etmiştir. Cezayir'e verilecek olan malzemenin epeyce gecikmesi üzerine dayı Hasan Paşa Amerikan temsilcilerinden Cezayir'i terk etmelerini istemiştir. Bir ay içerisinde de anlaşmaya göre verilmesi gereken para ve malzeme teslim edilmezse savaşa girişileceği belirtilmiştir.[84]

Amerikan-İngiliz savaşı sona erince Amerikan hükümeti kesin bir şekilde Cezayir meselesini ele almaya karar vermiş, 1815'te Cezayir'e savaş açmıştır. Stephen Decatur ve William Bainbridge kumandasında iki filo hazırlanmış ve Amerika bu sefer üstündür (gemileri daha büyük ve çok iyi donatılmıştı). 30 Haziran 1815'te Cezayir dayısı Ömer Paşa Amerika ile barış yapmak zorunda kalmıştır.[85]

---

[81] Kurat, *a.g.m*, s.190.
[82] Türkçe olarak yazılan anlaşma 22 maddeden ibarettir. Bu anlaşma ile Amerika tarihinde ilk ve son defa olmak üzere yabancı bir devlete "vergi" (seneviye) ödemeyi kabul etmiş oluyordu. Anlaşmanın aslı Washington'da Amerikan Devlet Arşivi'nde (National Archives of the United States) korunmaktadır. O zaman yapılan İngilizce tercümesi de vardır. Yapılan anlaşma neticesinde Amerikan ticaret gemileri Akdeniz'de nispeten emin bir şekilde dolaşabilecekti. Bkz. Kurat, *a.g.m*, s.191-193.
[83] Erol, Amerika'nın Cezayir ile Olan…, s.700-701.
[84] Erol, Amerika'nın Cezayir ile Olan…, s.710-712.
[85] Erol, Amerika'nın Cezayir ile Olan…,s. 721-722.

1815 Cezayir-Amerika anlaşmasından[86] sonra Cezayir ve Amerika arasında önemli bir olay yaşanmamış, Cezayir ocağının durumu peyderpey kötüleşmiş, 15 yıl sonra 1830'da Fransızlar tarafından yok edilmiştir.[87]

2.1.3 Amerika Birleşik Devletleri-Trablusgarp İlişkileri

Trablusgarp, 1551 yılında Turgut Reis tarafından zapt edildikten sonra, 1603 yılına kadar Beylerbeylikle idare edilmiştir. Sonraları Yeniçeriler Beylerbeyini dinlemez olunca hâkimiyet dayılara geçmiştir. Trablusgarp, 1712-1835 yılları arasında Karaman ailesi tarafından yönetilmiştir. Amerika'nın Trablusgarp'la ilişkisi sırasında Trablusgarp'ın ünlü korsanı, aslen İskoçyalı ve asıl ismi Peter Lesly olan, Müslümanlığı kabul edip Ocağın hizmetinde bulunan Murat Reis olmuştur. Murat Reis Trablusgarp hâkimi Karamanlı Yusuf Paşa'nın baş kaptanı olup aynı zamanda da damadıydı.[88]

Murat Reis, Sophia adlı Amerikan gemisini tutsak alıp Trablus'a getirmiştir. Bu gemide zamanında Cezayir'de esir olan O'Brien de vardı. O'Brien ile Yusuf Paşa arasında 4 Kasım 1796'da barış ve dostluk antlaşması[89] imzalanmıştır.[90]

Antlaşma Arapça olarak kaleme alınmıştır. Amerika'nın lehine olarak bazı maddeler içermektedir: 1. maddeye göre sulh Cezayir dayısı tarafından garanti edilmiştir. 12. maddeye göre de herhangi bir anlaşmazlık durumunda hakemlik görevi Cezayir dayısına aitti. Cezayir dayısının Trablus üzerindeki nüfuz ve baskısı belirtilmiştir.[91]

1796 antlaşması, Trablus hâkimi Karamanlı Yusuf Paşa'yı tatmin etmemiş, ayrıca Amerika'nın vaatlerini yerine getirmemesi yüzünden ortam yine gerginleşmiştir. Yusuf Paşa Şubat 1801'de anlaşmayı hükümsüz kıldığını ilan etmiştir.[92] 14 Mayıs'ta da Amerika'ya savaş ilan edilmiştir. Zaten bu durumdan habersiz olan ve Komodor Richard Dale yönetimindeki 44 toplu President, 38 toplu Philedilphia, 32 toplu Essex,

---

[86] Anlaşmanın tam metni için bkz. Erol, Amerika'nın Cezayir ile Olan…, s. 725.
[87] Erol, Amerika'nın Cezayir ile Olan…, s.730.
[88] Mine Erol, *"Amerikan- Trablusgarp İlişkileri"*, **Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt: XIII, Sayı:24, 1980, s.129**.**
[89] Antlaşmanın orijinal metni için bkz. Erol, Amerikan- Trablusgarp…, s. 130.
[90] Erol, Amerikan-Trablusgarp…, s.130.
[91] Kurat, *a.g.m*, s. 194.
[92] Erol, Amerikan- Trablusgarp…, s.134.

12 toplu Enterprize, 28 toplu Boston gemilerinden oluşan Amerikan filosu 1 Haziran'da Amerika'dan Akdeniz'e doğru hareket etmiştir. Filo kumandanı Trablus hâkimine Cumhurbaşkanının mektubunu ve 10.000 $ getirmiştir. Amaçları Trablus'a, hatta diğer ocaklara gözdağı verip imzalamış oldukları dostluk ve barış antlaşmalarına riayet etmelerini sağlamaktır.[93]

Zamanın en büyük ve mükemmel gemilerinden, 44 toplu Philedelphia gemisi Trablus'a esir düşmüştür. Amerikalılar bu duruma o kadar üzülmüşlerdir ki gemi Amerikalılar tarafından gizlice yakılmıştır. Yusuf Paşa gemiyi tamir ettirmiş fakat Amerikalılara karşı faydalanamamıştır.[94]

Uzun süren mücadeleler sonrasında, 3 Haziran 1805'te Derne'den Ahmet Bey'in uzaklaştırılması şartıyla anlaşma yapılmıştır.[95] Bu defaki uzlaşma 1796'daki uzlaşmaya göre Amerikalılar için daha kârlı idi. "En çok muzaheret gören millet" maddesinden başka pasaport, mükâfat, selamlaşma, borç, dine ait meseleler ve esirlerin köle telakki edilmeyecekleri gibi birçok önemli madde de konulmuştur. Bu arada Amerika donanmasının Akdeniz'e gönderilmesi Amerikalıların Kuzey Afrika sahillerinde saygınlıklarının artmasını ve Amerikan ticaretinin hızla gelişmesini sağlamış aynı zamanda Amerikalıların Türkiye ile de temasa geçmelerine imkân vermiştir.[96]

Amerika-Trablus arasında bundan 1812 yılına kadar bir sorun çıkmamıştır. 1812'de İngiliz-Amerikan Savaşı sırasında Trablus'un İngiliz savaş gemilerine yardım etmesi anlaşma hükümlerine aykırı sayılarak Yusuf Paşa 30.000 $ tazminat ödemek zorunda bırakılmıştır. Bundan sonra da herhangi bir sorun çıkmamıştır.[97]

1835'te bu ocak merkeze bağlı bir eyalet haline getirilmiş, 1911 yılına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ve 1911 senesinde İtalyanlar tarafından ele geçirilmiştir.[98]

---

[93] Erol, Amerikan- Trablusgarp…, s.137-138.
[94] Erol, Amerikan- Trablusgarp…, s.143-145.
[95] Anlaşma metni için bkz. Erol, Amerikan- Trablusgarp…, s.149.
[96] Kurat, *a.g.m*, s. 205-206.
[97] Erol, Amerikan- Trablusgarp…, s.154.
[98] Erol, Amerikan- Trablusgarp…, s.129.

2.1.4 Amerika Birleşik Devletleri-Tunus İlişkileri

Tunus'un 1534'te Barbaros Hayrettin Paşa tarafından işgal edilmesi üzerine Tunus'taki hükümdar Mevlay Hasan, Şarlken'den yardım istemiştir. Şarlken kuvvetleri Tunus'a gelmiş ve Tunus Osmanlılardan geri alınmıştır. 1574'te Tunus, Sinan Paşa tarafından tekrar işgal edilmiş, 1591'e kadar Beylerbeyi yönetiminde kalmış, bu tarihte yeniçeri isyanı sonrasında Dayıların yönetimine geçmiştir. 1705'e kadar Dayılar tarafından idare edilmiştir. Bu tarihte Yeniçeri Ocağı'ndan Hüseyin Bey başa geçmiş ve Tunus'ta sülâle hâkimiyeti başlamıştır. Bu durum Fransızların 1881'de Tunus'u ele geçirmelerine kadar devam etmiştir.[99]

Tunus'un geçim kaynağı korsanlıktı. Ganimet hırsıyla Ocaklar Osmanlı'ya riayet etmemişlerdir. Aralarında devlete en itaatkâr olanı Tunus, en itaatsiz olanı da Cezayir idi. Ocaklar arasında en kuvvetlileri de Cezayir'di. Bu nedenle yabancı devletler diğer iki Ocakla anlaşmaları için Cezayir'i kullanmışlardır. Sonuçta Amerikalıların da Tunus ve Trablus ile barış anlaşmaları yapmalarında Cezayir önemli rol oynamıştır.[100]

Amerika ile ilişkileri sırasında Tunus Ocağı'nın başında Ali Bey ailesinden Hamuda Paşa vardı. Akıllı ve dengeli bir insandı. Hem Amerika hem de diğer devletler ile savaştan kaçınmış sadece Cezayir'e vergi vermek istemediğinden Cezayir ile savaşmış, galip gelerek Cezayir'e tâbi olmaktan kurtulmuştur.[101]

ABD adına hareket eden Fransız tacir Joseph Famin'in Hamuda Paşa ile müzakereleri neticesinde 24 Ağustos 1797'de bir anlaşma[102] yapılmıştır. Anlaşma Amerikalılara 107 bin dolara mâl olmuş, ama ocağa yıllık herhangi bir haraç verilmemiştir. Anlaşma Amerikan Senato Meclisi'ne sunulduğunda 14. madde hariç diğerleri onaylanmıştır. Dışişleri Bakanlığı da 11. ve 12. maddelere itiraz etmiştir. 14. madde şöyleydi: "Tunus'a gelen Amerikan ticaret gemileri %3 gümrük ödeyecek ve herhangi bir

[99] Erol, Amerika'nın Tunus ile…, s.115.
[100] Erol, Amerika'nın Tunus ile…, s.115-116.
[101] Erol, Amerika'nın Tunus ile…, s.115.
[102] 24 Ağustos 1797 tarihinde akdedilen bu anlaşma 13 maddeden oluşup Türkçe kaleme alınmıştır. Amerika için uygun olmayan bazı maddeler içerdiğinden Amerikan senatosu tarafından 8 Mart 1798 tarihinde onaylanmıştır. İtiraz edilen maddeler 11, 12 ve 14. maddelerdi. 11. maddeye göre; Amerikan savaş gemisini selamlamak üzere Tunuslular tarafından atılan her bir top atışı için Amerikalılar bir fıçı barut vereceklerdi. 12. maddeye göre; Tunus Beyi istediği şekilde Amerikan gemilerinden istifade edebilecekti. 14. madde de; Amerikan mallarına bazı ahvalde %10 gümrük alınması söz konusuydu. Bkz. Kurat, *a.g.m*, s. 195. Antlaşmanın Türkçe metni için bkz. Erol, Amerika'nın Tunus ile…, s. 118.

millete mensup gemi ile Amerika'ya mal getiren Tunus tüccarları da %3 gümrük ödeyecekler". Bu, Amerika'nın takip ettiği iktisadi politikaya aykırıydı. Amerika kendi iktisadi hayatını ve çıkarlarını korumak için ithal mallardan ağır gümrük almıştır. Bu da kendisinin önemli gelir kaynağını oluşturmuştur. Eğer bu 14. madde kabul edilirse Tunus'a verilen bu imtiyazın diğer dost devletlere de verilmesi gerekirdi. Bu da Amerikan ticaret ve ziraatına darbe vurmaktan başka bir şey olamazdı. Bu nedenle 14. maddeye itiraz edilmiş ve değiştirilmesi için müzakereler yapılmıştır. Bu esnada Tunus Fransa ile savaş halindeydi. Ayrıca Cezayir dayısı da Tunus'un Amerika ile kesin bir şekilde anlaşmasını istiyordu. Sonuçta 11. 12. ve 14. maddede değişiklik yapılarak anlaşma 10 Ocak 1800'de Amerikan Senatosu tarafından kabul görmüştür. 14. maddede %3 gümrük ibaresi çıkarılmış, Amerika'ya mal getiren tüccarlardan ne kadar gümrük alınıyorsa, Tunuslu bir tüccardan da aynı miktarlarda alınması kararlaştırılmıştır. Tunus'a mal getiren Amerikan tüccarlarından da Amerika Tunuslu bir tüccardan ne kadar gümrük alıyorsa o kadar gümrük alınması kararına varılmıştır.[103]

Antlaşma uzun ömürlü olmuş ve 1824'te bazı maddelerde değişiklik yapılmıştır. Zaman zaman, örneğin, 1802'de Amerika-Trablus Savaşı'nda Tunus'un Trablus'a erzak yardımı için gemi göndermesi ve bunun Amerika tarafından esir alınması gibi gerginlikler yaşanmıştır. 1805'te yine benzer olay yaşanmıştır. Amerika yedeğinde ganimeti olan iki Tunus gemisini esir almıştır. Daha sonra bu meseleler dostça halledilmiştir. 1812'de başlayan Amerikan-İngiliz savaşında, Amerika Akdeniz'de yakaladığı İngiliz ticaret gemilerinin ikisini Tunus'a getirmişti. Tunus da, Trablus gibi, Amerikan ganimetlerin İngilizler tarafından geri alınmasına müsaade etmişti ki bu yapılan anlaşmaya aykırıydı. Tunus bu hareketinin bedeli olarak Amerika'ya 46 bin dolar ödemek zorunda kalmıştır.[104]

Amerikalılar bu uzlaşmalar sırasında bazen bol keseden vaatlerde bulunmuşlardır. Özellikle Amerika'dan gemiler getirtmek, inşaat malzemesi almak bu gibi vaatlerin başında gelmiştir. Bu sözlerin bazısı tutulmuş, bazısı tutulmamıştır. Bu tutulmayan vaatler yüzünden Amerika ile Berberi Ocakları arasında sürekli ihtilaflar çıkmıştır.[105]

[103]Erol, Amerika'nın Tunus ile…, s. 117-118.
[104]Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol, Amerika'nın Tunus ile…, s.125-128.
[105]Kurat, *a.g.m*, s. 206.

Tunus Beyi'ne daha önce Amerikalılar tarafından bir fırkata hediye edileceği vaadi verilmiş ve yerine getirilmemişti. Paşa kendisine verilen sözün tutulması konusunda ısrar etmiş, Amerika ise bunun yerine Paşa'ya her yıl 8-10.000 dolar vergi ödemeyi teklif etmiştir. Tunus Beyi Hamuda Paşa sözün yerine getirilmesi konusunda ısrarcı davranmış ve bu konunun halli için Amerika'ya elçi göndereceğini bildirmiştir. Daha önce Osmanlı Padişahı'na da elçi olarak görevlendirilen önemli diplomat Süleyman Mellimelni (Menemenli) bu iş için seçilmiştir. 10 kişiden teşekkül heyet 1 Eylül 1805 tarihinde Tunus'tan ayrılmış ve 14 Kasım 1805 tarihinde Hampton Road Limanı'na varmıştır. Süleyman Mellimelni Amerika'ya gelen ilk Müslüman elçisi olsa gerektir. Beraberinde de Türkler vardır ve Türklerin Amerika'ya ayak basmaları bu münasebetle gerçekleşmiştir (Amerika'da ilk Müslüman muhacirler belki de Tunus'a geri dönmek istemeyen bu heyetten üç kişi olmuştur). Nihayet elçinin Amerika'ya gelişinden bir yıl sonra uzlaşmaya varılabilmiştir. Süleyman Efendi zapt edilen iki Tunus gemisine karşılık gemi inşaat malzemesi yüklenmiş, toplarla donatılmış küçük bir Amerikan gemisinin verilmesine razı olmuştur.[106]

Garp Ocakları daha sonraları müstakil bir varlık olarak faaliyetlerine son vermişlerdir. Cezayir'in 1830 yılında Fransızlar tarafından işgali ile Berberi Korsanları meselesi de Akdeniz'de halledilmiştir. Zaten ABD için de artık Kuzey Afrika ticaretinden daha çok İzmir'deki ticaret önem kazanmış ve bu doğrultuda Amerikan hükümeti doğrudan Osmanlı Devleti ile dostluk ve ticaret anlaşması yapabilmenin yollarını aramaya başlamıştır.[107]

2.2 Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler

17. yüzyıl ortalarında ABD'de yetiştirilen bazı ürünler dolaylı yollardan Osmanlı pazarlarına getirilmiştir. Örneğin Osmanlı'da fazlaca kullanılan ve ABD'de yetişen tütün Avrupa üzerinden İtalya'dan veya Habsburg-Osmanlı sınırından Osmanlı topraklarına girmiştir. Yunanistan bu tarihlerde bağımsız bir devlet olmadığından 18. yüzyıldaki Rum tüccar gemilerinin Osmanlı gemileri olarak görülmesi gerekmektedir.

[106]Kurat, *a.g.m*, s. 207-208.
[107]Kurat, *a.g.m*, s.213.

Ayrıca bunlardan bazılarının Kastilyalıların tekelini aşarak Amerika ile de ticaret yaptıkları da ifade edilmektedir.[108]

Amerikalıların Anadolu'yu ilk ziyaretleri ticaret amaçlıdır. Bazı kayıtlara göre Amerikan ticaret gemileri ilk defa 1786'da İstanbul'u, 1797'de İzmir'i ziyaret etmişlerdir. İzmir'deki İngiltere Konsolosu Francis Werry, Londra'daki ABD diplomatik temsilcisi Rufus King'e gönderdiği 2 Mayıs 1803 tarihli raporunda; "Amerikan bayrağı burada ilk kez 1797 yılında görüldü" diye yazmaktadır.[109]

İlk başlarda ABD Osmanlı Devleti'ne elçi göndermek istememiştir. Çünkü o dönemde Fransa Mısır'ı işgal etmiştir ve Amerikan halkı Fransız yanlısıdır.[110]

ABD, Osmanlı Devleti'ne ilk resmi ziyaretini ise Amerikan gemisi George Washington firkateyninin İstanbul'a gelmesiyle gerçekleştirmiştir.[111] Kaptan William Bainbridge, 1800 yılında George Washington firkateynine kaptan olarak atanmasıyla birlikte 1795 antlaşmasının gereği olan Cezayir'e yıllık haracı götürmek üzere görevlendirilmiştir. Cezayir'e varınca Cezayir dayısı Ömer, W. Bainbridge'den Fransa ile barış antlaşması yapılması için anlaşmak üzere Sadrazam ile görüşmesi ve hediyelerini İstanbul'a götürmesini istemiştir. Kaptan Cezayir dayısı tarafından esir alınma ihtimaline karşılık bu keyfi verilen görevi yerine getirmek zorunda bırakılmış ve 59 günlük yolculuğun ardından İstanbul'a varmıştır. Kaleden yollanan Türk görevli geminin hangi ülke bayrağı altında limana yanaştığını sorunca kaptan "Amerika Birleşik Devletleri" yanıtını vermiştir. Kaleye geri dönen haberci tekrar gelerek daha önce United States ismini Türk Hükümeti'nin duymadığını, nereden geldiğine açıklık getirmesi istendiğinde geminin Colombus'un keşfettiği "Yeni Dünya" ya ait olduğu cevabı verilmiştir. Bu Osmanlı'nın ABD'den haberi olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Osmanlı arşivindeki belgeler yeni kıtada neler olup bittiğinden haberdar olunduğunu bize göstermektedir. Sadrazam ABD bayrağında da yıldızların bulunmasını iki ülke arasındaki ilişkilerin dostlukla süreceğinin işareti olduğunu belirtmiştir. Sultan da bayraklardaki bu benzerlikten dolayı iki ülke arasında kanunlar, gelenekler ve din açısından benzerlik olabileceği düşüncesine kapılmıştır. Washington

[108]Akçadağ, *a.g.m,* s.124-125.
[109]Güler, *a.g.m,* s.230.
[110]Güler, *a.g.m,* s. 232.
[111]Güler, *a.g.m,* s.231.

gemisinin gelmesiyle ilk kez bir yabancı gemi Sadrazam'dan ferman almadan İstanbul'a yanaşmıştır. Kaptan bu ülkenin kanun ve adetlerini bilmediğini belirtmiş, bu konu aralarında dostça halledilmiştir. Bu ziyaretin en önemli sonucu, kaptan Bainbridge ile Osmanlı Hükümeti arasında, ileride yapılabilecek dostluk ve ticaret anlaşması üzerine samimi bir görüşme yapılmış olmasıdır.[112]

Amiral Bainbridge özel sekreteri olan Mr. Falsome'yi, 1815 yılında ABD ile İzmir arasındaki ve Türk İmparatorluğu'ndaki diğer limanlarla olan ticaretin durumu ve gelişmesi, yapılan ticaretin ticari yönetmeliği hakkında bilgi alınması, İzmir'deki ticari ofisin tüccarlarına fayda sağlayıp sağlamadığı konularını takip etmesi amacıyla İzmir'e göndermiştir. Sekreterin verdiği bilgiye göre, İzmir yıllık yaklaşık 1 milyon değerinde ABD ticaretinin yapıldığı tek limandı. Bu miktar Hükümetin göstereceği gayret ile daha da arttırılabilirdi. Bainbridge Washington gemisiyle İstanbul'a giderek amacına ulaşmıştır, hem gemisini İstanbul'a göstermiş hem de Osmanlı hükümetinin bir elçiyi kabul edip etmeyeceğini yoklamıştır.[113]

2.2.1 İki Ülke Arasında Konsoloslukların Açılması

1782'de ABD bandıralı ilk gemi Grand Türk adlı gemiydi. Grand Türk ve diğer gemiler 1786'da İstanbul'u, 1797'de İzmir'i, 1800'de İskenderiye'yi ilk olarak ziyaret etmişlerdir. 1785-1811 yılları arası ABD'liler bölgede İngiliz Levant Şirketi aracılığıyla ticaret yapmışlardır. Nihayetinde ticaret siyasi sınırları tanımaz, ticaret anlaşmaların yapılmasını da beklemez, yaptırımları da pek umursamaz.[114]

Uzun bir süre Amerika, Osmanlı ile ticaretini İngiltere Konsolosluğu aracılığıyla sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu aracılığı dolayısıyla 1799-1811 yılları arasında, Amerika İzmir'deki İngiliz konsolosluğuna 65.500 dolar konsolosluk masrafı ödemiştir.[115]

---

[112] Akçadağ, *a.g.m,* s. 135-138.
[113] Akçadağ, *a.g.m,* s.145-146.
[114] Hasan Tahsin Fendoğlu, "*Osmanlı-ABD Ticari İlişkileri",* **Türkler**, Cilt: XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.8.
[115] Filiz Çolak, *"İzmir Limanı Ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Yeri ve Önemi",* 38.ICANAS Bildiri Metinleri Kitabı, **Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Cilt: II, 2011, s.536.

1799'da ABD başkanı John Adams Portekiz'deki Amerikan elçisi William L. Smith başkanlığındaki bir heyeti Osmanlı ile anlaşma yapması için vazifelendirmiştir. Ancak Berberi Savaşları ve Fransa ile yapılan savaş nedeniyle başarısız olunmuştur.[116]

1802'de Philadelphialı tüccar David Steaward İzmir'de konsolos olarak görevlendirilmiştir. Fakat Bâbıâli iki devlet arasında herhangi bir resmi münasebet bulunmadığından bunu tanımamış, fakat faaliyetlerine de karışmamıştır. 1803 yılına kadar gayri resmi olarak görevine devam eden Steaward Amerika'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. 1811'de İzmir'de Woodmas ve Offley adlı ilk Amerikan ticaret odası açılmıştır.[117] 1827'de bu ticaret odalarının sayısı üçe çıkmıştır. Bu sırada Amerikalı tüccarlar İzmir limanında halı, sünger, yün, zamk-ı Arabi, kitre, kuru incir ve afyon satın alıp kumaş ve kahve satmaktaydılar.[118]

Osmanlı Devleti ancak 1830 yılından sonra açılan bu ticari temsilcilikleri tanımaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Amerika arasında imzalanan 1830 Dostluk ve Ticaret Anlaşması'ndan sonra ilişkiler artmış ve buna paralel olarak konsolosluk faaliyetlerine de hız verilmiştir.

İzmir Konsolosluğu[119] da 1830 anlaşması ile resmiyet kazanmıştır. Eylül 1831'de İstanbul, 1832 Selanik, İstanköy, Bozcaada, İskenderiye, Beyrut, Kudüs, Bursa, Çanakkale, 1853'te İstanbul, İzmir, Beyrut, İskenderiye Amerikan konsoloslukları açılmıştır. Selanik, Halep, Şam, Yafa, Bursa'da konsolos vekillikleri açılmıştır.

---

[116] Erhan, *a.g.m*, s. 457.

[117] 1811'de İzmir Limanı ile ticaret yapan Amerikalı tüccarlar, Osmanlı bürokratları ve diğer yabancı ülke tüccarlarıyla aralarında doğacak problemlerin halledilebilmesi için çalışacak gayrı resmi bir kurum kurdular: Amerikan Ticaretevi. Bu ticaret evinin başkanı David Offley'dir. Aslında burası kapısına konsolosluk levhası asılmamış bir konsolosluk gibi faaliyet göstermekteydi. Bkz. Çolak, *a.g.m*, s.536.

[118] Çağrı Erhan, *a.g.m*, s. 458.

[119] Tarihsel olarak bakıldığında konsoloslar ilk kez Yunan'da ortaya çıkmışlardır. Temelde ticaret ile geçinen Yunan sitelerinin kendi aralarındaki ve diğer sitelerle olan ticari ilişkilerinde kendi tacirlerinin haklarını korumak üzere kurulan "Proksenos" isimli görevli konsolosluğun ilk şekli olarak kabul edilir. Aslında ticaret ile ilgili faaliyetlerde bulunup, görev yerlerinin imkânlarını tespit etmek gibi görevi olan konsoloslar, zamanla sosyal, politik ve askeri gelişmeleri de izleyen diplomatik sorumlular haline gelmişlerdir. Yani konsoloslar sadece iktisadi konuları değil, kendi bölgelerindeki siyasi, iktisadi, sosyal gelişmeyi de takip ederek bu konular hakkında rapor hazırlamışlardır. Konsolosluğu oluşturan ana etken deniz ticareti olduğundan konsolosluklar Levant bölgesindeki önemli iskelelerde kurulmaktaydı. (İskenderiye, Ege Adaları, İzmir, Selanik, Beyrut…) Her konsolosun atandığı bölgenin koşullarına, siyasi ve ekonomik şartlarına göre değişen bir misyonu vardı. Örneğin; İskenderiye'deki ilk Amerikan konsolosu Gliddon'un görevi, Mısır'daki tarımdan Amerika'ya bir kazanç sağlamak, Amerikan endüstri ürünlerini tanıtmak ve Mısır'daki ticaret hakkında Amerikalı tacirlere faydalı olabilecek bilgileri vermekti. Bkz. Özgür Yılmaz, *"Türk Deniz Ticaret Tarihinin Kaynağı Olarak Konsolos Raporları"*, **VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu**, 2017, s.311-330.

1888'de İstanbul'da, İskenderiye'de başkonsolosluklar, İzmir, Kandiye, Beyrut, Kudüs, Yafa, Trabzon, Samsun, Adana, Ayıntab, Rodos, İstanköy, Midilli, Sivas, Sayda, Kale-i Sultaniye, Süveyş, Port Said, Lazkiye, Filibe, Selanik, Kandiye, Ozra, Hanya, İskenderun, Bursa, Şam ve Resmo'da konsolosluklar vardı.[120]

ABD'deki tüccar ve sanayiciler, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla dünyanın çeşitli bölgelerindeki imkânları biliyorlar, ticaret yapma isteklerini de yine Dışişleri Bakanlığı ve konsolosluklar aracılığıyla bildirmekteydiler.[121]

ABD ilk olarak liman ve kıyı kentlerinde ticaret için konsolosluklar açarken daha sonraları, özellikle siyasi sebeplerle, Anadolu'nun iç kesimlerinde de konsolosluk açmışlardır. Bunun başlıca sebepleri, Amerika'ya rakip olan Rusya'nın Anadolu'ya sızmasını engellemek ve misyonerlerin faaliyetlerine rahatlık sağlamaktır. Bu konsolosluklar özellikle Ermenilerin ve misyonerlerin, bunlara ait müesseselerin yoğun olarak bulunduğu yerlerde açılmıştır. Merzifon, Sivas, Harput, Erzurum, Van konsoloslukları buna örnek olarak verilebilir.[122]

Konsoloslarla misyonerlerin ittifakı Bâbıâli'nin dikkatinden kaçmamış ve ABD'nin konsolosluk açma isteklerine sınırlama getirilmiştir. Ancak yürürlükte olan 1830 Ticaret Anlaşması buna engel teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti, konsolosların Osmanlı tebaasına mensup olmaması ve bir şehirde yabancı bir devletin konsolosluk açabilmesi için o bölgede kendi vatandaşlarının bulunması gerektiğini öne sürmüştür. Bu gerekçelerle konsolosluk açma girişimlerine red cevabı alan ABD, konsolosluk açmak istediği şehirde Rusya ve İngiltere'nin konsolosluğunun bulunduğunu ve dolayısıyla kendilerine de izin verilmesi gerektiğini iddia etmiştir.[123]

---

[120]Âdem Kara, *"Osmanlı Devleti-ABD Ticari İlişkileri"*, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: I, Sayı:2, 2006, s.4-5.
[121]Mehmet Okur, Hazel Kul, *"Amerikan Konsolos Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'un Ticari Durumu ve ABD'nin Ticaret Odası Açma Girişimleri"*, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı:19, s.123.
[122]Güher, a.g.t, s. 172.
[123]Şafak, a.g.e, s. 53.

Bâbıâli ise maddi imkânsızlıklar nedeniyle ABD'deki ilk konsolosluğunu 1845'te Boston'da, ikincisini 1856'da New York'ta, üçüncüsünü 1858'de Baltimore'da, ABD'deki elçiliğini ise ancak 1867'de açabilmiştir.[124]

İlk olarak 1845'te Osmanlı gemilerinin Boston Limanı ile olan ticaretini düzenlemek ve ABD'deki Osmanlı tebaasının korunmasını ve ayrıcalıklarını sağlamak için Boston'da yaşayan Tibgeoğlu Abraham görevlendirilmiştir. Bundan sonra 1856'da New York ve 1858'de Baltimore'a atamalar yapılmıştır. 1881'de New York, Baltimore, Chicago, Boston, Philadelphia ve New Orleans'ta Osmanlı konsoloslukları vardı. Washington, San Francisco, Norfolk şehirlerine de fahri konsoloslar atanmıştır.[125]

Osmanlı'da konsolosların atanma şekli de zamanla değişiklik gösterdi. Bâbıâli 19. yüzyılın ilk yıllarında ABD şehirlerine merkezden konsolos atamak yerine buralarda ikamet etmekte olan kişileri konsolos olarak görevlendirmiştir. Bu da ya istekli olan kişinin İstanbul'daki Amerikan elçisi vasıtasıyla Bâbıâli'ye başvurması ya da Washington'daki Osmanlı elçisinin talebiyle olmaktaydı. Bâbıâli Osmanlı tabiiyeti altındaki Ermenilerin Amerikan konsolosluğu görevine getirilmesine izin vermezken, Amerikan vatandaşlarının bu göreve atayabilmekteydi, bu da çelişkili bir durum olarak ortaya çıkmaktaydı. En son dokuza ulaşan ABD'deki Osmanlı konsolosluklarının sayısının II. Meşrutiyet'ten sonra azalmasının başlıca nedenleri, devletin mali sorunları ve diplomatik ilginin tamamen Avrupa üzerinde toplanmasıdır.[126]

2.2.2 İki Ülke Arasında Elçiliklerin Açılması

2.2.2.1 Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nde elçilik açması

1914'e kadar olan diplomatik ilişkilerde 7 Mayıs 1830 tarihinde Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması başrol

[124]Okur- Kul, *a.g.m*, s.122.
[125]Kara, *a.g.m*, s.4-5.
[126]Erhan, a.g.e, s. 157.

oynamıştır. Osmanlı ile Amerika arasındaki ilk diplomatik ilişkiler de bu anlaşma imzalandıktan sonra tam anlamıyla başlamıştır.[127]

İki devlet arasında resmi münasebetlerin kurulmasında dönemin kaptan-ı deryası Mehmet Hüsrev Paşa'nın etkisi büyüktür. Ondan önceki kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa dahi Amerikalıların denizlerde ne derece güçlendiğinin farkına varmış, Osmanlı-ABD ilişkisini desteklemiştir. Özellikle Navarin Limanı'nda İngiliz-Fransız ve Rus donanmaları tarafından Osmanlı-Mısır donanması yok edilince Mehmet Hüsrev Paşa Amerika'nın yeni kurulan güçlü deniz kuvvetlerinin farkında olarak yeni bir Osmanlı donanması için ABD ile anlaşılması gerektiğini düşünmüş ve II. Mahmut'a bu konuyla ilgili telkinler vermiştir.[128]

1830 anlaşmasının en önemli sonuçlarından biri diplomatikti ve İstanbul'da yeni bir ABD diplomatik temsilciliğin açılmasıyla diplomatik ilişkiler başlamış oldu. Bu anlaşma yapılmadan önce Amerikalılar İngiltere Konsolosluğu'nun hâkimiyeti altındaydılar. Anlaşmanın imzalanmasıyla İngiliz Konsolosluğu'ndan bağımsız oldular ve Amerikalıların ülke içerisindeki statüsü de değişmiş oldu.[129]

İlk ilişkilerin başlamasıyla birlikte 1831'de David Porter ilk ABD maslahatgüzarı olarak İstanbul'a tayin edilmiş ve ölüm tarihi olan 1843 yılına kadar vazifesini sürdürmüştür. ABD, Osmanlı'ya verdiği önemi göstermek için 1839'da diplomatik temsilciliğini mukim (daimi) elçilik düzeyine çıkarmıştır.[130]

1840-1881 arasında İstanbul'da 11 adet ABD temsilcisi mukim elçi vardı. 1882'de İstanbul temsilciliği orta elçilik düzeyine yükseltilmiştir. 1882-1906 yılları arasında 9 ABD temsilcisi orta elçi sıfatıyla çalışmış, 1906'da ABD temsilciliği büyükelçiliğe yükseltilmiş ve 1914'e kadar 5 büyükelçi görev yapmıştır.[131]

---

[127]John M. Vander Lıppe, "The 'Other' Treaty Of Lausanne: The American Public and Official Debate On Turkish-American Relations", **The Turkish Yearbook International Relations**, Vol: XXIII, s.31.
[128]Akdes Nimet Kurat, *"Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları"*, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 8-9, s.288.
[129]Bostan, a.g.t, s. 44-45.
[130]Fendoğlu, *a.g.m*, s.13.
[131]Fendoğlu, *a.g.m*, s.14.

ABD'nin Osmanlı Devleti'nde I. Dünya Savaşı'na kadar görev yapan elçilerin isimleri ve atanma tarihleri şu şekildedir: David Porter-1831, Dabney S. Carr-1843, George P. Marsh-1849, Caroll Spence-1853, James Williams-1858, Edward Joy Morris-1861, Mayne MacVeagh-1870, George H. Boker-1871, Horace Maynard-1875, James Longstreet- 1880, Lewis Wallace- 1881, Samual C. Cox-1885, Oscar S. Strauss-1887, Solomon Hirsch-1889, David P. Thompson-1892, Alexander Terrell-1893, James B. Angel-1897, Oscar S. Strauss-1898, John G. Leishman-1900, William Rockhill-1911, Henry Morgenthau-1913, Abram I.Elkus-1916.[132]

2.2.2.2 Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'nde elçilik açması

Osmanlı Devleti'nde Hariciye Nezareti kurulmadan önce devletin dış münasebetlerinde belirleyici rol oynayan kişiler elçiler olmuştur. Diplomatik ilişkiler sadece gerektiğinde bir elçi görevlendirerek yürütülmüştür.[133] Fakat bu elçiler daimi değillerdi. Batılı devletlerin İstanbul'da 15. yüzyıldan itibaren daimi elçilikleri olmasına karşılık Osmanlı Devleti bu politikayı izlememiştir. Bunun başlıca sebeplerinden birisi bir İslam devleti olması idi ki İslamiyet'in doğuşundan itibaren Müslüman olan devletlerde ikamet elçileri olmamıştır. Bir başka sebebi ise Batının Hristiyan olmasıdır. İslam hukukuna göre bir Müslüman devlet ile bir Hristiyan devlet eşit kabul edilemezdi.[134] Osmanlı Devleti yabancı devletler nezdine, Padişah değişikliği, yabancı devlet hükümdarlarının taç giyme merasimlerine iştirak etme, yapılan muahedelerin onaylı suretlerini vermek, dostluk ilişkilerini temin ve teyit etmek, hudut meselelerini çözüme kavuşturmak, savaş öncesi ve sonrasında diplomatik görüşmelerde bulunmak, Osmanlı Devleti'nde padişah değişikliği, cülus, önemli doğumlar, kazanılan zaferlerin bildirilmesi, hediyeler gönderilmesi, başka bir ülkenin yeni hükümdarını tebrik ve önemli törenlerinde davete icabet etme gibi nedenlerle elçi gönderirdi.[135]

18. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere karşı kullandığı silah "savaş" iken, bundan sonra Osmanlılar Avrupa'daki rollerinin artık savunma

[132]Çağrı Erhan, **Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s. 423.
[133]Kübra Mamak, *"Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kurulması"*, **Türk Dış Politikası (1830-1989)**, (Editörler: Serkan Kekevi, Yunus Emre Tekinsoy ve İsmet Türkmen), Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 12.
[134]Ercümend Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçiliklerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1968, s. 11-12.
[135] Mamak, *a.g.m*, s. 12-13.

olduğunun farkına varmışlar, devletin varlığının sürdürülebilmesi için değişik ittifaklar kurulması gerektiğini ve böylece sürekli ve yerleşik diplomatik misyonlara önem verilmesi gerektiğini anlamışlardır. Zaten 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların artık uluslararası hukuka uygun olarak kaleme alındığı görmekteyiz.[136]

1836 yılında Reisülküttap tarafından yönetilmekte olan dış siyaset, dönemin yenilikçi padişahı II. Mahmut tarafından Hariciye Nezareti kurulması ile bu makama devredilmiştir. Arkasından Dışişleri Bakan Yardımcılığı kurulmuş ve böylece Bâbıâli ve yazışma işleri çok önemli değişiklikler geçirmiştir.[137]

Osmanlı Devleti yurtdışına gönderilen uzun süreli elçiler vasıtasıyla, Batı dünyasındaki değişim ve gelişmeleri birincil kaynaktan ulaşmıştır.[138] İlk sürekli Osmanlı elçiliği, 1793 yılında dönemin en güçlü devleti olan İngiltere'de açılmıştır. İlk daimi elçi ise Yusuf Agâh Efendi'dir.[139]

Osmanlı Devleti ABD'ye önce şehbender daha sonra elçi tayin etmiştir. İlk başlarda Osmanlı tüccarına yardımcı olmak amacıyla şehbender[140] adı verilen görevliler gönderilmiştir. 1860 yılından sonra siyasi meselelerin öne çıkmasından dolayı (ABD'nin özellikle dünya ekonomik sisteminde ağırlığını koyması ve Girit meselesinden dolayı Yunan lobisinin ABD'de Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalarda bulunması endişesi gibi nedenlerle) ABD'ye şehbenderin yanı sıra elçi gönderilmesi kararlaştırılmıştır. 1866 yılında İtalya sefiri Rüstem Bey'in Washington'da elçi olarak görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.[141]

ABD'de Türk elçiliğinin açılmasında İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu Avrupa Birliği ve Rusya ile Amerika'nın yakınlaşması duyumları ve ayrıca Amerika'da 1861-

---

[136] Sander, a.g.e, s. 14.
[137] Necdet Hayta, Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s. 104.
[138] Şafak, a.g.e, s. 27-28.
[139]Timuçin Kodoman, Ekrem Yaşar Akçay, *"Kuruluşundan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras"*, **S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:22, 2010, s.83.
[140]"Şehbender" terimi Ticaret Nezareti kurulmadan önce ticari ilişkilere bakmak ve tüccar ihtilaflarını çözüme kavuşturmakla görevli memur anlamında kullanılmaktaydı. Daha sonraları şehbender, konsolos karşılığında yabancı devletlerdeki Osmanlı tebaasının ticari çıkarlarını korumakla vazifelendirilen memurlara verilen unvan olarak kullanıldı. Şehbender elçiden farklı olarak siyasi işlerle değil ticari işlerle meşgul olmaktadır. Bir çeşit fahri ticaret konsolosluğu olarak da tanımlanabilir. II. Meşrutiyet'ten sonra ise şehbenderlik kaldırılmıştır. Bkz. Şafak, a.g.e, s. 55-56.
[141] Şafak, a.g.e, s. 57.

1865 yılları arasında yaşanan İç Savaş'tan sonra ABD ordusunun elinde fazla miktarlarda yeni askeri teçhizatın kalması nedeniyle Osmanlı'nın bu ülkeyi yeni bir kaynak olarak görmesi gibi sebepler etkili olmuştur.[142]

Daha sonra Rüstem Bey'den vazgeçilmiş ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa, 11 Nisan 1867 tarihinde ABD Elçisi Morris'e bir nota vermiş, Bâbıâli'nin iki ülke arasındaki ilişkileri daha da geliştirmek amacıyla Washington'da bir daimi elçilik kurmaya karar verdiğini ve bu görev için Bulak Bey'i (Edward Blacque)[143] ortaelçi rütbesiyle atadığını belirtmiştir.[144]

Osmanlı Devleti'nin Washington elçiliğinin 1917 yılında kapatılmasına kadar elçilik görevine getirilen Osmanlı diplomatları ve atanma tarihleri şu şekildedir: Bulak (Edward Blacque) Bey-1867, Aristaki (Aristarchi) Bey-1873, Tevfik Bey-1883, Alexander Mavroyeni Bey-1886, Mustafa Tahsin Bey-1896, Ali Ferruh Bey[145]-1898, Şekip Bey-1901, Mehmed Ali Bey-1907, Kâzım Bey-1909, Osman Niyazi Paşa- 25 Şubat 1914, Ahmed Rüstem Bey-12 Mayıs 1914, Abdülhak Hüseyin Bey- Ekim 1914.[146]

[142]Orhan Koloğlu, *"200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi Türk'le Amerikalının Tanışması"*, **Tarih ve Toplum**, Cilt: XXIX, Sayı:1, s. 24.

[143]Kendisi bir Fransız olmasına rağmen Bulak Bey'in bu göreve getirilmesinin nedenleri şunlardır: Hariciye bürokrasisinde İngilizce bilen nadir kişilerdendi, eşi Amerikalı bir doktorun kızıydı ve gideceği ülkede yakın temaslar kurabileceği bir çevresi olacaktı, Sadrazam Ali Paşa bu görevi daha önce Rüstem Bey gibi Müslüman diplomatlara vermesine rağmen hiçbiri ABD gibi uzak bir ülkeye gitmek istememişti, Bulak Bey ise gönüllü olarak bu görevi kabul etmişti. Bkz. Erhan, a.g.e, s. 163.

[144] Erhan, a.g.e, s. 163.

[145] Ali Ferruh Bey, 26 Mart 1898 tarihinde Washington'da Osmanlı Devleti'nin fevkalade murahhas ve orta elçisi sıfatıyla görevine başlamıştır. 27 Temmuz 1899 tarihine kadar da ABD'de Türkiye elçiliği yapmıştır. Bu müddet zarfında Ali Ferruh Bey II. Abdülhamid'e Washington'dan uzun raporlar ve şifreli telgraflar göndermiştir. Zamanının en genç Osmanlı elçisi olarak tanınmıştır. Washington sefirliğine atandığında 30 yaşındadır ve yaşına rağmen büyük bir olgunlukla elde ettiği neticeleri ispat etmiştir. Fransızcadan başka iyi İngilizce bilmesi sayesinde büyük faaliyet göstermiş ve olumlu neticeler elde etmiş bir diplomattır. Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriye'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 20.

[146] Erhan, a.g.e, s.424.

3. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

3.1 Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında Resmi Olmayan Ticari İlişkiler

Amerikalı tüccarlar 1767 yılından itibaren Ortadoğu'nun çeşitli limanlarını ziyaret ederek Osmanlı Devleti ile de ticari münasebetler kurmaya başlamışlardır. Amerikan Parlamentosu 1774 yılında John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson'a ticaret anlaşması yapabilme yetkisi vermiştir ve Osmanlı Devleti de anlaşma yapılabilecek devletler arasındadır. 1786 yılında John Adams, Fransa Dışişleri Bakanı Vergennes ile Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmeyi planlamıştır. 1799 yılında Adams, Güney Carolina'dan William Smith'i Bâbıâli'den sorumlu bakan olarak atamış ve her türlü anlaşma imzalayabilmesi konusunda tam yetki vermiştir. Ancak bu teşebbüs Fransızların Mısır'ı işgal etmesiyle son bulmuştur.[147]

ABD bağımsızlığını kazandıktan çok kısa bir süre sonra Akdeniz sahasındaki ticaret yapan vatandaşlarını korumak ve onlara bazı ayrıcalıklar sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti ile temasa geçmeye çalışmıştır. Bu sırada Fas, Tunus, Cezayir ve Trablus Amerikan bandıralı gemilerden vergi almaktadırlar. Amerikalılar önce talep edilen vergileri ödemişler, sonraları 1801-1815 arasında yaşanan, Amerikan tarihinde "Berberi Savaşları" adıyla bilinen, mücadelelerden sonra kendi tüccarlarının güvenliğini silah zoruyla sağlayabilmişlerdir. Bundan sonra ise Amerikalılar, kendileri için büyük bir hammadde kaynağı ve mallarını kolayca satabilecekleri bir pazar olan Anadolu topraklarına (Doğu Akdeniz) yönelmişlerdir.[148] Böylece Amerika hem Doğu Akdeniz ticaretini genişletecek hem de tüccarlarına Karadeniz'de[149] ticaret yapma imkânını tanıyacaktı.[150]

---

[147] Harry N. Howard, *"The Bicentennial in American- Turkish Relations"*, **Middle East Journal**, Cilt: XXX, Sayı: 3, Middle East Istitute, Washinhton 1976, s. 292.
[148] Erhan, *a.g.m*, s. 457.
[149] ABD tüccarları Karadeniz'e açılma ayrıcalığını elde etmemeleri durumunda İstanbul Limanı'nın tek başına bir işe yaramayacağını düşünüyorlardı. Bkz. Okur- Kul, *a.g.m*, s. 121.
[150] Akdes Nimet Kurat, **Türk Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Doğuş Matbaası, Ankara 1959, s. 10.

Görüldüğü üzere Amerika'nın temel amacı ticaret yaparak ekonomik anlamda güçlenmek ve böylelikle dünya siyasetini istediği gibi yönlendirmekti. Ekonomik büyüme Amerika'yı "süper güç" olarak vücuda getiren en önemli etken olmuştur.

3.1.1 Amerikan Ticareti ve İzmir

Tarih boyunca "Asya'nın süsü" ve "Levant'ın Paris'i" olarak nitelendirilen İzmir, İlkçağlardan itibaren uygarlıkların gözbebeği olmuş, Osmanlı Devleti'nde de ihracat limanı olarak hep ön planda kalmıştır.[151] İzmir Limanı batı emperyalizmin Anadolu üzerindeki en önemli rekabet sahalarından birisi olmuştur.[152]

İzmir Limanı'nın Akdeniz ticaretindeki yükselişi Amerika'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Amerika'nın Osmanlı ile kurmaya çalıştığı ticari münasebetlerin başlangıç ve gelişme yeri, Garp Ocakları hariç, İzmir Limanı'dır. Uzun bir süre Amerika, Osmanlı ile ticaretini İngiltere Konsolosluğu aracılığıyla sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde İzmir ile en fazla ticaret yapan Amerikan şehirleri Philadelphia ve Baltimore'dur. Bir süre sonra bunlara Boston ve New York şehirleri de katılmıştır. İlk başlarda ticaret özellikle kahve ve şeker üzerine yapılmaktaydı. Afyon da Amerika için önemli ticaret ürünüydü. Ancak afyonu Amerikalılar kendileri için almıyorlardı. Hindistan ve daha ötesine göndererek afyonun ticaretini yapmaktaydılar.[153]

Daha önce bahsedildiği üzere Amerikalıların ticaret amacıyla Akdeniz'e gelmeleri, özellikle Garp Ocakları (Berberi korsanları) ile münasebette bulunmaları, 1797'den beri Amerika'nın ticaret gemilerinin İzmir'e gelmeleri ile ilk ilişkiler gayri resmi olarak kurulmuştu.[154]

ABD başkanı Thomas Jefferson, 1802'de İzmir'de bir konsolosluk açmak istemiş ama Bâbıâli iki devlet arasında herhangi bir ticaret anlaşmasının olmaması dolayısıyla izin vermemiştir. ABD, bu talebini 1808 ve 1811 yıllarında tekrarlamış ama yine izin alamamıştır. Bu duruma bir çözüm arayan ABD tüccarları 1811 yılında İzmir'de gayri resmi olarak David Offley başkanlığında bir ticaret evi kurmuşlardır. Aslında burası

[151] Özlem Kutkan, *"Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir (1911-1914)"*, **Türkiyat Mecmuası- Journal of Turkology**, Cilt: XXIX, Sayı: 2, s. 442.
[152] Çolak, *a.g.m*, s. 535.
[153] Çolak, *a.g.m*, s. 535-536.
[154] Kurat, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv…, s. 287.

kapısında tabela olmayan bir konsolosluk gibi iş yapmıştır. Amerikan gemileri İzmir'e kahve, baharat ve pamuklu ürünler getirmişlerdir.[155] 1783 yılında başlayan Amerikan Levant ticareti, 1820 yılında yıllık bir milyon doları aşan ticaret hacmine sahip olmuştur.[156]

1811-1820 yılları arasında yılda ortalama 13 Amerikan gemisi İzmir Limanı'na uğramaktaydı. Yüklerinin değeri ise 1 milyon doların üstündeydi. İzmir'e getirilen mallar arasında şeker, kahve, rom, baharat, boya maddeleri, mobilya, kereste, pamuklu çarşaf gibi sanayi ürünleri vardı. İzmir'den alınan mallar ise afyon, ham ve işlenmiş ipek, yün, şarap, meyve (üzüm-incir), gül yağı, sabun, eski bakır, post, zamk, tütün, meyankökü gibi hammadde kaynaklarıydı. Yani Osmanlı'nın ticaretindeki genel özellik olan hammadde kaynaklarını ihraç edip sanayi ürünlerini ithal etmesi Amerika ile olan ticaretine de yansımıştır diyebiliriz.[157]

1802'de Philadelphialı tüccar David Steaward İzmir'de konsolos olarak görevlendirilmişti. Fakat Bâbıâli bunu tanımamış, faaliyetlerine de karışmamıştır. 1811'de İzmir'de Woodmas ve Offley adlı ilk Amerikan ticaret odası açılmıştır. 1827'de bu ticaret odalarının sayısı üçe çıkmıştır.[158]

1816'da İzmir'e gelen gemi sayısı 8 iken, 1828'de bu sayı 28'e ulaşmıştır. 1823'te İzmir'de 4 adet Amerikan şirketi vardı. Bunlar; Perkins, Woodmas ve Offley, Longdon Co, Styth Coof Baltimore'dir. Ayrıca 1820'den sonra Protestanlığı yaymak için Osmanlı'ya gelen misyonerlerin sayısı da artmaya başlamıştır. 1828'de İstanbul'a anlaşma yapmak için gönderilen Amiral John Rodgers ve heyetinin amacı Osmanlı ile ticaret yapmak iken Osmanlı'nın amacı siyasi ve askeri anlaşmalar yapmaktı.[159]

---

[155] Fendoğlu, *a.g.m*, s. 278.
[156] Murat Fidan, *"Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defteri: Amerika Örneği"*, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: XXIX, Sayı: 1, s. 430.
[157] Çolak, *a.g.m*, s. 538.
[158] Çağrı Erhan, 1830 Osmanlı- Amerikan Antlaşması'nın Gizli … , s. 458.
[159] Fendoğlu, *a.g.m*, s. 270-282

3.2 Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile Ticaret Anlaşması Yapma Girişimleri

Amerika Osmanlı Devleti ile III. Selim döneminden itibaren resmi münasebet kurmak istemiştir. İngiltere'deki Osmanlı Devleti elçisi İsmail Ferruh Efendi'nin III. Selim'e gönderdiği raporunda Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne elçi göndermek istediği belirtilmiştir. İsmail Ferruh Efendi'ye gönderilen yazıda ise Amerika'nın Yenidünya'da aslında İngiltere'ye bağlı olduğundan, Fransızların tahrikiyle ihtilalden birkaç yıl önce İngiltere'ye bağlı olmaktan çıktığından ve Avrupa devletlerinden bazılarına birer elçi tayin ettiklerinden bahsedilmiştir. Adı geçen raporda Amerika'nın Osmanlı Devleti ile ticari bağlar kurup anlaşma yapmak ve elçi göndermek istedikleri de belirtilmiştir.[160]

1794-1816 arası dönemde, ABD Akdeniz'de korsanlara karşı fazlaca mücadele vermiş, ABD donanması kurulmuş, Akdeniz'deki büyük güçlere özellikle İngiltere, Fransa, İspanya'ya karşı yeni bir güç olarak ABD ortaya çıkmış ve nihayetinde Akdeniz'de dengeler değişmiştir.[161]

1799'da ABD başkanı John Adams Portekiz'deki Amerikan elçisi William L. Smith başkanlığındaki bir heyeti Osmanlı ile anlaşma yapması için vazifelendirilmiştir. Ancak bu girişim Berberi Savaşları, Fransa ile yapılan "Yarı Savaş" ve 1812'de İngiltere ile yapılan savaş nedeniyle başarılı olamamıştır.[162] Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında İngiltere Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir. Fransızların Mısır'ı işgal etmesinden sonra Osmanlı Devleti İngiltere ile ittifak olmuştur. Bu sırada Amerika ise Fransa ile ilişkilerinin bozulmasını istememektedir. Çünkü Amerikan bağımsızlık savaşında Fransa Amerika'ya yardımda bulunmuştur ve bu durumdan dolayı Amerika halkının vereceği tepkiden çekinmektedir. Bu nedenle Amerikan Elçisi William Smith İstanbul'a gönderilmemiştir.[163] Görüldüğü üzere bu sıralarda devletlerin kamuoyunun tepkisini çekmemek ve birbirlerine olan minnet borçları dolayısıyla müttefiklik durumları vardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti-İngiltere, Amerika-Fransa

[160] Güher, a.g.t, s. 66.
[161] Akçadağ, *a.g.m*, s. 146.
[162] Erhan, *a.g.m*, s. 457.
[163] Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları**, Damla Matbaacılık, Konya, t.y, s.11.

yakınlaşması söz konusudur. Bu durum Osmanlı Devleti-Amerika resmi ilişkilerinin başlatılmasını geciktirmiştir.

1815 yılında Londra'daki Osmanlı Devleti elçisi Antonaki II. Mahmut'a bir rapor göndermiştir. Raporda Amerika ile Osmanlı Devleti arasında bir sözleşme yapılırsa Amerikalı tüccar ve Amerikan gemileri ülkemize geldiklerinde Fransa ve İngiltere memurlarına gitmeyeceklerinden dolayı bu devletlerin tarifeleri üzerinden gümrük vergisi vermeyecek olmaları ve bu durumda daha fazla vergi vermelerinin mümkün olabileceğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda Antonaki raporunda Amerika'dan "değerli, bilinen, isim yapacağı ve büyük söz sahibi olacağına inanılan" olarak söz etmiştir.[164]

Amerika 1820 yılına kadar resmi sıfatı olan birisini Osmanlı Devleti ile görüştürememiştir. Amerikan Dışişleri Bakanı John Q. Adams ilk olarak New Yorklu bir avukat olan Luther Bradish'i 1820'de İstanbul'a aracılık ve bilgi almak için göndermiştir. Bradish'in mektubuna göre; eğer Bâbıâli ABD ile ticaret anlaşması yaparsa Avrupalı bir devlet Bâbıâli'ye savaş açacağını belirtmiştir.[165]

18 Kasım 1821 tarihinde ise Osmanlı Devleti'nin anlaşma yapma konusundaki çekimser ve belirsiz tutumu karşısında Amerika tarafından İstanbul'a bir aracı gönderilmiştir ve bu kişiye Osmanlı tarafından, iki ülke arasında coğrafi bakımdan uzaklık olduğu, bunun Osmanlı tüccarları için faydalı olamayacağı, bu nedenle şimdilik bir ticaret anlaşmasının yapılmasının düşünülmediği bildirilmiştir. Bunun üzerine aracı olarak gelen kişi de yapılacak olan olası bir anlaşmada sadece Amerikalı tüccarların değil her iki ülke tüccarlarının da ortak çıkarlarının gözetileceği, bu anlamda Osmanlı Devleti'nin bu konuyu etraflıca düşünmesi gerektiğini belirterek Osmanlı Devleti'ni ikna etmeye çabalamıştır.[166]

---

[164]BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1178/46516.
[165]Selda Kayapınar, *"1830 Osmanlı-ABD Ticaret Antlaşması Öncesi Amerika'nın Diplomasi Girişimleri"*, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 51, s. 41.
[166] BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1213/ 47507.

1821 yılında gerçekleşen Rum isyanının Amerikan kamuoyu tarafından desteklenmesi Osmanlı Devleti'nde olumsuz karşılanmış ve Amerikalı temsilciler ile görüşmeler yapılmamıştır.[167]

1823'de George Bethune English İstanbul'a aynı maksatla gönderilmiştir. English önemli bilgiler aktarmaktadır: "….Sardunya bayrağı artık Karadeniz'de yol alabilmektedir. Bunun getirdiği kâr ve faydalar öylesine muazzamdır ki Birleşik Devletler'in neden şimdiye kadar pastadan bir pay almadığı konusunda şaşırmış bulunmaktayım ve bu hedefe ilişkin çalışmalarımda daha da hırslanmış durumdayım." English, aynı zamanda Avrupa ülkeleri tarafından Osmanlı'ya aktarılan gümrük vergisinin değer üzerinden %3'ü geçmediğini, gümrük işletmesi ve çalışanlara aktarılanlarla bunun %10 olduğunu, fakat ABD gemilerinin ise İzmir Limanı'nda %15'lik bir vergiye maruz bırakıldığını, bu %5'lik fazla verginin alınmaması için çalışmalarda bulunulması gerektiğini belirtir. Osmanlı ise bu duruma gerekçe olarak Osmanlı-ABD arasında ticari bir anlaşmanın olmamasını gösterir. English'e göre; Osmanlı ile ABD ticari bir antlaşma imzalarsa, ABD gemilerinin diğer devletlere göre daha büyük olması nedeniyle en büyük kazancı önce ABD sağlayacaktır. Bu yüzden Avrupa ABD'yi kıskanmakta ve özellikle İngiltere, Fransa gibi emperyalist güçler önüne taş koymaktadır.[168]

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ile bir ticaret anlaşmasının yapılabilmesi için ABD tarafından birçok adım atılmıştır. Çünkü ABD, Osmanlı karasularında ticaret yapan Amerikan tacirlerinin Avrupalı tacirlerle aynı hak ve vergi oranlarından faydalanmalarını istemektedir. Diğer amaç, Amerikan gemilerini Karadeniz'e geçirmek ve böylece Rusya bölgesine açılmaktır.[169]

Osmanlı Devleti'ne göre Amerika ile bir ticaret sözleşmesi yapılırsa; Osmanlı Devleti'nin Amerika taraflarına ticareti az olacağından Amerika'ya ticari açıdan bağlılık Osmanlı Devleti'nden çok Amerika'yı kârlı çıkaracaktı. Eğer Amerika Osmanlı Devleti'ne geliş ve gidişte serbestlik kazanırsa, ticaret çerçevesini genişletip donanmalarını kuvvetlendirerek, diğer devletlerle gücünü birleştirebilir ve bu gücünü

[167] Güher, a.g.t, s. 75.
[168] Kayapınar, *a.g.m,* s. 41-43.
[169] Kayapınar, *a.g.m,* s. 53.

Osmanlı Devleti'ne karşı kullanabilirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti ABD ile ticaret anlaşması yaparsa İngiltere gücenmiş olacaktı. Çünkü İngiltere ticari açıdan hâkim olduğu Akdeniz havzasında diğer devletlerin ticaretini geliştirmesi taraftarı değildi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kendisinin ezeli düşman ve rakibi olan Amerika ile ticaret anlaşması yapmasını ve ABD'nin Osmanlı sınırlarında kendi bayrağı ile dolaşmasını istememekteydi. Aynı zamanda her ne kadar geçmişte İngiltere Osmanlı Devleti ile iyi geçinmiş ve fiili hizmeti geçmiş ise de bu sıralarda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım, hizmet ve dostluğu olmadığından, Osmanlı Devleti'ni Amerika ile çıkarlarına uygun bir ticaret anlaşması yapmaktan vazgeçirmeye İngiltere'nin hakkı yoktu.[170]

Osmanlı Devleti, Amerika ile bir ticaret anlaşması yapılması halinde ortaya çıkabilecek olumlu yönleri de değerlendirmiştir. İlk olarak, kahve, şeker ve eczacılıkta kullanılan çeşitli bitki gibi ürünleri karaborsacıların eline geçmeden, Amerika gemileri vasıtasıyla direkt olarak İstanbul'a ve diğer Osmanlı şehirlerine ulaşacak ve ucuza satılmış olacaktı. Daha sonra, yapılan ticaret gerek gümrük, gerek başka yönler vasıtasıyla devlete büyük faydalar sağlamış olacaktı.[171]

Ayrıca herhangi bir olası savaş durumunda, Amerika'nın sözleşme gereği tarafsız kalacağı ve Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı Devleti'ne hububat ve erzak nakli yapabileceği, hatta savaş aletleri, mühimmat gibi şeyler dahi taşıyabileceği göz önünde bulundurularak Amerika'nın şimdi ve uzun vadede Osmanlı Devleti'ne faydalı olacağı düşünülmekteydi. Bu anlamda İngiltere başta olmak üzere diğer düşman devletlere karşı Amerika olasılığının kullanılabileceğinin sinyalleri 1820 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır.[172]

3.3 Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması (7 Mayıs 1830)

Osmanlı Devleti ile ABD arasında gelişerek devam eden ticari münasebetlerde çok çaba sarf eden taraf Amerika, mesafeli duran taraf her zaman Osmanlı Devleti

[170] BOA, Hâtt-ı Hümayûn. 1236/48102.
[171] BOA, Hâtt-ı Hümayûn. 1236/48102.
[172] Güher, a.g.t, s. 70.

olmuştur. 20 Ekim 1827 tarihinde gerçekleşen "Navarin Olayı" Osmanlı Devleti'nin bu tutumunun değişmesinde ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi açısından dönüm noktası olmuştur. 1827 yılında Osmanlı donanmasının, Navarin'de Rus-İngiliz-Fransız ortak donanmaları tarafından yakılıp yok edilmesi Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye karşı tutumunu değiştirmiş ve Osmanlı Devleti'ni yeni müttefikler arayışına sevk etmiştir.[173]

Osmanlı donanmasının yakılması ve ardından 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Karadeniz'in Rusya ile beraber diğer devletlerin ticaret gemilerine açık hâle gelmesi, Amerikalıları Osmanlı Devleti ile bir an evvel bir ticaret antlaşması yapmaya teşvik eden gelişmelerden biri olmuştur.[174]

Türk donanması diye bir deniz kuvvetinin olmaması nedeniyle 1830 yılında Cezayir'in Fransızlar tarafınan işgaline Osmanlı Devleti adeta seyirci kalmıştır. Osmanlı Devleti Fransa'yı diplomasi sahasında protesto etmekten başka bir şey yapamamıştı.[175]

Bu gelişmeleri fırsat olarak değerlendirmek isteyen ABD tekrar harekete geçmiş ve Akdeniz filosunun yeni komutanı Komodor William Crane ve Offley 21 Temmuz 1828 yılında yeni müzakereciler olarak ABD hükümeti tarafından görevlendirilmişlerdir. Müzakereler sırasında yapılacak harcamalar için kendilerine 20.000 dolar ödenek verilmiştir. Görüşmeler 1828-1829 kış boyunca sürmüş, fakat beklenenin aksine bir ilerleme kaydedilmemiştir. Komodor Crane görüşmelerin ilerleyememesinin nedenini kendilerine verilen ödeneğin azlığına bağlamıştır. Çünkü kısa süre önce Osmanlı Devleti ile ticaret antlaşmaları imzalayan Sardinya ve Danimarkalı müzakereciler Bâbıâli'ye çok büyük meblağlar değerinde hediyeler vermişler, bunun için Sardinya 45.000, Danimarka ise 50.000 dolar harcamıştı. Komodor, görüşmelerin bir an önce sonuçlanması isteniyorsa kendilerine verilen ödeneğin 30.000 dolara çıkartılmasını istiyordu. Diğer müzakereci Offley ise tahsisatın yanı sıra antlaşmanın yapılmasının önünde engel teşkil eden üç konuyu belirtmiştir. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nin Amerikan ticaret gemilerine

[173] Semih Bulut, "*Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)"*, **Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 14.
[174] Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, **Türk- Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 30-31.
[175] Ezgü, a.g.t, s. 29.

Karadeniz'e geçiş izni vermek istememesiydi. Amerika ise bu konuda ısrarcıydı. İkinci anlaşmazlık konusu ise Bâbıâli'nin ABD'yi "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsüne getirmek istememesiydi. Amerika ise bunun "olmazsa olmaz" bir şart olduğunu belirtmekteydi. Üçüncü konu, Bâbıâli adına görüşmelere katılan Reisülküttap Muhammed Hamid Efendi'nin ABD'ye verilecek olan ayrıcalıklar karşılığında bir şeyler elde etmek niyetinde olmasıydı. Muhammet Hamid Efendi ABD'ye ayrıcalık verilmesi karşılığında, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi satmasını istemekteydi.[176]

ABD'nin bu görüşmelere Amerikan donanmasının en görkemli gemileri olan "North Carolina" ve "Constitution" ile gelmeleri dikkat çekicidir. Görüşmeler sürerken Kaptân-ı Derya Mehmed Hüsrev Paşa bu gemiler hakkında etraflıca bilgi edinmiş ve bu ihtişamın etkisiyle olsa gerek Amerika'ya yakınlık gösterilmeye başlanmıştır.[177]

Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasının ardından Mehmed Hüsrev Paşa, yeni bir donanma inşası, mühimmat ve silah gereksinimini giderebilmek için Amerika'dan faydalanma fikrini Padişaha sunmuştur. Çünkü denizcilik alanında kısa zamanda büyük bir ilerleme gösteren Amerika'nın gücünün farkındadır.[178]

Tüm bu gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti Amerika ile yakınlık kurmaya başlamıştır. Bâbıâli'nin pazarlığa açık yaklaşımını fark eden Washington hemen harekete geçmiş, Başkan Andrew Jackson, 12 Eylül 1829 tarihinde Offley, Komodor James Biddle ve New York'lu bir armatör olan Charles Rhind'i anlaşma müzakereleri için tekrar görevlendirmiştir. Rhind ve Biddle Kasım 1829'da İzmir'e gelerek Offley'le buluşup görüşmeler için Rhind'in İstanbul'a gönderilmesini kararlaştırmışlardır. 8 Şubat 1830 tarihinde başlayan resmi görüşmelerde, "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü ve "Amerikan gemilerinin Karadeniz'e serbest çıkışı" konularındaki Osmanlı itirazı geri çekilmiştir. Bu kararın alınmasında, Rhind'in ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş gemileri ve bu gemilerin inşası için gerekli olan malzemenin satılmasını öngören bir gizli maddenin antlaşma metnine

[176] Erhan, a.g.e, s. 124-125.
[177] Kurat, a.g.e, s. 14.
[178] İhsan Ilgar, *"İlk Türk- Amerikan Anlaşması"*, **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt: II, Sayı: 9, s. 4.

konulmasına itiraz etmemesi oldukça etkili olmuştur. Sonuçta 7 Mayıs 1830 tarihinde, Rhind ve Muhammed Hamid Efendi anlaşma metnini imzalamışlardır.[179]

Görüşmeler esnasında Amerikalıların Garp Ocakları ile daha önceleri yapmış oldukları anlaşmalardan elde ettikleri tecrübeler faydalı olmuştur.[180] Yine aynı şekilde Osmanlı ricali de Cezayir Dayısını takiben "Amerika'da harp gemileri inşa ettirmek" fikrine sahiptir.[181]

1830 Dostluk ve Ticaret Antlaşması ABD'nin bir Doğu devleti ile imzaladığı ilk antlaşmadır.[182] Bu antlaşmanın iki özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Amerika'nın Osmanlı Devleti için savaş gemileri inşasını öngören gizli ve ek bir maddenin bulunmasıdır. Bu maddenin Amerikan Senatosu tarafından kabul edilmeyeceği anlaşılınca, Amerika Başkanına ve Senatosuna sunulan metinlere bu gizli ve ek maddeye yer verilmemiştir. Bu durum Reisülküttab'a bildirildiğinde, bunun antlaşma üzerinde hiçbir tesiri olmayacağını söylemiştir. Antlaşmanın ikinci özelliği ise 4. maddedir ki 1868 yılında, Suriye'deki iki Amerikan vatandaşının Osmanlı Devleti'ne hakaretten tutuklanmaları üzerine çıkan anlaşmazlığa kadar anlaşmada geçen bu 4. madde sorun teşkil etmemiştir. Türkçe anlaşma metni ile İngilizce metin arasındaki farklılıklardan kaynaklı anlaşmazlıklar da yaşanmıştır.[183]

Antlaşma, biri gizli olmak üzere, 9 maddeden ve hatime bölümünden oluşmaktadır ve anlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

---

[179] Antlaşma metninin orijinali Türkçedir ve Navoni tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir. Muhammed Hamid Efendi Babıâli baş tercümanına bu belgeyi kontrol ettirdikten sonra Fransızca tercüme olan antlaşma metninin altına da imzasını atmıştır. Fakat Rhind antlaşmanın İngilizceye tercüme edilip Reis Efendi'nin bu metni imzalaması talebinde bulunmamıştır. Antlaşma ABD Senatosu'na sunulurken İngilizceye tercüme edilmiştir. Metnin tercümesine gerekli olan özen gösterilmemiştir. Böylece ileride bazı yorum farklılıkları ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bkz. Erhan, a.g.e, s. 126-127.

[180] Amerika ile Trablusgarp arasında yapılan 3 Haziran 1805 tarihli anlaşmanın ilk maddesinde Amerika, Fransa ve İngiltere gibi "en ziyade müsaadeye mazhar" devletlere verilen imtiyazlara sahip olmuştur. Bkz. Erol, Amerikan-Trablusgarp İlişkileri…, s. 153-154.

[181] Kurat, Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri…, s.213.

[182] Leland J. Gordon, *"Turkish- American Treaty Relations*", **The American Political Science Rewiev**, Vol: XXII, No: 3, s. 711.

[183] Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda bu antlaşmanın 4 çeşit tercümesi mevcuttur: 1. Türkçe metinden resmi olmayan İngilizce tercüme metin. 2. Türkçe metinden, Rind'in drogmanı Navon tarafından yapılan Fransızca tercüme metin. 3. Kenarında kırmızı mürekkeple notlar tutulmuş, siyah mürekkeple yazılmış olan Fransızca metin. 4. Fransızcadan yapılan başka bir İngilizce tercüme metin. Anlaşmanın müzakereleri İstanbul'da Fransızca olarak yapılmış, anlaşmanın Türkçe metni Reisülküttab, Fransızca metni ise, Türkçesi ile karşılaştırıldıktan sonra, Amerikan temsilci Charles Rhind tarafından imzalanmıştır. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki, antlaşmanın onay belgelerinin teatisi esnasında Türkçe metnin esas metin olacağı bir "zeyl" ile kabul edilmiştir. Bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 1-2.

Birinci madde: Osmanlı Devleti'nin Müslüman ve reaya olan tüccarı, Amerika Devleti'nin idaresi altında bulunan yerler, eyaletler, liman ve iskelelerde veya bir iskeleden başka bir iskeleye veya Amerika iskelelerinden diğer ülke iskelelerine gidip geldiklerinde gümrük vergisi ve diğer vergileri aynı müsaadeye mazhar olan devletler tüccarı gibi ödeyip, fazla talep ile rencide edilmeyecek ve deniz seyahatlerinde ve benzeri seyahatlerde diğer devletlerde geçerli olan bütün muafiyet ve ayrıcalıklardan istifade edecektir. Ticaret maksadıyla Osmanlı Devleti'ne, liman ve iskelelerine giren Amerika tüccarları da gümrük ve diğer vergilerini, diğer dost devletlerin tüccarıyla aynı ödeyecek, adaletsizlik ve zulüm görmeyecek ve iki taraf için lüzumlu olan yol kâğıtları verilecektir.[184] Bu maddeye bakıldığında Amerikan tüccarları ile Osmanlı tüccarlarına eşit haklar verildiği görülmektedir. Fakat dönemin şartları değerlendirildiğinde ve özellikle Osmanlı donanmasının deniz aşırı yolculuk yapabilecek gemilerinin yetersizliği nedeniyle bu madde Amerika'nın lehinedir ve antlaşmadan Amerika'nın daha fazla faydalandığı ortadadır.[185]

İkinci madde: Osmanlı Devleti'nin Amerika'da konsolos bulundurması ve Amerika tarafında da ticaret işlerinin idaresi için ticaret yeri olup gerekli olan yerlerde kendi cinslerinden beratlar ve devlet emirleri ile konsolos ve konsolos vekili tayin edilmesi uygun olup, haklarında gerekli imtiyazlar ve korumalar icra olunacaktır.[186] Bu maddeden de ilk faydalanan taraf Amerika cihetidir. Çünkü antlaşmadan hemen sonra 1831 yılında David Offley Amerikan konsolosu olarak atanmıştır. Osmanlı Devleti ise ancak 1856 yılında J. Hartfor'u New York'a fahri konsolos olarak atamış, 1867 yılında ise Fransız asıllı Black (Bulak) Bey Amerika'ya ilk elçi olarak görevlendirilmiştir.

Üçüncü maddeye göre ise; Osmanlı Devleti'nde ticaret yapmak üzere olan Amerika tüccarı diğer dost ülkelerin tüccarı gibi, ticari işlerde çalıştıracakları simsarlara (komisyoncu) her ne milletten ve mezhepten olurlarsa olsunlar müdahale olunmayacak, alışılmışın dışında davranılmayacaktır. Deniz yoluyla ticaret yapan Amerika tüccarlarına Osmanlı Devleti iskelelerine geldiklerinde gümrük ve liman memurları tarafından diğer devlet gemilerinden ziyade yoklama yapılmayacaktı.[187] Bu

[184] BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.
[185]Bu yönüyle bakıldığında antlaşmanın bir tarafın çıkarına olması antlaşmayı "kapitülasyon" şeklinde değerlendirmemize neden olmaktadır. Bkz. Şafak, a.g.e, s. 43.
[186] BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.
[187] BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.

madde ile Amerikalılar dinine ve milliyetine bakmaksızın herhangi birini simsar olarak kullanabileceklerdi.[188] Bu dönemde simsarlığı daha çok Ermeniler ve Rumlar yapmaktaydı. Böylece Amerika Osmanlı Devleti'ne giren ya da çıkan ürünlerin komisyonculuğunu Ermeni ve Rumlara bırakmıştı. Bu madde sayesinde Amerika ile Ermeni ve Rumların ilişkileri artacak, Amerika bu iki kitleye daha rahat nüfuz edebilecekti.[189]

Dördüncü madde ile Osmanlı tebaa ve reayasıyla Amerikan tebaası arasında vuku bulacak davalar, ancak mahkemede bir tercüman bulunursa görülebilecekti, Yükümlülüğü beş yüz kuruşu geçen davalar İstanbul'a havale edilecek, herhangi bir suçlamaya maruz kalmayan Amerikalılar keyfi olarak tutuklanmayacak, bir suç işlerlerse Osmanlı hâkim ve zabıtası tarafından tutuklanmayarak, tıpkı diğer yabancı unsurlar gibi cezaları kendi elçi ve konsolosları aracılığıyla verilecekti.[190] Bu maddenin İngilizce tercümesinde Amerikalıların ancak kendi elçi ve konsolosları tarafından yargılanabilecekleri hükmü bulunmaktadır. Oysaki Türkçe metinde yargılamanın değil, ancak verilen cezaların ve infazının Amerika elçi ve konsoloslarının yetkisi altında olacağı belirtilmekteydi.[191]

Anlaşmanın beşinci maddesine göre Osmanlı Devleti'ne ticaret için gelip giden Amerikan tüccar gemileri emniyet içerisinde kendi bayrakları ile dolaşabilecek, diğer devletlerin bayrağını almayacak ve kullanmayacak, diğer devlet gemilerine ve reaya teknelerine bayrağını vermeyecek, elçi, konsolos ve vekilleri tarafından Osmanlı Devleti reayasına patent verilmeyecek, gizli ya da açık öğüt verilmemek üzere karar verilecek ve buna aykırı herhangi bir harekete izin verilmeyecekti. [192] Böylece Osmanlı sınırları içerisinde ticaret yapan Amerikan tüccar gemileri kendi bayraklarıyla dolaşabilecekler, fakat diğer devlet gemilerine ve reaya gemilerine Amerikan bayrağı asıp reayayı koruyup kontrol edemeyeceklerdi. Aynı zamanda bir Osmanlı vatandaşının gemisine Amerikan bayrağı çekerek bu antlaşma ile Amerikan tüccarına tanınan haklardan faydalanma olasılığı ortadan kaldırılmıştır.

---

[188] Erol, a.g.e, s. 14.
[189] Necdet Sevinç, **Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri (Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları)**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2007, s. 71.
[190] BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.
[191] Erhan, a.g.e, s. 129.
[192] BOA, Hâtt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.

Altıncı maddede; iki tarafın savaş gemileri birbirlerine tesadüf ettiklerinde deniz kurallarına göre, birinin diğerine geçiş izni vermesi, yine tüccar tekneleriyle karşılaştıklarında da iki tarafın da birbirlerine güzel hareketlerde bulunması kararlaştırılmıştır.[193]

Yedinci maddeye göre; diğer dost devletlere kıyasen Amerika'nın tüccar gemileri yükten boş olarak ya da kendi memleketleri mahsulü veya Osmanlı Devleti mahsullerinden yasak olmayan mal veya eşya yüküyle, Haliç'ten Karadeniz'e gidip gelmeleri izni verilecektir.[194] Böylece Amerika bir diğer amacına ulaşmış, Amerikan gemileri dolu ya da boş Karadeniz'e geçip bu bölgede ticaret yapma hakkını elde etmiştir.

Sekizinci maddeye göre; iki devletin ticaret yapan gemi kaptanları, sahipleri ve bunların mutemetleri kendi istek ve tercihleri ile gemileri kiraya uygun ve elverişli olmadıktan sonra, gereksiz olarak almaları ve içlerine asker, cephane ve savaş malzemesi konulması ve yüklenmesi yasaktır.[195]

Dokuzuncu ve son maddeyle; tarafların tüccar gemilerinden biri kaza yapıp kırılırsa, kurtulabilen taifesi, içindeki kişilerin korunması, kurtarılan mal ve eşya ne ise aynı şekilde gerekli kişilere teslim edilmek üzere en yakın Amerikan konsolosuna ulaştırılması kabul edilmekteydi.[196]

Anlaşmanın gizli maddesinde ise[197], Amerika'da kerestenin bol ve sağlam olması ve inşaat giderlerinin de ucuz olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik

[193] BOA, Hâtt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.
[194] BOA, Hâtt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.
[195] BOA, Hâtt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.
[196] BOA, Hâtt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.
[197]Bu gizli maddenin neden konulduğu hakkında farklı görüşler vardır: 1. Osmanlı Devleti istemişti. Çünkü 1821-1830 Yunan Savaşı sırasında, özellikle de 1827 Navarin'de donanmasının büyük bölümünü kaybetmişti. ABD'den gemi satın alarak bu açığı kapatmak niyetindeydi. Hem bu gizli maddeyle Amerika'ya tanınan ayrıcalıklar bir nebze de olsa dengelenmiş olacaktı. 2. Rhind'in Osmanlı ile ticari ilişkileri vardı. Yapılacak olan gemi ticaretinde kendisine bazı ticari çıkarlar sağlayabilirdi. Gizli madde Amerikan Senatosu ve başkanı tarafından onaylanmasa bile anlaşma geçerlidir. Zira gizli madde anlaşmadan tamamen ayrı olarak düzenlenmiş ve müzakereciler iki belgenin de arka yüzlerini ayrı ayrı imzalamışlardır. 9 Aralık 1830'da anlaşma Amerikan Senatosuna sunulmuştur. Gizli madde kabul edilmemiştir. Bunun nedenleri: Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında Amerikan kamuoyunda Yunan hayranlığı moda olmuş ve buna göre Yunan düşmanı Türklere Amerikan gemileri satılmamalıdır. Ayrıca İngiltere ile tekrar karşı karşıya gelinmek istenmemektedir. Çünkü Navarin' de İngiltere Osmanlı gemilerini yakan devletlerden biridir. İngilizlerin yaktığı donanmayı yenilemek ideolojik olarak Amerikalıların işine gelmemiştir. Zaten 1823'te başkan James Monroe'nin doktrini gereğince ABD'nin Avrupa işlerine karışmaması ve

Devletleri'nde savaş gemisi inşa ettirmek istemesi durumunda, İstanbul'daki Amerikan temsilcisinin, istenilen cins ve boyuttaki geminin fiyatını ve ne kadar sürede yapılabileceğini Bâbıâli'ye bildirmesi, uygun bulunması halinde iki tarafın da görevlendirdikleri kişiler arasında sözleşme yapılarak gemilerin zamanında teslim edilmesi kararlaştırılmıştı.[198]

Bu anlaşma ile Amerika'ya "en fazla müsaadeye mazhar millet" statüsü kazandırılmıştır. Böylece herhangi bir devletin kazandığı ticari imtiyaz ve avantajlardan Amerika kendiliğinden faydalanma imkânı bulmuştur. Bu doğrultuda 1838 Osmanlı-İngiltere anlaşması[199] da Osmanlı-Amerika ticaretinin şekillenip gelişmesinde etkili olmuştur diyebiliriz.[200]

I. Dünya Savaşı'na kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan 1830 anlaşması 25 yıllığına imzalanmış ve 1855'te yürürlükten kaldırılmıştır.[201]

Avrupalıların Amerika işlerine karışmasına engel olması gerekmektedir. Bunlardan sonra gizli madde 18'e karşı 27 oy ile reddedilmiştir. Ticaret ve Seyr-i Sefain anlaşması kabul edilmiştir. Porter'e göre Rhind yetkilerini aşarak gizli bir madde imzalamıştır. Oysa antlaşmanın dibaçesinde, Rhind'in "bir anlaşmanın maddeleri hakkında müzakere yapmak ve bir sonuca varmak üzere tüm yetkilerle donatılmış olduğu" açıkça belirtilmektedir. Senatonun gizli maddeyi onaylamamasına rağmen Amerikan yönetimi gemi ve denizcilik konularında Osmanlı'ya yardımcı olmuşlardır. 1831'de United State adlı bir savaş gemisi ile İstanbul'a gelen New York'lu bir gemi mühendisi Henry Eckford 150.000 dolara gemiyi Osmanlı'ya satmıştır. Eckford, Osmanlı Devleti için gemi yapabileceğini belirtmiştir. Bunun için Osmanlı Aynalıkavak'ta Amerikanvari gemi yapımına mahsus bir tersane kurmuştur. Ancak Eckford çalışmalarını tamamlayamadan 12 Kasım 1832'de tifodan ölmüştür. Onunla beraber İstanbul'a gelen gemi mühendisi Foster Rhodes çalışmaya devam etmiştir. Rhodes'in yerine gelen Rihs adlı Amerikalı gemi mühendisi çok az bir süre çalıştıktan sonra ülkesine geri dönmüştür. Bu faaliyetler neticesinde Osmanlı gemi mühendisleri yeni tekniklerden haberdar olmuş, Amerikalıların ülkelerine dönmelerinden sonra da sağlam savaş gemileri yapmaya devam etmişlerdir. Osmanlı donanması Sultan Abdülaziz döneminde en büyük gücüne ulaşmıştır. Modern Türk donanmasının temelleri 1832-1845 Aynalıkavak Tersanesi'nde atılmıştır. Bkz. Erhan, a.g.e, s. 449-465.

[198] Kurat, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere…, s. 334-335. Ayrıca bkz. Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan…, s. 3-4.

[199] Osmanlı Devleti 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile ticaret sözleşmesi imzalamıştır ve bundan sonra Osmanlı-Amerika ticaretinde de canlanma görülmüştür. Çünkü bu sözleşmeye taraf olmasa da 1830 anlaşmasındaki "en ziyade müsaadeye mazhar millet" durumu gereğince İngiltere'ye uygulanan ticaret, ABD için de geçerli olacaktır. 1838 anlaşmasında Osmanlı ihraç ürünlerine uygulanan vergi % 3'ten % 12'ye çıkartılırken, ithalat vergileri % 5 olarak belirlenmiştir. Ayrıca yabancı tüccarlar ülke sınırları içerisinde yaptıkları ticarette % 8 gümrük vergisi ödemeyeceklerdi. Aynı zamanda Osmanlı'nın her türlü tekeli kaldırması kabul edilmiştir. Afyon tekelinin kaldırılmasıyla bir yılda ABD'nin Osmanlı'dan yaptığı afyon ithalatı % 21,9'dan % 30,5'e çıkmıştır. Bkz. Kara, *a.g.m,* s. 4.

[200] Gordon, *a.g.m,* s. 712.

[201] Kara, *a.g.m,* s. 5.

3.4 1830 Anlaşmasından Sonra Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Ticari İlişkiler (1830-1862)

Tanzimat dönemi devlet adamları ticaret hakkında sağlam bilgiye sahip değillerdir. Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşlarının devletin ticaret şartlarını düzenlemek ve bünyesini güçlendirmek hakkında bir programları bulunmamaktaydı. Bu nedenle 1838 yılında İngiltere'yle, daha sonraki yıllarda diğer devletlerle yapılan ticaret anlaşmalarının esnafımızı ve tüccarımızı zor durumda bırakacağını ön görememişlerdi.[202]

Osmanlı Devleti'nde 1826 yılına kadar himayeci politikalar takip edilmiştir. İnhisarlar ve ham maddelerin öncelikle yerli üretimde kullanılması esastır. 1826-1860 arası dönemde mevcut olan şartlara uyulmuştur. Bu dönemde Osmanlı pazarları dışarıya açılmış, iç pazarlar bir derece serbest kalmıştır.[203]

Ayrıca bu dönemde Türk denizciliğinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunda Amerikan teknolojisi oldukça etkili olmuştur. Bilindiği üzere 1830 anlaşmasında Türk denizciliğini yakından ilgilendiren gizli madde bulunmaktadır ve bu maddeye göre Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine Amerikan tersanelerinde gemi inşa edilebilecek, Amerika'dan gemi satın alınabilecek ve Türk tersanelerinde kullanılmak üzere Amerikan kerestesi ithal edilebilecekti.[204] Osmanlı Devleti için Amerikan tersanelerinde yapılan gemiler Amerika'nın kendisi için yaptırdığı aynı özelliklerdeki gemilerle aynı fiyatta olacaktı. Ayrıca Amerika, İstanbul Tersanesi'nde Amerika tipi savaş gemisi yapılırken hem malzeme desteği sağlama hem de teknik anlamda yardım etmeyi taahhüt etmiştir.[205] Fakat bu gizli madde Amerika tarafından kabul görmemiş, neticede Amerika Osmanlı Devleti ile aralarında çıkan bu krizi önlemek amacıyla İstanbul'a gizli uzmanlar göndermiştir. Bunlardan ilki, bizzat kendi inşa ettiği United States adlı savaş gemisiyle 1831 yılında İstanbul'a gelen Henry Eckford'dur. Osmanlı Devleti hem gemiyi satın almış hem de Amerikan tarzı gemi yapımı için Eckford ile anlaşmıştır.[206] Eckford tersanenin ıslahı için bir layiha hazırlamıştır. Bu layiha gemi

[202] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Cilt: VII, Ankara 2003, s. 259.
[203] Faroqhi v.d, a.g.e, s. 888-889.
[204]Erhan, *a.g.m*, s. 459.
[205] Gencer v.d, a.g.e, s. 35-36.
[206]Turgay A.Üner, "Ottoman Amerikan Trade During the Nineteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, Cilt: III, Sayı:3, s. 211.

inşa tekniklerinin öğrenilmesi, tersanede modern gemiler inşa edilebilmesi konularını içermekteydi. İstekleri II. Mahmut tarafından kabul edilen Eckford, Foster Rhodes ve gemi işçileri ile birlikte Aynalıkavak'ta kendisi için hazırlanan tersanede çalışmaya başlamıştır. Fakat 70 top kapasiteli fırkateynini tamamlayamadan 12 Kasım 1832 tarihinde vefat etmiş ve yerini Rhodes Foster'e bırakmıştır. Foster 1840 yılına kadar tersanede çalıştıktan sonra özellikle II. Mahmut'un ölümünden sonra bazı devlet adamlarının kendisi aleyhinde çevirdikleri entrikalar neticesinde istifa ederek Amerika'ya dönmek zorunda kalmıştır.[207]

1830-1839 yılları arasında İstanbul Tersanesi'nde Amerikalı mühendislerle Amerikan savaş gemileri model alınarak Türk savaş gemileri inşa edilmiştir. Aynı zamanda İstanbul Tersanesi'nde Amerikalı mühendisler marifetiyle ilk Türk buharlı gemileri yapılmıştır.[208]1840 yılına kadar Amerikalı Rhodes öncülüğünde İstanbul'da inşası tamamlanan Amerikan tarzı gemiler Nev Eser, Nusretiye, Eser-i Hayr, Mesir-i Ferah, Tair-i Bahri ve Adliye adlı gemilerdir.[209]

İstanbul Tersanesi'nde gemi yapımı II. Mahmut ve dönemin Kaptanbaşısı Çengeloğlu Tahir Paşa tarafından her türlü desteklenmiştir. Özellikle II. Mahmut'un ölümü ve Çengeloğlu'nun görevinden ayrılması sonrasında tersane ve donanma işleri oldukça yavaşlamış, hatta durma noktasına bile gelmiştir. Zaten bundan sonraki dönemlerde yerli gemi inşasından ziyade, özellikle İngiltere'den fazlaca gemi satın alındığı görülmektedir. Amerikalı mühendisler sayesinde oluşturulan sistem bırakılarak, ithalata dayalı bir politika takip edilmesi, Osmanlı Devleti'nde yerli deniz teknolojisinin gelişmesine engel olmuştur.[210]

Osmanlı Devleti'nde bunlar yaşanırken 1838 yılında İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi imzalanmış ve İngiltere'ye tanınan haklar, "en ziyade müsadeye mazhar millet" sıfatıyla ABD'ye de tanınmıştır. Sözleşmenin ikinci maddesine göre gerek zirai mahsuller gerekse sâir eşya üzerine konmuş olan yed-i vâhid usulü tamamen kaldırılmıştır. Bu usulün kaldırılması ve ecnebi tüccara en imtiyazlı yerli tüccar ile

---

[207] Gencer v.d, a.g.e, s. 37-38.
[208] Ezgü, a.g.t, s.37.
[209] İhsan Ilgar, *"Tarihte Türk- Amerikan Dostluğu ve Münasebetleri"*, **Tarih Coğrafya Dünyası**, Cilt: I, Sayı: 3, s. 222.
[210]Ali İhsan Gencer, *"XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika"*, **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları**, İstanbul 1986, s. 42.

aynı hakların tanınması, antlaşmanın tatbikine geçildikten sonra devletin başına hayli gaile açmıştır. İngiliz tüccarı serbest ticaret yapma imtiyazına dayanarak, önceden beri idaresi Devlet-i Aliyye ve Hazine-i Celile'ye ait olan emtiaya da müdahale etmeye başlamıştır.[211]

Tanzimat döneminde zirai eğitim ve uygulama kurumları oluşturulmuştur. İstanbul'da bir basma fabrikasının kurulması düşünülmüş ve bu fabrikanın ihtiyacı olan ham pamuğu yurt içinden karşılayabilmek için yerli pamuk cinslerinin ıslah edilmesi gibi çalışmalarda bulunulmuştur. Bunun için 1848 yılında Amerikalı bir tarım uzmanının yönetiminde ve masrafları Darphane-i Amire tarafından karşılanmak üzere İstanbul'da bir çiftlik satın alınarak "Ziraat Talimhanesi" kurulmuştur. Buraya özellikle pamuk üretimi yapılan bölgelerden öğrenci getirilecek ve bunlar tabiat bilimleri ve zirai uygulama ile ilgili eğitim göreceklerdi. Okulda tarımla ilgili yabancı kaynaklar tercüme edilerek gerekli bölgelere gönderilecekti. Ancak okul, gerek yapılan ekimlerin başarılı olamaması, gerekse mezun olan öğrencilerin birçoğunun taşraya dönmemesi gibi nedenlerle 1851 yılında kapatılmıştır. [212]

Osmanlı Devleti'nde zirai üretimin arttırılmasına dair bu tarz çalışmalar yapılırken 1840 senesinde tarım üretiminin değeri ABD'de 184 milyon sterlin olmuştur ve bu konuda ABD, Dünya'da İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya'dan sonra 5. sırada yer almaktadır. Aynı yıl Osmanlı Devleti'nin üretim değeri ise 98 milyon sterlindir. 1887 yılına gelindiğinde Amerika'nın üretim değeri 776 milyon sterline ulaşmıştır ve dünyada birinci sıraya yükselmiştir. Aynı yıl İngiltere'nin üretim değeri ancak 251 milyon sterline ulaşırken Osmanlı Devleti'nin 194 milyon sterlindir.[213]

Sultan Abdülmecid zamanında (1839-1861) Osmanlı Devleti'nin bütün Avrupa ve Amerika'da prestijini yükseltecek bir olay yaşanmıştır. 1848 yılında Fransa'da çıkan ihtilal tüm Avrupa'ya yayılmış, Macar ve Lehler Avusturya ve Rusya boyunduruğundan kurtulmak için ayaklanmışlardı. Macar ve Lehlilerin kaçacak bir yerleri yoktu, Avrupalılar da müdahale etmiyorlardı. Amerika ise zaten uzaktı.

[211]Mübahat S.Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974, s. 109.
[212]Tevfik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 50-51.
[213] Eric Hobsbawm, **Sermaye Çağı (1848-1875)**, Dost Kitabevi, Ankara 2012, s. 336.

Sonuçta Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya'ya rağmen Macar ve Lehlere kapılarını açmış, Macar ve Lehler Türkiye'ye sığınmışlardı. Osmanlı Devleti, iki ezeli düşmanıyla savaşmayı göze alarak sığınmacıları iade etmemiştir. Bu olay İngiltere ve Amerika'da Osmanlı'ya karşı ilgi ve alakayı daha da arttırmıştır. Sefaret Başkâtibi Emin Bey Amerika'ya davet edilmiş ve Cumhurbaşkanı tarafından bizzat kabul edilmiştir. Washington'da yapılan anıta Türkiye'den bir hatıra istenmiş ve anıta konulmak üzere Sultan Mecid'in adını zikreden, dostluk hislerini anlatan mermer bir levha gönderilmiştir. O zaman anıta konulmak üzere muhtelif devletlerden elli adet plaket gönderilmiş, Türk plaketi on yedinci sırada yerini almıştır.[214]

19. yüzyıl ortalarında Amerikalı tüccar artık sadece liman şehirlerinde değil Anadolu'nun iç kesimlerinde de görülmektedir. Yafa, Şam ve Konya'ya ABD konsolosu tayin edilmiştir. Konsolosluk tayinleri ABD'nin ticari ve siyasi faaliyetlerinin boyutlarını bize gösteren önemli göstergelerdir.[215]

Amerika'ya resmi sıfatla ilk Osmanlı temsilcisi ise 1850 yılında gönderilmiştir. İstanbul'daki Amerikan elçiliğinin önerisi üzerine Osmanlı Devleti özellikle denizcilik alanındaki gelişmeleri yerinde görmek, aynı zamanda Amerikan donanma, tersane ve fabrikalarında incelemeler yapmak üzere resmi bir görevliyi o sırada Amerika'ya dönmekte olan sefaret baş tercümanı J. P. Brown'ın yanında göndermiştir. Bahriye Meclisi'nde yapılan görüşmeler neticesinde Amerika'ya gitmek üzere Bahriye Mektebi hocalarından Binbaşı Emin Efendi'nin gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[216]

Emin Efendi'nin ziyareti 6 aydan fazla sürmüştür. Amerika Hükümeti Emin Efendi'yi karşılama ve ağırlama masrafı olarak 10 bin dolar ödenek ayırmıştır. Emin Efendi Amerikan Başkanı Millard Fillmore ve Kongre tarafından ayrı ayrı kabul edilmiş ve ayrıca Beyaz Saray'da şerefine bir ziyafet verilmiştir.[217]

Bu dönemde üretimin temel hammaddesi olan pamuk ziraatına önem verilmiş, pamuk tohumunun ABD'den getirilmesi kararına varılmıştır.[218] Sultan Abdülmecit Osmanlı

[214] Baybura, a.g.e, s. 151-152.
[215] Şafak, a.g.e, s. 103-104.
[216] Gencer v.d, a.g.e, s. 32.
[217] Kurat, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Dair…, s. 356-558.
[218] Şafak, a.g.e, s. 96.

Devleti'nde pamuk üretimini geliştirmek için Amerikan Başkanı Polk'tan birkaç ziraat mühendisi göndermesini istemiştir. Bu görev için de Dr. James Bolton Davis ve Dr. J. Lawrence Smith tavsiye edilmiştir. Fakat bu uzmanların faaliyetleri hakkında elimizde detaylı bilgi bulunmamaktadır.[219]

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin ticaret hadlerinin düzelmiş olduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni dünya pazarlarındaki birincil ürünlerin fiyatlarının hızlı bir şekilde artmasıdır. Bu duruma talep hacmindeki artış de eklenince 1856 ve 1857 yıllarında Osmanlı ihracat değerlerinde önemli bir sıçrama olmuştur.[220] Bunun nedeni Kırım Savaşı sonrası tarım ürünlerinin fiyatlarının oldukça yükselmiş olması ve bu artıştan en çok Osmanlı Devleti gibi üretici konumunda olan devletlerin faydalanmış olmasıdır.[221]

Tanzimat'tan sonra girişilen reorganizasyon hareketleriyle devletin dâhili rakipleri olan loncalar, kabileler ve ayanları zayıflatılarak veya bertaraf edilerek devletin Yenidünya düzenindeki yerinin korunmasına çalışılmıştır. Merkezi idare, Avrupa'nın desteğine karşılık, Batı'ya hammadde temin etmiş ve Batı'nın sürekli genişleyen sanayisinden mamul madde ithal etmiştir.[222] Aşağıda verilen tablodan bu açıkça görülebilmektedir:

Tablo 3.1 1 Ekim-31 Aralık 1858 tarihleri arasında İzmir'in ABD'den ithal ettiği ürünler ve değeri.[223]

Ürün	Değeri ($)
Kahve	12.000
Manifatura, sandalye, brendi	12.000
Rom, manifatura, un, Hint kauçuğu, sandalye	22.000
Rom, manifatura, tuz, un, biber, zencefil	50.500
TOPLAM	119.500 $

[219] Gencer v.d, a.g.e, s. 34.
[220] Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde … s.53-54.
[221] Faroqhi v.d, a.g.e, s. 896.
[222] Faroqhi v.d, a.g.e, s. 888.
[223] National Archives (United States), U. S. Consulate, Smyrna, 25 February 1859, No: 7, s. 2.

Görüldüğü üzere 1858 yılının son çeyreğinde Osmanlı Devleti ABD'den kahve, manifatura, brendi, rom, sandalye, un gibi mamul ürünler ithal edilmiştir. ABD'den ithalat hacminin ise 119.500 $ olduğunu görmekteyiz.

Aşağıda 1859 yılının son çeyreğinde İzmir'in ABD'den ithal ettiği ürünler dolar cinsinden verilmiştir:

Tablo 3. 2 1 Ekim-31 Aralık 1859 tarihleri arasında İzmir'in ABD'den ithal ettiği ürünler ve değeri.[224]

Ürün	Değeri ($)
Pudra, brendi, rom, domestic, kahve, şeker, sakız, çanta, tütün	43.100
Pudra, rom, domestic, saat, un	24.860
Rom	4.500
TOPLAM	72.460 $

1859 yılının son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithal ettiği ürünler pek farlılık göstermemektedir. İthal ürünleri arasında rom, kahve, şeker, çanta, tütün, saat, un, pudra gibi ürünler yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde İzmir Limanı'ndan ABD'ye ihraç ettiği ürünler ise incir, kuru üzüm, afyon, sakız, yün, kenevir tohumu, kanarya yemi, cevizdir. 1 Ekim 1859- 31 Aralık 1859 tarihleri arasındaki üç aylık süreçte, İzmir Limanı'nın ABD'den ithalat oranı 72.460 $ iken, ABD'ye ihracat oranı ise 269.630$ dır.

1861 yılında Amerika'da çıkan İç Savaş'ta Osmanlı Devleti Kuzey'i desteklemiş ve bu desteğini açıkça göstermekten de çekinmemiştir. Örneğin, 26 Mart 1862 tarihinde çıkan bir iradeyle Türk limanlarında Güneyliler adına gemi teçhiz edilmesi engellenecekti. Bu gemilerin "Unionist" yani birleşme taraftarı olan Kuzeylilere karşı korsanlık faaliyetlerinde kullanılacağının farkında olan Osmanlı Devleti, kendi karasularında bu gemilerin bu tür korsanlık faaliyetlerine hazırlanmasına izin vermemiştir.[225]

[224] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 17 January 1860, No: 3, s. 2.
[225] Gordon, American Relations with Turkey…, s. 12-13.

30 Haziran-30 Eylül 1861 tarihleri arasında ABD'den İstanbul'a 218.16 $ değerinde kahve, 6.300 $ değerinde tütün ithal edilmiştir. Diğer ithal ürünleri buğday, arpa, balast, alkol, rom, tren yolu makineleri, taşlar, kömür, yün gibi ürünlerdir. Bu tarihler arasında toplam 39.104.71$ değerinde ABD'den İstanbul Limanı'na ithalat yapılmıştır. İstanbul'dan ABD'ye ise Hint mısırı, buğday, arpa ürünleri ihraç edilmiştir.[226]

Abdülmecid zamanında da ABD "güç gösterisi" politikasını uygulamış, Akdeniz'e gelen bütün Amerikan filoları kumandanları bir harp gemisi ile İstanbul'a gelmişlerdir. İstanbul, Akdeniz'e gelen Amerikan filo kumandanlarının mutlaka ziyaret ettikleri bir liman olmuştur ve bu kumandanların çoğu huzura kabul edilmişlerdir.[227] Yine bu dönemde Osmanlı Devleti ve Amerika arasında ticaret toplamları şu şekildedir: ABD'den Osmanlı Devleti'ne yapılan ihracat 783.081 $ değerindedir. Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya yapılan ihracat toplamı ise 1.379.860 $ kıymetinde olup 1831 yılından beri büyük bir artış göstermiştir.[228] Ticaret hacmi Osmanlı lehine gerçekleşmiştir. Buna rağmen Osmanlı hükümeti, Osmanlı ürünlerinin ABD'ye az miktarlarda ihraç edildiğinden şikâyetle Osmanlı ihracat ürünlerinin ABD piyasasında daha iyi tanıtılması amacıyla 1853 yılında New York'ta yapılacak olan Dünya Fuarı'na katılmak istemiştir. Fakat devletin ekonomisinin kötüleşmesi ve yol masraflarının fazla olması nedenleriyle bu girişimden vazgeçilmiştir. Osmanlı böyle bir imkânı bir daha 1892 Chicago Dünya Fuarı'nda değerlendirecektir.[229]

Amerikalı tüccar genellikle hınta, şeker, çay ve harir (ipek) taşımaktaydı. Kayıtlarda Amerikalı tüccarın taşıdığı mal için "ma'lûmu'l-mikdâr" tanımlaması yapılmış, başka bir malumat verilmemiştir. Dolayısıyla Amerikalı tüccarın taşıdığı malın türü hakkında bazen detaylı bilgiye sahip olamamaktayız.[230]

[226] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 12 October 1861, No:11, s. 4.
[227] Ezgü, a.g.t, s. 101.
[228] Ezgü, a.g.t, s. 103.
[229] Erhan, a.g.e, s.169.
[230] Şafak, a.g.e, s. 103.

3.5 Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan Seyr-i Sefain ve Ticaret Anlaşması (13 Şubat 1862)

1830 anlaşmasının bazı hükümlerinin uygulanmasında problemler yaşanmaktaydı. Örneğin; İzmir, İstanbul, Beyrut ve İskenderiye limanlarına gelen Amerikan gemilerinden fazla gümrük vergisi istenmekte ve bu durum zaman zaman İstanbul'daki Amerikan diplomatlarıyla Babıâli arasında gerginliğe neden olmaktaydı. Özellikle İzmir'den ticaret yapan gemilerden %3 gümrük vergisine ilaveten %15 ek bir vergi istenmekteydi. Herhangi bir limanda bu oran keyfi olarak artabilmekteydi.[231] Ayrıca 1830 Anlaşması 25 yıllığına imzalanmış, 1855 yılında yürürlükten kalkmıştı. Bu anlaşmanın ABD'ye tek taraflı ayrıcalıklar tanıdığını düşünen Osmanlı Devleti sürenin dolmasından sonra kendisi için daha elverişli hükümler içeren yeni bir anlaşmanın yapılmasını istemiştir. Babıâli bu talebini 13 Mart 1855 tarihinde ABD Elçisi Spance'e iletmiştir. ABD ise doğal olarak 1830 yılında elde ettiği ayrıcalıkları kaybetmek istememiştir.[232]

Babıâli 1855 yılı başlarında, tarafların temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun yeni ticaret rejimini belirlemek için çalışmalara başlanmasını kararlaştırmış fakat bu sıralarda Kırım Savaşı'nın devam etmesi nedeniyle, bu komisyon ancak 1857 yılı sonlarında çalışmalara başlayabilmiştir. Görüşmelere ABD adına İzmir konsolosu Offley ile Azarian ve Peters isimli Amerikalı tacirler katılım göstermişlerdir. Komisyon, Galata gümrük binasında haftada bir kez olmak üzere toplanmıştır. Toplantılara ayrıca İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli, Avusturya, İsveç, Norveç, Prusya, Rusya ve Sardunya'yı temsilen iki ya da daha fazla tacir, Babıâli adına da gümrük emini ve yardımcıları katılmışlardır.[233]

Edward J. Morris 1860 yılı sonunda İstanbul'a görevlendirilmiş ve yeni bir Osmanlı-Amerikan ticaret anlaşması için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.[234] Neticede 1861'de Fransa, İngiltere ve İtalya ile 1862 yılında Rusya, Peyiba, İsveç ve Norveç, Danimarka,

[231] ABD Maslahatgüzarı Porter, bu keyfi uygulamaların, 1830 anlaşması görüşmelerinde bulunan Rhind'in anlaşma onaylandığında Babıâli memurlarına dağıtmaya söz verdiği 50.000 doların (900.000 bin kuruş) verilmemesinden kaynaklandığını tahmin etmekteydi. Nitekim bu konuda haklıydı, çünkü Porter'in Reis Efendi'ye gerekli ödemeyi yapmasından sonra Amerikan tacirlerinden ilaveten gümrük vergisinin istenmediği görülmektedir. Bkz. Erhan, a.g.e, s. 169-170.
[232] Erhan, a.g.e, s.170.
[233] Erhan, a.g.e, s. 171.
[234] Erol, Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları…, s. 19.

İspanya, Prusya ve Avusturya ile yeni ticaret anlaşmaları yapan Osmanlı Devleti, 13 Şubat 1862 tarihinde de Amerika ile bir anlaşma yapmıştır.[235] Morris, anlaşma metnini, hazırladığı bir raporla birlikte 22 Şubat 1862 tarihinde Washington'a göndermiştir.[236]

Osmanlı Devleti ile Amerika arasında imzalanan 1862 anlaşması, 7 Mayıs 1830 anlaşmasından sonra bu iki devlet arasında yapılan ikinci ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşmanın özelliği, 1830 anlaşmasına nazaran, Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ticari münasebetleri çok ayrıntılı bir şekilde düzenlemesidir.

28 yıl sürecek olan bu anlaşmada[237] yine "En ziyade müsaadeye mazhar ülke" prensibi gereğince, İngiltere ile imza edilen 16 Ağustos 1838 anlaşmasına atfen, %8 ihracat

[235]Yeni ticaret anlaşmalarının ilki Fransa ile 29 Nisan 1861 tarihinde yapılmıştır. Bu anlaşma maddeleri diğer devletler ile imzalanan ticari anlaşmalar için de kabul edildi. Fransa ile imzalanan ticaret anlaşmasının karakteri şu şekildeydi: 1. İç ticarette tam serbestlik, yani Fransızlar Osmanlı topraklarında her türlü ziraat ürünlerini ve mamul mallarını, Osmanlı tebaasından en ziyade müsaadeye mazhar olan tüccarların vermekte oldukları vergileri ödemek şartıyla alıp satabileceklerdir. Sadece barut, top ve mühimmat maddelerinin satışı yasaktır. 2. Dış ticarette tam serbestlik; yukarıda bahsedilen ticaret maddeleri İmparatorluğun dışarısına serbestçe çıkarılabilecektir. Bunlardan % 8 çıkış gümrük resmi alınacaktır. Aynı zamanda bu oran kesin değildir ve her yıl % 1 oranında düşürülecektir. Böylece 7 yıl sonrasında yurt dışına çıkış gümrüğü % 1 oranına çekilecek ve bu oran artık kesin ve sabit kalacaktır. 3. Fransız gemileri ile Osmanlı İmparatorluğu'na getirilecek her türlü ticaret eşyasından % 8 gümrük vergisi alınacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan transit olarak geçirilecek olan bu eşya için ise % 2 gümrük resmi alınacak, yine 8 yıl sonrasında bu oran % 1 olacaktır. 4. Boğazlardan Fransız ticaret gemileriyle geçirilecek olan ticaret ürünlerinden hiçbir gümrük resmi alınmayacaktır. Görüldüğü üzere bu ticaret anlaşmaları ile yabancı devletlere Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürmek için kapitülasyonların yanı sıra ticaret imtiyazları da verilmiş oluyordu. Bundan sonra yabancı tüccarlar Osmanlı topraklarına yayılıp Osmanlı tüccarları gibi iç ticaret yapabiliyorlar, hammaddeyi rahatça Avrupa'ya ihraç edebiliyorlar, mamul madde getirip satabiliyorlardı. Kendi ülkelerinde sahip olamadıkları imtiyazlara Osmanlı topraklarında sahip olmuşlardı. Buna karşılık, bilgisiz, teşkilatsız ve himayesiz Osmanlı tüccarı ve esnafının ezilip yok olması kaçınılmazdı. Ticaret anlaşmalarının Osmanlı ticaretini tahrip edici tesirlerinin yanı sıra Abdülaziz döneminde ticaret yollarının değişmesinin de olumsuz etkileri oldu. 1869 yılında Süveyş Kanalı açıldı. Bu gelişme ilk başta Osmanlı ticareti için elverişli görünse de Osmanlı ticaret merkezleri bundan zarar ettiler. Çünkü kanal açılmadan önce Doğu ile Batı arasında gidip gelen ticaret eşyası İskenderun ve Suriye limanlarından geçmekteydi. Kanalın açılmasıyla bu ürünler vapurla karaya çıkarılmadan Süveyş Kanalı'ndan geçirilmeye başlandı. Bu nedenle özellikle Suriye ve Halep ticaret merkezleri zarar gördü ve dolayısıyla Anadolu'nun güney doğusu ticari hasara uğramış oldu. Buna paralel olarak Anadolu'nun kuzey doğusunda da ticari açıdan değişiklik oldu. Bu zamana kadar Avrupa ile İran arasındaki ticaret yolu Trabzon-Erzurum-İran transit yolu idi. Fakat bu yolun zamanla iptidai durumda kalması Rusya tarafından fark edildi. Rusya bu ihmali fırsat bilerek Avrupa-İran ticaret yolunu Kafkasya'ya kaydırmak için uğraştı. Tiflis'ten Karadeniz sahilinde Poti'ye kadar demiryolu ağı kurdu ve muhteşem şoseler yaptırdı. Ticaret merkezleri arasında telgraf hatları çektirdi. Ticaret eşyası her türlü gümrük resminden muaf tutuldu. İhraç iskelelerine parasız olarak kullanılacak olan depolar yaptırdı. Osmanlı Devleti'nin han ve kervanlarının bu modern tesislere karşı rekabetine imkân yoktu. Sadece bu bölgede değil İmparatorluğun iç pazarlarına giden yollar da kötü durumdaydılar. Yolsuzluğun ticaret üzerindeki olumsuz etkisini görmek için, Londra'dan İstanbul Limanı'na getirilen eşya için verilen nakliye ücreti ile aynı eşyanın bu limandan Beyoğlu'na nakledilmesi için ödenen ücretten daha az olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Bkz. Karal, a.g.e, Cilt: VII, s. 260-263.

[236]ABD İstanbul elçisi Morris'in raporunda anlaşmayla ilgili şu ifadeler bulunmaktaydı: "…. Antlaşma, 1830 antlaşmasının tüm önemli maddelerini korumakla birlikte, daha geniş bir alanı kapsamakta ve çağdaş Hıristiyan devletlerinin birbirleriyle yaptıkları ticaret antlaşmalarının biçimini taşımaktadır. Bu antlaşmanın en büyük özelliği, Babıâli'nin bu güne kadar imzaladığı en liberal antlaşma olmasıdır. Bu özelliğiyle iki ülke arasındaki ticaret hacminin artmasına katkıda bulunacaktır …. Antlaşmayla iki ülke arasında yeni bir dönemin başladığı aşikârdır. Antlaşmanın bir an önce Senato tarafından onaylanmasını tavsiye ediyorum. Böylece benzer antlaşmalar yaparak yürürlüğe sokan Avrupa devletlerinin gerisine düşmemiş oluruz." Bkz. Erhan, a.g.e, s. 174.

[237]1862 anlaşmasının yirminci maddesine göre antlaşma 28 yıl geçerli olacaktır. "Yirminci Madde: İşbu ahidnâme tasdiknâmelerinin mübadelesi gününden itibaren yirmisekiz sene mer'iyyü'l-icra tutulacak ve ondört sene inkızasında muahede-i mezkûrenin yeniden rü'yet ve ta'dil veyahut haber verildiği günden itibaren bir seneden

gümrük vergisi tedricen %1 seviyesine indirilecek ve aynı zamanda ithalat gümrük resmi de %1 olacaktı. Ayrıca tuz ve tütünün Osmanlı Devleti'ne ithali de, çok istisnai durumlar dışında, men edilmişti. Osmanlı Devleti'nin barut, top, silah ve savaş malzemesi konularında uygulamakta olduğu yasağın da aynı şekilde devam etmesi kararı alınmıştı.[238]

1830 Anlaşmasında Amerika'nın adı "Amerika Devleti" şeklinde ifade edilirken, 1862 Anlaşmasında Amerika'nın resmi adı "Hükümat-ı Müçtemi'a-i Amerika", yani "Amerika Birleşik Hükümetleri" olarak kayıtlara geçmiştir. Bu anlaşmanın Amerika'da 1861-1865 yılları arasındaki İç Savaş sırasında imza edilmiş olduğunu bu vesile ile belirtmekte fayda vardır.[239]

1830 anlaşmasından farklı olarak, Amerikan tüccarına ve vatandaşlarına daha fazla hak ve ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıca Amerikan vatandaşlarına daha rahat ürün alıp satma serbestliği getirilmiştir. Geçiş tezkeresi, satılan bir malın diğer bir bölgeye naklinde istenilen belge, kaldırılmıştır. Amerikalı tüccarlar Osmanlı Devleti'nin tarım ve sanayi ürünlerini Osmanlı Devleti'nde kullanmak maksadıyla satın almaları durumunda, alım-satımlarda ve ticaret yapmaları halinde Osmanlı tebaası ya da en fazla imtiyaza sahip olan devletler kadar vergi verme hakkına sahip olmuşlardır.[240]

1862 anlaşması 23 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın birinci maddesine göre, 1862 antlaşmasıyla yeni bir düzenleme getirilmeyen konularda 1830 Antlaşmasının hükümleri geçerli olacaktır. Özellikle tabiiyet ve yargılama konularında 1830 antlaşmasına göre yürütülecektir.[241]

İkinci madde ile en önemli yenilikler getirilmişti. Bu madde ile ABD vatandaşları, Osmanlı Devleti'nin her yerinde alım-satım yapabilecekti. Aynı zamanda tekel, yani

sonra feshetmek tasavvurunda olduğunu tarafeyn yekdiğerine beyan etmek selahiyetini hâiz olacaktır." Bkz. BOA, Yıldız Esas Evrakı. 42/164.

[238]Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri…, s. 7.

[239] Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri…, s. 7.

[240] Erol, a.g.e, s. 21-28.

[241] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 20.

yed-i vahit usulü kaldırılmış ve ABD vatandaşlarına zorla mürur tezkeresi satmaya kalkan valilerin cezalandırılması konusu düzenlenmiştir. [242]

Üçüncü maddeye göre, Amerikalı tüccarlarının veya onların vekillerinin Osmanlı sınırları içerisinde kullanmak üzere ticaret ve sanayi ürünü satın almaları durumunda "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsündeki vatandaşlardan daha fazla vergi vermeyeceklerdi.[243]

Dördüncü ve beşinci maddelerde ihracat resmi düzenlenmişti. Taraflar ihraç edecekleri mallar için sadece bir defa vergi ödeyeceklerdi. Yasaklanmış ürünlerden sayılmayan ihraç malları keyfi olarak yasaklanmayacaktı. %8 olarak tespit edilen gümrük vergisi her yıl %1 oranında azaltılacaktı.[244] Osmanlı Devleti'ne ihraç veya ithal edilen ürünler için diğer ülkelerden istenilen vergilerden daha yüksek vergi talep edilmeyecekti.[245]

Altıncı maddede, Eflak, Buğdan ve Sırp taraflarına gitmek üzere Osmanlı Devleti'nden gönderilen mallar için gümrük resminin Devlet-i Âliyye tarafından doğrudan doğruya idare edilen ilk gümrüğe verilmesi kararlaştırılmıştır. Gerek âmediye gerek reftiyye vergileri yalnız bir defa ödenecektir.[246]

---

[242] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 20.
[243] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 20.
[244] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Osmanlı Devleti'ne gelen Amerikan mal ve eşyasından %8 gümrük alınacak fakat bilinmeyen ve tarifede rayice bırakılan bir eşya olursa değerinden %10 indirilerek %8 gümrük alınacaktı. Hem ithalat hem ihracattan alınacak olan gümrük vergisi yüzlük mecidiye altını yüz kuruş hesabı ile bunun aksamı olan altın ve gümüş paralar da 5 adet gümüş mecidiye bir altın mecidiyeye eş değerdi. Ecnebi paralarda ise bu nispet üzerinden Darphane fiyatına göre değerlendirilecek ve gümrük peşinen ödenecekti. İstanbul'daki tüccar altın para yerine kaime (kâğıt para) ile vergisini ödeyebilecekti. Bu gibi durumlarda bir gün önce borsada bir mecidiye altınının kaç kaimeye eş değer olduğunu öğrenmesi gerekmekteydi. Borsaya göre kaç kuruşluk kaime verilmesi gerekiyorsa gümrükler o kadar kaimeyi kabul ediyorlardı. Fakat bu durum sadece İstanbul'da geçerliydi. Taşrada da kaime kullanılmasına rağmen buraların gümrüklerinde kaime ile ödeme yapılamayacaktı. Eğer kaime ile ödeme yapılması kabul görürse buralarda da İstanbul'da olduğu gibi bir gün önceden bir mecidiye altınının kaç kaime ettiğini öğrenmek gerekecekti. İlerde kâğıt para ile ödeme hâsıl olursa bu konu hakkında karar Amerika Sefareti ile Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Ama bu karara kadar taşralarda ödeme mecidiye altını ile yapılacak ve 5 gümüş mecidiye 1 altın mecidiyeye eş değer tutulacaktı. Bu nispet üzerinden ecnebi paralar da darphane fiyatına göre değerlendirilecekti. Bkz. Erol, a.g.e, s. 29-30.
[245] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s.21.
[246] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri…, s. 9.

Yedinci maddeye göre, Amerikalı vatandaşların hepsine anbariye, ikramiye, çeşitli kolaylıklar ve gümrük konularında yerli tebaa ile aynı muamele olunacaktır.[247]

Sekizinci maddede, Amerika'ya giden Amerikan gemileri ithali caiz olan eşyanın Osmanlı sefineleri ile ithali mecâz olup bunlardan Amerika gemileri ile ithal olunduğu takdirde verecekleri vergiden başka vergiye tabi tutulmayacaklardır. Ve aynı şekilde Osmanlı Devleti ve ona tabi olan yerlere Osmanlı gemileri ile ithal edilmesi caiz olan eşyanın Amerika sefineleri ile ithali caiz olup bunlardan Osmanlı gemileri ile ithal edildikleri halde verecekleri vergilerden, her ne başlık altında olursa olsun, başka hiçbir vergi alınmayacaktır.[248]

Dokuz, on ve on birinci maddelere göre, her iki tarafın birbirlerinden talep edecekleri, tonilato, liman, kılavuz, fener, karantina gibi vergilerin, yerli gemilerden istenilenden fazla olmayacaktır. İki devletin kanunlarına göre o ülkenin bandırasını taşıyan gemilere farklı bir bandıra atfedilmeyecektir. Amerikan gemilerinin Boğazlardan geçişinde transit vergisi talep edilmeyecektir.[249]

On ikinci maddede, ithal vergisinin oranı %3'ten %2'ye indirilmekteydi. %3 olan vergi önceden ne şekilde alınıyorsa %2 vergi de o şekilde alınacaktı. Osmanlı Devleti reftiye vergisini kaydiye masrafını çıkarmak için %1 e indirmiş, aynı zamanda sözü edilen transit vergisi de bu antlaşmanın onaylanmış nüshalarının değiştirilmesi ile birlikte 8 yıl sonra %1 oranını indirilecektir. Osmanlı Devleti bir hile olduğunda bunu önleme hakkına bir tüzük ile sahip olmuştur.[250]

On üçüncü madde ile ABD kendi tebaasını diğer yabancı devletler tüccarı ile eşit konuma getirmiştir. ABD tebaası ya da vekilleri Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin zirai mahsul ve sanayi eşyasının ticaretini yaparlarken diğer ecnebi

[247] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri…, s. 9.
[248] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri…, s. 9-10.
[249] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 22-23.
[250] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri…,, s. 11.

tebaanın ödediği kadar vergi ödeyecektir. Yine aynı zamanda onların istifade etmekte olduğu hukuk, imtiyaz ve muafiyetlerden yararlanabileceklerdir.[251]

On dördüncü maddede, Amerikan tuz ve tütününün Osmanlı topraklarına sokulması men edilmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti'nde kullanılmak üzere tuz alıp satarlarsa en fazla imtiyaza sahip olan devletler tüccarı ile aynı vergiyi ödemekle mükellef olacaklardı. Buna karşılık satın alacakları miktarı gümrük idaresine bildirmek kaydı ile Amerika'ya götürmek üzere satın alınan tuz ve tütün için vergi ödemeyeceklerdi. Önceden olduğu gibi tuz ve tütün ihracı gümrük idaresinin nezaretinde yapılacaktı.[252]

On beşinci maddede, Osmanlı Devleti'ne top, barut, silah ve mühimmatın sokulması yasağı korunmuş oluyordu. Fakat resmen yayınlanmadıkça geçerli olmayacaktı.[253]

On altıncı maddede, Amerikan tüccar gemileri Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndan geçerken eskiden beri vermekte oldukları izin fermanları mümkün olduğunca bekletilmeden verilecektir.[254]

On yedinci madde ile yükünü Osmanlı Devleti'nde boşaltacak olan Amerikan gemi kaptanları, limanlara yanaştıklarında hemen yüklerinin manifestolarının onaylı bir suretini gümrük idaresine vermeleri kararlaştırılmıştır.[255]

On sekizinci madde kaçak eşya ile ilgilidir. Gümrükten eşya kaçırılırsa buna devlet el koyacaktır. Kaçak eşyanın yakalanmasının ardından mazbatası düzenlenip kaçak eşya sahibinin mensup olduğu konsoloshaneye bildirilecektir. Kaçak eşya tam olarak tespit edilemezse el konulmayacaktır.[256]

On dokuzuncu madde ile Osmanlı Devleti ya da Osmanlı Devleti tasarrufundaki devletlerin vatandaşları, ABD'ye satmak üzere mal götürdükleri zaman ABD'nin "en ziyade müsaadeye mazhar millet" ayrıcalığı tanıdığı devletlerin vatandaşlarının haklarından yararlanma hakkını elde etmiştir. ABD'de yabancı devlet tebaası

[251] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 24.
[252] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s.24-25.
[253] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 25.
[254] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 26.
[255] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 26.
[256] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 26.

gemilerine, ticaretine ve gemilerin seyrinde tanınan ve tanınacak olan hak, imtiyaz ve muafiyeti Osmanlı Devleti tebaası gemi ve ticaretine de tanıyacaktır.[257] Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ABD'ye verilen imtiyazların tek taraflı kalmasını engellemek amacıyla "karşılıklılık" ilkesini ön plana çıkarmıştır.

Yirminci madde iki devlet arasında yapılan anlaşma, anlaşmanın yürürlüğe giriş biçimi hakkındadır. Antlaşma onaylandıktan sonra 28 yıl geçerli olacak ve bu antlaşmanın hükümleri 14 yıla kadar ancak geçerli olmaya başlayacağından antlaşmayı yapan taraflardan biri bu süre sona ermeden hemen önce değiştirmeyi veya feshetmeyi düşünüyorsa diğer devlete bildirecektir. 21. yılın bitiminde yine aynı şekilde hareket edilecektir. Bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin bütün eyaletlerinde geçerli olacaktır.[258]

Yirmi birinci madde ile ABD bu antlaşmadaki maddelerin esas mânâsından başka bir anlam çıkarmayacağını taahhüt etmekteydi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına da karışmayacaktı.[259]

Yirmi ikinci maddede tarafların bir araya gelerek ithal ve ihraç edecekleri eşyanın gümrük vergilerini tespit edebilecekleri bir cetvel hazırlamaları öngörülmekteydi. Hem ABD'nin tarımsal ve sanayi eşyasından olup Osmanlı Devleti'ne gelen, hem de Osmanlı Devleti ve onun tasarrufunda olan memleketler tarım ya da sanayi eşyası olup da ABD'ye ve diğer devletlere gönderilmek üzere Osmanlı Devleti'nde serbest bir şekilde ticaretini yapacakları eşyadan bu antlaşma şartlarına göre alınacak her çeşit gümrük vergilerinin düzenlenmesi birlikte komiserler atayarak bir gümrük tarifesi hazırlamaya karar verilmiştir. Yeni tarife tasdiknamelerin değiştirilmesinden sonra 7 sene süre zarfında geçerli olacak ve her iki tarafın bu tarifenin değiştirilmesini isteme hakkı olacaktır. 7 yılsonunda taraflardan hiç biri bunu istemezse tarife bir yedi yıl daha

[257] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 26.
[258] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 26-27.
[259] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 27.

geçerli olacaktır. Her yedi yılda bir aynı uygulama yapılacaktır.[260] Bu tarife defterindeki malların cinsi, değeri ve gümrüğü hakkında bilgi verilmiştir.[261]

Yirmi üçüncü maddede bu antlaşmanın İstanbul'da üç ay içerisinde ve mümkünse daha az bir süre içerisinde değişiklik yapılarak değiş tokuş tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.[262]

ABD'nin İstanbul Elçisi Morris antlaşmanın tam metnini 22 Şubat 1862 tarihinde İstanbul Başkonsolosu G.W.Goddard vasıtasıyla Washington'a göndermiştir. Morris antlaşmayla ilgili raporunda; yapılan yeni antlaşmanın 1830 antlaşmasının tüm önemli maddelerini koruduğu gibi daha geniş bir alanı kapsadığından, çağdaş Hristiyan devletlerinin birbirleriyle yaptıkları ticaret anlaşmalarının biçiminde olduğundan, bu anlaşmanın en büyük özelliğinin Osmanlı Devleti'nin bu güne kadar imzaladığı en liberal anlaşma olduğundan ve bu sayede iki ülke arasındaki ticaret hacmini arttıracağından, anlaşma metninin bir an evvel imzalanması gerektiğinden ve böylece benzer anlaşmalar yaparak yürürlüğe koyan Avrupalı devletlerin gerisinde kalınmayacağından bahsetmiştir. Bu ifadeleri dikkatle değerlendiren ABD Dışişleri Bakanı William H. Seward anlaşmanın hiç vakit kaybedilmeden Senato'da görüşülmesini ve 9 Nisan 1862 tarihinde onaylanmasını sağlamıştır. 18 Nisan 1862 tarihinde ise Başkan Abraham Lincoln tarafından imzalanmıştır.[263]

Antlaşma metninin Osmanlı Devleti'nde kalan nüshası ise 14 Mayıs 1862 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından onaylanmıştır. Onaylanmış iki metnin 5 Haziran 1862'de teati edilmesiyle antlaşma yürürlüğe konulmuştur.

---

[260] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 27-28. Bu maddeye dayanarak Amerikan sefaretine tayin edilen memurlar ile Osmanlı memurları bir araya gelerek Padişahın iradesiyle bir gümrük tarife defteri hazırlamışlardır. Bu tarife 13 Mart 1862 tarihinden 13 Mart 1869 tarihine kadar sadece 7 yıl geçerli olacaktı. Bu 7 yıl içerisinde fiyatların yükselmesi göz önüne alınarak tarifede değişikliğe gidilmesi uygun görülmüştü. Ancak taraflardan biri bunu isterse tarifede değişikliğe gidilebilecekti. Bu başvuruyu da 7 yıl bitiminden önceki 6 ay içerisinde yapmak zorundaydı. Bu süreçte taraflardan birisi başvuruda bulunmaz ise tarifenin müddeti bir 7 yıl daha uzamış oluyordu. Bu da demektir ki Osmanlı Devleti'nde fiyatlar uzun süre aynı kalmaktadır. Her yıl değişiklik yapılması gibi bir düzenleme yapılmamış olması ve 7 yıl gibi uzun bir süre tanınması fiyat artışlarının sık sık yapılmadığının bir kanıtıdır. Bkz. Erol, a.g.e, s. 30-31.

[261] Bilgiler tablo halinde verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, Cilt: II, s. 2-16.

[262] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, 1/1. Ayrıca bkz. Erol, a.g.e, s. 28.

[263] Erhan, a.g.e, s. 174.

1862 Antlaşmasına göre ABD "en ziyade müsaadeye mazhar ülke" statüsünü korumuş ve Amerikan mallarına uygulanan %8'lik gümrük vergisi saklı tutulmuştur. Ancak bu oranın her yıl azaltılarak %1 oranına indirilmesi öngörülmüştür. Osmanlı Devleti ise gelirlerini arttırmak amacıyla 1874 ve 1883 yıllarında bu vergi oranını %20'ye çıkartmıştır. ABD bunu kabul etse de diğer devletlerin karşı gelmesiyle olumlu bir neticeye varılamayınca, Osmanlı Devleti bu yüksek vergi oranını sadece ABD'den ithal edilen mallar için uygulamak istemiştir. Buna da bu defa ABD karşı çıkmıştır. Bu gelişmeler neticesinde antlaşmanın imzalanmasından 12 yıl sonra 1862 antlaşması yürürlükten kaldırılmıştır.[264] Amerika sefareti 1862 muahedesinin hükümsüzlüğü tasdik etmiş ve bunun feshi hakkında devlet tarafından ısrar edilirse Amerika hükümeti 1830 senesi muahedesine döneceğini beyan etmiştir.[265]

Amerika ile anlaşılan gümrük tarifesinin müddeti sona erdiğinden Amerika hükümeti tarafından yapılan isteklerin müzakeresine girişilmeksizin yeni emre kadar Amerikan eşyasından rayiç üzerine %8 hesabıyla gümrük vergisi alınması belirlenmiştir. Sonuçta 1830 Ticaret Antlaşması iki ülke arasında ticari ilişkileri düzenleyen temel belge olarak kalmıştır.[266]

3.6 1862 Antlaşmasından Sonra Osmanlı Devleti ile ABD Arasındaki Ticari İlişkiler (1862-1917)

İlk olarak ABD'nin Kuzey ve Güney eyaletleri arasındaki İç Savaş'tan ve bunun Osmanlı Devleti'ne etkilerinden bahsetmekte fayda vardır: 1861-1865 yılları arasında yaşanan İç Savaş'ın görünürdeki nedeni, Kuzey eyaletlerinin Güney'de oldukça yaygın olan köleliğin kaldırılmasını istemesi ve Güneylilerin bu duruma karşı çıkmaları olmuştur. Çatışmanın görünmeyen ve asıl nedeni ise Kuzeylilerin Güneydeki zenci kölelerin serbest bırakılmasını istemesiydi. Çünkü Kuzey'de sanayi kolu oldukça gelişmiş ve fazlaca işgücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Güneydeki zenci esirlerin Kuzey'e çekilmesiyle bu işgücü ihtiyacı fazlasıyla karşılanmış olacaktı. Zenci köleler Güney eyaletlerinde çoğunlukla insan gücünün oldukça önemli olduğu pamuk üretiminde çalıştırılmaktaydılar. Kölelik kaldırılırsa Güney'deki işgücü Kuzey'e

[264] Sander- Fişek, a.g.e, s. 22-23.
[265] BOA, Harici Siyasi. 1238/32.
[266] BOA, Hariciye Defteri, No: 98/42, BOA, Harici Siyasi. 1238/32.

gidebilecek ve böylece Güney işgücü sıkıntısına girecekti. Bu nedenle Güney eyaletleri işgücünün bölgelerinden gitmesine neden olabilecek olan köleliğin kaldırılması fikrine kesin bir şekilde karşı gelmekteydiler. Görüldüğü üzere Amerikan İç Savaşı'na sebep olan gelişmeler tamamen ekonomiye dayanmaktaydı.[267] İç savaşa neden olan önemli gelişmelerden birisi de Güney'deki Georgia, Alabama, Florida, Mississippi, Lousiana, Güney Carolina ve Texas eyaletlerinin 1 Şubat 1861'de ABD'den ayrılarak Amerika Konfedere Devletleri (Kısaca "Konfederasyon") adı altında birleştiklerini duyurmaları olmuştur. ABD bunu reddederek bu eyaletlerin Birlik'e (İç Savaş sırasında Kuzey "Birlik" olarak anılmaktaydı) tekrar bağlanmalarını istemiştir. Konfederasyon bunu kabul etmeyince 4 yıl sürecek olan iç savaş 12 Nisan 1861 tarihinde başlamıştır. Konfederasyona'a sonradan Arkansas, North Carolina, Virginia ve Tennessee eyaletleri de katılmıştır, başkanları Jefferson Davis'tir. İç savaş 9 Nisan 1865 tarihinde son bulmuş, Kuzey kuvvetleri galip gelmiş, Birlik yeniden kurulmuş ve tüm ülkede kölelik yasaklanmıştır.[268] Ama zenci esareti (slavery) sorunu tamamen çözüme kavuşmamıştır.[269]

İç Savaş esnasında her iki tarafın durumu şu şekildeydi: Kuzey nüfus, endüstri kaynakları ve servet bakımından daha güçlüydü. Kuzeyin yaklaşık 22 milyon nüfusu vardı. Güney'de ise Konfederasyon bayrağı altında dokuz eyalet ve dokuz milyondan biraz fazla nüfus bulunmaktaydı ki bunun üç buçuk milyondan fazlası zenciydi. Kuzey'in 22 bin mil uzunluğundaki demiryolu ağına karşılık Güney'de 9 bin mil uzunluğunda demiryolu bulunmaktaydı. Kuzeyin sanayisi çok gelişmişti. Savaşın son üç yılında Kuzey top, mühimmat, ilaç, tıbbi yardım gibi savaş ihtiyaçlarını kendisi karşılayabiliyorken Güney bu konuda dışa bağımlı bir durumdaydı. Kuzey'in deniz kuvvetleri oldukça gelişmişti ve böylece okyanusu kontrolü altında tutabiliyordu. Güney'in avantajı ise halkının savaşçı ruhlu olması, ziraatının fazlaca verimli olması ve bir savunma savaş yapmasıdır. Güney, Kuzey'e kendisinin ele geçirilemeyeceğine inandıracak kadar iyi savunma yapabilmek, gerektiği kadar uzun ve sert mücadelelere girmek düşüncesinde olmuştur. Büyük Britanya'nın pamuk ihtiyacının büyük bir kısmı Güney'den karşılandığı için Büyük Britanya'nın Güney'in yanında savaşa

[267]Armaoğlu, a.g.e, s. 1011-1012. Ayrıca bkz. Maurois, a.g.e, s. 55-87.
[268]Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çeviren: Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1990, s. 208-213.
[269]Armaoğlu, a.g.e, s. 1019-1020.

çekilebileceği düşünülmüştür. Fakat Büyük Britanya Güney'in pamuğuna ihtiyaç duyduğu kadar Kuzey'in buğdayına da ihtiyacı olduğu için bu böyle olmamıştır. Savaş, Güney tam bir tükenmişlik içerisine girdiği zaman ise son bulmuştur.[270]

İç Savaş Amerika'da zencilerin gerçek özgürlüklerini kazanmalarıyla sonuçlanmamıştır. Ülkenin kalkınmasını engelleyen kölelik kaldırılmıştır. Zenci köleler özgürlüklerine kavuşmuş ama onlara toprak verilmemiştir. Eski efendilerinin topraklarında gündelikçi olarak çalışmaya devam etmilerdir. Kuzeyin zaferiyle kapitalizmin gelişimi hızlanmış, işçilerin sömürüsü ise güçlendirilmiştir. İç Savaş kuzeyin burjuvasisinin zaferi olmuştur.[271]

Osmanlı Devleti, Amerikan İç Savaşı'nı İngiltere ve Fransa'daki Osmanlı elçileri, İstanbul'da görevli İngiltere ve Fransa elçileri ve İstanbul'da görev icra eden Amerikan diplomatları aracılığıyla takip edebilmiştir. İç Savaş'la ilgili Babıâli'nin tutumunda İstanbul'daki Amerikan elçilerin düşünceleri oldukça etkili olmuştur. 1861'de elçilik görevine Edward Joy Morris atanmış ve ilk iş olarak daha önce görevde bulunan Güneyli elçi Williams'ın savaşla ilgili vermiş olduğu yanlış bilgileri düzeltmiştir. Elçi Morris'in bu diplomasisi Osmanlı Devleti'nin Güney'e karşı bir tutum sergilemesinde fazlaca etkili olmuştur.[272]

Osmanlı Devleti devlet adamları bu İç Savaş'ı ülke ekonomisinin düzelebilmesi için bir fırsat olarak görmüşlerdir. 1783 yılında Eli Whitney adlı bir Amerikalının çırçır makinesini[273] icat etmesi ve buna köle işgücünün katkı sağlamasıyla ABD'nin Güney'inde pamuk üretimi oldukça artmıştır. İngiltere bu bölgenin en iyi pamuk müşterisidir ve pamuk ihtiyacının çoğunu buradan karşılamaktadır. Bu dönemde dünya pamuk üretimi 10 milyon balyadır ve 5 milyon ile ABD en büyük üretici konumundadır. En büyük pamuk tüketimini ise yılda 4 milyon balya ile İngiltere yapmaktadır.[274] ABD'de İç Savaş'ın başlamasıyla birlikte Güney eyaletleri pamuk üretemez hale gelmişler ve bu savaş sürecinde dünya pamuk piyasasından çekilmişlerdir. Bu nedenle İngiltere pamuk ihtiyacı için başka bölgelere yönelmek

[270] Nevins- Commager, a.g.e, s. 262-263.
[271] N. V. Yeliseyeva, **Yakın Çağlar Tarihi**, (Çeviren: Özdemir İnce), Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 173.
[272] Erhan, a.g.e, s. 254-255.
[273] Pamuğu tohumlarından ayrıştıran çırçır makinesinin icadı hakkında bkz. Baybura, a.g.e, s.129.
[274] Gülşah Kaya, *"Amerikan İç Savaşı'nın Türk Pamuk Ziraatına Etkileri (1861-1865)"*, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 4, 2022, s. 1405.

zorunda kalmıştır. Bu yerlerden birisi de Osmanlı toprakları olmuştur. Osmanlı devlet adamlarına göre Birlik ile münasebetler iyi seviyede tutulup, Güney'i başarıya götürebilecek tüm girişimler baltalanırsa Osmanlı Devleti pamuk ihracatında önemli gelişmeler kaydedebilirdi.[275] Bunun için Osmanlı Devleti'nde pamuk üretimine teşvik programı uygulanmaya başlanmıştır. 27 Ocak 1862'de öşür muafiyeti, gümrük vergisi muafiyeti, pamuğun nakliyesi için bozuk olan yolların düzeltilmesi, yurtdışından getirilecek makinelerden gümrük vergisi alınmaması, Amerika ve Mısır'dan iyi cins pamuk tohumu getirtilmesi ve halka dağıtılması, pamuk ekimi ve yetiştirilmesi hakkında halkın bilinçlendirilmesi, iyi pamuk yetiştirenlerin ödüllendirilmesi gibi konularda girişimlerde bulunulmuştur. Tüm bunlara karşılık pamuk üretiminde kısa süreli bir artış olmuştur. Osmanlı Devleti bu dönemde uluslararası tekstil pazarında mamul ürün satan üretici konumunda değil pazara ham pamuk satan tedarikçi konumundadır. 1861-65 ABD İç Savaşı'nın bitmesi ile İngiltere pamuk ihtiyacı için yine Amerika'ya yönelmiş ve Osmanlı Devleti'nde pamuk talebinde ciddi bir azalma yaşanmıştır.[276]

İç Savaş sırasında ABD ile İstanbul arasındaki ticaret oldukça azalmıştır:

Tablo 3.3 30 Aralık 1858 tarihinden 30 Eylül 1866 tarihine kadar İstanbul Limanı'na gelen ve limandan ayrılan Amerikan gemilerinin sayı ve tonajı.[277]

Yıl	Gemi sayısı	Tonajı
1859	26	9.201
1860	39	13.183
1861	56	22.581
1862	76	28.569
1863	35	16.667
1864	9	5.579
1865	6	3.185

[275] Erhan, a.g.e, s. 255.

[276]Sacit Uğuz, *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mersin Limanı'nda Pamuk Ticareti"*, **VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu,** 27-28 Mayıs 2016, s. 262**.** Ayrıca bkz. Ali Bilgenoğlu, "Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk Örneğinde Mısır Modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşı'nın Sürece Olan Katkısı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 11, 2010, s. 149-157.

[277] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 7 June 1865, No: 25, s. 7. Ayrıca bkz. National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 30 November 1866, No: 54, s. 9.

1866	5	1.970

Görüldüğü üzere Amerika'da İç Savaş'ın yaşandığı 1862 yılına kadar İstanbul'a gelen ve İstanbul'dan ayrılan Amerikan gemi sayısında sürekli bir artış vardır. Fakat ABD'de savaşın şiddetlendiği 1862 yılından itibaren İstanbul Limanı'na gelen Amerikan gemilerinin sayısında dramatik bir azalma olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere İç Savaş, 4 yıllık süreçte ABD'yi ticari anlamda olumsuz etkilemiştir.

Amerikan İç Savaşı'nın sona ermesinin ardından, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir. Amerika'da yaşanılan İç Savaş nedeniyle 1861-1865 yılları arasında iki devlet arasında yapılan ticaret azalsa da 1862 ticaret anlaşmasından sonra ticaret hacmi artmıştır. 1831 yılında 483.095 dolar olan ticaret hacmi 1841 yılında 413.938 dolar olmuştur. Bu oran 1851 yılında 739.032 dolar iken 1869'da 1.127.952 dolara yükselmiştir.[278]

İç Savaş'tan sonraki 30 yıl içinde Amerika sanayisi hızlı bir şekilde gelişmiş ve ülke tarım ülkesiyken hem tarım hem sanayi ülkesi olmuştur. Amerika genişleyen toprakları ve nüfusuyla tarımı oldukça ilerletmiş ve tarım sektörünün de sanayi ürünlerine ihtiyacı artmıştır. Batının nüfusunun hızla artmasıyla büyük kentler doğmuştur. Kapitalizmin hızla ilerlemiş, bilim ve teknik gelişmiştir.[279]

Amerikan İç Savaşı'ndan sonra ABD'deki zirai topraklar Pasifik Okyanusu'na kadar genişletilmiş ve zirai üretimde büyük miktarlarda artış gerçekleşmiştir. Toprak, orman ve dağlardan sağlanan hammadde ve doğal zenginliklerde artş meydana gelmiştir. Toprak ve nüfus artışı; uzmanlaşmaya, iç pazarlarda genişlemeye, dış ticaretin artmasına, endüstriyel üretim için gerekli olan hammaddelerin rahatça temin edilmesini sağlamıştır. Ulaşım imkânlarının genişlemesi, şehirleşmenin artması, taşıma maliyetlerinin azalması, mal çeşitliliğinin artması, bankacılık ve finans hizmetlerinin yaygınlaşması ABD'nin ticaretine olumlu bir şekilde yansımıştır.[280]

---

[278] Öznur Feyzioğlu, *"Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)"*, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009.
[279] Yeliseyeva, a.g.e, s. 278.
[280] Abdullah Mesud Küçükkalay, **Dünya İktisat Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul 2014, s. 500-501.

Osmanlı Devleti Amerika ile gümrük tarifesini 1862 ticaret antlaşması sonrası yenilemiştir. Tarifenin hazırlanması için iki devlet tarafından komisyon hazırlanmış, komisyona Amerika adına Aristokes Azarian, Osmanlı Devleti adına ise İsmail Paşa başkanlık etmiştir. Osmanlı limanlarında yabancı tüccarların kara veya deniz yoluyla getirdikleri ve buralardan kendi ülkelerine götürdükleri mallar şer'i ve örfî hukuka göre vergilendirilmiştir. Diğer Türk devletlerinde bu vergilendirme %2 ila %5 oranında uygulanmıştır. Osmanlı Devleti ise bu vergilendirmeyi kendi belirlediği esaslar çerçevesinde yabancı devlet mahsulü ürünler ithalatından %2 ila %9, ihracatından ise %4 ila %9 oranında vergilendirmiştir. (Osmanlı Devleti şer'i hukuk mucibince Müslüman veya ecnebi tüccarların pazarlara getirdiği üründen %10 oranındaki zekât-ı âşir uygulamasını %5 gümrük vergisi olarak belirlemiş ve uygulamıştır. Bu uygulama ile verginin örfi olduğu yorumu getirilmiştir).[281]

Bu gümrük tarife defteri ile Amerikalı tüccarların Osmanlı Devleti'ne getirdikleri ürün için %8 gümrük vergisi vermesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nden alınıp götürülen ürünler için ise %8 olarak belirlenen miktar her yıl kademeli olarak %1 indirime gidilerek 8 yılın sonunda %1 olarak vergilendirilecektir. Osmanlı Devleti bu faaliyetleriyle himayeci gümrük anlayışına geçmek istemektedir. Tarife defterindeki 460 adet Osmanlı mahsulü üründen 65 adedi, Amerika mahsulü olan 85 adet ürünün 36 adedi rayice bırakılması (güncel değerleri üzerinden gümrük vergisi alınması) bunun bir göstergesidir. Bu uygulamanın iki nedeni vardır. Birincisi, ürünlerin gümrük vergisine esas olacak değerinin hesaplanmasında ortaya çıkan ihtilafların önüne geçilmek istenmektedir. İkinci sebebi ise, değişik etkilere bağlı olarak ürün fiyatında olabilmesi mümkün iniş-çıkışlarda hazinenin zararını en aza indirmektir. Bu nedenlerden dolayı bazı ürünler rayice bırakılmış ve güncel değerleri üzerinden gümrük vergisi alınmak istenmiştir.[282]

1862 tarihli gümrük tarife defterinin muhtevası şu şekildedir: Üç ayrı ürün listesi hazırlanmıştır. 1. listede Amerika tüccarlarının satın alacağı "Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı" ifadesi ile geniş bir coğrafyadaki Osmanlı Devleti mahsulü 383 adet ürün, bunların değerleri ve gümrük vergisi oranları yer almıştır. Bu listede

[281] Fidan, *a.g.m*, s. 434.
[282] Fidan, *a.g.m*, s. 432.

Osmanlı Devleti mahsulü olan 61 adet ürün rayice bırakılmıştır. 2. listede "Asitâne Mahsûlatı" olarak İstanbul mahsulü ürünler, değerleri ve gümrük vergi miktarlarına yer verilmiştir. Listede 77 adet ürüne yer verilerek bunlardan 4 tanesi rayice bırakılmıştır. 3. listede "Amerika Memalik-i Müctemi'ası Mahsûlatı" ifadesi ile Amerika mahsulü ürünler, değerleri ve gümrük resmi miktarları verilmiştir. Listede 85 adet ürüne yer verilmiş, bunlardan 36 adedi rayice bırakılmıştır. Listelerde toplam 545 adet ürüne yer verilmiş, bunlardan 101 adet ürün rayice bırakılmıştır.[283]

1862 anlaşmasından sonra Amerika Osmanlı Devleti'nden daha fazla mal almaya başlamıştır. Çünkü bu anlaşma ile en imtiyazlı devletlere tanınan haklar Amerika'ya da tanınmıştır ve Yed-i vahit usulü kaldırıldığından Amerika tüccarları memleketin her tarafındaki her türlü ürünün ticaretini yapabilmişlerdir. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan aldığı ürün miktarında bir azalma olmuş (aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere), bu azalma 1899 yılına kadar sürmüş, bundan sonra bu ticaret hacmi yarım milyon dolara yükselmiştir.[284]

Tablo 3.4 30 Eylül 1865 tarihinde sona eren çeyrek için İstanbul'dan ABD'ye yapılan ihracat ürünleri ve değeri.[285]

Ürün	Değeri ($)
Yün	143
Paçavra	63.339
Tahta şimşir*	1.469
Gül yağı	5.521
Sardunya yağı	550
Halep mahmude otu	510
TOPLAM	71.532 $

Temmuz-Eylül 1865 döneminde İstanbul'dan ABD'ye en fazla paçavranın gönderildiğini görmekteyiz. Az miktarlarda da yün, gül yağı, tahta şimşir gibi ürünler

[283] Fidan, *a.g.m*, s. 432-433.
[284] Erol, a.g.e, s. 28.
[285] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 7 June 1865, No: 25, s. 3.
* "Çimşir" olarak da geçmektedir. Kaşık yapılan bir ağaç cinsidir.

gönderilmiştir. Aynı dönemde ABD'den İstanbul'a yapılan ithalat ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.5 30 Eylül 1865 tarihinde sona eren çeyrek için ABD'den İstanbul Limanı'na ithalatı yapılan ürünler ve değeri.[286]

Ürün	Değeri ($)
Alkol	64.449.76
Rom	58.389.76
Brendi*	1.694.00
Pamuk çırçırı	21.510.00
Silahlar	3.107.00
Demir	5.087.00
Sobalar	8.796.00
Saat	3.412.00
Çin vazoları	4.569.00
Sandalye ve eşya	1.655.00
İtfaiye araçları	1.193.00
Pompalar	763.00
Tarım makineleri	1.306.00
Pamuk tohumu	703.00
Dikiş makinesi	3.700.00
TOPLAM	180.334.20 $

Görüldüğü üzere 1 Temmuz-31 Eylül 1865 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatı 71.532 $ iken, aynı tarihlerde İstanbul Limanı'nın ABD'den ithalat oranı 180.334.20 $ seviyesindedir. En fazla ithalatı yapılan ürünler ise alkol, rom ve pamuk çırçırıdır. (ABD'den fazla miktarlarda pamuk çırçırının ithal edilmesi, Osmanlı topraklarında pamuk üretimine önem verildiği ve pamuk üretimin arttığı anlamına gelmektedir). 1862 Antlaşması ile birlikte ABD Osmanlı topraklarında daha rahat

[286]National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 7 June 1865, No: 25, s. 5.

* Damıtılmış şaraptan yapılan yüksek dereceli alkollü içki.

ticaret yapabilme hakkına sahip olmuş, tekel usulünün kaldırılması ile beraber istediği ürünün ticaretini yapabilmiştir.

Amerikalı tüccarların ödemesi gereken gümrük vergisi miktarı ise ürünün kuruş değeri üzerinden hesaplanarak alınmıştır. Ancak Osmanlı Devleti Amerikalı tüccarlardan ödemeleri mecidiye altını üzerinden yapmalarını istemiştir. (Osmanlı Devleti'nde kullanılan yüzlük mecidiye altını yüz guruş olarak kabul edilmiştir.) Buna göre tüccarlardan alınacak gümrük vergisi altın ve gümüş para olarak tahsil olunacaktır. Osmanlı Devleti bu konuda da Amerikalı tüccarlara bir takım kolaylıklar sağlamıştır.[287]

Yine pamuk üretiminin teşviki ve üreticiyi zarara uğratmamak için ihraç edilen pamuk kozasından gümrük resmi alınmamış, temizlendikten sonra saf pamuktan tarifeye uygun gümrük alınmıştır. Bunun gibi uygulamalar çiftçiyi pamuk ziraatına teşvik etmiş ve böylece pamuk ticaretinde artış olmuştur.[288]

Amerika Ahkâm Defteri'ndeki 1 Mart 1862 tarihli tarife cetvelinde de 1862 yılından sonra iki ülkenin birbirleriyle olan ticaret hacimlerinin ve çeşitliliğinin arttığı görülmektedir. Bu tarife cetveline göre Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya sattığı emtia; keçe, bez, keten ipliği, tiftik, incir, balık yumurtası, sülük, sünger, kilim, kimyon, kanarya yemi, ipek, sabun, kenvir, Bartın yemenisi, kudret helvası, çavdar, keten tohumu, tavuk ve güvercin için darı, koza, külçe bakır, afyon, kök boya, pamuk, üzüm, balık, yastık, yorgan yüzü, zamk, tutkal, tavşan-koyun-keçi derisi, geyik boynuzu, kitre, gül yağı, Tunus fesi, bindallı, pastırma, sucuk, aba, Erzurum vaşağı, kap-kacak, Kütahya fincanı gibi eşyalardır.[289]

1862 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan ithal ettiği emtia ise; tuzlu sığır eti, balık yağından mum, kakule, tarçın, karanfil, kuru balık, Amerikan bezi, yelkenlik keten bezi, Hindistan cevizi, reçine yağı, biber, zift, domuz pastırması ve eti, tuğla, Frenk kahvesi, kösele, Amerikan unu, kutu çivisi, pirinç, sabun, şeker, İngiliz çayı,

[287] Fidan, *a.g.m*, s. 434.
[288] BOA, Sadaret Mühimme Kalemi. 303/7.
[289] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, No: 2/2, s. 13-15.

vanilya, ispirto, ham pamuk, kereste, rom, reçine, ensiz döşeklik kirpas gibi eşyalardır.[290]

İstanbul Amerikan Konsolosluğu'nun Temmuz-Ağustos-Eylül 1866 tarihli ithalat ve ihracat raporları aşağıda verilmiştir:

Tablo 3.6 30 Eylül 1866 tarihinde sona eren üçüncü çeyrekte İstanbul'dan ABD'ye ihracatı yapılan ürünler ve değeri.[291]

Ürün	Değeri ($)
Kitre*	273
Ankara keçisi	2.864
Tahta şimşir	5.946
Kanarya yemi	1.853
Ziller	2.980
Meşe palamudu	2.190
Damla sakızı	700
Kenevir tohumu	414
Afyon	6.995
Sardunya yağı	2.126
Palmarosa* yağı	105
Gül yağı	22.504
Sandal yağı	68
Paçavra	16.312
Halep mahmude otu	2.182
Çeşitli eşyalar	934
Türk tütünü	37
Yün	7.703
TOPLAM	76.186 $

[290] BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, No: 2/2, s. 15-17.

[291] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 30 November 1866, No:54, s. 5.

* Kitre, Anadolu'da yetişen muhtelif geven çeşitlerinin gövdelerinden sızıp havada katılaşan, beyaz yahut krem renkli plaka veya şeritler halinde bulunan yapışma kabiliyeti az bir zamk cinsidir.

* Hindistan ve Çinhindi'ye özgü Cymbopogon cinsinde bir çim türüdür, ancak aromatik yağı nedeniyle birçok yerde yaygın olarak yetiştirilmektedir. En iyi bilinen adı palmarosa, tatlı ve gül benzeri kokmaktadır. Diğer yaygın isimler arasında Hint sardunyası, zencefil otu, rosha ve rosha otu bulunur.

Tablo 3.7 30 Eylül 1866 da sona eren üçüncü çeyrek için ABD'den İstanbul Limanı'na yapılan ithalat ürün ve değerleri.[292]

Ürün	Değeri ($)
Alkol	39.749.94
Çan/zil	16
Karabina (tüfek)	875
Sandalye	49
Saat	450
Morina balığı yağı	96
Kapı kilidi	123
Filtreli musluklar	166
Öğütme taşı	47
Pamuk çırçırı	5.645
Saç preparatları/ilaçları	13
Mürekkeb (yazı için)	86
Gaz yağı	300
Bakam ağacı* ahşabı	616.91
Ahşap kütük	727.85
Ağrı kesici	11
Biber ve zencefil	6
Düğme (elbise için)	145
Erik	128
(?)	590
Reçine	1.083.58
Rom	122.010.93
Nişasta	11
Bandrol (patent için)	40
TOPLAM	172.979 $

[292] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 30 November 1866, No: 54, s. 11.

* Bakam: Kırmızı boya ağacı, has kumaş boyası.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihraç ürünleri arasında, yün, Türk tütünü, paçavra, gül yağı, afyon, kenevir tohumu, kitre, Ankara keçisi gibi ürünler yer almaktadır ve Temmuz-Eylül 1866 arasında Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracat değeri 76.186 $ dır. ABD'nin ise Osmanlı Devleti'ne ithal ettiği ürünler arasında genelde mamul ürünler (rom, reçine, düğme, ağrı kesici, pamuk çırçırı, öğütme taşı…) bulunmaktadır ve ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ithalat miktarı 172.979 $'dır.

31 Mart 1869 tarihli İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu'nun hazırlamış olduğu fatura defteri ise şu şekildedir:

Tablo 3.8 31 Mart 1869 tarihinde İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu tarafından hazırlanan fatura defteri.[293]

Tarih (1869)	Gönderildiği Yer	Ürün türü	Üretim Yeri	Değeri ($)
22 Ocak	New York	Gül yağı	Türkiye	1946.89
22 Ocak	New York	Gül yağı	Türkiye	1946.89
23 Ocak	New York	Lüle taşı	Türkiye	535.00
25 Ocak	New York	Kitre sakızı	Türkiye	1600.00
1 Mart	Philadeplhia	Gül yağı ve Gazyağı	Türkiye	1150.47
10 Mart	New York	Sarı meyveler	Türkiye	1850.50
16 Mart	New York	Ziller/Çanlar	Türkiye	135.50
TOPLAM				9.165.25 $

Buradan anlaşılacağı üzere İstanbul Limanı'ndan gönderilen ürünler genelde New York'a, az da olsa Philadelphia'a gönderilmektedir. Ocak-Mart 1869 döneminde İstanbul Limanı'ndan ABD'ye 9.165.25 $ değerinde ürün gönderilmiştir.

1868-1872 yılları arasında ABD ile İzmir Limanı arasındaki ithalat ve ihracat değerleri şöyledir:

[293] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 31 March 1869, No: 89, s. 6.

Tablo 3.9 ABD-İzmir ticareti (1868-1872).[294]

Yıl	İthalat ($)	İhracat ($)	Toplam ($)
1868	324.586	1.004.480	1.329.066
1869	296.226	1.678.417	1.974.643
1870	288.800	1.787.394	2.076.194
1871	374.778	2.043.050	2.417.828
1872	290.301	2.545.120	2.835.621
TOPLAM	15.741.191	9.058.461	10.633.352

1868-1872 yılları arasında İzmir Limanı ile ABD arasındaki ticaret hacminin giderek arttığını buradan anlamaktayız. Yapılan ticarette İzmir'in ithalat oranının ihracat oranından daha az olması dikkat çekicidir. Bu yıllardaki toplam ticaret hacmi 10.633.352 $ seviyesindedir.

Tablo 3.10 1878-1879 Türkiye'nin ihracat değerleri.[295]

Ülkeler	Dolar	Küsuratı
İngiltere	15.312.046	26
Fransa	11.154.807	65
Avusturya-Macaristan	3.564.171	43
Rusya	1.494.566	78
Romanya	24.511	19
İran	228.480	17
İtalya	618.994	95
ABD	396.201	43
Yunanistan	1.398.397	39
Hollanda	145.723	86
Belçika	299	27
Almanya	16.966	94
Tunus	6.679	77
İsveç	82	08

[294]National Archives (United States), Records of the U.S. Department of State, United States Consulate Smyrna, 27 December 1873, No: 184, s. 4.
[295] National Archives (United States), Records of the U.S. Department of State, 7 July 1881-10 July 1881, No: 151, s. 75.

İspanya	10.975	69
Bulgaristan	15.150	49
Mısır	2.106.643	83
TOPLAM	36.493.499	34

Yukarıdan anlaşılaşıcağı üzere bu dönemde Türkiye 17 ülkeyle ticari münasebet içerisindedir ve en çok ticaret yaptığı ülkeler sırasıyla İngiltere, Fransa, Mısır, Rusya ve Yunanistan'dır. 396.201 dolarlık bir ticaretle ABD son sıralarda yer almaktadır.

Aynı dönemde Türkiye'nin ithalat yaptığı devletler ve dolar cinsinden değeri aşağıda verilmiştir:

Tablo 3.11 1878-1879 Türkiye'nin ithalat değerleri.[296]

Ülkeler	Dolar	Küsuratı
İngiltere	42.220.330	69
Fransa	14.143.136	86
Avusturya-Macaristan	12.283.291	95
Rusya	6.190.910	52
Romanya	2.697.721	56
İran	2.387.389	56
İtalya	2.477.932	60
ABD	1.809.970	-
Yunanistan	1.387.032	13
Hollanda	478.595	43
Bulgaristan	337.742	70
Belçika	351.099	56
Almanya	165.718	74
Tunus	34.660	17
İsveç	22.150	65
Samos	8.563	14
Servia	276	56
İspanya	107	-

[296] National Archives (United States), Records of the U.S. Department of State, 7 July 1881-10 July 1881, No: 151, s. 76.

TOPLAM	86.996.629	82

Tablodan anlaşılacağı üzere 1878-1879 Türkiye'nin ithalatında en fazal paya sahip olan ülkeler sırasıyla İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Rusya'dır. İtalya'dan sonda ABD sekizinci sırada yer alamkatadır. Türkiye en fazla ithalat ve ihracatını İngiltere ile yapmaktadır. Bu yıllarda Türkiye'nin toplan ihracat değeri 36.493.499.34 $ iken, ithalat değeri toplamı ise 86.996.629.82 $ seviyesindedir. Bu değerlerde ABD'nin ihracat payı 396.43 $ iken, ithalat payı 1.809.970 $ dır.

Osmanlı-Amerikan münasebetleri II. Mahmut'un döneminde (1808-1839) resmi olarak başlamış, II. Abdülhamit döneminde en yüksek noktaya ulaşmıştır. Yine de II. Abdülhamit idaresinin sona ermesi ABD tarafından olumlu karşılanmıştır.[297] Bu memnuniyetin asıl nedeni II. Abdülhamit sıkıyönetiminin sona erip daha ılımlı bir idarenin iş başına gelecek olmasını düşünmeleridir.[298]

1872-1882 yılları arasında gerçekleşen silah ve petrol ticareti iki ülke arasındaki ticaret hacminin artmasına neden olmuştur.[299] 1872 yılından itibaren ABD, Osmanlı Devleti ile ticaret yapan ülkeler arasında İngiltere, Almanya ve Fransa'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır.[300] 1872-1882 yılları arasında ticaret hacminin artmasında 1876 yılında, Amerika'nın bağımsızlığının 100. yılı münasebetiyle düzenlenen Philadelphia Fuarı[301] etkili olmuştur.[302]

Nisan-Mayıs- Haziran 1876 döneminde İstanbul Limanı'nın ABD ile olan İthalat ve ihracat değerleri dolar cinsinden aşağıdaki tabloda verilmiştir.

[297] Kurat, a.g.e, s. 37.
[298] Şafak, a.g.e, s. 45.
[299] Güher, a.g.t, s. 102-103.
[300]Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler,** Eren Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 306.
[301]Osmanlı Devleti 1852 yılında ABD'de düzenlenen "New York Ticaret Fuarı"na davet edilmiş fakat mali sıkıntılar ve Kırım Savaşı nedeniyle bu fuara iştirak edememişti. Daha sonra 1876 yılında düzenlenen "Philadelphia Fuarı"na katılabilmiştir. Ticaret Bakanı Kabuli Paşa başkanlığında kurulan komisyon ABD'ye gidecek olan kişileri ve ürünleri belirlemiştir. Bu sergide bulunan ve ücretsiz hizmette bulunan kişiler yaklaşık 4 yıl ABD'de Osmanlı ürünlerini teşhir etmişler ve ticari ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuşlardır. Bu nedenle II. Abdülhamit tarafından takdir edilerek ödüllendirilmişlerdir. Bkz. Çağrı Erhan, *"Columbus Uluslararası Dünya Sergisi ABD'nin İlk Gövde Gösterisi"*, **Popüler Tarih**, Yıl: 4, Sayı: 37, s. 27.
[302] National Archives (United States), Records of the U.S. Department of State, 30 June 1876-20 January 1877, No: 36, s. 58.

Tablo 3.12 30 Haziran 1876'da sona eren çeyrek için İstanbul'un ABD ile olan ticareti.[303]

Ürünler	İthalat Değeri($)	İhracat Değeri ($)
Afyon		52.362.92
Gül yağı		42.986.78
Paçavra		21.108.00
Türk pazarı ürünleri		17.127.50
Kilim		6.086.13
Tütün		5.668.33
Çırçır makinesi		1.260.00
Sarı meyveler		1.115.73
Yün		878.53
Sakız kitresi		780.40
Sandal odunu yağı (kök boyası ?)		632.55
Geraryum (?) yağı		128.96
Mastik sakızı		907.05
Mahmude otu/zamkı		1.256.72
Tüfekler	1.515.888.00	
Mühimmat	922.020.00	
Karabinalar*	26.136.00	
Petrol	187.571.40	
Çeşitli eşyalar	3.811.00	1.851.44
TOPLAM	187.571.40 $	184.248.38 $

Görüldüğü üzere İstanbul Limanı'nın ABD ile olan ihracatından en fazla kazanç sağladığı ürünler sırasıyla afyon, gül yağı ve paçavradır. İthalatta ise en fazla tüfek, mühimmat, karabina ve petrole yer verildiği ortadadır. Bunda Osmanlı Devleti'nin sınırlarını koruma gerekliliği ve yapılan savaşlar etkili olmuştur.

[303] National Archives (United States), Records of the U.S. Department of State, 30 June 1876-20 January 1877, No: 36, s. 59.

* Yivli, namlulu, kısa ve hafif tüfek.

1872-1882 yılları arasında ticaret hacmi artmışsa da 1892 yılında ticaret hacmi 206.292 dolara kadar gerilemiştir. Buna sebep olarak İngiltere'nin Türk pazarlarında ABD'yi istememesi gösterilebilir.[304]

1879 yılında diğer devletler % 3 gümrük vergisine tabi iken Amerika'ya % 5 gümrük vergisi teklif edilmesi mevzu bahis olmuştur. Fakat bunun Amerika Devleti'ni diğer devletler önünde tahkirine sebep olacağı düşünülmüştür. Birçok Amerikan tüccar gemilerinin gelip gitmesi oldukça fayda sağlamaktadır. Amerika'da savaş gemilerinin inşa edildiği ve bunların teslimatı sırasında her bir gemiye karşılık, bir gemilik kereste yüklenmesi kararlaştırılmıştır. % 5 gümrük teklifinde ne söylense bir faydası olmayacaktır ve ikisinin ortası (%5-%3) olarak % 4 teklif edilecek, buna da razı olmazlarsa hemen bir anlaşmaya varılacaktır. Osmanlı Devleti'nin küçük ve büyük devletlere % 3 gümrüğe müsaade edip, Amerika'ya bu şekilde muamele etmesi ve şimdiye kadar Amerika'nın antlaşma taleplerini reddetmesi kendilerinin dostluğunun istenilmemesi demektir. Özellikle Fransa ve İngiltere gibi fazlaca müsaadeye mazhar olan devletler hakkında geçerli olan bütün imtiyazlar ve muafiyetlerin ticaret konusunda dahi Amerika için de geçerli olması gerekmektedir. Amerika tüccarlarının Karadeniz'de serbestçe gidip gelmeleri söz konusudur.[305]

1880 yılında Trabzon'da dahi Amerikan ürünleri talep görmekteydi. Fakat Amerikan ürünlerinin kalitesi İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerdeki mallara tercih edilmesine rağmen bunlar çok az bilinmekteydi. Bu nedenle, Amerikan konsolosları bu bölgede Amerikan ticaretini başlatmanın ve genişletmenin tek yolunun numune ve fiyat listeleri göndermek olduğunu düşünmüşlerdir. Amerika ile Trabzon arasında doğrudan bir sefer olmadığı için ticaret ürünleri buraya Transhipment (aktarma) yolu ile gelmekte ve buraya getirilene kadar ürünler Avrupa'nın çeşitli pazarlarında satılmaktadır. 1880'de Trabzon'a ithal edilen Amerikan malı miktarı 171.970 dolardır. Amerikan ürünleri farklı kıyı bölgelerinde de fazlaca övülmüştür. 1880'de Trabzon'un başlıca ithalat ürünleri ve ithal ettikleri devletler şu şekildedir: Manifaturalar; İngiltere ve Fransa, şeker; Fransa ve Hollanda, çay; Büyük Britanya, kahve; Fransa, şarap ve likör; Fransa, Büyük Britanya, Avusturya, İspanya, zeytinyağı; Fransa, Takımadalar,

[304]Erol, a.g.e, s. 29.
[305]BOA, Nâme-i Hümayûn. 42/34.

sabun; Yunanistan, cam; Belçika, konserve; ABD, Avusturya, portakal; İtalya ve Adalar, ilaçlar; Fransa, Hollanda, Büyük Britanya, makine ve aletler; ABD, Avusturya, Büyük Britanya, petrol; ABD, çelik, bakır; Fransa, ABD. ABD'den Trabzon'a konserve, makine ve alet, petrol, çelik ve bakır ithal edildiğini görmekteyiz. Trabzon'un başlıca ihraç ürünleri ise şunlardır: Tütün; Anadolu, tömbeki (tütün); İran, fındık; Trabzon ve komşuları, fasulye; Trabzon ve komşuları, buğday ve un; Anadolu, kuru üzüm; İran, ipek ve ürünleri; İran, pamuk; İran ve Anadolu, halı; İran ve Kürdistan, yün; Anadolu ve İran.[306] Trabzon'un ürünlerinin daha çok iç piyasada tüketildiği ve ABD'ye ihracatın olmadığı görülmektedir.

19. yüzyılın sonlarında Türk-Amerikan ticaretinin durgun bir vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Amerika 19. yüzyıl sonlarında "açık kapı politikası"nı uygulamaya başlamıştır. Amerikan dış siyasetindeki ilk önemli değişiklik Monroe Doktrini'nden vazgeçip "dünyanın jandarması" görevini üstlenerek dünya güvenliğini sağlamaya çalışmasıdır. Amerika'nın "Açık kapı politikası", Başkan Theodore Roosevelt tarafından 1899-1900 yılları arasında 20. yüzyıl Amerikan dış politikasını belirlemek için ortaya atılmıştır. Bu politika 4 temel unsuru içermektedir: 1. Savaş yapmadan zafer kazanmak. 2. Amerika ekonomik gücü gelişmemiş ülkelerin ekonomi ve politikalarına yönelir, kendileriyle paralel hareket eden ülkelerle iş birliğine girer. 3. İkinci maddeyle bağlantılı olarak Amerikan politikası durumlara göre değişiklik gösterir. Ne ahlaki ne de nihai durumdadır. Büyük oranda işlevsel ve dinamiktir. 4. Politika ortaya çıkan sonuçlarla baş edemezse yeni bir politika belirlemek gerekir.[307]

1880'li yıllarda, II. Abdülhamit'in izlediği dış politika ise ülkenin parçalanmasının önüne geçebilmek için her ülkeyi ayrı ayrı değerlendirmek ve ona göre bir politika takip etmektir. İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya'ya karşı dişe diş bir mücadeleye girişmiş, Rusya'yı mümkün olduğunca idare etmeye çalışmış, dayanağı olarak da Almanya'yı görmüştür. Bu dönemde büyük devletlerarasına girmeye çalışan ABD'yi ise yeterince dikkate almamıştır.[308]

---

[306] National Archives, Consulate General Of The United States, Constantinople, July 7, 1881, No: 151.
[307]Neslihan Öztürk, *"Türk-Amerikan Diplomatik İlişkileri (1870-1930)",* **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 23.
[308]Meral Halifeoğlu, *"1914-1945 Yılları Arası Türk-Amerikan İlişkileri"*, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Doktora Tezi, Elazığ 2012, s. 22.

Osmanlı Devleti'ne en çok emtia ve eşya ithal eden devlet İngiltere'dir ki Osmanlı ithalatının %44 oranındadır. Avusturya devleti ithalatı 2. sırada, Fransa 3. sırada, Almanya devleti ise 4. sırada yer almaktadır. Almanya daha çok pamuk ve cehri, zamk, kendir ve gül yağı almaktadır. Hamburg Limanı'nın Osmanlı Devleti ile Amerika arasında ticarete ehemmiyetli bir vasıta olduğu şayan-ı dikkattir.[309]

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı aydınları arasında artık serbest bir mübadele kapısını kapatmak gerekliliği, yoksa ticaret ve sanayiyi canlandırmanın mümkün olamayacağı fikirleri ortaya atılmaya başlamıştır. (Ahmet Mithat Efendi; "kapitalistleşme için himaye" politikasını, Kirkor Zohrap Efendi "ılımlı himayeciliği", Mizancı Murat "koruyucu bir dış ticaret" politikasını savunmuşlardır).[310] 1887 yılında Rusya ve Amerika'dan ithal olunan zahire ve unun önüne geçmek için zahire ve undan alınmakta olan dâhili gümrük vergisinin kaldırılmasının kararlaştırılması bunlara örnek olarak verilebilir.[311]

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ile ABD arasında ticaret durağanlaşmıştır. 1860-1900 arasında Osmanlı Devleti'nin ticarette Amerika'ya ödediği miktar 489.689 dolardır. Bu miktar 1872 ve 1882 arasında artış göstermiş, sonra 1892 yılında 206.292 dolar seviyesine kadar düşmüştür.[312] Bunda 1862 Osmanlı-ABD Ticaret Anlaşması'nda kararlaştırılan % 1 oranındaki gümrük vergisini Osmanlı Devleti'nin daha sonraları % 20 oranına çıkartması, Amerikan konsoloslarının beceriksizliği ve Amerika'daki Türk konsoloslarının ilgisiz davranması, Amerikan misyonerlerinin olumsuz davranışları ve Amerika'nın Ermeni olaylarında sergilemiş olduğu tutum ve davranışlar, Osmanlı pazarlarına batılı devletlerin özellikle Almanya'nın hâkim olması gibi nedenlerin etkili olduğu düşünülebilir.

Rusya ile savaş, savaş sonrası ekonomik sıkıntılar, keyfi vergi toplama, ticaret ve tarımdaki emanet usulü gibi nedenlerle 1880 yılında ticaret oldukça sıkıntılıdır. Öte yandan siyasi meselelerdeki belirsizlik Türkiye'nin diğer ülkelerle olan işlerini

---

[309] **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı: 17, 6 Zilkade 1302, s. 2.
[310] Cihan Özgün, *"Osmanlı Ekonomi Politiğine Kısa Bir Bakış (XVIII. ve XIX Yüzyıllar"*, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: 1, s. 10.
[311] BOA, Sadaret Mühimme Kalemi. 487/42.
[312] Gordon, a.g.e, s. 50-51.

olumsuz yönde etkilemiştir. Birçok bölgede tarım arazileri ihmal edilmiş ve tarım işçilerinin çoğu silahaltına alınmıştır.[313]

ABD'de bu dönemde mali buhran yaşanmakta ve nakit sıkıntısı çekmektedir. 1884 senesinde Amerika'da 10.964 iflasa hüküm verilmiş ve 1884 senesinde iflas edenlerin toplam borçları 226.343.427 dolar olmuştur. Amerika'nın durumu bu dönemde Osmanlı Devleti'nden daha kötüdür ve ağır vergiler sayesinde ecnebi rekabete karşı himaye altında tutulmuşlardır. [314]

Osmanlı Devleti'nde ise ticarete teşvik edici politikalar uygulanmamıştır. Amerika basınına göre ise Osmanlı-Amerika arasındaki ticaret hacminin düşmesinin nedeni Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticareti engel olma girişimleridir. Batılı devletlerin lehine tarife değişiklikleri yapılmış, böylece Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticareti artarken ABD ile gerilemiştir. Bu nedenlerden dolayı 1888-1890 yılları arasında, iki yıllık süreçte, ticaret hacmi % 50 oranında gerilemiştir.[315]

19. yüzyıl sonlarında dış borçların artması ve hazinenin iflas etmesiyle dış güçler vergi kaynaklarına el koymuş ve bu nedenle köylerde makineleşme, süthane, mandıra gibi yenilikler yapılamamıştır. Buna rağmen 1880'lerde dış sanayinin ihtiyacı doğrultusunda pamuk ve tütün gibi ürünlerin yetiştirilmesinde artış olmuştur.[316]

İngiltere ve Rusya arasında yaşanan ezeli rekabet Osmanlı Devleti'nde kendisini fazlaca hissettirmiştir. Bu iki devletin politikaları karşısında güven sorunu yaşayan Osmanlı çok sıkıntılı dönemler yaşamış ve 19. yüzyıl sonlarında Almanya'ya yakınlaşmaya başlamıştır.[317]

1871 yılında Almanya'nın siyasi birliğini tamamlaması ve Bismarck'ın barışçı bir dış politika takip etmesi, Avusturya'nın batısında İtalya, güneyinde Almanya olması dolayısıyla Balkanlara yönelmek zorunda kalması, Rusya'nın Balkanlarda izlediği

[313] National Archives, Consulate General Of The United States, Constantinople, July 7, 1881, No: 151.
[314] **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı:8, 27 Cemaziyelahir 1302, s. 2.
[315] **Brooklyn Daily Eagle**, 31 Temmuz 1890, s. 1.
[316] Tabakoğlu, *a.g.m*, s. 218.
[317] Halifeoğlu, a.g.t, s. 1.

Panislavizm politikası, 1892'de Almanya-Avusturya bloğuna karşı Fransa-Rusya ittifakının kurulması, 93 Harbi ve Osmanlı'nın Ruslara ağır yenilgisi, sonuçta II. Abdülhamit'in Almanya'nın Osmanlı topraklarında gözü olmadığına inanıp Almanya'dan subay talebinde bulunması ve Osmanlı ordusunda Alman nüfuzunun artması Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşma sebeplerindendir.[318]

Bu durum Almanya-Osmanlı ticari ilişkilerine olumlu, ABD'ye ise ticari anlamda olumsuz yansımıştır. Çünkü Amerika Osmanlı Devleti'ndeki pazarlarını, silah ihracatı başta olmak üzere, Almanya'ya kaptırmıştı. Bu nedenle Amerikan kamuoyunda Almanya'ya eleştiriler yükselmeye başlamıştı. 1894-1899 yıllarında, yani ABD'nin ticaret hacminin düştüğü yıllarda, "The New York Times" gazetesi 22 Haziran 1899 tarihli sayısında: "…Almanya ucuz ve değersiz ürünleri imal etmekle ün kazandı. Amerika ve İngiliz imalatı olan ürünler bu piyasadaki kalite için sorgusuz üne sahip olan tek ürünlerdir. Bu ün Almanların göze çarpan miktarda Amerikan ve İngiliz ürünü imitasyon imal etmesi ve piyasaya sokmasına neden olmuştur…" şeklinde haber yapmış ve Almanya'yı taklit ürün imal etmekle suçlamıştır.[319]

1876 yılında ABD'den ithal edilen ürünler arasında tüfekler, mühimmat, karabina, petrol fazlaca bulunmaktadır. Aynı dönemde ABD'den İstanbul Limanı'na yapılan ithalat 2.655.426.00 $ değerindedir. ABD'den yapılan ithalatta Philadelphia Fuarı'nın neden olduğu düşünülen 6.235.35 $ değerinde bir artış olmuştur. Özellikle petrol, silah ve mühimmat ithalatında 940.637.40 $ değerinde bir artış gözlemlenmiştir.[320]

ABD'den yapılan ithalat değeri 1881 yılında 341.999 $ olurken, 1882 yılında bu oran 606.528 $'dır ve 265.528 $ artışla önemli bir artış göstermiştir. Ancak, bu rakamlar hiçbir şekilde buraya getirilen tüm Amerikan ürünlerini temsil etmemektedir. Belki de doğrudan getirilenleri temsil etmektedir. Çünkü bu döenmde çeşitli türlerde, et, peynir, tereyağı vb. Amerikan yiyecekleri Osmanlı Devleti'nin pazarlarında rahatlıkla

[318] Halifeoğlu, a.g.t, s. 3-10.
[319] Güher, a.g.t, s. 104.
[320] National Archives (United States), Consulate General Of The United States Of America, Constantinople, 20 January 1877, No: 36.

bulunabilmektedir. Ürünler muhtemelen genellikle İngiliz veya Fransa aracılığıyla geldikleri için bunlar Amerikan ürünü olarak bilinmemektedir.[321]

1884 yılında Osmanlı Devleti'nden Philadelphia Limanı'na 382.849 dolar değerinde gümrük resmine tabi ihracat, 99.737 dolar değerinde de gümrük resminden muaf ihracat olmak üzere toplamda 482.586 dolar değerinde ihracat gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl Philadelphia'dan Osmanlı Devleti'ne 70.001 dolar değerinde Avrupa yakasına, 29.175 dolar değerinde Asya yakasına ve 112.033 dolar değerinde de Afrika topraklarına olmak üzere toplamda 211.209 dolar değerinde ithalat yapılmıştır. 271.377 dolar değerinde Osmanlı Devleti'nden Philadelphia'ya fazla ihracat gerçekleştirilmiştir.[322]

1885-1886 yılında Amerika'da açılacak olan Sergi-i Umumi'de ilgili alanlar şunlardır; ziraat, bahçıvanlık, maden ve kereste, mefruşat ve teferruatı, mensucat ve teferruatı, sanayi, terbiye ve maarif, sanayi eşyası. Füruht veya istihlaka mahsus eşyadan başka sergiye bırakılacak eşyanın gümrük resminden muaf tutulması kararı verilmiştir.[323] Bu durum Osmanlı Devleti ticaretine olumlu bir şekilde yansımıştır. 13 Mart 1894 ile 12 Mart 1895 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatı 983.531 dolar, Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithalat oranı ise 320.979 dolar seviyesindedir.[324]

1894 yılında ziraatın ıslahı ve ticaretin arttırılması için Amerika ve diğer devletlerden sebze tohumları getirilmesi kararlaştırılmıştır. Amerika tohumlarının gayet verimli olması nedeniyle Amerika'nın mısır, buğday, yulaf, darı ve çavdar gibi tohumlarından yeterli miktarda getirtilerek bunların çoğaltılmasına karar verilmiştir. Amerika'dan 3-4 bin liralık tohum getirilmesi ve Ziraat Bankası'nın şubeleri vasıtasıyla halka dağıtılması, esmanının Ziraat Bankası'ndan alınmasına karar verilmiştir.[325]

Aynı zamanda Osmanlı topraklarından Amerika'ya sevk ve ithal edilen halı, tütün ve kuru meyve ticaretinin arttırılması için New York'ta bir ticaret odası kurulacağı

[321] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 5 April 1882, No: 96.
[322] **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı:12, 24 Şaban 1302, s. 5.
[323] **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı:22, 17 Mayıs 1303, s. 5.
[324] Güher, a.g.t, s. 103.
[325] BOA, Yıldız Esas Evrakı. 46/8.

konusu Amerika ile ticari münasebeti bulunan ticaret ve sanayi erbabına ve dâhilde mevcut bütün ticaret odalarına bildirilmiştir.[326]

İstanbul Amerikan Başkonsolosu iki ülke arasındaki ticaretin önündeki en büyük engeli direk bir yük gemisi hattının olmaması olarak gördüğünden, bu dönemde durağan olan ticareti arttırmak için Osmanlı ile ABD arasında direk bir yük gemisi hattının kurulması yönünde çalışmalar yapmıştır. Ayrıca İstanbul'da ambar evlerinin yapılması yönünde de teklifte bulunmuş ve bunun için bir ön kontrat yapılmıştır. Böylece Amerikan imalatçılarının bir şekilde Osmanlı piyasasına dâhil olması istenmekte ve Amerikan ürünlerinin imitasyonlarının satışına engel olunmak istenmekteydi.[327]

1906 yılında Büyükelçi hazırlamış olduğu raporunda iki ülke arasındaki ticaretin durağan olmasının nedenleri şu şekilde sıralanmıştır: Osmanlı Hükümeti'nin ticarete teşvik etmeyip ABD sermayesini ülkesine çekmemesi, ülkedeki asayişsizlik ve ticari hukuk kurallarının olmaması gibi nedenlerle Osmanlı-ABD arasındaki ticaret gelişememiştir. Büyük sermayeleri olan ABD'li tacirler sermayelerini, can ve mal güvenliğinden emin olmadıkça Osmanlı ülkesine nakletmeyeceklerini bildirmektedirler. Ayrıca gümrük, liman ve antrepoların durumları da ticaretin gelişmesine engeldir. Osmanlı bankalarının ABD'de bulunan maliye kurumları ile gereken irtibatı kuramaması da ticari ilişkilerin gelişmesine engeldir. Bir diğer ve önemli neden Amerikalıların Osmanlı ülkesinin zengin kaynaklarını bilmiyor olmasıdır. Ticaretin gelişmesi için Osmanlı Devleti'ne düşen görevler ise asayiş ve emniyet, gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması, Amerikalıların ihracat ürünlerimiz ve çeşitleri hakkında bilgilendirilmesidir.[328] Büyüme ve kalkınmayı engelleyen en önemli faktör, doğa yasalarıyla ahenk içerisinde işleyen bir piyasaya yapılabilecek devlet müdahalesidir.[329]

[326] BOA, Hariciye Tercüme Odası. 225/84.
[327] Güher a.g.t, s. 105.
[328] Kara, *a.g.m*, s. 45-47.
[329]Büyüme ve gelişme farklı kavramlardır: İktisadi büyüme, bir ülkenin üretkenliğinin ya da kişi başına düşen gelirin uzun dönemli artışını ifade etmektedir. Gelişme ise, bunun yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve idari alanlarda yaşanan yapısal değişimdir. Modern iktisadın kurucusu Adam Smith'e göre devletin rolü, düzenli işleyen bir piyasada sermaye birikimin olmasını sağlamaktan ibarettir. Bunu, özel mülkiyet hukuku oluşturarak ve bireyin güvenliğini sağlayarak yapabilir. Devletin ekonomik hayattaki görevi, hukuki alt yapıyı kurmak, güvenliği sağlamak ve özel teşebbüsün önünü açacak düzenlemeleri yapmaktır. Alman iktisatçı Adam Müller ise devleti bir üretim faktörü olarak görür, devletin iktisadi büyümede aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Bir diğer Alman

Tablo 3.13 1878-1899 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithalat ve ABD'ye ihracat değerleri.[330]

Yıllar	İthalat (Altın lira hesabıyla)	İhracat (Altın lira hesabıyla)
1878	416.293	91.126
1879	251.941	83.559
1880	231.013	105.526
1881	446.183	89.811
1882	342.717	35.782
1883	289.488	113.919
1884	309.952	71.673
1885	188.042	121.474
1886	123.529	153.340
1887	155.961	127.512
1888	81.810	156.093
1889	60.281	157.359
1890	74.692	182.625
1891	32.454	232.814
1892	8.765	163.679
1893	20.509	150.327
1894	72.950	223.530
1895	33.704	355.293
1896	24.365	289.221
1897	51.663	328.913
1898	43.838	505.043
1899	31.017	572.137

iktisatçı Friedrich List de, üreticilerin teşvik edildiği, gelişmekte olan sektörlerin korunduğu, yabancı rekabete karşı devletin gümrük vergilerini kullandığı milli bir ekonomi modelini savunmaktadır. Devletin iktisadi büyüme ve kalkınmada önemli işlevleri vardır. Gerekli altyapı yatırımlarını yapmalıdır, insan kaynağının bulunması ya da geliştirilmesi için uğraşmalıdır, eğitime teşvik edicidir, girişimcileri destekler, talebin azalması durumunda gelir dağılımını düzenleyici tedbirlerle talebin artmasını sağlar, piyasanın düzenlenmesi ve işbirliğin artarak devam etmesini sağlar, yasama yoluyla da piyasanın etkili bir biçimde işleyebilmesi için gerekli tedbirleri alır. Bkz. Mehmet Lütfi Arslan, "*Amerika Birleşik Devletleri'nin İktisadi Büyümesinde Devletin Rolü (1790-1860)"*, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 8-29.

[330]Celâl Aybar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913**, Zerbamat Basımevi, Ankara 1939, s. 35.

Görüldüğü üzere 1878-1899 yılları arasında ABD ile ticaret durgundur ve 1878 yılından 1887 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin ithalatının ihracatından daha fazla olduğunu görmekteyiz. 1887 yılından sonra ise Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatı, ABD'den yapılan ithalattan devamlı olarak fazla bir değerde gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere 1878-1899 arası, 22 yıllık süreçte ABD'ye en az ihracatın gerçekleştiği yıl 1884 yılıdır. 1884 senesi ticarette işlerin en durağan olduğu senelerdendir. Osmanlı topraklarının her tarafında yetişen mahsulatın çoğu elde kalmıştır. Senenin başından sonuna kadar bu durgunluk sürmüştür. Ürün çeşitliliğine ilaveten her şeydeki fiyat düşüklüğü bu durgunluğu buhrana dönüştürmüştür.[331]

Söz konusu iki devlet arasındaki ticari ilişkilerde her ne kadar zaman zaman durgunluklar yaşansa da iki ülke arasındaki ticaret hacmi yıldan yıla artmıştır denilebilir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere 1902 yılında ticaret hacmi fazlaca düşmüş, 1910'lu yıllardan sonra tekrar yükselişe geçmiştir.

Tablo 3.14 Gordon Leland'a göre 1832-1912 yılları arasında ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret hacminin dolar cinsinden miktarı.[332]

Yıl	Osmanlı Devleti'nin ABD'den Yaptığı İthalat	Osmanlı Devleti'nden ABD'ye Yapılan İhracat	Ticaret Hacmi
1832	64.722	923.629	988.351
1842	125.521	370.248	495.769
1852	265.825	556.100	821.925
1862	442.721	959.692	1.402.413
1872	1.209.443	866.719	2.076.162
1882	1.829.166	3.315.647	5.144.813
1892	206.350	4.969.029	5.175.379
1902	774.552	8.895.740	0.670.292
1912	3.798.168	19.208.926	23.007.094

[331] **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı:1, 24 Kanun-ı evvel 1300, s.2-3.
[332] Köprülü, *a.g.m*, s.935.

Görüldüğü üzere 20. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticari ilişkiler durgundur. 1873 krizinden sonraki 20 yılda uluslararası ticaret yavaşlamış, ancak I. Dünya Savaşından önceki 20 yıl içinde yeniden hızlanmıştır.[333]

Osmanlı Devleti'nde ziraatın, dolayısıyla ticaretinin gelişmesi ve ilerleyebilmesi için Amerika'dan makine ve uzmanlar getirilmesi söz konusu olmuştur. 1900 yılında Sadaret Mektubi Kalemi'nde Orman ve Meadin ve Ziraat Celilesi'ne yazılan yazıda şunlardan bahsedilmiştir: Medeniyetin özü ve esası olan ziraat Osmanlı'nın sahip olduğu servetin en mühim sebebini oluşturur. İnsanlar tarafından meydana gelen son gelişmelerde ziraat ilminin de mükemmel bir hissedar olmasıyla çiftçilik şimdiki hâle göre bütünüyle değişikliğe uğramıştır. Sürmek, ekmek ve biçmek, harman etmek gibi işleri icat olunan çeşitli makineler yapmaktadır. Bu makineler sayesinde fazlaca kolaylık ve mükemmeliyet sağlanmış olduğundan Amerika'da icat edilen bu makinelerden gerekli olduğu kadarının Osmanlı Devleti'ne getirtilmesiyle bunların ne kadar gerekli olduğu anlaşılacaktır. Daima bir topraktan alınıp yine oraya gömülen tohum zamanla ihtiyarlaşarak bereketini kaybedeceğinden Amerika'dan yeterli miktarda yeni ve kuvvetli her cins tohum tedariki ve bunların tatbikini icra etmek ve belirli bir süre ile istihdam olunmak üzere Amerika ihtisas erbabından bir iki zat getirilmesi uygun görülmüştür. Önümüzdeki sene gerçekleştirilecek olan sergide ziraatın terakkisine ve hayvanatın iyileştirilmesi ve çoğaltılmasına dair tedbirlere başvurulması gerekmektedir. Bu konunun Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti tarafından tafsilatlı bir şekilde araştırılması istenmiştir.[334] Bu belge 20. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı Devleti'nin zirai durumu hakkında verdiği bilgiler bakımından önem arz etmektedir.

Bu dönemde ABD'deki ziraatin nasıl olduğuna da değinmekte fayda vardır. "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde Amerika'daki ziraatın ne durumda olduğu şu şekilde anlatılmıştır:

[333] Güran, İktisat…, s.136.
[334] BOA, Sadaret Mühimme Kalemi. 727/26.

> "Amerika'da çiftçiler gayet çalışkan, keyifleri yerinde, yaşayışlarından memnun, çiftçilikle müteallik icat ve keşf bulunan şeyleri yapmaya son derece istekli adamlardır. Bunların fikrince ziraat memleketi Amerika'dır. Yalnız Avrupa'dan hicret edenlerin rençberlikte kullanılması caiz olup yoksa Avrupa'nın ziraat usulünden istifade mümkün değildir. Bunun için Avrupalıları asla taklit etmeyerek kendilerine mahsus bir çalışma ve ziraat usulü icat ve tatbik etmişlerdir. Burada en güzel yaşayan adamlar erbab-ı ziraattır. Bunların ekserisi zengin olup sermayesiz işe giriştikleri halde milyonlar kazanmışlardır…
>
> Amerika'da birkaç seneden beri mahsulât-ı ziraiyyenin fevkalade bir dereceye vasıl olması Avrupa çiftçilerinin Amerika ile başa çıkamaması, ziraat aletlerinin de mükemmeliyetindendir. Her çiftçi mahsulünün filan makineler, filan aletler yüzünden bu sene geçen senekinden daha iyi olduğunu iftihar ederek söyler. Şüphe edildiğini anlarsa "ziraat nezaretinden sorunuz" diye hemen kanaat vermeye çalışır. Filhakika Amerika Ziraat Nezareti her sene, her ay, hatta her hafta en fakir çiftçinin en küçük tarlasındaki mahsulünden bile haberdardır. Nezaretle erbab-ı ziraat arasında daima surette muhaberat cereyan eder. Siyar müfettişler ve memurlar mütemadiyen raporlar gönderir…
>
> Amerikalılar bütün Amerikalılara hesap, hendese kadar ziraatın de lazım olduğunu fariza fasulyenin yetiştiğini bilmeyen bir şâkerdan bir gün hendese ilmi olsa bile yediği fasulyenin nasıl vücuda geldiğini bilmemek yüzünden memleketine hizmet edemeyeceğini düşünmüşlerdir. Ziraat insanın anasıdır. Her şeyden evvel bizi besleyen odur. Bu cihetle bir çocuk herkesten evvel nasıl validesini tanıyor ise bir memleketin ahalisi de her şeyden evvel ziraatı bilmelidir. Amerikan hükümeti umumi mekteplerde ziraat dersleri için senede 25 milyon frank masraf ettiği gibi bunlardan başka ziraat mektepleri için de 135 milyon frank masraf tahsis etmiştir…
>
> Ziraat Nezareti'nin meşguliyeti yalnız mekteplere mahsus değildir. Çiftçilerin hepsine rehberlik eder. Ziraat işlerine dair her sene 100 binlerce kitaplar bastırarak bunları isteyenlere meccanen dağıtır. Mesela tavuk yetiştirmek isteyen bir kişi ziraat nezaretinden bu konuyla ilgili istediği kitabı alır ve bilgilenir. Çünkü her sene yeni bir surette en son icat ve keşiflere göre herkesin anlayabileceği bir lisan ile yazılmış olan bu kitaplar o kadar sade ve açıktır ki bunların tariflerini aynı aynına bakmak muvaffak olmak için kâfidir. …."[335]

20. yüzyıl başlarında ABD'de zirai durum bu şekilde iken Osmanlı Devleti önemli oranda buğday, un ve pirinç ithal etmekteydi. Tarıma dayalı olmasına rağmen devletin hububat ithal etmek zorunda kalmasının bir nedeni ülke içi ulaştırma ağının zayıf olmasıdır.[336] Mesela, deniz yoluyla Balkan ülkelerinden ya da Rusya'dan İstanbul pazarına ithal edilen buğday, İç Anadolu'dan getirilen buğdaydan daha ucuza

[335] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 11 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 29, s. 405-407.

[336] ABD, ekonomik büyüme ve gelişmede eyaletlere, yol ve kanal yapımına çok önem vermiştir. New York eyaleti 600 km uzunluğunda ve 7 milyon dolar bütçeli Erie Kanalı'nı inşa etmiştir. Bu kanalın başarısı diğer eyaletlere de örnek teşkil etmiştir. Eria Kanalı, Büyük Göller'i Atlantik Okyanusu'na bağlamaktaydı. Ticarete yaptığı katkıyla bölgenin ekonomik coğrafyasını değiştirmiştir. Bir diğer yatırım alanı ise demiryollarıydı. 1830'da sadece 37 km olan demiryolu ağı, 1840'da 4.535 km, 1850'de 14.517 km, İç Savaş yıllarına gelindiğinde ise 49.287 km uzunluğuna ulaşmıştır. 1807'de Robert Bulton'un inşa ettiği ilk buharlı yolcu gemisi Clermont'un ticaretin gelişimine büyük katkısı olmuştur. Özellikle 1800-1820 yılları arasında sanayi sektörünü üretimde pratikleştiren aletler icat edilmiş ve geliştirilmiştir. Eli Whitney isimli bir mucit pamuk işleme makinesini icat etmiştir (bir senede pamuk üretimi sekiz kata yükselmiş, 1830'larda dünya pamuğunun yarısına ulaşmış ve bu ABD ekonomisinin itici gücünü teşkil etmiştir) ve bunu birçok buluş takip etmiştir. Samuel Slater adlı tekstil ustası tekstil makinesini geliştirmiş ve sonrasında pamuk işleme fabrikaları kurulmuş, böylece tekstil sanayisinin gelişiminde büyük katkıda bulunmuşlardır. Bkz. Arslan, a.g.t, s. 56-57.

satılabilmekteydi. Hububat ithalatının bir diğer nedeni ise korumacı gümrük tarifelerinin yürürlükte olan ticaret antlaşmalarıyla engellenmesiydi. Oysa bu dönemde Avrupalı devletler koydukları gümrük duvarlarıyla hububat üreticilerini dış rekabete karşı korumuşlardır.[337]

ABD ticari bir faktör olarak ihracatı değerli bulmaktadır. Kendi ülkesinin üreticileri ve ürünleri için yeni pazarlar bulmayı bir konsolosluk memurunun verebileceği en büyük hizmet olarak görmüşlerdir. Taşıyıcı firmaların her iki yönde de navlun almasını gerekli görmüşlerdir ve dahası, ABD fabrikalarına düşük navlun oranından ve makul fiyattan hammadde tedarik eden ve ayrıca devletin masraflarını karşılayan bir ithalat vergisi ödeyenler oldukça önemsenmiştir. Post ve deriler, krom, manganez ve diğer cevherler, meyan kökü, sakız ve tabaklama derisi gibi çeşitli ürünler, Türk ihracatlarının büyük bir kısmı ABD limanlarından gümrüksüz olarak geçmişlerdir. En fazla ithalat vergisi ödeyen Türk ihracatı tiftik, nakış, terlik, afyon, kanarya yemi, halı, tütün ve yün olmuştur. Faturalandırılan bu eşyalar üzerindeki harçların dikkatli bir şekilde hesaplanması ile Amerikan hazinesinin 1898'de bu tür vergiler için 718.138 dolar aldığı, 30 Haziran 1903'te sona eren yıl boyunca faturalanan aynı mal sınıfındaki vergilerin 1.920.117 dolar olduğunu görülmüştür. Sadece İstanbul Limanı'ndan ABD'ye yapılan ihracattaki yıllık gelirde 1.201.979 $ artış olmuştur.[338]

Türk Amerikan ticareti 1906-1909 yılları arasında en yüksek noktasına ulaşmıştır. Bunun başlıca nedenleri şunlardır: 2 devlet arasındaki diplomatik münasebetlerin dönüşümü ve büyükelçilikler kurulması ve II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile Amerikan politikasının ve sermayesini bu memlekette Avrupa büyük devletleri ile gerek siyasi ve gerek ticari sahalarda açıkça bir rekabet yarışına girmiş olmasıdır.[339]

1878 yılında Türkiye'den ABD'ye yapılan ihracat 2.108.810 dolardır. Aynı yılda ABD'den Osmanlı Devleti'ne yapılan ithalat 1.017.099 dolar değerindedir. 1908 yılına gelindiğinde ABD'ye yapılan Türk ihracatı 10.795.000 $ değerindedir, yine

[337]Şevket Pamuk, *"Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914),* **Türkler**, Cilt: XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 248.
[338] National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 25 July- 16 August 1905, No: 384.
[339] Ezgü, a.g.t, s. 112.

1908'de ABD'den Türkiye yapılan ithalat miktarı 1.969.860 dolardır. Türk-Amerikan ticaretinin Osmanlı lehinde gelişmekte olduğu görülmektedir.[340]

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin başlıca ihraç ürünleri tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, meşe palamudu, pamuk, zeytinyağı gibi zirai ürünlerdir. Osmanlı ihracatının önemli bir özelliği ise şudur: Ürünlerin çeşitlilik göstermesi ve hiçbir ürürnün toplam ihracattaki payının %12 oranını geçmemesidir. Yani Osmanlı tarımı hiçbir zaman tek bir ürüne ağırlık vermemiştir. İhracatta önemli yer tutan tek mamul ürün el dokuması halı ve kilimlerdir.[341]

1900'lü yılların başında pamuk hasılatının verimliliğini arttırmak için Amerika'dan pamuk tohumları getirtilmiş ve bu pamuk tohumlarından gümrük resmi alınmamıştır. Yıllar önce Mısır ve Amerika'dan getirilip Selanik Vilayeti'ne ekilmiş olan pamuk mahsulünün cinsi değişmiş ve miktarının azalmakta olduğundan iplik fabrikalarının dışarıdan pamuk getirtmelerine lüzum kalmamak üzere Washington'a sipariş verilip oradan Selanik'e gönderilen Longasva, Lorji ve Sen-İzland türlerinden pamuk tohumlarından Selanik Rüsûmât Müdüriyeti'nden depozito olarak üç yüz elli dokuz buçuk kuruş alındığı, devlet çıkarları için alınan bu resmin reddettirilmesi konusunda Rüsûmât Emaneti'ne tebligat gönderilmiştir. Yapılan müzakere neticesinde ithal edilen tüm eşyanın gümrük resminden muaf tutulması caiz bulunmamıştır ama menafi-i umumiye için getirtilen pamuk tohumundan gümrük vergisi alınmamıştır.[342]

1910 yılında Adana'ya ithal edilen Amerika pamuk tohumları gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Mezkûr tohumların gümrük vergisinden istisnası çiftçinin daha ucuz tohum elde ederek pamuk fiyatının azalması ve bunun ahalinin menfaatine olacağı, aynı zamanda Amerika pamuk tohumunun Osmanlı Devleti'nde yaygınlaştırılması söz konusudur. Bu tohumların gümrükten istisnasının memlekete fayda sağlayacağı düşünülmüştür. Ancak Amerika pamuk tohumlarının hastalıklı olması durumunda bunların dikkatle muayene edilecek, hastalıklı olanlar men edilecek, sağlıklı olanlar ithal edilecekti.[343] Bu konuyla ilgili tahkikat yapılmış, buna göre mezkûr tohumların

[340] Ezgü, a.g.t, s. 125.
[341]Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 20.
[342]BOA, İrade Rüsumat. 10/31.
[343]BOA, Babıâli Evrak Odası. 3673/275405.

gümrük vergisinden istisnası ve istimalinin pek büyük ekonomik istifadeler sağlayacağı, pamuk mahsulünün bereketlenip ıslah olacağı kararlaştırılmıştır.[344]

Amerika konsolosları yapılan ticarette daha az aksama riski, aktarma ücretlerinin olmaması, daha az maliyetli nakliye, daha çok ve daha hızlı teslimat için "direkt bir yük gemisi hattı" istenmiş ve bu talep Osmanlı yetkilileri tarafından yerine getirilmiştir.[345]

Zaman zaman ortaya çıkan hastalıklar da Osmanlı-Amerikan ticaretini sekteye uğratmıştır. Hastalıkların ithal edilen ürünler vasıtasıyla Osmanlı topraklarına, aynı şekilde Osmanlı Devleti'nden ABD'ye yayılmasından korkulmuştur. Hatta 1901 yılında Amerika'da "Sen Jozo Biti" namında haşeratın meyve ağaçları ve diğer bitkilere yapışarak az bir süre zarfında tamamen tahrip etmesinden dolayı Avrupa hükümetlerinin bu hastalığın yayılmasını ve tahribatını önlemek için Amerika'dan gelecek olan ağaç ve bitkilerin ithalinin kesinlikle yasaklanmasına karar vermiştir. Bu haşeratın Osmanlı Devleti bağ-bahçelerine sirayetinin önlenmesi amacıyla Amerika'dan getirilecek bütün ağaç, bitki ve meyvelerin Osmanlı Devleti'ne ithali katiyyen yasaklanmıştır.[346]

1906 yılında Washington ticaret ve sanayi dairesi tarafından yayınlanan istatistiklerde Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracat toplamı 12.994.277 milyon dolar iken ABD'nin Osmanlı Devleti'nden ithalat toplamı 1.540.027 milyon dolardır.[347] Bunda şüphesiz Osmanlı Devleti diplomatı Ali Ferruh Bey'in[348] ticari girişimlerinin etkisi oldukça fazladır.

---

344 BOA, Babıâli Evrak Odası. 3673/275405.

345 New York ile İstanbul arasındaki ilk direkt buharlı gemi seferleri Barber Buharlı Gemi Şirketi tarafından 1899 yılında başlatılmıştır. Harry N. Howard, "The Bicentennial in American-Turkish Relations", **Middle East Journal**, Cilt: XXX, Sayı: 3, s. 296.

346 BOA, Babıâli Evrak Odası. 1382/103628.

347 Kara, *a.g.m*, s. 9.

348 Amerikan basınında Ali Ferruh Bey şu ifadelerle övülmüştür: "…. Bu gelişmeler, mevcut Türk bakanı Ali Ferruh Bey'in Amerika'daki gözlemlerinin doğrudan bir sonucu olduğu için uluslararası öneme sahip olacaktır. Modern fikirlere sahip, şark kültürünü ve batı medeniyetinin tüm unsurlarıyla en iyi şekilde birleştiren genç ve dinç diplomat, bir yıllık başlangıç döneminde, ülkesi ile ABD arasındaki ticari ilişkileri çok büyük ölçüde birleştirmeyi başarmıştır. Bu ülkenin Türkiye ile yaptığı ticaret şimdiye kadar önemsizdi fakat Ali Ferruh Bey geldiği andan itibaren, Amerikan ulusunun muazzam teknik, ticari ve bilimsel üstünlüğünün ortaya çıktığının farkına varmıştır. Ali Ferruh Bey Türkiye'ye Amerikan bilim adamları ve teknoloji uzmanlarının yanı sıra, Amerikan metod, ürün ve makinelerini tanıtmak için de uğraşmıştır. Öyle görünüyor ki Amerika ve insanlarını takdir eden aydın bir diplomatın özel çabaları sayesinde iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin bağları zaman geçtikçe daha yakından bağlanmaktadır." **The Evening Star**, 10 Mart 1899, s. 11.

1908, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakkiciler, kapitülasyonların zorunlu kıldığı liberal iktisadi ilişkilere tepki olarak milliyetçilikle uyumlu bir politika olan "milli iktisat" politikasını uygulamaya başlamışlardır. Milli iktisat politikası doğrultusunda, Müslüman unsurlara dayalı bir burjuvazi oluşturma, I. Dünya Savaşı ile birlikte kapitülasyonların tek taraflı ve geçici olarak kaldırılması, yabancı şirket ayrıcalıklarına son verilmesi, spesifik gümrük tarifelerine geçilerek gümrük vergilerinin istenildiği gibi düzenlenebilmesi, ihracatın vesikaya bağlanması, yerli şirketlerin kurulması gibi teşebbüslerde bulunulmuştur.[349]

Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde Avrupa ve Amerika'ya karşılık Osmanlı ticaretinin başarılı olabilmesi için bazı düşünceler ortaya atılmıştır. Avrupa ve Amerika'dan memleketimize fazlaca ithal olunan ispirto ve pamuk yağlarının iç ticarete sekteye uğrattığı, bunların bir an evvel ithalinin yasaklanması durumunda memleketimizde üzüm mahsulatının fazla fiyatla satılacağı ve çiftçilerimizin fazlasıyla istifade edeceği söylenmektedir. Avrupalıların deniz ticaretine önem verdikleri, Osmanlı deniz ticaretinin de gelişip ilerlemesi için alınacak tek tedbirin komşu devletlerde kayık, gemi ve vapurların kaydı için alınan vergiden daha aşağı bir vergi almak olduğu, Osmanlı sularından başka ecnebi sularında da Osmanlı deniz vasıtalarının gezebilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Yerel ticaretimiz hakkında ise; pamuk yağını zeytinyağımızla karıştırarak ahalinin sıhhatine zarar verildiği gibi memalik-i ecnebiye bile bu karıştırılmış yağların ihraç edildiği ve bunun ticari açıdan etik olmadığı bilinmektedir.[350] Ayrıca memleketimizin mamulat ve mahsulatının terakkisi ve başka devletlerde rağbet görmesi için şehbenderlerimiz bu konuda raporlar hazırlamalıdırlar. Hazırlanan bu raporlar vilayet meclislerinde değerlendirildikten sonra vali tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilerek burada yazılacak, böylece şehbenderler her vilayette yetişen mahsulat ve mamulatın cins ve türünden haberdar olacaklardır. Böylece bulundukları yerlerde revaçları hakkında raporlar düzenleyip her zaman gayret içinde olacaklar ve bu sayede istenilen başarıya ulaşılacaktır.[351]

Bu dönemde gazete ve dergilerde ticaretin önemi daha çok vurgulanmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte Müslüman-Türk unsur ticarette daha çok yer tutmuştur.

[349] Tabakoğlu, *a.g.m*, s. 227.
[350] BOA, Hariciye Nezareti Şifre Kalemi. 622/95.
[351] BOA, Hariciye Nezareti Şifre Kalemi. 622/95.

İttihatçılar azınlık tüccarlarına karşı milli burjuvazi yaratabileceklerini düşünmüşlerdir (Türk-Müslüman tüccar yaratma çabaları olmuştur).[352] İttihat ve Terakki, ulusal bankacılığı da ön planda tutmuş, Osmanlı Bankası'nın yerini alacak bir devlet bankasının temellerini atmış, "milli bankalar" kurma çabasına girmiştir.[353]

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Amerikalıların Anadolu Demiryolu Projesi'ne ilgileri artmıştır. Amiral Chester ve bazı Amerikalı iş adamları tarafından "Ottoman-American Development Company" adlı bir şirket kurulmuştur. Bu projeye göre Anadolu'da 1500 km uzunluğunda bir demiryolu ağı kurulacak, bu ağ üzerindeki madenler de bu şirket tarafından işletilecekti. Ancak Almanya, İngiltere ve diğer Batılı devletlerin işe karışmasıyla proje hayata geçirilememiş ve 1911 yılında da Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından reddedilmiştir.[354]

1900'lü yıllara gelindiğinde ABD, kendi Amerikan tüccar denizciliğinin (Merchant Marine) gerekliliğini daha iyi anlamıştır. İstanbul'da 1900'lü yıllara gelindiğinde yaşanılan ticari gelişim, girilmek istenilen herhangi bir pazara ucuz ve doğrudan taşımacılığın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu amaçla, ne pahasına olursa olsun kendi Merchant Marine'lerine sahip olmak gerektiğini düşünmüşlerdir. ABD malları yabancı gemilere girerse, engellerle karşılaşılmasının normal olduğunu düşünmüşlerdir. ABD'ye göre ticarette dostluk yoktur ve Avrupa'nın tüm endüstriyel uluslarının Amerika'yı tehlikeli bir davetsiz misafir olarak gördükleri ve Amerikalıları uzun zamandır keyif aldıkları pazarların dışında tutmak için ellerinden geleni yapacakları varsayılmalıdır. ABD'yi saf dışı bırakmak için gerekirse birbirleriyle birleşeceklerdir. ABD konsolosunun bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

> "Türk Hükümeti tarafından değil, diğer ülkeleri temsil eden ticari birlikler sayesinde belirli alanlarda Osmanlı pazarlarının dışında tutulduk ve diğer pazarlardan uzaklaştırıldık. 1900 yılında, Amerikan unuyla İstanbul pazarının mülkiyetini aldığımızda bir şekilde pazardan çıkarıldık. Ve bu, daha düşük bir fiyatla veya daha kaliteli bir unla değil, rakibi dışarıda tutmak için ne kadar çaresizce savaşacaklarını gösteren yöntemlerle yapılmıştır. Haklarımızı nezaketle, ancak sıkı bir şekilde talep edersek, Türk Hükümetinden korkacak hiçbir şeyimiz yoktur. Bazı küçük memurlar hakkında söylenebilecek her ne olursa olsun, Türk Hükümetinin Amerikan ticaretini takdir ettiğine ve memnuniyetle karşılayacağına dair her türlü gösterge bulunmaktadır.

[352]Trabzon ABD konsolosu Jewett ise, özellikle ticaret konusunda Rumlarla çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Birinci neden; Rumlar doğu ülkeleri ile ticaret yapamazlar, bunun nasıl yapılacağını bilmezler ve asla öğrenemeyeceklerdir. İkinci neden; çünkü Türkiye'de ticaret genelde Rumların elindedir, Rumlar ülkedeki ticareti ve ülkeyi biliyor, bu insanları çok iyi tanıyorlardır. Bkz. Okur-Kul, *a.g.m,* s. 127.
[353] Özgün, *a.g.m,* s. 11-12.
[354] Şafak, a.g.e, s. 105-106.

> İzmir ve diğer noktalarda da benzer engellerle karşılaştık. Almanya, Avusturya ve diğer sanayi uluslarının ticaretinin genişletilmesini ve korunmasını birinci önem olarak gören yöntemlerini uygulayabilseydik, ticari hatlarda çok daha büyük ilerleme kaydedilebilirdi. Başkalarının az çok işgal ettiği alanlara girerken, ticaretimiz için aynı anlaşma haklarından yararlanan diğer milletlere tanınan aynı ayrıcalığı talep eden sağlam bir politika olmadan çok az ilerleme kaydedebiliriz. Başkalarından hiçbir hak ve iyilik talep etmeyen böyle bir politikayla, dünya ticaretinden tüm payımızı alabileceğimize tamamen ikna oldum."[355]

Amerikan Ticaret Odası Doğu Akdeniz'deki ilk toplantısını İstanbul'da 1911 yılında gerçekleştirmiştir.[356] Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı öncesinde Amerika'nın potansiyel bir düşman olarak görülmemesi bu tür gelişmelere neden olmuştur. Örneğin Trablusgarp Savaşı'nda İtalya pamuklu kumaşların ithalini durdurmuş ve Amerikan pamuklu ürünleri tekrar Osmanlı pazarında yerini almıştır. Yine I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne karşı savaşması, daha sonraları Amerika ile ticaretin yeniden canlanmasına neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı toplumunda ahlak anlayışının büyük oranda çöküşü, tüccarın aşırı yüksek fiyatlara mal satışına, memurun kanun dışı yollarla ticaret yapmasına, ticarette spekülatif girişimler ve istifçiliğin rağbet görmesine neden olmuştur. Tüccar savaş durumundan faydalanıp karaborsacılık yapmıştır. Örneğin; 1914 Temmuz ile 1918 Eylül arasında şeker 3 kuruştan 250'ye, zeytinyağı 12 kuruştan 280'e, pirinç 3 kuruştan 90'a fırladı. Buğdayın fiyatı (çuval) 0.90 lira iken 51 liraya çıkmıştı. Savaş sonrası ülkede "halk zenginleri" türemiştir.[357]

1886'da %8'e düşürülen ithal vergi oranları, Avrupalı devletlerinin diretmeleri sonucunda 1914'te %15'e çıkartılmıştır. Kapitülasyon adı altındaki yabancı imtiyazları ve bunlarla alakalı veya bunlardan kaynaklanan bütün müseadât ve hukuk 1 Teşrinevvel 1914 tarihinden itibaren kaldırılmış, yabancı sefirlere tebliğ edilmiştir. Gümrük vergisi konusunda Devlet-i Aliyye tam serbestliğe sahip olarak gümrük vergisini %15'e yükseltmiş, hatta bu konuda hiçbir suretle itiraz edilemeyeceği Mersin Amerika konsolosluğuna bildirilmiştir.[358] Gümrük vergisinin %15 olarak belirlenmesine Mersin Amerikan Konsolosluğu itiraz ederek, kararı protesto etme

[355] National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 25 July- 16 August 1905, No: 384.
[356] Howard, *a.g.m*, s. 296.
[357] Özgün, *a.g.m*, s. 13.
[358] BOA, Dâhiliye Nezareti Defteri. 59/85.

yoluna gitmiştir.[359] Savaş ekonomiyi fena etkilemiş, savaş öncesi yılda toplam 45 milyon liralık Osmanlı ithalatı, 1915'te bu miktarın % 3'ünü bile yakalayamamıştır.[360]

I. Dünya Savaşı yıllarında abluka nedeniyle deniz ulaşımı kesildiği için deniz yoluyla yapılan ticaret yalnızca istisnai ve tesadüfi durumların tekelindedir. Zaten ihraç ürünlerimizin başta gelen müşterileri düşman safında kaldıkları için üzüm, incir, tütün gibi ürünlerin ihracı çok azalmıştır. Bu durum ülkenin ziraat ekonomisini sarsmıştır. Mesela, savaş başlamadan önce 1913 yılında 46.43 bin ton olan tütün ihracatı, savaşın patlak verdiği 1914 yılında 16.87 bin tona, 1915 yılında 2.67 bin tona kadar düşmüştür. Savaşın son yıllarında 1917 yılında tekrar yükselişe geçerek 11.35 bin ton, 1918 yılında 8.18 tona ulaşmıştır. Memleketteki üretimin düşük olmasına rağmen bu yükselişin nedeni tüccarın elinde satılmayan stokların piyasaya sürülmesidir. Aynı durum kuru üzüm ve pamuk için de geçerlidir. 1913 yılında 69.1 bin ton olan kuru üzüm ihracatı 1915 yılında 3 bin tona kadar düşmüştür. 1913 yılında 23.5 bin ton olan pamuk ihracı, 1915 yılında 2 bin tona kadar düşmüştür.[361]

I. Dünya Savaşı'ndan önce %11'den %15 oranına yükseltilen ithalat vergisi, 31 Mayıs 1915 tarihinde savaş devam ettiği zaman zarfında %30 oranına çıkartılmıştır. Fakat aradan 1 yıl bile geçmeden 23 Mart 1916 tarihinde Eylül ayından itibaren olmak üzere eşyanın sıkleti üzerinden gümrük vergisi alınması kararlaştırılmıştır.[362]

Mart 1916'da geliştirilmek istenen sanayi kollarını dış ticarete karşı korumak amacıyla ithal edilecek her mal grubu için ayrı gümrük vergisi konulmuştur. Böylece halkın zorunlu gıdalarının kaynaklarını koruma, ulusal ekonomik faaliyetlerin kurulması, devletin güvenliği, mikrop-salgın hastalıklara karşı korunma, afyon-zehirli maddelerin kullanılmasını engelleme, alkolün yurtiçine girişini engelleme, altının çıkışını önlemek, kamu tekelleri kurma ve kuranların desteklenmesi amaçlanmıştır. Ama bu politikalar da yeterli olmamıştır. Osmanlı bu tarihten sonra bir dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalmıştır ve bu dış ticaret açığı Osmanlı'nın yıkılışında büyük rol oynamıştır.[363]

---

[359] BOA, Dâhiliye Nezareti Defteri. 59/85.
[360] Özgün, *a.g.m*, s. 11-12.
[361] Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında …, s. 59.
[362] Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında …, s. 63.
[363] Burcu Kılınç Savrul, Hasan Alp Özel, Cüneyt Kılıç, *"Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi"*, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı:1, s. 60.

Avrupa'da Napolyon Savaşları'nın sona ermesinden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıllık süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin Batı ve Orta Avrupa'daki ticareti daha önce emsaline rastlanmamış şekilde büyümüştür.[364] Genişleyen bu dış ticaret hacmi üretimi iki yönden etkilemiştir. Bir yandan dış pazarlar için tarımsal meta üretimi yaygınlaşmış, diğer yandan sanayisi gelişmiş ülkelerden ithal edilen mamul ürünlerin rekabeti karşısında zanaat dallarının faaliyetleri gerilemeye başlamıştır. Böylece nüfusun büyük çoğunluğunun olduğu kırsalda tarım ve tarım harici üretim faaliyetlerinin birlikteliği yok olmaya başlamıştır.[365]

Resmi olarak 1830 yılında başlayan Türk-Amerikan münasebetleri, 1917 yılında tamamen kesilmiştir. Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan etmiş olması, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya-Macaristan ile de ilişkisini kesmiştir. Bunun üzerine Babıâli, Meclis-i Vükelâ kararıyla ABD ile siyasi ilişkileri kesmiştir. Yalnız ABD vatandaşlarına ve kurumlarına iyi muameleye devam edileceği de bildirilmektedir.[366] Osmanlı Devleti ABD ile siyasi münasebetlerine son verince ABD'deki Osmanlıların hak ve çıkarlarının korunması görevi İsveç sefaretine devredilmiştir.[367]

Kurtuluş Savaşı öncesinde, Osmanlı ülkesi kapitalist ülkelerin hammadde ambarı, mamul madde pazarı konumuna gelmişti. Dolayısıyla savaş mali kaynak bulma, yaratma çabalarıyla geçmiş, Osmanlı Devleti'nin yıkıntılarından farklı bir ekonomi anlayışına sahip yeni bir Türk Devleti ortaya çıkmıştır.[368]

Türkiye'nin paylaşımı sırasında ABD'nin tutumu ise şu şekilde olmuştur: Alman denizaltılarının Amerikan ticaret ve yolcu gemilerine zarar vermesiyle ABD İtilaf devletleri tarafında I. Dünya Savaşı'na dâhil olmuştur. Bunun ardından Başkan T.W Wilson 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresi'nde Wilson Prensiplerini 14 maddelik bir

---

[364]18. yüzyıl sonlarında, hatta 19. yüzyılın başlarında Balkanlar, Anadolu, Suriye ve Mısır'ı içine alan İmparatorlukta iç ticaret dış ticaretten daha önemli görülmekteydi. Ortadoğu ve Doğu Avrupa ile olan ticarete önem verilmekteydi ve dış ticaret hacmi, toplam üretimin %1 ya da %2'sini geçmiyordu. 19. yüzyıl boyunca İmparatorluk devamlı toprak ve nüfus kaybettiği için devletin dış ticaret hacmindeki artışı saptamak zordur fakat I. Dünya Savaşı öncesinde de bu oranın %10 sevisyesine çıktığı bilinmektedir. Bu durumda bir asırlık dönemde Osmanlı dış ticaretinin 10 kat arttığı söylenebilir. Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 20.

[365] Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 15.

[366] BOA, Dâhiliye Nezaret Şifre Kalemi. 75/192.

[367] BOA, Dâhiliye Nezaret Şifre Kalemi. 76/26.

[368] Özgün, *a.g.m*, s. 14.

barış programı[369] olarak açıklamıştır. Bu prensiplerin 12. maddesi Osmanlı Devleti ile ilgilidir; Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturdukları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer milletlere de özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın verilmesi, Boğazların, milletlerarası garanti altında olarak, tüm devletlerin ticaret gemilerine açık tutulması ibareleri yer almaktadır.[370]

3.7.1 Osmanlı Devleti- ABD Ticaret Hattı

17. yüzyıl ortalarında Avrupa üzerinden İtalya'dan veya Habsburg-Osmanlı sınırından Osmanlı topraklarına Amerikan ürünleri girmiştir.[371] Uzak mesafeli ticaret çok eski zamanlardan beri vardı fakat önemi 19. yüzyılda hızlı bir şekilde ve büyük bir oranda artmıştır. Dünyanın 1913 yılındaki kişi başına düşen ticaret hacmi, 1800'lerde olanın 25 katıydı. 19. yüzyılda demiryolları ve deniz taşımacılığındaki teknolojik gelişmeler yüksek taşıma maliyetlerini hafifletmiştir. Yapılan ticaret anlaşmaları da ithalat ve ihracat üzerine konan tarifeleri ve engelleri ortadan kaldırmıştır.[372]

19. yüzyılın sonlarında Türk ürünleri Fransa'nın Marsilya Limanı üzerinden, İtalya'nın Napoli ve Cenova Limanlarından, Hollanda ve Almanya'da başta Hamburg olmak üzere çeşitli llimanlardan, İngiltere'de Liverpool ve Londra üzerinden ABD'ye ulaştırılmıştır.[373] Bu durumda hem fazla navlun oranları ödenmiş, hem de teslimat süresinin uzamasından doları ticaret ürünlerinde bozulmalar olmuştur.

Dünyanın her yerinde ticaret ürünlerinin bir yerden bir yere direk bir hatla gitmesi ve böylece navlun oranlarının düşük olması ticareti ilerleten en önemli faktörler arasındadır. New York ile İstanbul arasında direk bir ticaret hattının olması ABD ile Osmanlı arasındaki ticaretin geliştirilmesi açısından önemli görülmüştür. Amerikalılara göre Türk pazarlarına girmenin bazı zorlukları vardır ki Amerikan ticareti için Osmanlı'dan daha az davetkâr olan çok az yer olmuştur. Osmanlı Devleti Avrupa ticaret bölgesinin doğusunda kalmaktadır ve Amerikan ticari ürünlerinin Türk pazarlarına, Türk ürünlerinin de Amerika pazarlarına ulaşabilmesi için 6-7 bin mil

[369] Wilson Prensiplerinin 14 maddesi için bkz. Öztürk, a.g.t, s. 42.
[370] Öztürk, a.g.t, s. 42-43.
[371] Akçadağ, *a.g.m,* s.124-125.
[372] Güran, İktisat …, s. 133,134.
[373] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 17 August 1900, No: 59.

taşınması gerekmektedir. Uzun yıllardan beri Akdeniz'deki taşıma ticareti İngiltere başta olmak üzere, Almanya, Avusturya ve İtalya gemilerinin elinde kalmıştır. Bu milletler Türk piyasasını uzun sürelerden beri tekelleştirmişlerdir ki doğrudan ya da ısrarlı baskılar haricinde Amerikan ticaretinin bunlarla rekabet edebilmesi imkânsız görülmüştür. Osmanlı-ABD ticaretini arttırmak için de her şeyden önce Amerika'nın limanları ile İstanbul arasında doğrudan bir iletişim hattının kurulması gerekli görülmüştür. Amerikan deniz limanı konsoloslukları ve iç kısımlarda bulunan konsoloslukların raporlarından dahi bu durum anlaşılmaktadır. Amerikan navlununu ton başına 10-17.70 dolar arasıdır ve bu yüksek navlun oranı bu durumun aciliyetini ve gerekliliğini göstermektedir. Osmanlı'daki Amerikan konsolosluklarının da yardımları ve çalışmaları ile sonunda New York Barber & Co. doğrudan bir hat kurmak için teşvik edilmiş ve aylık seferlere Şubat 1899 'da başlanmıştır. Sonuç olarak navlun oranı bir anda % 33 oranında düşürülmüştür. İzmir ve Selanik konsolosları da direk hattı kurmak için her türlü çabayı göstermişlerdir. Bazı İngiliz taşıyıcılık şirketleri bu hattı iflasa götürmek için çabalamışlardır. Örneğin, direkt hattın müşterileri, Amerikan işlerini bu şirketlerden birine vermemeleri halinde, İngiliz limanlarına yapılan tüm sevkiyatlarda özel yüksek bir oranla ücretlendirilmiştir. Bu rekabet, 1900'lü yıllarda Amerikan direk hattını daha seyrek sefer yapmaya zorlamıştır. Sonunda Amerika karlı çıkmış ve Liverpool havuzunun tekeli sona ermiştir. Navlun oranlarındaki düşüş Türk-Amerikan ticaretinde artışa neden olmuştur.[374]

Bu sırada başka şirketler de direkt hizmete başlamışlardır. Uzun süredir New York'tan Cenova'ya bir vapur hattı ve Cenova'dan İzmir, Selanik ve İstanbul'a bir başka hat işleten İtalyan Navigating Company, Amerika'ya navlun teklifi vermeye başlamıştır. Bunu takiben, Hamburg ve Levant limanları arasında iki haftada bir sefer yapan Deutsche-Levant hattı, Hamburg-American Company ile birleşerek New York'tan İstanbul'a ve Karadeniz'deki bazı limanlara direkt hat başlatmıştır. Bu firmanın seferleri yaklaşık üç hafta arayla yapılmakta ve New York'tan yapılan sevkiyatlar 30 gün içinde İstanbul'da teslim edilmekteydi. Böylelikle aktarma olmamasından dolayı yolda gecikme yaşanmamış ve mallarını bir yerden bir yere gönderenler ürünlerinin

[374] National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 25 July- 16 August 1905, No: 384.

teslimat bölgesine zamanında ulaşması konusunda sıkıntı yaşamamışlardır. Navlun oranlarındaki hızlı düşüşle birlikte ticari işler de büyümüştür. Artan ulaşım olanakları olumlu sonuçlar doğurmuştur. 5 yıl önce ton başına tam 40 şilin (9.74 $) olan İstanbul'a navlun oranı 17 şiline, 6 sente (4.26 $) düşürülmüş ve hatta önemli boyuttaki sevkiyatlarda daha da düşük oranlar kota edilmiştir. 1893-1898 yılları arasında Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracat, yüksek navlun oranının Amerikan ticareti üzerindeki etkisini göstermektedir. 1902 yılında Amerika'nın Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasına yaptığı ihracat 1893 yılının 13 katıdır. Filipin Adaları dışında dünyadaki başka hiçbir ülke, Amerikan mallarının alımında son yıllarda bu kadar yüksek bir artış yüzdesi göstermemiştir. Doğrudan hizmet nedeniyle işletmelerde de büyüme gerçekleşmiştir. Ticaret oranlarındaki artış çok fazladır fakat iş hacmi çok düşük kalmıştır. Çünkü Avrupa gönderimleri de direk Türkiye sevkiyatı içerisinde yer almıştır. Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı ihracatın büyük kısmı Londra, Hamburg, Rotterdam ve diğer Avrupa şehirlerine satılmış ve ardından İstanbul ve diğer Türk şehirlerindeki tüccarlara satılmıştır. Hem ithalat hem de ihracatta 1899'da doğrudan bir hat ile kırılan navlun oranı hiçbir zaman eski haline dönmemiş, kademeli olarak düşüş göstermiştir. Sonuçta yarım asır veya daha uzun süredir ticaretin aktığı iş kanalları aniden değiştirilemez. İlk direkt hat kurulur kurulmaz, Türk pazarlarını kullanmak için Amerikan imalatçılarından bir kombinasyon oluşturulmuştur. İstanbul'un önde gelen bankalarından biri tarafından garanti altına alınan Amerikan Oriental Ajansı, malların satışını yapmıştır. Amerikalı üreticiler ve onlara katılan diğerleri de önemli işler yapmış ve onları temsil eden bir satıcı her yılın önemli bir bölümünde İstanbul veya bölgesinde bulunmuştur. Osmanlı'daki Amerikan ithalatının hacmine ilişkin kesin rakamları, gizli kullanım dışında elde etmek zordur. Amerika'nın Osmanlı Devleti'nde zaten Avrupa'daki tüm ülkelerin toplamından daha fazla tarım makinesi ve alet sattığı kabul edilmiştir. Direk hattın başlamasından sonra ABD Osmanlı'ya yaptığı ihracatta hızlı bir kazanç sağlamıştır. 1893'ten 1898'e kadar Osmanlı Devleti'ndeki tüm ABD konsolosluklarından beyan edilen ihracat raporları incelendiğinde, 5 yıl boyunca ihracatta kazanç olmayıp, bir düşüş yaşandığını görülmüştür. Ancak, doğrudan vapur hizmeti başlar başlamaz, çeşitli mal ve ürünlerin ihracatında şaşırtıcı bir istikrarlı büyüme ile devam eden hızlı bir artış olmuştur. Ürünlerde dalgalanmalar olmuş ama artış devam etmiştir. Halı ihracatında zaman zaman belirgin bir düşüş yaşanmasına rağmen, buradaki kayıp diğer ürünlerle

fazlasıyla telafi edilmiştir. Türkiye'den ABD'ye beyan edilen ihracatlar şu şekildedir: 31 Mart 1903 ile biten yıl için Osmanlı'nın Asya yakasından 4.247.993 $, Avrupa yakasından 30 Eylül 1993 itibariyle 6.062.814 $ olmak üzere toplamda 10.310.812 $'dır. Son 5 yıl içerisinde kazanç yaklaşık 6.000.000 $'dır.[375]

1899 yılında İzmir'de Amerikan ürünleri sergisi açılmıştır. Amerikan tüccarları ve imalatçıları Amerikan ticaretinin genişletilmesi için Amerikan malı ürünlerinde İzmirli tüccarların ilgisini çekmeye çalışmıştır. Sergiyi açan Avedikian Freres, Doğu'da iş yapan en eski ve en güvenilir tüccar firmalarından birisidir ve Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan ticaretinin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda İzmir Amerikan Konsolosluğu'ndan Amerikan üreticilerine şöyle bir yazı yazılmıştır:

> "İzmir'e geldiğimden beri Amerika ile daha iyi ticari ilişkiler kurmak amacıyla Anadolu'nun ticari koşullarına özenle bakıyorum. Burada, Avrupa'nın tüm imalatçıları tarafından suiistimal edilen çok değerli bir pazar var. Değersiz mallar daha iyi mallar pahasına ülke üzerinde dalgalandı ve Amerikan imalatçılarının mallarını sunma zamanı geldi. Burada bulunan Amerikan mallarının maliyeti, Avrupa menşeli ürünlerden genellikle biraz daha yüksektir, ancak kalite açısından bir hazır satışla karşılayacak kadar üstündür. Maliyetteki bu fazlalığın sorumluluğu büyük ölçüde, kısa bir süre öncesine kadar İngiltere üzerinden trans-nakliye ile bir arada olan taşımacılıkta olmuştur. Malların bu şekilde taşınması, yalnızca navlunu arttırmakla kalmamış, aynı zamanda ticaret ürünlerinin de zarar görmesine neden olmaktadır. Buna ek olarak, buraya getirilen Amerikan mallarının çoğu İngiltere'de satılıyor, böylece ürünler bu pazarlara gelmeden önce fiyatlarına bir de İngiliz komisyonu ekleniyor. Türkiye'deki Amerikan Konsoloslaının yoğun çalışmaları karşılığında Levat ve New York limanları arasında dolaşan Barber vapur hattı kuruldu. Bu, Amerikan imalatçıları için şimdiki durumu çok elverişli hale getiriyor. İşlerin durumunun farkına vararak, İzmirli tüccarları doğrudan mal getirme konusunda ilgilendirmeye çalışıyorum."[376]

1904 yılında İzmir Amerikan Konsolosluğu'nun Başkonsolosluğa yükseltilmesi söz konusu olmuştur. Çünkü tescillenen faturalara göre son 5 yılda İzmir Amerika'ya yaptığı ihracatlarla çok fazla kazanç elde etmiştir. Anadolu'da New York ile doğrudan vapur hizmetinden yararlanan tek liman İzmir olduğu için ulaşım olanaklarının ticarete etkisi belirgindir. Anadolu'dan ABD'ye yıllık ihracat 4.248.000,00 $ gibi büyük bir meblağa ulaşmış ve bu miktarın yarısından fazlası bu limandan gitmektedir. İzmir ABD'ye ihracatını 1903'te 2.298.748.02 $ ve 1904'te 2.478.318.65 $ olarak ilan etmiştir. ABD'den yapılan ithalat 1897'de 100.000.00 $'dan 1903'te 451.100.00 $'a

[375] National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 25 July- 16 August 1905, No: 384.
[376] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 8 June 1899, No: 22.

yükselmiştir. Direk vapur hattı uzun zamandan beri düzenli seferler yapmaktan vazgeçmiş olsa da diğer hatlar devreye girmiş ve navlun oranları artık engelleyici faktör olmaktan çıkmıştır.[377]

Direkt hatlarla ulaşılamayan limanlarda (özellikle Osmanlı'nın –İzmir hariç- Anadolu yakasında) kazanç olmamıştır. Bunun nedenini Osmanlı'nın Asya yakasında direk servis imkânlarından yararlanan tek ofis olan İzmir Konsolosluğu üzerinden incelendiğinde görmek kolaydır. Mart 1898'de sona eren yıl için İzmir Konsolosluğu'ndan yapılan ihracat, Mart 1906'da biten yıla kıyasla 775.441,50 $'lık bir büyüme göstermiştir ve bu nedenle, son 5 yılda İzmir dışında bir bütün olarak Osmanlı'nın Asya yakasında yapılan ihracatta bir kayıp olduğu açıktır. Bu, direk hat boyunca navlun oranlarının düşük olmasıyla ticaretteki kazancın arttığının en güzel göstergesidir. Osmanlı Devleti'nden de ABD'ye yıllık 6 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır. 5 yılda ihracat oranı oldukça artmıştır. Fakat bu durum doğrudan hattan faydalanan 3 Türk limanı olan İstanbul, İzmir ve Selanik limanları ile sınırlı kalmıştır. İstanbul'dan yapılan yıllık ihracatın 1898'de 1.678.085 $'dan 1903'te 4.113.901 $' a yükseldiğini ve % 145 arttığını, Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan konsolosluk ofisleri aracılığıyla faturalanan ihracat miktarı ve değerinde artık İngiltere ve Fransa, tüm Avrupa ülkeleri haricinde, son 5 yılda Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatındaki artışın, dünyanın diğer tüm ülkelerine yapılan bu ihracatın toplam artışından daha fazla olduğu görülmüştür. Daha doğrusu, Osmanlı Devleti'nin tüm Avrupa ülkelerine ihracatındaki toplam artış, ABD'ye yapılan ihracat artışının yarısından daha azdır. Bu karşılaştırmalar "Beyan Edilen İhracatlar" dâhilindedir ve bu nedenle, İngiltere, Almanya, Fransa ve diğer ülkelere yapılan ve eninde sonunda Amerikan pazarına giden büyük sevkiyatları kapsamamaktadır. Örneğin American Tobacco Company tarafından satın alınan Türk tütünü ağırlıklı olarak İzmir konsolosluk bölgesinde yetiştirilmektedir. Yine de çok küçük bir kısmı bu ofis aracılığıyla faturalandırılmıştır. Şirketin temsilcisi Bay Dixon, bu konsolosluk bölgesinde satın aldıkları tütünün yaklaşık 2.500.000 pound'un Londra, Hamburg ve Dresden'e gönderildiğini öğrenmiştir. Bu tütün için ödenen ortalama fiyat pound başına 30 sent, ithalat vergisi pound başına 35 senttir ve bu nedenle tütün New York'a sevk edildiğinde diğer konsoloslukların faturasında 750.000 $'lık bir toplam değerleme yapacak ve hazineye

[377] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna,15 June 1904, No: 208.

875.000 $ tutarında harç ödemiştir. Ürünün yetiştirildiği ve satıldığı yer olmasına rağmen, bu başkonsolosluğun defterlerinde bunun bir kaydı bulunamamıştır. Bu faturaların da gösterdiği gibi, ihracatta kazancın resmi rakamlardan gerçekten çok daha fazla olduğunu kanıtlayan birkaç örnekten sadece biridir. Türk ihracatına ilişkin tüm gerçekler elde edilebilirse, muhtemelen 1905 yılında ABD'nin Fransa veya İngiltere'den daha fazla Türk ürünü tükettiğini gösterecektir. Amerika'ya Türk ürünlerinin ihracatı Belçika, Yunanistan, Almanya, Hollanda, İtalya, Karadağ, İran, Romanya, Rusya, Sırbistan ve İspanya'ya kısacası İngiltere, Avusturya ve Fransa dışında Türk ürünleri alan tüm ülkelerin toplam ihracatına neredeyse eşittir. İstanbul'daki Türk Gümrük Dairesinin son raporuna göre yukarıda adı geçen üç ülke dışında 1905 yılında bu ülkelere yapılan toplam Osmanlı ihracatı 10.399.170 $'dır.[378]

Tablo 3. 15 1900-1913 arasında Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracat ve ABD'den ithalat değerleri.[379]

Yıllar	İthalat (Altın lira hesabıyla)	İhracat (Altın lira hesabıyla)
1900	58.997	411.018
1905	287.561	492.119
1907	79.939	667.441
1908	410.908	703.325
1909	514.396	697.788
1910	648.074	1.008.620
1911	1.225.716	1.525.486
1913	1.080.489	1.378.664

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere ABD ile Osmanlı Devleti arasında direkt bir ticaret hattının başlatılması ticaret hacminin artmasına neden olmuştur. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracat oranlarının ithalat oranlarından fazla olduğu görülmektedir.

[378] National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 25 July- 16 August 1905, No: 384.
[379] Aybar, a.g.e, s.35.

4. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA TİCARETİ YAPILAN ZİRAİ ÜRÜNLER (1850-1917)

4.1 Hububat

Hububat (tahıl) terimi buğday, pirinç, mısır, çavdar, arpa, yulaf, darı, kuşyemi, mahlut gibi taneli bitkiler ve bunların tohumu demektir. Bu ürünlerin hepsi buğdaygiller familyasındandır. Hububat hem insan hem de hayvan yiyeceği olarak tüketilmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda tarım ürünleri arasında tahıl oldukça önemlidir. Anadolu'da üretilen başlıca tahıllar buğday başta olmak üzere arpa, çavdar, yulaf, mısır, darı, pirinç, çeltik, kaplıca gibi ürünlerdir. Temettuat defterlerindeki öşür kayıtlarına bakıldığında buğday "hınta", arpa "şair", darı "erzen" olarak kayda geçmiştir.[380]

İnsanların enerji ihtiyaçlarının büyük bir kısmı hububatla karşılanmaktadır. Buğday üretimi hububat içerisinde ilk sıradadır. Değişik iklim koşullarına ve toprak çeşitliliğine adapte olabilmesi, veriminin yüksek ve üretiminin kolay olmasının yanında depolamaya da müsait ve besin değerinin yüksek olması buğday üretiminin fazla olmasının nedenleri arasındadır.[381] Hububat üretimi ve temini yüzyıllar boyunca bütün toplum ve devletlerin öncelikli meselesi olmuştur. Özellikle tarıma dayalı ekonomilerde hububat üretimi, dağıtımı ve ticareti her zaman hayati bir zaruret olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde tarım üretimi içerisinde tahıllar her dönem başı çekmiştir. Vilayetlerde ekili olan arazilerin ya üçte ikisi ya da tamamına tahıl ekilmekteydi.

[380] İlker Yiğit, Cennet Yücedağ, *"XIX. Yüzyıl Anadolu'sunda Tarımsal Ürün Çeşitliliği"*, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 43, 2020, s. 215.
[381] Sezgin Ünal, *"Buğdaylarda Kaliteyi Etkileyen Faktörler ve Birbirleri Arasındaki İlişkiler"*, **Gıda Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 2, 1979, s. 71.

Bunlar arasında en çok ekimi yapılan tahıl buğday olmuştur. Buğdaydan sonra Anadolu'da çoğunlukla arpa, Rumeli'de mısır[382] yetiştirilmiştir.[383]

Osmanlı Devleti'nde iaşe (provizyonizm), yani insanların ihtiyacını karşılamak, her zaman öncelikli olmuştur ve iaşe Osmanlı Devleti'nin 1500-1800 yılları arasında iktisadi hayatla ilgili aldığı kararlarda etkili olan 3 temel ilkeden birisidir. Diğer ilkeler ise fiskalizm[384] ve gelenekçiliktir.[385] İaşe, tüketici açısından bakılan görüşün temelidir. Buna göre amaç, insanların ihtiyacını karşılamaktır. Üretilen malların mümkün olduğunca bol ve kaliteli, ucuz olması gerekir. Yani piyasada mal arzının mümkün olduğu kadar en yüksekte tutulması gerekir. İaşe ilkesi Osmanlı ekonomi politikasının en temel ilkesidir. Osmanlı'da yurtiçi ihtiyaçların tümü karşılandıktan sonra, fazla kalan ürün varsa ihraç edilmesini izin verilir ve yüksek gümrük vergileri uygulanırdı. Yani ihracat üretim faaliyetin temel amacı değildi. İthalat ise iaşe ilkesinin gerektirdiği doğrultuda yurt içinde ihtiyaç duyulan ürünün getirtilmesi anlamında olduğu için serbestçe yapılmasına izin verilirdi.[386]

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başlarında geleneksel iktisadi yapısını bozmamıştır ve bu dönemde yüzölçümü ve nüfus bakımından dünyanın önde gelen devletlerindendir.[387] Tanzimat döneminde mülkî taksimat eyalet ve livalara (sancaklara) göre yapılmıştı. Avrupa, Asya ve Afrika'da toplam 35 tane eyalet vardı. Avrupa topraklarında 15 eyalet ve 42 liva, Asya'da 17 eyalet ve 83 liva, Afrika'da 3 eyalet ve 17 liva olmak üzere toplam eyalet sayısı 35, toplam liva sayısı 142, toplam kaza sayısı ise 1320 idi.[388] 1830-1840 yılları arasında 377.000 olan İstanbul nüfusu, 1890 yılında 900.000, 1912 yılında ise 1.125.000'dir.[389] İstanbul nüfusunun iaşesinde

---

[382] Tahıl olan "mısır" Amerika menşelidir fakat Avrupalılar Türk kelimesiyle ifade etmişlerdir. İtalyanlar mısıra "Grano-Turco", İngilizler "Sarazin corn", İspanyollar "Trigo de Turkina", Fransızlar "Turkie cornes" demektedirler. O dönemlerde Türk ve Sarazin kelimeleri Müslüman kelimesiyle eş anlam ifade etmekteydi. Oysaki mısır, Batı Afrika kıyılarından hacılarla birlikte Mısır'a, oradan da Anadolu'ya getirilmiş ve Türkler bu ürüne "mısır" demişlerdir. Bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929)**, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 158.

[383] Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 75.

[384] Fiskalizm, hazineye ait gelirleri mümkün olduğunca yüksek tutmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir. Bkz. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 45.

[385] Gelenekçilik, sosyal ve iktisadi münasebetlerdeki dengeleri mümkün olduğunca korumak, değişme eğilimlerinin önüne geçmek, herhangi bir değişim durumunda tekarar eski dengeye dönebilmek için değişmeyi yok etme iradesinin hâkim olmasıdır. Bkz. Genç, a.g.e, s.45.

[386] Genç, a.g.e, s. 45-49.

[387] Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mâlî Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 671.

[388] Tabakoğlu, a.g.e, s. 676.

[389] Quataert, 19.Yüzyıla Genel Bakış…, s. 906.

önemli olan gıda maddelerinin bulunması ve bunların insanlara ulaştırılmasıdır. Bundan dolayı hububata oldukça önem verilmiştir. Hububata daha fazla önem verilmesinin önemli bir nedeni de herhangi bir isyan hareketinin önüne geçmekti ki halk veya asker ekmek bulamaz aç kalırsa isyan çıkarma ihtimali yüksekti. Bu yüzden asker ve hayvanlarının yeteri kadar beslenmesini sağlamak öncelikli olmuştur. Şehrin iaşesi ilk başlarda emanetler, ambarlar ve çarşılar sayesinde sağlanmıştır. Daha sonraları nüfusun artmasıyla birlikte eldeki iaşeleri stoklamak, buğday gibi yiyeceklerin İstanbul dışına çıkarılmasını önlemek, İstanbul'a gelen hububatı belli bir düzene göre dağıtmak politikaları benimsenmiştir. Yine de başkentin iaşesi düzenli ticaret ve ithalata bağlı kalmıştır.[390]

Bunun yanında ziraate de önem verilmiş, ziraatın geliştirilmesi için hukuki düzenlemeler yapılmış ve Ziraat Meclisi, Nâfia Hazinesi, Ziraat Mektebi gibi yeni kurumlar da kurulmuştur. Tanzimat'ın ilanından 25 sene sonra klasik eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş yapılmış, bütün vilayetler aynı statü içerisinde merkeze bağlanmış ve bütün mâlî işlemlerin köylerde muhtar, nahiyelerde nahiye müdürü, kazalarda kaymakam, sancaklarda mutasarrıf, vilayetlerde vali tarafından yürütülmesi kararı alınmıştır.[391] 1864 yılından sonra da mâlî işlerle ilgili nizamnâmeler vasıtasıyla en küçük birim olan köylerden vilayete kadar yapılacak olan işlemler sistemli hâle getirilmiştir. Bunun için yenileştirilen kurumlardan birisi de Rüsûmât Emaneti'dir. Bu dönemde yeni komisyon ve meclislerin yanı sıra bugünkü Sayıştay'ın temelini oluşturan Divan-ı Muhâsebât da kurulmuştur. Taşrada mâlî idare yeniden ele alınmıştır. Anadolu ve Rumeli'nin değişik bölgelerine temsilciler gönderilmiş ve bunlardan raporlar hazırlamaları istenmiştir. Hazırlanan bu raporlar Babıâli'de toplanmıştır. Bu çalışmalar aynı zamanda teftiş geleneğinin başlamasına da zemin hazırlamıştır. 1864 yılından sonra vilayette tüm mâlî işlerden sorumlu olan defterdârlar, valilerin yönetiminde olmalarının yanı sıra doğrudan doğruya Maliye Nezareti'ne karşı da sorumlu olmuşlardır.[392]

---

[390] Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 42.
[391] Tabakoğlu, a.g.e, s. 676.
[392] Tabakoğlu, a.g.e, s. 671-674.

İmparatorluğun bu idari ve ekonomik kontrolü altında başkent İstanbul'un önemli bir yeri olmuştur. İstanbul geniş askeri ve bürokratik kadroları barındırmasının yanında coğrafi konumunun bir avantajı olan geniş hinterlandını kullanarak büyük bir nüfus yoğunluğuna sahip dönemin birkaç dev metropolünden biri konumundadır.[393]

Bu şehrin nüfusu arttıkça iaşe ihtiyacı da artmıştır. İstanbul'un 1830'lardaki nüfusunun 353.616 kişi olduğu, buna askeri kadrolardaki kişileri de ekleyip eksik sayımın olabileceğini de düşünürsek bu miktarın 450 bin civarında olduğu söylenebilir. Buna dayanarak İstanbul'un iaşe ihtiyacını da tahmin etmek mümkündür. Bir kişinin yıllık buğday ihtiyacının ortalama 205 kg (yaklaşık 8 kile) olduğu varsayılırsa 450 bin kişilik nüfusun yıllık buğday ihtiyacı 3.6 milyon kile (92.4 bin ton) olduğu söylenebilir.[394]

19. yüzyıl öncesinde İstanbul'un iaşesi yarı resmi yarı özel statüde olan kapan tüccarı tarafından karşılanmaktaydı. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra kapan tüccarı özellikle kış aylarında iaşenin sağlanmasında yetersiz kalınca devlet ihtiyat nedeni ile yaptığı az sayıdaki mübayaaları depolayarak ihtiyaç durumunda İstanbul'daki fırınlara dağıtmıştır. Neticede 1793 yılında, kadroları ve hazinesi olan Zahire Nezareti kurulmuştur.[395]

Zahire Nezareti hem mirî hem de rayiç fiyatlarla gerekli olan zahireyi mübayaa etmiştir. Bu zahirenin çok önemli bir kısmı Marmara kıyısındaki iskelelere bağlı kazalar ve Akdeniz'de iskelesi olan kazalardan tedarik edilmiştir. Daha ucuza mübayaa yapılabileceği halde Karadeniz ve Tuna bölgesinden zahire alınmıyordu. Çünkü bu bölgelerde üretilen zahire zaten kapan tüccarı vasıtasıyla İstanbul'a getirilmekteydi. Zahire Nezareti ile kapan tüccarı arasında bu bölgeleri kapan tüccarına bırakan bir anlaşma vardı. Zahire Nezareti ancak kapan tüccarı bu bölgelerde yetersiz kalırsa mübayaa yapıyor ve tüccarın buralardan getirdiği zahireyi İstanbul'da kapanda satın alıyordu. Ayrıca Zahire Nezareti'nin Karadeniz ve Tuna bölgesini ikinci plana atmasının bir diğer nedeni de Akdeniz havzasında yetişen buğdayların daha

[393] Güran, a.g.e, s. 15.
[394] Güran, a.g.e, s. 16.
[395] Güran, a.g.e, s. 17.

kaliteli ve hava şartlarına daha dayanaklı olduğundan depolarda daha uzun süre kalabilmesiydi.[396]

Zahire Nezareti'nin dağıttığı zahirenin en büyük alıcısı ekmek fırınlarıydı. 1795-1800 yılları arasında dağıtılan buğdayların % 60'ı Rumeli kaynaklıydı. Bu oran 1800-1805 yılları arasında % 84'e çıkmış ve rayiç mübayaa fiyatlarının piyasa fiyatlarından uzaklaşmasıyla bu oran 1810-1835 yılları arasında % 35'e düşmüştür. Buna karşılık Anadolu'da mirî mübayaa alımlarının başlaması ve mübayaa yükümlülüğünün iç kesimlere doğru yayılmasıyla Anadolu'nun payı artmaya başlamıştır. Daha önceleri bu oran %5'i bile bulmazken 1829-1835 yılları arasında %22.4 oranına yükselmiştir.[397]

1795-1835 yılları arasında İstanbul fırınlarına satılan buğdayların birinci önemli kaynağını Karadeniz'in Rumeli kıyıları oluşturmuştur. İkinci önemli bölge ise Marmara'dır. Bunların dışında önemli bir kaynak da Mısır ve Rusya'dan ithal edilen buğdaydır.[398]

Osmanlı Devleti, 28 ay devam eden Kırım Savaşı sırasında halk ve ordunun iaşesi için gerekli olan hububatı temin etmekte zorlandığı için hububat ihracatını yasaklamıştır. Çünkü tarımsal üretim savaş ortamından oldukça fazla etkilenmiştir. Devletin en verimli tarım arazilerinin bulunduğu İstanbul'un tahıl ambarı olan Rumeli savaşta orduların geçiş güzergâhını oluşturmuştur. Savaş sırasında 140.000 asker tarım üretim alanlarından ayrılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti ise sadece İstanbul'daki ordu için yılda 1 milyon kile buğday ve 434.000 kile arpa temin etmek zorunda kalmıştır. Hububatın hızlı bir şekilde toplanması gerekmiş, ülkede hububat kıtlıkları yaşanmıştır. Bu yüzden devlet hububat ihracatını yasaklamak zorunda kalmıştır.[399]

Hububat ihracatının yasaklanması devletin bu üründe sıkıntı çekmemesi için yeterli bir tedbir olmamıştır. İaşe sıkıntısının temel nedenlerinden olan ulaşım ve taşıma gibi problemlerin de çözüme kavuşturulması gereklidir.

---

[396] Güran, a.g.e, s. 21,22.
[397] Güran, a.g.e, s. 26-27.
[398] Güran, a.g.e, s. 32.
[399] Figen Taşkın, *"Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürününün İhracatını Yasaklaması"*, **Studies Of The Ottoman Domain**, Cilt: III, Sayı: 4, 2013, s. 19.

Osmanlı Devleti'nde hububat temini ile alakalı değerlendirmeler ve çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, 1889 tarihine ait "Hindistan ve Amerika'dan bir müddetten beri Selanik'e ithal edilen külliyetli zahire ve unun yerli üretime zarar vermesinden dolayı yeni ziraat aletleri alınması, bir ziraat mektebi ve numune çiftliği tesisi ve bunlara yapılacak olan masrafların hangi kaynaklardan tedarik edileceği" konulu Meclis-i Vükela Müzakerâtına ait zabıt varakası bulunmaktadır. Belgede bir süreden beri Amerika ve Hindistan'dan Selanik'e fazlaca zahire ve un ithal olunduğundan, bunun doğal olarak yerli hububatın değerine zarar vermiş olduğundan ve yerli mahsulün günden güne gerilediğinden bahsedilmiştir. Bu duruma bir çare bulmak üzere gerekli görüldüğü yere göre yeni aletler alınması, ziraat ilminin gerektirdiğini tatbik etmekten hâsıl olacak faydalar ve güzel işleri ahaliye fiilen göstermek ve anlatmak için bir ziraat mektebi ile bir de numune çiftliği tesisi lüzumuna değinilmiştir. Selanik'te yabancı devletler zahiresinin yetiştirilmesinin tercih edilmesinin nedeni olarak yerli mahsulatın ucuza satılması ve yabancı mahsullerle rekabet edememesidir. Daha maliyetli olan eski zirai usullerin terk edilerek ziraat ilmini yaygınlaştırıp geliştirilmesine ve böylece zirai masrafların azaltılmasına, yeni aletlerin tedarik edilmesine, çok mahsul veren tohumların seçilip ekilmesine ve bu durumların halka fiilen anlatılması ve gösterilmesi için ziraat okulu ve numune çiftliğinin kurulmasının uygun olduğu kararı verilmiştir. Çiftlik ve okul için arazi, demişbaş alet ve hayvan satın alınması ve binasının inşası konusunda mahalli menafi sandıkları yardım hisselerinden 8 bin lira mahalli ziraat müfettişliği tarafından tahsis edilecektir. Tadilat ve tasarruf hükmünce bunun 4 bin lira ile yapılabileceği anlaşılmıştır. Valinin gözetimi altında, mahalli ziraat müfettişiyle ziraat odası üyelerinden ve mahallince daha uygun olacak kişilerden oluşan bir komisyon kurulması ve hemen icraata başlanması kararlaştırılmıştır. Bunun için tahsisi lazım gelen 4 bin liranın asıl sermayeye dokunulmaksızın menâfi sandıkları aidatından temin edilmesine karar verilmiştir.[400]

Orman, Meâdin ve Ziraat Nâzırı 21 Mart 1899 tarihinde Mâbeyn-i Hümayun-i Cenab-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesi'ne "Memlekette yulaf ziraatının revaç bulmamasından dolayı yulaf fiyatlarının yüksek olduğunu, hâlbuki yulafın Istabl-ı Amire ile topçu ve süvari hayvanlarına gerekli olmasından dolayı yulaf ziraatının geliştirilmesinin gerekli olduğunu" bildiren bir yazı yazmıştır. Yulaf ziraatına önem

[400] BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları. 33/26.

verilmesi ve bunun için teşebbüslerde bulunulması gerektiği bildirilmiştir. Yulaf ziraatı şimali bölgelere mahsus olduğundan, Osmanlı topraklarının çoğu da sıcak bölgelerde bulunmasından dolayı buralarda iklime daha uygun olan buğday ve arpa ziraatı yapılmaktadır. İklimleri şimali mıntıkaya daha uyumlu olan Erzurum, Sivas, Konya ve Ankara vilayetlerinde ve iklimi ılımlı olan Edirne, Selanik, Hüdavendigar vilayetleriyle Canik sancağında ve bunlara benzer diğer yerlerde yulaf yetiştirilmektedir. Fakat verimliliği fazla olan topraklarda buğday ziraatı daha kârlı olduğundan çiftçi doğal olarak buğday yetiştirmeyi tercih etmektedir. Ayrıca aynı toprağa birkaç sene üst üste buğday ekmek toprağı verimsizleştirdiğinden birkaç sene buğday yetiştirilen topraklarda ertesi sene yulaf ekilmesinden dolayı bu mahsulün ziraatı sınırlı bir şekilde kalmıştır. Yulaf tohumlarının da iyileştirilmemesinden dolayı az mahsul alınmıştır. Yulafın memlekette daha fazla yetiştirilip, daha fazla mahsul alınması için Avrupa'dan muhtelif türlerde tohumlar getirtilip numune çiftlik ve tarlalarda tecrübe edilmiştir. Sonuçta yalnızca Macaristan ve Perulifik cinslerinin iyi olduğu anlaşılmış ve yulaf ziraatının ilerlemesi için bu iki cinsten 800, Almanya'nın başarılı yulaf cinslerinden 200 olmak üzere toplamda 1000 kilo yulaf getirtilmiştir. Bunların ekim mevsimi olan sene sonuna doğru dağıtılması ve ekilmesine karar verilmiştir.[401]

Türk Hükümeti Mayıs 1893'de bir Türk gemisinden diğerine, yani iç ithalatta, buğday ve un üzerindeki % 8'lik dâhili vergiyi kaldırdığını bildirmiştir.[402] 1900'lü yıllarda ise ziraatın terakkisi için Amerika'dan makine ve uzmanlar getirilmesi gerektiği söz konusu olmuştur. Meydana gelen gelişmelere ziraat ilminin de eklenmesiyle çiftçilik bütünüyle değişikliğe uğramıştır. Sürmek, ekmek ve biçmek, harman etmek gibi işleri icat edilen çeşitli makineler yapmaya başlamıştır. Bu makineler sayesinde tarımda fazlaca kolaylık ve mükemmeliyet sağlanmıştır. Amerika'da icat edilen bu makinelerden gerekli olduğu kadarının Osmanlı Devleti'ne getirtilmesiyle bunların ne kadar gerekli olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Sürekli bir topraktan alınıp yine oraya gömülen tohum zamanla ihtiyarlaşarak bereketini kaybettiğinden Amerika'dan yeterli miktarda yeni ve kuvvetli her cins tohum tedarikinin yapılmasına karar verilmiştir. Bunların tatbikini icra etmek ve belirli bir süre ile istihdam olunmak üzere

[401] BOA, Yıldız Perâkende Evrâk-ı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti. 2/27.
[402] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 31 December 1885, No: 447.

Amerika ihtisas erbabından bir iki zat getirilmesi gerekli görülmüştür. Ziraatın terakkisi ve hayvanatın iyileştirilmesi ve çoğaltılmasına dair tedbirlere başvurulmasına, konunun Ziraat Nezaret'i tarafından tafsilatlı bir şekilde araştırılması gerektiğine karar verilmiştir.[403]

Osmanlı Devleti içerisinde ziraatın ilerleyebilmesi için bu şekilde kararlar alınırken Osmanlı ekonomisinin dışa açılması ham madde ürünlerinin dışarıya ihraç edilmesiyle başlamıştır. Mal arzının fazla olabilmesi için ithalata teşvik yapılırken ham madde sıkıntısı yaşamamak için ihracat kontrol altında tutulmuştur. 1878-1913 yılları arasında ürünler %12'den fazla ihraç edilmemiştir. 19. yüzyılda mamul madde olarak sadece halı ve kilim ihraç edilmiştir. Geriye kalan ihraç ürünlerini ham maddeler oluştururken ithal edilen ürünler genelde mamul maddelerdir.[404] Bu durumda Osmanlı Devleti 19. yüzyılda ham madde üreten, işlenmiş mallar ithal eden bir ülke halini almıştır.[405]

4.1.1 Osmanlı Devleti-ABD Arasındaki Hububat Ticareti (1850-1917)

İki ülke arasındaki hububat ticaretini daha iyi anlayabilmek için ülkelerin bu dönemdeki tarımına ve hububat üretimine değinmekte fayda vardır. Çünkü bir devletin üretimi olmadan ticareti de olmaz. 1860'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nde tarım ve hububat üretimi şu şekildedir:

İmparatorluğun her yerinde buğday yetişir. Mükemmel kalitede büyük miktarlarda tahıl, Tuna eyaletleri, Bulgaristan ve Anadolu'dan Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Buğdaya göre daha fazla çavdar yetiştirilir, İmparatorlukta çok fazla tüketildiği için daha az ihraç edilir. Tatar Bazar'ın arpası kalitelidir ama Güzel Hisar ve Filibe'ninki daha iyidir. Mısır, İmparatorluğun her yerinde yetiştirilmektedir. Tuna eyaletlerinde üretilenler tahıl tüccarları tarafından rağbet görmektedir. Galatz'ın mısır tohumlarından daha büyük ve daha hafif olanları Varna'da yetişir ve oldukça da değerlidir. Osmanlı topraklarında mısırın sapları gübre olması için yerde bırakılmaktır. Ayrıca saplar bazen birçok yerde ateş yakmak için kullanılır. Osmanlı'da tüketimi çok

[403] BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme. 727/26.
[404] Şafak, a.g.e, s. 95.
[405] Şevket Pamuk, *"19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti"*, **TCTA**, Cilt: III, s. 653.

fazla olan pirinç, nispeten az sayıda yerde yetiştirilmektedir. Tatar Bazar ve Filibe büyük kısmı tohumluk olarak kullanılan en iyi çeşidi üretir. Tuna eyaletlerinden tahıl ihracatı yapılmaktadır. Bulgaristan'dan Varna, Köstence, Burgaz, Rodos ve Gelibolu; Makedonya'dan Selanik ve Teselya tarafından tahıl ihracı yapılır. Toprağın üretkenliğine rağmen, tarım, İmparatorluğun çoğu yerinde oldukça geri planda kalmıştır. Türk çiftçisi, tamı tamına 1800 yıl önceki eski Virginia sabanı dışında hiçbir toprak işleme aletini bilmemektedir. Öğütme yani dövme faaliyeti (thrashing), kesilen tahılın büyükbaş hayvanların keskin çakmaktaşlarıyla donanmış bir tür ağır merceği sürüklemesiyle gerçekleştirilir. Serez ve Drama ürünlerinin ve diğer tanınmış nüfus merkezlerinin üretimi için büyük çıkış noktası olan Makedonya'nın ana limanı Selanik, iç kısımlarla etkili bir aktarım yolu olmadan üç yüzyıl önce olduğu gibi bırakılmıştır. Serez ve Drama'nın ürünü yarımada boyunca Selanik'e taşınmaktadır. İnsanların büyük miktarlarda tahıl, pamuk, ipek ve diğer ticaret eşyalarını kıyıya taşımaları oldukça zor bir iştir. Rumeli'nin bahçesi olan Makedonya'nın dörtte üçü el değmemiş bir doğadan biraz daha iyi durumdadır. Bütün bunlar, ülkenin üretken yeteneklerinin çemberini büyük ölçüde daralmasına neden olmaktadır ve bu durum ihtiyaç olan yolların yapılmasıyla giderilecektir. Türk çiftçileri hasatlarının verimliliğini 1'e 15 düşünmektedir. Ama her yerde bu durum ekilen tahıl miktarına göre, 7'ye 1 oranındadır. İyi yollar istemek için tam bir izolasyon hali, siyasi ve sosyal bir anormallik devam etmektedir. Rumeli'nin Gelibolu, Selanik ve Rodos gibi belli başlı limanlarının ismine yakışır şekilde iç bölgelerle hiçbir iletişim yolu olmadığı gibi, İstanbul da Avrupa'nın geri kalanıyla her türlü iletişimden kesinlikle uzaktır. Buğday ve tahılın ortalama nakliye maliyetlerinin iyi yollar yapılmasıyla yarıdan fazla bir oranda düşürülebileceği tahmin edilmektedir. Yararlı bayındırlık işlerinin ciddi bir şekilde yürütülmemesine rağmen, ülkenin birçok limanında faaliyet vardır ve bu çok ihtiyatlı bir vergidir. Bazı yerlerde emekçilere verilen ekmek çok çalışmak ve hiç oturmamak için yeterli kalmaktadır. Dahası köylüler, emeğin denizinde toplanmak için köylerinden iki, üç ve hatta daha fazla gün mesafeye gitmek zorunda kalıyorlar.[406]

1875 yılında Osmanlı Devleti'nin tarım alanı, 1.000.000 mil kareyi aşmıştı ve bunun sadece 30.000'i ekilmekteydi. Toprağın işlenmesinin önündeki başlıca engeller,

[406] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, December 20, 1869, No: 100. Ayrıca bkz. National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 September-16 December 1873, No: 209.

nüfusun zayıflığı, yolların durumu ve sermaye ihtiyacıydı. Bu engellerden ilki, çözümü en zor olan ve en ciddi olanıydı. Çünkü ordu için zorunlu askerlik görevi vardı.[407] Dil konusunda yaşanılan zorluklar, bu ülke insanlarının ve komşu devletlerin alışkanlıklarının, örf ve dinlerinin farklı olması ve her şeyden önce, ülke hukukunun belirsiz uygulamaları ve gayrimenkulün güvensizliği, Avrupalı ziraatçıları Osmanlı Devleti'ne gelmekten caydırmıştır. Yıllık nüfus artışı çok azdı. İyi yollara fazlaca ihtiyaç duyulmaktaydı ve Hükümet tarafından uzun zamandır bu faaliyet yeniden canlandırılmış, ancak ihtiyacı karşılamak için çok az şey yapılmıştı. Demiryolları inşa edilmiş olsa bile, bu hatları besleyen ortak yollar yapılmalıydı. Rumeli Demiryolu'nun aktif olan şirketi bu tür besleyici yolların eksikliğinden şikâyet etmiştir. İnsanlar, makinelerin yardımıyla toprağı ekonomik bir şekilde işleyemeyecek kadar zor durumda kalmışlardır. Hayvancılığın tüm işlemleri en ilkel şekilde yapılmıştır. Sürme işlemi, bazen demirle desteklenen tahta pulluklarla yapılmıştır. Çiftçiler her zaman borçlu durumundadır ve neredeyse çiftçilerin tamamı öşür, vergi gecikmeleri ve tefeciden yüksek faiz oranlarıyla ödünç alınan paranın geri ödenmesi için çalışmışlardır.[408]

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde çiftçi nüfusu ancak geçinebileceği kadar üretim yapmak durumunda bırakılmıştır. Buna sebep olan en önemli faktörlerden birisi de taşıma imkânlarının zor olması ya da hiç olmamasıydı. Taşıma maliyetleri de oldukça fazlaydı. 1869 yılında Ankara ve çevresinde taşıma imkânlarının yetersizliği nedeniyle ekilebilir arazinin % 80'i boş bırakılmıştır. Örneğin Tırhala sancağına bağlı kazalarda bir yılda 4.5 milyon kile (yaklaşık 115.5 bin ton) tahıl elde edilebileceği tahmin edilmiştir. Bunun üçte biri bölgenin yiyecek ve tohum ihtiyacını karşılayabilirdi. Geriye kalan 3 milyon kile tahıl ise sancak dışına pazarlanabilirdi. Ancak taşıma imkânlarının yetersiz olması nedeniyle[409] bu üretimin

[407]1885 yılında Bulgaristan-Sırbistan savaşı nedeniyle tarımla uğraşan 400 bin nefer vatan vazifesini yerine getirmek için silahaltına alınmıştı. Ayrıca bu görev için 200 bin nefer de davet edilmişti. Tarım işiyle meşgul olan bu 600 bin kişinin silahaltına alınması gelecek sene mahsulünün az olacağı anlamındaydı. Yani ziraat ve dolayısıyla ticaret bu durumdan etkilenecekti. 1885 yılında askere alınanlar 1886 yılının yazında terhis edilmişlerdi, bu durum hasat zamanı işçi bulma sıkıntısıyla karşı karşıya kalan üretici de sevince neden olmuştu. Terhis demek hem sulh hem de memleket için yeniden refah vaktinin geleceğine delalet etmekteydi. Bkz. **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, 21 Haziran 1886, Sayı:24.

[408] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

[409]Anadolu her ne kadar iyi şoseler ile birbirine bağlanmış olsa da 1880'li yıllarda en uzunu İzmir-Kasaba arasındaki 175 km uzunluğundaki demiryoluydu. Sahilden biraz içeride ise birkaç yoldan başka ulaşım ağı yoktu, yeniden şimendüfer inşası konusunda ise iki sene müddetle imtiyazları buyurulmuş ise de henüz tamamlanamamıştı. Bkz. **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı:8, No:8, 27 Cemaziyelahir 1302, s. 1.

hayvanlar vasıtasıyla ancak yarım milyon kilesi iskelelere taşınabilmiştir. Bu şekilde geriye kalan ve yaklaşık üç yüz bin kişiyi besleyecek olan ihtiyaç fazlası ürün çürüyüp gitmiştir. Taşıma imkânlarının yetersizliği dolayısıyla ihtiyaç duyulan bir bölgeye başka bir bölgeden hububat gönderilememiştir. Bu şekilde darlık çekilen bölgede kıtlık yaşanıp fiyatlar artarken, bolluk yaşanılan yerde de ürün satılamamıştır.[410]

20. yüzyıl başlarında önemli miktarlarda buğday, un ve pirinç ithal edilmiştir. Tarıma dayalı bir ülkenin hububatta kendi kendisine yeterli olmayıp bunları ithal etmesinin bir nedeni ülke içi ulaşım ağının yeterli olmamasıdır. Mesela, deniz yoluyla Balkanlardan veya Rusya'dan ithal edilen buğday, İstanbul'da İç Anadolu'nun herhangi bir yerinden getirtilen buğdaydan daha ucuz bir fiyatla satılmaktaydı. Hububat ithalatının bir diğer nedeni ise yapılan dış ticaret anlaşmalarının korumacı gümrük tarifelerine engel olmasıydı. Bu zamanda Avrupa'daki birçok ülke koruyucu gümrük duvarları sayesinde üreticilerini dış rekabete karşı korumuştur.[411]

Ülkede yetiştirilen tahıl miktarını tam olarak tespit etmek ise imkânsızdır. Aşar vergisi için alınan para miktarı hesaplanarak bir girişimde bulunulabilir. Ancak bu tamamen doğru olmayacaktır, çünkü aşar vergisi hiçbir şekilde ürünün onda biri değildir ve Hükümet tarafından aşar vergisinden elde edilen miktar hiçbir zaman toplanan miktarın tamamı değildir. Bazı bölgelerde yılsonunda çiftçiye aşar vergisinden sonra yüzde kırk, bazen de yüzde ellinin kaldığı tahmin edilmektedir. Tüm Osmanlı Devleti için son bütçede (15 Mart 1875'ten 15 Mart 1876'ya kadar) aşar vergisi, kilo başına ortalama 25 kuruş olmak üzere 69.000.000 kuruş olarak hesaplanmıştır; 280.000.000 kilo veya 80.000.000 kile verirdi. Bu nedenle, toplam tahıl üretimini tahmin etmek doğru olabilir: 100.000.000 kile buğday, çavdar, arpa, mısır ve pirinç. Burada genel olarak Osmanlı Devleti'nin, en azından Avrupa yakasının, bazı illerin zengin topraklarına rağmen, kendi nüfusunu desteklemek için yeterli tahıl üretmediği düşünülebilir. Bununla birlikte, ithalat ve ihracat istatistiklerinin eksikliği nedeniyle bu gerçeği tespit etmek zordur. Pek çok tahılın, Odesa'dan İstanbul'a ithal edildiği doğrudur ve buraya birçok şey Varna ve Tuna ağzından getirilmiştir ki, bazı durumlarda Tuna vilayetlerinde yetiştirilmiştir. Aynı zamanda bir kısmı İstanbul'dan

[410] Güran, a.g.e, s. 78.
[411] Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e…, a.g.e, s. 21.

ihraç edilmiş ve Edirne ilinde ve özellikle Filibe ile ilgili zengin vadide yetiştirilen büyük bir miktar Rumeli demiryolunun taşıdığı Dedeağaç Limanı'ndan ihraç edilmiştir. Bu trafik yıl geçtikçe de artış göstermiştir.[412]

ABD'deki hububat mahsulüne gelince, Amerika ticaret erbabından Roğlos namında bir kişi Amerika zirai mahsulâtına dair bir kitap telif ederek New York Ticaret Kulübü'ne vermiştir. Roğlos kitabında şöyle demektedir:

> "1840'da Memâlik-i Müctema'da husule gelen hububat 615 milyon kileden ibaret iken 1889'da 2 milyar 431 milyona baliğ olmuştur. …. Amerika'nın şimal taraflarında henüz saban vurulmamış 4 milyar âkr arazi vardır ki senede 4 milyar 800 milyon kile hububat husûle getirir."[413]

İzmir Konsolosluğu Vekili ve Yardımcısı W. Griffith tarafından 1882 yılında hazırlanan istatistiklere göre İzmir ve çevresinde ekilen ekin miktarları ise şu şekildedir: 444.444 dönüm buğday, 333.333 dönüm arpa, 344.444 dönüm mısır, 177.777 dönüm darı. Mahsuller iyi olduğunda bir dönümden 34 ila 48 kile buğday veya diğer tahıllar olarak verim alınması düşünülmüştür. Yıllardır mahsuller yerel ihtiyaç için yetersiz kalmış ve ekmek ürünleri ithal edilmiştir. Aynı zamanda 1881 yılında 364.000 kile arpa İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz'e ihraç edilmiştir. 1879 ve 1880'de ekmek ürünleri fiyatları çok yükselmiştir ve buğday, arpa ve mısır büyük miktarlarda Mısır, Suriye, Romanya ve Rumeli'den ithal edilmiştir. O yıllarda Anadolu illerinin ana limanı olan İzmir'de veya Aydın Vilayeti'nde yıllık ithalatlar 728.000 ve 910.000 kile buğday, 369.000 kile mısır ve 180.000 kile arpa idi.[414]

5 Ocak 1900 tarihinde Malumat Mecmuası'nda Müftüzade Ali İhsan'ın ziraatımızla ilgili kaleme aldığı yazının bir kısmı şu şekildedir:

> "…. Avrupalılar ve hatta Amerikalılar bunca senelerden beri ziraatlarının terakkisi esbabını tasvir ederek vesait-i terakki olan birçok âlât-ı ziraiyye ihtira' (icad etmek) ve icad etmişlerdir, bunlardan başka ziraatın fikirlerini tenvir (aydınlatma) etmek daha doğrusu ziraiyi teşvik etmek maksadıyla yüzlerce binlerce kitab ve gazeteler ve şirketler teşkil etmiş oldukları halde hemen hiçbir vasıta-i terakkiyi tasvir etmeyen ziraatımız mahsulatını pek de geride bırakmamışlardır denilebilir. Cenab-ı feyyazın (bereket veren) ihsan buyurduğu servet-i araziyemizden istifade çarelerini düşünmüş olsak, vâsıl

[412]National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 20 January 1877, No: 36.
[413] **Mecmua-yı Ebuziya**, Cilt: II, Sayı: 14, s. 446-447.
[414] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 31 August 1882, No: 223.

> olacağımız da şüphemiz olmayan tarik-i terakkiye koşsak, acaba biz ma'but-ı âlem olamaz mıyız?
>
> Asr-ı kemâlat hasr-ı hazret-i hilafetpenahide her tarafta her gün birer suretle tecelli eden âsâr-ı terakkiyi nazar-ı şükran ile görmekteyiz, şevketli Padişahımız memalik-i mahrusa-i şahanelerinin terakki-i servet-i memuriyetleri ve teba' vezir destan-ı hümayunlarının istikmal-i saadet ve refah hali için Avrupa'dan celb edilecek her nevi âlât ve edavât-ı ziraiye vesaireden gümrük resmi alınmaması zımnında ferman-ı tacdarileri şerefmanalık buyurulmuş ve bundan başka ziraatın teshil (kolaylaştırma) ve temin ihtiyacı için ziraat bankaları teşkil edilerek, umur-ı ticaret ve ziraatın terakkisi ve sairesi için de şehir ve kasabaların ekserinde vücûh-ı muteberandan müteşekkil birçok ziraat ve ticaret odaları ve numune tarlaları meydana getirilerek bunlara birçok nizam ve talimat vaz' edilmiş ve ticaret ve ziraata dair resmi ve gayri resmi gazete ve mecmualar neşr edilmekte bulunmuş olduğu halde el-an (şimdi, hâlâ) ahalimizin hâl-i ithalatta bulunmaları şayan-ı hayrettir. Her şeyi hükümetten beklemek fikrini ne vakit bırakacağız? Yukarıda zikri geçen gazete ve mecmuaların cüzi bir akçe sarfıyla iştira edilmesi veyahut da okuyub istifade edilmemesi ne acınacak bir hâl!
>
> …. Hiçbir kimsenin menafiden kaçmayacağı bedihi (açık) ise de toprağımızda medfun (defnedilmiş) olan bitmek tükenmek bilmeyen servet-i araziyi görmeyen göz, işitmeyen kulak, idrak etmeyen akıl, bunca hazain (hazineler)-i arazinin çıkarılması hususunda ne iş görebilir?
>
> İşte bunları bildirecek ve takdir edecek terakkinin ne olduğunu meydan-ı aleniyete çıkaracak vasıta ancak ziya-yı ma'rifettir. …. Padişahımız hemen her gün varıncaya kadar ta'dâdı gayrı kabil birçok büyük ve küçük darü'l-marifetler tesisi ve teşkil buyurulmuş, her gün de yeniden teşkil edilmekte bulunmuş olduğu kemal-i sürûr ile gördüğümüz halde yine ta'mim-i maarife sa'y (çalışma, çabalama) ve gayrete teşrihlerimizde pek ağır davranılıyor. Evvelce Avrupalılar da bizim gibi belki bizden aşağı bir derecede idiler, lakin maarife olan sa'y ve gayretleri sayesinde az zaman zarfında görüb işitmekde olduğumuz bu parlak terakki âlemine nail oldular. Acaba bunlar birden bire mi bu hale vasıl oldular? …. Biz de şimdi halimize göre çalışıp mâlik olduğumuz servet-i arazimizle zekâmız sayesinde bu dereceye yaklaşacağımızdan emin olalım. Boş durmakta olan arazi ve tarlalarımızı kâmilân zirai etmek çarelerini taharri (aramak) etmeliyiz. …."[415]

Tarımın gelişmesini engelleyen faktörlerin başında nüfus yoğunluğunun az olmasına bağlı olarak ekili olan toprakların az olması, tarım teknolojisinin gelişmemesi ve tarım ürünlerinin taşınma maliyetlerinin fazla olmasıdır. Üretici ürününü düşük bir maliyetle pazarına taşıyamazsa geçimini karşılayacak miktardan fazlasını üretmeyi düşünemez. Taşıma maliyetlerinde yapılacak olan iyileştirme, köyler ve şehirler arasındaki ekonomik münasebetleri kuvvetlendirmek, tarım sektörünü ticaret ve sanayi ile bütünleştirmek hem tarım kesimini hem de ülke ekonomisini kalkındıracaktır.[416]

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde taşıma işleri özellikle Anadolu'da at ve deve sırtında yapılmıştır. 1850'li yıllarda Orta Anadolu ve İzmir arasında yük taşımacılığında 20 bin deve ile 50 bin at kullanılmıştır. Bu şekilde taşıma oldukça pahalıya mal olmuştur.

[415] **Malumat**, Cilt: X, Sayı: 217, s. 396.
[416] Güran, a.g.e, s. 79.

Aynı yüzyılda deve ile yapılan taşıma demiryoluna göre 7, deniz ve nehir taşımacılığına göre 24 kat daha pahalıydı. Mesela pamuk hammaddesinin 100 saatlik, yaklaşık 500 km, hayvan sırtında taşınma maliyeti taşındığı yerdeki satış fiyatına ulaşmıştır.[417]

Buğday kolay taşınabilen fakat hacmi olan bir üründür. İnsan yaşamı için oldukça değerlidir fakat taşıma maliyetlerinin karşılanması her zaman zor olmuştur. Kıtlık ya da aşırı fiyat artışının olmadığı durumlarda buğday ticareti ancak kısa mesafelerde yapılabilmiştir. Deniz yoluyla taşımacılık kara yoluyla ulaştırmaya göre daha ucuzdur. Bu yüzden tahıl ticaretinin yapıldığı tüm pazarlar ya deniz kıyılarında ya da akarsu boylarındadır.[418]

Hububat gibi yükte ağır tarım ürünleri için en elverişli taşıma yolu nehir ve deniz taşımacılığı olmuştur. Bu şekilde hububat çok uzak mesafelere ucuz bir maliyetle götürülebilmiştir. Örneğin, 1 kile buğdayın Elazığ'dan Samsun'a taşınması 12 kuruş iken deniz yolu ile taşınan Amerikan buğdayının kilesi Odesa'da 10 kuruşa satılmıştır.[419]

Görüldüğü üzere Osmanlı deniz ticaretinin de gelişip ilerlemesi gerekmekteydi. Bunun için alınacak tek tedbir komşu devletlerde kayık, gemi ve vapurların kaydı için alınan vergiden daha düşük bir vergi almaktı. Anadolu tarım ürünlerinin başka ülkelere istenilen şekilde satılabilmesi için Osmanlı sularından başka ecnebi sularında da Osmanlı deniz vasıtalarının gezebilmesi gerekmekteydi.[420]

Anadolu tarımının dünyaya açılmasında en önemli dönem Kırım Savaşı ve daha sonraki yıllardır. Bu dönemde Anadolu'nun belli başlı beş limanından (İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin ve İskenderiye) ihracat yapılmıştır. Bu dönemlerde ihracat sabit fiyatlarla %160'ın üzerinde artış göstermiştir. Bu artışın esas olarak Batı Anadolu ve az da olsa Anadolu'nun diğer kıyı bölgelerinden gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. İhracattaki ilk büyük sıçramanın Batı Anadolu'da yaşanması İzmir-Aydın

[417] Güran, a.g.e, s. 69-71.
[418] Fernand Braudel, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II**, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 349-353.
[419] Güran, a.g.e, s. 72.
[420] BOA, Hariciye Nezareti Sefaret. 622/95.

demiryolunun tamamlanmasından önce oluşu dikkat çekicidir. Diğer taraftan Konya ve Ankara'ya demiryolu 1890'larda ulaşmıştır. Bu zamana kadar İç Anadolu Bölgesi ihracatı çok sınırlı kalmıştır. Bu tarihten sonra İç Anadolu'dan İstanbul ve Avrupa pazarlarına buğday ve arpa ihracatı hızla artmıştır. Doğu Anadolu ise I. Dünya Savaşı'na kadar dünya pazarlarındaki gelişmelere oldukça uzak kalmıştır.[421]

19. yüzyıl boyunca Anadolu'dan yapılan ihracatı tam ve doğru bir şekilde tespit etmek oldukça güçtür. Belli başlı limanlarda Avrupalı gözlemcilerin tutmuş oldukları kayıtlardan faydalanılabilir. 1830-1877 yılları arasında Osmanlı dış ticaretine dair hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır.[422] ABD ile yapılan ticaret genelde Fransa ve Kuzey Avrupa Limanları vasıtasıyla yapıldığı için yapılan ticaret Avusturya ve diğer ülkelerle yapılan ticaret içinde yer alıyor gibidir.[423] 1872 yılında ABD, Osmanlı Devleti ile ticaret yapan ülkeler arasında İngiltere, Almanya ve Fransa'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir.[424]

1897 tarihli ilk istatistik yıllığına göre tarımla ilgili istatistikler sadece 21 idari birimi kapsamaktadır ve ekili alan 53.8 milyon dönümdür. En fazla ekimi yapılan ürünler başta buğday olmak üzere tahıllardır. Ekili alanların % 93.8'ine değişik tahıllar ekilmektedir. Bu veriler hem kapsadığı alan hem de içeriği itibariyle çok sınırlıdır ve hata payı yüksektir. Bunlara dayanarak 19. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı tarımı hakkında yeterli ve güvenilir bilgi elde etmek imkânsızdır.[425]

Osmanlı Devleti'nde 1878 öncesi dönemde dış ticaret istatistikleri toplanmamıştır. 1878 yılından sonra yayımlanan istatistiklerin ise çeşitli sorunlar sebebiyle, özellikle bir ticaret verileri çalışmasında, kullanılmaları pek mümkün değildir.[426] Bu nedenle çalışmada, daha güvenilir veriler elde edebilmek maksadıyla, ABD konsolosluk raporlarından da istifade edilmiştir.

[421] Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde…, s. 36-37.
[422] Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde…, s. 149.
[423] Şafak, a.g.e, s. 107.
[424]Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 306.
[425] Güran, a.g.e, s.305.
[426] Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde…, s.42.

İzmir Amerikan Konsolosluğu 1873-1883 yıllarına ait Anadolu'nun hububat raporunu hazırlamıştır. Bu raporda 1873-1883 arası her yıl İzmir'de ortalama buğday fiyatı, 1873-1883 yılları arasında her yıl İzmir'de buğday ve diğer temel tahılların yıllık makbuz ve sevkiyatı (burada Amerika'nın olmadığı görülmektedir), başlıca tedarik kaynakları, başlıca sevkiyat noktaları, başlıca hububat rejiminden İzmir'e navlun bedelleri ve bölgenin hububat ticareti ile ilgili diğer bilgilerden bahsedilmiştir. Raporda Amerika ile ilgili bilgi yoktur, buğdayla ilgili genel konulara yer verilmiştir.[427] Yine 22 Haziran 1885 tarihinde İzmir Amerikan Konsolosluğu tarafından Anadolu'nun hububat raporu başlıklı rapor hazırlanmış, burada Anadolu'nun mahsullerinden (Anadolu'da yetiştirilen ürünlerden, buğday, arpa, fasulye, tütün, incir, zeytin vd.) teferruatlı bir şekilde bahsedilmiştir.[428] Buradan da anlaşılacağı üzere Amerika Anadolu'nun, İzmir ve bölgesinin hububat durumunu etraflıca tespit etmiş, buna göre ticari atılımlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Mesela 1899 yılında Viyana'da "Deutsche Tagblatt" dergisinde "Avrupa'nın Alarmı" başlıklı şöyle bir başyazı yer almıştır:

> "ABD'nin İstanbul'daki temsilciliğinin Büyükelçi rütbesine yükseltilmesi önerisi, basit bir gösteri amacı ile yapılmamaktadır, buradaki amaç ABD'yi diğer büyük güçlerle tamamen eşit kılmaktır. ABD ticaretini genişletmek amacıyla çok yavaş ama emin adımlarla ilerliyor ve yakında Levant pazarlarında Avrupalı güçlerin korkulu bir rakibi haline gelecektir. Onlar eğitim ve hayırsever kurumlar kurarak yollarını hazırladılar. Şimdiye kadar ABD ile Türkiye arasındaki ticaret çok önemsizdi. Ancak bu yıldan itibaren New York ile İstanbul arasında direkt hat kuruldu. Bu nedenle Amerikan mallarının İngiliz gemilerine aktarılması gerekmeyecek. ABD'den Türkiye'ye ihraç edilen başlıca ürünler, bira ve unun yanı sıra demir aletler, tarım makineleri vb.dir. 1899 yılının başında Türkiye'ye bir milyon kilogram un (Amerikan unu) ithal edilirken, Fransız ve Macar ununun girmesi engellendi. Türkiye Amerika'ya afyon, deri, yün ve halı gönderiyor."[429]

İncelenen Amerikan konsolosluk raporlarından görüldüğü üzere Amerikan konsolosları Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan un ithalat ve ihracatı, bunların miktarları ve dolar bazında değerleri, un ve kepeğin ithal edilme nedenleri, genel tüketimin ne kadar fazla olduğu, ithalatçı ülkelerin bu ticaretten çok fazla kar ettiği konularında teferruatlı bir şekilde araştırma yaparak bunları raporlaştırmışlardır.

[427] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 22 April 1885, No: 95.
[428] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 22 June 1885, No: 101.
[429] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 7-20 April 1899, No: 57.

Memleketimizin mamulat ve mahsulatının terakkisi ve başka devletlerde rağbet görmesi zımnında şehbenderlerimizin de bu konuda raporlar hazırlaması gerektiği, hazırlanan bu raporların vilayet meclislerinde değerlendirildikten sonra vali tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmesi düşünülmüştür. Böylece şehbenderlerin her vilayette yetişen mahsulat ve mamulatın cins ve türünden haberdar olacaklarından bu suretle bulundukları yerlerde revaçları hakkında raporlar düzenleyip her zaman gayret içinde olacakları, bu şekilde istenilen başarıya ulaşılacağı düşünülmüş ve bu konuda şöyle bir yazı yazılmıştır:

> "Memleketimizin mamulât ve mahsulâtının terakkisi ve hariçte revaç bulması zımnında şehbenderlerimizin bu hususta raporlar tanzimi icabât-ı vezaifinden ise de maateessüf memleketimizde çıkan mahsulâtın nev'i ve cinsiyle mamulâtın esamisini mübeyyin istatistiklerin henüz derece-i matlubeye vâsıl olamamasından ve zaten şehbenderlerin bilinmeleri derece-i vücubta bulunan şeylerin tarihte ve ta'dat ile takdim etmiş olduğum lâyiha-i kanuniye kabul olunarak mevki-i icraya konulmak içün Meclis-i mebusanın tasvib ve kararıyla ve müstakil mutasarrıflıklardan mezkûr lâyiha-i kanuniye mucibince sanayi ve ticarete dair tanzim edecekleri raporları vilâyât meclis-i umumiyeleri tecemmuunda ledel-kırae ve müzakere aza-i mevcudeden biri bazı gün mütalaatta bulunduğu mecalis-i umumiye ve vali-i vilayet tarafından kabul olunmadığı takdirde raporun zîrine şerh verecektir. Sonra valiler dâhiliye Nezaretine irsal eyleyecekleri raporlar ânifil-beyan bir mecmua-i ticariye-i senevîye şeklinde tab olunarak mamulât ve mahsulât-ı mahalliynin derece-i nev'i ve cinsi hakkında şehbenderlere vesair memurîn-i iadeye irsal kılındığı takdirde şehbenderlerimiz tarafından her vilayette yetişen mahsulat ve mamulatın cins ve nev'inden haberdar olacaklarından bulundukları mahallerde revaçları hakkında raporlar tanzim edip hemişe gayret edecekleri ve bu suretle takip olunan emel ve arzunun fevkinde muvaffakiyât-ı matlube temin en der temin ve hâsıl olacağı erbâb-ı ilim ve iktisat tarafından dahi inkâr olamayacağı aşikârdır."[430]

1906 yılında Osmanlı Devleti'nin en çok un ve kepek alışverişi yaptığı devlet Rusya'dır. ABD bu durumun farkındadır ve İstanbul'un Amerikan unu için iyi bir pazar olduğunu düşüncesiyle 10 Mayıs 1906 yılında İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu'ndan şöyle bir memorandum yazılmıştır:

> "Birkaç yıl önce Amerikan ununu bu pazara (İstanbul'a) sokmak için bir girişimde bulunuldu. Bu girişim, üstesinden gelinebilecek nedenlerden dolayı tam bir başarıya ulaşmadı. Bu nedenlerden kısaca bahsetmek gerekirse, birincisi bazen iki aydan fazla süren, terlemeye ve katılaşmaya neden olan bir yolculuk ve hatalı istifleme ve ikincisi, kötü agent seçimidir. Pazara iyi bir şekilde ulaşan unun, bu pazarı kendi gibi gören ülkeler arasında bu kadar heyecan yarattığını söylemek yeterlidir ve yerel fırıncılara ekmeklerini bu unlarla nasıl geliştireceklerini öğretmek için Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan uzmanlar gönderilmiştir.
>
> …. Başkonsolosluğun inancı, özellikle Levant ile ABD arasında artan ulaşım imkânları nedeniyle Amerikan ununun bu pazara kârlı bir şekilde ithal edilebileceğidir ve bu

[430] BOA, Hariciye Nezareti Sefaret. 622/95.

> nedenle Amerikalı un değirmencilerinin dikkatini yukarıdaki girişimlere çekiyoruz ve bu pazara ithal edilen çeşitli unlardan örnekler alınırsa memnuniyet duyulacaktır."[431]

Osmanlı Devleti'nde buğday fiyatlarının belirlenmesinde zaman zaman Amerikalı muhtekirlerin etkisi olduğu düşünülmüştür. 1907 yılında buğday mahsulü her tarafta, tohum ekme zamanında havanın kurak devam etmesi gibi nedenlerle, geçen senelere nispetle bir miktar noksan bulunmuştur. Bu durum bir takım muhtekirler tarafından büyütülmüş ve içinde bulunulan durumdan istifadeye çalışılmıştır. Mahsulün az olması nedeniyle de buğday piyasası her yerde yükselmiştir. Hâlbuki zahiresizlikten dolayı dâhilde bir kıtlık zuhur edeceği zannolunan memleketlerin mahsulatı ihtiyaçlarından fazla bulunup ihracatta bile bulunacakları neşr olunan istatistiklerin mütalaasından anlaşılmaktadır. "Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi"nin buğday mahsulüne dair en doğru malumata müstenit olarak 29 Eylül tarihli nüshasıyla neşr ettiği cetvele nazaran mahsulün 1906 senesinde 1.218.100 hektolitre olmasına mukabil bu senenin mahsulü 1.076.600 hl'den ibaret olacağından noksanlığın yalnız 131.500 hl yani bütün mahsulün takriben %10 raddesine varacağı anlaşılmıştır. Bundan dolayı %10'luk bir noksanlığın, muhtekirlere göre %15 oranında olan noksanlık, buğday fiyatının %30 ve hatta %40 derecesinde artmasına hiç bir sebebiyet teşkil etmemektedir.[432]

Tablo 4.1 1907 senesinde buğday ihraç eden memleketlerin memalik-i saireye gönderecekleri buğdayların miktarı.[433]

	Hektolitre
Amerika	68.800.000
Romanya	13.500.000
Kanada	9.000.000
Arjantin	50.000.000
Rusya	42.000.000
Hindistan	15.000.000

[431] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 10 May 1906, No: 436.
[432] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 18 Teşrin-i sani 1323, Sayı: 30, Sene: 1, s. 245-246.
[433] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 18 Teşrin-i sani 1323, Sayı: 30, Sene: 1, s. 246.

Avusturya	4.500.000
Fransa	10.000.000
Memalik-i saire	3.000.000
Toplam	215.800.000

İşte bu miktar buğday ithal eden memleketlerin ihtiyacından fazladır, yukarıda adı geçen memleketlerin buğday ihracatı toplamına geçen senelerden kalmış olan buğdaylar zam ve ilave olunursa mühim bir yekûna ulaşacağı şüphesizdir. Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere hiçbir tarafta buğday sarfiyatında sıkıntı çekilmesine ve 1907 senesinde buğday fiyatının endişeyi mucip olacak derecede terakki etmesine bir sebep yoktur. Bir de 50.000.000 hl buğday ihraç edebileceği yukarıda gösterilen Arjantin -dünyanın öbür yüzünde olması hasebiyle ancak Aralık ayı sonunda mahsul alabileceğinden- 1908 senesi başlarında buğday fiyatının düşmesi bile mümkün olacak demektir. Amerikalı muhtekirlerin istifade etmek ümidiyle yaptıkları bu muameleye karşı bazı ihtiyatlı tedbirlerin alınması gerekli olduğundan buğday ithalatına pek ziyade muhtaç bulunan memleketlerin Amerika piyasalarında devam etmekte olan buhran-ı maliden (para sıkıntısından) istifade ederek buğday ihtiyacının hiç olmaz ise bir kısmını tedarik etmeleri gerektiği şeklinde uyarılar yapılmıştır.[434]

Osmanlı Devleti'nde şartlar gayrimüslim tüccarlar için daha uygun olduğundan gayrimüslim tüccarlar liman şehirlerindeki ticarete hâkim olmuşlardır. Ancak Şam, Halep gibi bazı ticaret merkezlerinde Müslümanlar mevkilerini muhafaza edebilmişlerdir. Bu gibi nedenlerle 1908-1909 yıllarında Avusturya malları boykot edilmiş ve bunun etkileri Anadolu'ya hızlıca yayılmıştır. Zaten 1908 yılından sonra "milli iktisat" politikası uygulanmaya başlanmıştır.[435] 1911 yılında Amerikan ticarethane ve gemilerine karşı da boykot yapılmıştır.[436]

[434] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 18 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 30, s. 246.
[435] Quataert, *a.g.m*, s. 958.
[436] BOA, Hariciye Nezareti Siyasi. 56/8.

4.1.1.1 İstanbul ve İzmir Limanlarından ABD'ye yapılan hububat ihracatı (1850-1917)

19. yüzyılın ikinci yarısından ABD ile siyasi ilişkilerin kesildiği 1917 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen hububat miktarları şu şekildedir:

1856 yılında ABD'ye 1.225.957 dolar değerinde ürün ihraç edilmiştir. Başlıca ihraç ürünleri ise yün, paçavra, kanarya yemidir.[437] 1 Ekim-31 Aralık 1858 arasında yani 1858 yılının son çeyreğinde, İzmir Limanı'ndan ABD'ye toplamda 254.260 dolar değerinde ürün ihraç edilmiştir. Bu ihraç ürünleri arasında incir, kanarya yemi, kuru üzüm, sakız, afyon, halı, yün, sarı meyveler, tütün, gül yağı bulunmaktadır.[438] Bu dönemde ihraç edilen ürünler arasında tahıl, hububatın yer almadığı görülmektedir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde önemli tahıl üretim bölgelerinin denize uzak olması Anadolu'nun hububat ticaretini de olumsuz etkilemiştir. Bunun aksine Tuna ve Karadeniz'e kıyısı olan üretim bölgeleri deniz taşımacılığı sayesinde arz alanlarını oldukça genişletmişlerdir.[439]

1859 yılında Tuna'nın farklı limanlarından 917 gemi ile 544.645 kilo buğday, 376 gemi ile 250.583 kilo arpa ihraç edilmiştir. Bunlardan 10 tanesi 3.107 tonajla Amerika'ya aittir. 2.713 tonajla 9 adet Amerikan gemisi de Tuna'daki limanlara giriş yapmıştır.[440]

1860 yılında İzmir Limanı'ndan ABD'ye toplamda 269.630 dolar değerinde ise ihracat yapılmıştır. İhraç edilen ürünler arasında yine, incir, kuru üzüm, sakız, kanarya yemi, tütün, yün, afyon, ceviz, sarı meyveler, badem, kenevir tohumu bulunmakta; tahıl ve hububat yer almamaktadır.[441]

1861 yılının üçüncü çeyreğinde İstanbul'dan Amerika'ya 7 Ağustos ve 21 Temmuz'da hint mısırı, 21 Ağustos'ta buğday, 31 Temmuz'da tekrar hint mısırı, 17 Ekim'de arpa

[437] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 28 December 1856, No: 30.
[438] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 1 January 1859-2 Fubruary 1859, No: 7.
[439] Güran, a.g.e, s. 72-73.
[440] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 6 September 1860, No: 17.
[441] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 17 January 1860, No: 3.

ihraç edilmiştir.[442] 1862 yılının ilk üç ayında İstanbul'dan ihracatı yapılan ürünler ise hububat, kömür, kilim, kanarya yemi ve kenevirdir. Toplam ihracat miktarı ise 3294.00 dolardır.[443] 1862 yılının ilk çeyreğinde İzmir'den ABD'ye 154.500 dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. İhraç edilen ürünler arasında yün, afyon, paçavra, tütün, zımpara taşı, incir, sakız, pamuk, sarı meyveler bulunmaktadır.[444] Yine burada tahıl ve hububat yoktur.

Haziran- Temmuz 1862'de İzmir Limanı'ndan ABD'ye ise 19 Nisan'da 14.690 dolar değerinde yün, paçavra, sabun, kanarya yemi ve sakız, 17 Mayıs tarihinde ise yine paçavra, kanarya yemi ve sakız olmak üzere 21.000 dolar değerinde ürün ihraç edilmiştir. İzmir Limanı'nın ABD'ye toplam ihracat değeri 35.690 dolardır.[445] 1864 yılında İzmir Limanı'ndan ABD'ye 23.971.214 dolar değerinde arpa ihraç edilmiştir.[446]

İstanbul'dan çok fazla un ihracatı yapılmamaktadır.[447] 1875 yılında İstanbul'dan 3.000.000 kile buğday, 150.000 kile arpa olmak üzere toplamda 3.094.000 dolar değerinde ürün ihraç edilmiştir.[448]

1879-1898 yıllarında Osmanlı dış ticareti büyümeye devam etmiş fakat büyüme hızında büyük düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüşün en büyük nedeni dünya ekonomisinin karşılaştığı 1873-1896 Büyük Bunalımı'dır.[449] Bu dönemde, dünya ekonomi tarihinde ilk defa merkez ülkelerinin ekonomileri eş zamanlı olarak sıkıntıya girmiştir. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerin de üretim sektöründeki büyüme hızları yavaşlamıştır. Bu gelişmeler Osmanlı dış ticaretine de olumsuz bir şekilde yansımıştır. Bundan başka 1897 yılında Yunan Savaşı olmuş ve bu durumdan Osmanlı dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Bu durgunluk 1898 yılına kadar devam etmiştir.[450]

---

[442] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 12 October 1861, No: 11.
[443] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 10 April 1862, No: 8.
[444] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 2 April 1862, No: 28.
[445] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 3 July 1862, No: 42.
[446] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 18 August 1866, No: 29.
[447] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 September-16 December 1873, No: 209.
[448] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 June 1876-20 January 1877, No: 36.
[449] Büyük Bunalım 1873 yılında Avrupa ve Kuzey Amerika'da başlamıştır. Borsalardaki kriz, Avrupa'dan sermaye ihracının ve Osmanlı dış borçlarına yatırılan fonların tamamen kesilmesine neden olmuştur. Bkz. Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde …, s. 31-34.
[450] Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde…, s. 31.

Büyük Bunalım döneminde dünya buğday fiyatları sürekli ve hızlı bir şekilde düşmüştür. Bunun nedeni 1865-1891 yılları arasında ABD'nin buğday üretiminin %350 oranında artması, Amerikan buğdayının Dünya piyasasına girerek buğday fiyatlarını 1873-1894 yılları arasında %60'dan fazla düşürmesidir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin buğday ihracı da hızla gerilemiştir. Aynı zamanda Osmanlı'daki ticaret anlaşmaları koruyuculuğa yasak getirdiği için dünya buğday piyasındaki fiyatların oldukça düşük olması nedeniyle Osmanlı'nın buğday ve un ithalatı da büyümeye başlamıştır. Bu durum küçük ve orta ölçekli üretim yapan köylüleri oldukça olumsuz etkilemiştir. Bunun yanısıra bu durumdan Osmanlı maliyesi zarar görmüştür. Çünkü toprakların yaklaşık %90'ında tahıl üretilmektedir ve devletin toplam vergi gelirlerinin 4'te 1'ini tarımsal metadan aldığı vergiler oluşturmaktadır.[451]

İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu raporunda 1880 yılında Osmanlı Devleti'nden yapılan ihracatın başlıca ana hatlarından aynen şu şekilde bahsetmiştir:

> "Türkiye ticaretiyle ilgili herhangi bir resmi istatistik varsa bile bunlar halka açık değildir. Öte yandan, hem hükümet yetkilileri hem de tüccarlar, sahip oldukları bilgileri, başkaları tarafından derlenebilecek bilgileri vermeye her zaman isteksiz görünürler. Bu ve benzeri nedenlerle, bu dönem Türkiye ticareti ile ilgili tam ve yeterli bilgi toplamak imkânsızdır. Tamamen bağlantılı olmasalar da, güvenilir olduğuna inanılan çeşitli kaynaklardan büyük bir özenle tahıl konusunda bilgiler toplanmıştır. Türkiye'de hemen hemen her ilde tahıl bolca ve uygun şekilde yetiştirilebilse de, tahılın ekimi, meyveler, tütün, ipek vb. gibi daha kârlı mahsuller lehine az çok ihmal edilmektedir. …. Rusların ülkeyi boşaltması nedeniyle ihraç edilen tahılın dörtte biri Bulgaristan ve Rumeli'de üretilerek İstanbul, Dedeağaç veya Selanik üzerinden Akdeniz limanlarına veya İngiltere'ye gönderiliyor. Bu şekilde ihraç edilen tahılın değeri yaklaşık 2 milyon 500 bin Euro olarak tahmin edilmektedir. Daha da küçük bir ölçekte, Anadolu, Karamanya ve Suriye illerindeki bazı ilçeler, aşağı yukarı aynı varış noktasına ihraç ettiler. Samsun ve Trabzon ilçelerinden, başta buğday ve hint mısırı olmak üzere farklı tahıllar yaklaşık 440 bin Euro değerinde ihraç edilmiştir. Asama'nın ihracatının çoğu buğday ve arpa olmak üzere değeri yaklaşık 337.500 Euro'yu bulmuştur. Suriye kıyılarından yaklaşık 210 bin Euro değerinde tahıl sevk edilmiştir. İstanbul, aktarmalar dâhil olmak üzere başta İngiltere ve Fransa'ya olmak üzere yaklaşık 2 milyon kile tahıl ihracatı yapmıştır. Rosotto ve Marmara limanlarından yapılan sevkiyatlar küçük ama Dedeağaç'tan yapılan sevkiyatlar, Bulgaristan'da hatırı sayılır bir süre boyunca, Rumeli'ye ihracatı engelleyen durumlara rağmen, yaklaşık 20 bin Euro'yu bulmuştur. Selanik ve ilçesinden yaklaşık 2 milyon kile buğday ve hint mısırının yanı sıra yaklaşık 2 bin ton çavdar ve aynı miktarda yulaf, başta Marsilya'ya olmak üzere ihraç edilmiştir."[452]

[451] Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e …, a.g.e, s.130-131.
[452] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.

1907 yılının Kasım ayında ise Rumeli Vilayet-i şahanesinin bazı taraflarında ot, saman ve arpanın memalik-i ecnebiyeye ihracatı men edilmiştir.[453]

1907 Aralık ayında ise Amerika piyasalarındaki buhranın tesiri altında buğday fiyatları sarsıntıya uğramıştır.[454] Yine aynı dönemde İzmir'den harice arpa, sarı ve ak darı sevk edilmesi men edilmiştir.[455]

1900'lü yılların başında Osmanlı Hükümeti ile Amerika arasında yapılan ticaretin bir kat daha gelişmesi için İstanbul'da bir Amerika Ticaret Odası teşkili düşünülmüştür. Bu konuda müzakerâtta bulunmak üzere Amerika Başkonsolosluğu'nda bir içtima yapılmıştır. 1909 senesi içerisinde resmî istatistiklere göre Amerika Osmanlı Devleti'nden 77 milyon 382.488 franklık emtia satın almıştır ki bu İngiltere'den sonra Osmanlı'nın en iyi müşteri konumuna gelmiştir. Bundan sonra da seyâhin ve Amerika'ya muhaceret eden Osmanlılar tarafından da her sene Osmanlı Devleti'ne önemli bir meblağ bırakılmıştır.[456]

4.1.1.2 ABD'den İstanbul ve İzmir Limanlarına yapılan hububat ithalatı (1850-1917)

19. yüzyılın ikinci yarısından ABD ile siyasi ilişkilerin kesildiği 1917 yılına kadar ABD'den Osmanlı Devleti'ne ithal edilen hububat miktarları şu şekildedir:

1855 yılının son çeyreğinde (Ekim-Kasım-Aralık) ABD'den 21.000 dolar değerinde rom, brendi, tuz, domuz eti, bakkam ağacı; 45.000 dolar değerinde rom, manifatura, bakam ağacı, pudra ve buğday; 20.000 dolar değerinde rom, manifatura ve un; 35.000 dolar değerinde rom, manifatura, un ve bakkam ağacı olmak üzere toplamda 121.000 dolar değerinde ithalat yapılmıştır.[457] Bu dönemde ABD'den ithal edilen ürünler arasında buğday ve unun da olduğu görülmektedir. 1855 yılında Amerika'dan İstanbul'a toplamda 26.000 dolar değerinde un ithal edilmiştir.[458]

[453] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 25 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 31, (s.s yok).
[454] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2 Kanun-ı evvel 1323, Sayı: 32, s. 475.
[455] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 20 Kanun-ı sâni 1323, Sayı: 38, (s.s yok).
[456] **Servet-i Fünun**, Cilt: 40, Sayı: 1033, s. 475-476.
[457] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, January 1856, No: 5.
[458] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 14 Fubruary 1856, No: 7.

1856'da ABD'den İstanbul Limanı'na 9.635.650 dolar değerinde un, 390.000 dolar değerinde de yulaf ithal etmiştir. İthal edilen diğer ürünler ise rom ve alkol başta olmak üzere kuru üzüm, tütün, şeker, kerestedir. Bu yıl toplamda 25.792.550 dolar değerinde ürün ithal edilmiştir.[459]

Şubat 1859'da İzmir Amerika Konsolosu Offley'in hazırladığı rapora göre 1 Ekim-31 Aralık 1858 arasında yani 1858 yılının son çeyreğinde, ABD'den İzmir Limanı'na 119.500 dolar değerinde ithalat yapılmıştır. İthal edilen ürünler arasında kahve, rom, manifatura, sandalye, brendi, zencefil, Hint kauçuğu, biber, tuz ve un bulunmaktadır.[460]

1860 yılı ilk çeyreğinde ABD İstanbul Limanı'nda 117.755.00 dolar değerinde ticaret yapmıştır. Limana toplamda 6 Amerikan gemisi giriş ve çıkış yapmıştır. Ticareti yapılan ürünler rom, alkol, jambon, dikiş makinesi, tütün, kömür ve tahıldır.[461]

1 Ocak-31 Mart 1860 arasında ABD'den İzmir Limanı'na toplamda 167.200 dolar değerinde ithalat gerçekleşmiştir. Bu ürünler arasında rom, domestics, tütün, kereste, kahve, sandalye, brendi ve un bulunmaktadır.[462]

1860 yılında yine İzmir Amerika konsolosu Offley'in hazırladığı rapora göre 1 Ekim-31 Aralık 1859 arasında ABD'den İzmir'e 72.460 dolar değerinde ürün ithal edilmiştir. Bu ithal ürünleri arasında rom, brendi, domestics, pudra, şeker, sakız, çanta, tütün, saat ve un bulunmaktadır.[463]

30 Haziran 1861-30 Eylül 1861 arasında ABD'den İstanbul'a 39.104.71 dolar değerinde ithalat yapılmıştır. İthalatı yapılan ürünler arasında değerleri ve miktarları bilinmemekle birlikte kahve, buğday ve arpa da vardır.[464] Bu dönemde ABD'den Osmanlı Devleti'ne un ve buğday ithal edilmekte olduğu görülmektedir.

[459] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 28 December 1856, No: 30.
[460] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 1 January 1859-2 Fubruary 1859, No: 7.
[461] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 10 April 1860, No: 11.
[462] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 25 April 1860, No: 7.
[463] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 17 January 1860, No: 3.
[464] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 12 October 1861, No: 11.

1862 yılında 1 Ocak-31 Mart arasında miktarı verilmemekle birlikte hububat, kömür, rom, alkol, arpa ve ilaçlar Osmanlı Devleti'nin ithalat ürünlerini oluşturmaktadır ve İstanbul'a yapılan toplam ithalat miktarı 83.553.00 dolardır.[465]

1 Nisan 1862 tarihinde İzmir Amerikan Başkonsolosu'nun hazırladığı rapora göre 1 Ocak-31 Mart 1862 arasında ABD'den İzmir Limanı'na 75.200 dolar değerinde ürün ithal edilmiştir. İthal ürünleri arasında rom, alkol, brendi, sandalye, domestics ve un bulunmaktadır.[466]

Haziran-Temmuz 1862'de ABD'den İzmir Limanı'na rom, gün kurusu ve un olmak üzere 14.600 dolar değerinde ithalat gerçekleşmiştir.[467] 1865 yılı 1 Nisan ve 30 Haziran arasında 27.520 kg ve 11.965 dolar değerinde arpa ABD'den İstanbul'a ithal edilmiştir.[468]

Tablo 4.2 1859 yılından 30 Eylül 1866 yılına kadar İstanbul Limanı'na girip çıkan gemilerin adet ve tonajı.[469]

Yıl	Gemi Sayısı	Tonaj
1859	26	9.201
1860	39	13.183
1861	56	22.581
1862	76	28.569
1863	35	16.667
1864	9	5.579
1865	6	3.185
1866	5	1.970

Yukarıdaki tabloda 1864 yılından itibaren İstanbul'da ticaretin oldukça azaldığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni bu yılda başlayan Girit isyanı ve İstanbul hükümetinin yaşadığı askeri ve siyasi bir krizdir. Girit İsyanının başladığı 1866 yılında

[465] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 10 April 1862, No: 8.
[466] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 2 April 1862, No: 28.
[467] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 3 July 1862, No: 42.
[468] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 June 1865- 5 August 1865, No: 4.
[469] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 November 1866, No: 54.

İstanbul genelinde ekonomik bir durgunluk yaşanmıştır. Buna rağmen İstanbul gümrük limanlarında özellikle buğday ihracatı durma noktasına gelmemiştir. İsyan nedeniyle yaşanılan ekonomik durgunluk devam ederken Karadeniz'den hububat yüklü gemiler İstanbul'a gelmiş ve bu gemilerdeki buğdayın büyük bir kısmı İtalya iskelelerine gönderilmiştir. İstanbul'da haftalık satılan buğday miktarı 40 bin kıyyeye ulaşmıştır.[470] İtalya ve İngiltere'nin hububat talebinden dolayı 50 bin kıyye buğday, 20 bin kıyye arpa İstanbul Limanı'ndan ihraç edilmiştir.[471]

İstanbul'a yüksek miktarlarda hububat gönderimi yapılsa bile Ramazan ayı gibi zamanlarda, fırınların çok yoğun çalışmalarından dolayı İstanbul'da un sıkıntısı yaşanmıştır. Aralık ayı 1866 yılında da bu durum yaşanmış ve her sene Ramazan ayında indirimli satılan ekmeğin bu sene Ramazan ayında fırıncı esnafı tarafından zamlı satılacağı dedikoduları yayılmaya başlamıştır. Bu durumun hükümet tarafından haber alınması neticesinde bu konu Meclis-i Vâlâ'da ve Encümen-i Mahus-ı Vükelâ'da tartışılmıştır. İstanbul'da asayişin bozulabileceği ihtimaline karşılık, nereden olursa olsun İstanbul'a un ve buğday getirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca İstanbul gümrüklerine getirilecek un ve buğdaydan iki ay süre ile gümrük resmi alınmaması kararı alınmıştır.[472]

İstanbul'daki ekonomik durgunluk Girit'teki isyanın bastırılmasıyla sona ermiştir. Ayrıca bu dönemde İngiltere, Fransa ve İtalya'da hububat ambarlarının bulunduğu bölgelerde şiddetli fırtınaların yaşanmasından dolayı Osmanlı Devleti'nden yüksek miktarlarda hububat talep edilmiştir.[473]

1872 yılında 13.613.000 kg mısır, 1.734.000 kg arpa, 436.000 kg buğday ve toplamda 2.236.000 dolar değerinde hububat ithalatı yapılmıştır. Osmanlı toprağının verimliliğine rağmen, Avrupa yakasında ihtiyaç duyulan ve tüketilen tahılların büyük bir kısmı, Makedonya ve Roma hariç, esas olarak Rusya ve Romanya'dan ithal edilmiştir. Bu ifade, İmparatorluğun her yerinde yetiştirilen mısır için geçerli değildir. Düzgün depoların bulunmaması, İstanbul'da yapılabilecek hububat transit ticaretinin önünde büyük bir engeli teşkil etmiştir. İstanbul'da yıllık un tüketim miktarı ise her

[470] **Takvim-i Ticaret**, 3 Safer 1283 (17 Haziran 1866), Sayı: 20, s. 2.
[471] **Takvim-i Ticaret**, 17 Safer 1283 (1 Temmuz 1866), Sayı: 22, s. 2
[472] **Takvim-i Ticaret**, 8 Şaban 1283 (16 Aralık 1866), Sayı: 46, s. 1
[473] **Takvim-i Ticaret**, 26 Cemaziyel Evvel 1283 (6 Ekim 1866), Sayı: 36, s. 2

biri 60 okkalık yaklaşık 2.400.000 çuvaldır. Rusya 1871 yılında Odessa üzerinden İstanbul'a ve Tuna'ya 320.000 çuval un göndermiştir. Geri kalanı ise Samsun ve Varna illerinden gönderilmiştir. En iyi kalitede Macar ununun fiyatı bu yıl 100 okka için 25-27 dolar arasında değişirken, 100 okka için 20.40-23.16 dolar arasında değişen Rus ve Eflak unundan satın alınmıştır. Bazı düşük kaliteler 100 okka için 17.59-19.44 dolar arasında satılmıştır.[474]

Bu dönemde Rusya'nın tahıl üreten eyaletleri, ABD'nin buğday ve undaki rekabetini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Hint mısırı ve arpadaki rekabetini ise tamamen imkânsız hale getirmiştir.[475]

1875 yılında Odesa'dan 1.000.000 kile sert buğday, Azaf ve diğer Rus limanlarından 700.000 kile sert buğday, Tuna'dan 2.200.000 kile soft buğday, Karadeniz'in Türkiye kıyılarından 1.700.000 kile soft buğday, Edirne'den 2.000.000 kile soft buğday ve diğer yerlerden 1.000.000 kile soft buğday olmak üzere toplamda 8.600.000 kile buğday İstanbul için satın alınmıştır. 3.500.000 kile arpa, 1.500.000 kile yulaf, 150.000 kile mısır İstanbul'a getirtilmiştir.[476]

Osmanlı Devleti'ne ithal olunan ecnebi unlar ile rekabet etmek mümkün olmadığından memlekette bulunan un değirmenlerinin zor durumda oldukları, hükümetin lütuf ve inayetine muhtaç oldukları ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiği Ticaret Odası'ndan Ticaret Nezaret-i Celilesi'ne bildirilmiştir ve verilen cevapta Osmanlı Devleti iskelelerinde naklolunan yerli dakik ve türlerinden alınan gümrük resminin umum dâhili gümrüklerin ilgasıyla beraber kaldırılacağı ve dışarıdan gelen un ve zahireden alınan gümrük resminin zammı konusu Rüsumat Emanet-i Aliyyesi'ne bırakılmıştır.[477]

Osmanlı Devleti'nin ABD'den yaptığı ithalatta mali sıkıntılar da yaşadığı olmuştur. Bilhassa 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve sonrasında yaşanan toprak kayıpları neticesinde ekonomik bunalım yaşanmış ve ithalat bedellerinin ödenmesinde zorluklar

[474] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 September-16 December 1873, No: 209.
[475] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 20-31 December 1879, No: 62.
[476] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 June 1876-20 January 1877, No: 36.
[477] **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı: 16, 22 Şevval 1302, s. 2.

yaşanmıştır.[478] Amerikan konsolosluk raporlarından anlaşıldığı üzere Nisan-Haziran 1871 döneminde İzmir Limanı'na hiçbir Amerikan ticaret gemisi girmemiştir.[479] Yine Nisan-Haziran 1872 arasında İzmir Limanı'nda hiçbir Amerikan ticaret gemisi görülmemiştir.[480] Ocak-Mart 1875 arasında İzmir Limanı'nı hiçbir Amerikan gemisi ziyaret etmemiştir.[481] Ocak-Haziran ve Ekim-Aralık 1884 dönemlerinde İzmir Limanı'na hiçbir Amerikan gemisi yanaşmamıştır.[482]

Osmanlı-Rus savaşı sırasında, 15 Mayıs 1877 tarihinde Karadeniz'in abluka altındaki limanlara gemilerin girip çıkmasında birkaç gün gecikme yaşanmıştır. Bir Amerikan gemisi Boğaz'da durdurulmuş ve herhangi bir Amerikan gemisine şiddet gösterilmemiştir. Tuna'daki birkaç tahıl kargosu Amerikan vatandaşlarına aittir ve bunlara el konulmasından endişe edilmiştir. Bu arada, özellikle ekmek ürünlerinde fiyatlar hızla artıyor ve bu durum uzun süre devam ederse muhtemelen çok sıkıntı yaşanılacağı kesindir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki illerinden tahıl ihracatını yasaklanmıştır. Bu savaş, İstanbul'da Amerikan tahılına ek bir Avrupa talebine neden olmuştur.[483]

İzmir, 1879'da çok kaliteli olduğu tespit edilen Amerikan mısırından (beyaz ve benekli) ihtiyacı olanın çeyreği kadar ithal etmiştir. Bu İzmir'e Liverpool ve Marsilya üzerinden gelmiştir. Beyaz mısır kile başına 1,23 $ olarak satılırken, benekli mısır ise kile başına 1,11 $ olarak satılmıştır. 1879 ve 1880'de yaklaşık 1000 varil Amerikan unu ithal edilmiş ancak üstün kalitesi ve yüksek fiyatı nedeniyle zorlukla satılmıştır. Pound başına 3 sentten 4 (1/2 si) sente kadar satılmıştır. Aydın Vilayeti dışındaki iç kesimlerdeki Levant bölgeleri erzaklarını İzmir'den aldıkları için yurt dışından yapılan ithalat büyüktür.[484]

1879 yılında Rusya'nın durumu Karadeniz'de ticari ilişkileri olan her ülkeyi etkilediği gibi tahıl ihracatını da etkilemiştir. Bu yıl Suriye'deki mahsulatın iyi olmaması ve Anadolu'daki birçok limanın yanı sıra Tunus ve Trablus'taki birçok limanındaki olası

[478] Şafak, a.g.e, s. 115.
[479] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 9 January 1871, No: 110.
[480] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 1 July 1872, No: 132.
[481] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, April 1875, No: 224.
[482] National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 27 October 1883, No:51, 1 July 1884, No:71, 2 January 1885, No: 85.
[483] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 15 May 1877, No: 57.
[484] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 31 August 1882, No: 223.

başarısızlık, ABD'den önemli bir un talebi yaratmıştır. İthal edilen unun büyük bir kısmı, büyük olasılıkla hayvanlar ile taşınacağından, un ihracatçılarımız için unu 50 veya 100 lbs ağırlığındaki çuvallara koymanın bir avantaj olacağı düşünülmüştür. Çuvallar, fazla kullanıma dayanacak kadar sıkı ve sağlam olmalıdır.[485]

1880'lerden sonra un ithalatının artması yerli üretimi olumsuz etkilediğinden 1888 tarihli bir Meclis-i Vükela mazbatasında Hindistan ve ABD'den zahire ve un ithal edilmesinin yerli üretime zarar vermesinden ve üreticinin bu ithal un ve zahireyle rekabet edemeyecek durumda olduğundan, yerli üretimin arttırılması için tedbirler alınması gerektiğinden bahsedilmiştir. Bunun için ziraat tekniklerinin halka öğretilmesi ve bu tekniklerin kullanımının yaygınlaştırılması, yeni zirai aletlerin satın alınması, ziraat okulu ve numune çiftliğinin kurulması gibi önlemler alınması istenmiştir.[486] Ancak zahire ithalatının sonlandırılması söz konusu değildir. (İlerleyen sayfalarda bahsedileceği üzere 1917 ve sonrasında ABD ile siyasi ilişkiler kesildiğinde bile Suriyeli yoksul halk için ABD'den zahire ithalatına izin verilmiştir.)

1880 yılında halkın kullanımı, asker ve donanmanın temini için İstanbul'a, yerel tüketim için içeriden (Edirne mahallesinden) trenle gelenlerin yanı sıra, yaklaşık 2 milyon 640 bin çuval un ithalatı ve yerel değirmenler için yaklaşık 3 milyon 640 bin kile tahıl ithal edilmiştir.[487]

22 Haziran 1881'de Çanakkale'deki Amerikan ürünlerinin ana maddesi undur. (Son bir buçuk senede Galatz ve Odessa her biri 200 lbs ağırlığında 35.000 çuval un ithal edildiği de olmuştur) İthalatçılara Amerikan konsolosları kalite, fiyat ve nakliye kolaylığı konusunda Amerikan unu ithal etmelerini önermişler fakat bu konuda itirazla karşılaşmışlardır. Ancak Çanakkale Amerikan konsolosu "Amerika'dan ithalatın kârlı olduğu ithalatçılara gösterilirse bunun uygulanabilir olduğu" görüşündedir. Amerikan konsolosuna göre bazı pratik fikirler değerlendirilmedikçe, genel olarak Amerikan ürünlerinin ithalatı bu pazarda hiçbir ilerleme kaydedemeyecektir. Konsolosun hazırladığı raporda Amerikan unundan ve unun bu bölgeye ithal edilmesi için gerekli

[485] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 14 February 1879, No: 22.
[486] Şafak, a.g.e, s. 114.
[487] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.

olan çabalardan bahsedilmiştir[488] 1884, 1885 ve 1886 yıllarında İstanbul Limanı'na hiçbir Amerikan gemisi gelmemiş veya bu limandan ayrılmamıştır.[489]

1893 yılında Amerika'dan 3-4 bin liralık hububat tohumu getirilmiştir. Bu tohumlar Ziraat Bankası şubeleri tarafından halka dağıtılmıştır. Fen memurlarına göre, Mısır buğdayı müstesna olmak üzere, Avrupa hububatı Amerika hububatından daha verimlidir ve tohumun daha verimli olduğu yerden hububat tohumu getirtmek gerekir. Buna rağmen Amerika'dan 2 bin, Avrupa'dan ise bin liralık tohum getirtilmiştir. Ayrıca Amerika'dan getirtilen tohumlardan istenilen netice alınamamasının nedeninin ya vaktiyle getirilememesi ya da dağıtılmasında geç kalınması olduğu tespit edilmiştir. Amerika'dan getirilecek olan tohumların nakliye ücretinin bu 2 bin lira içerisinden düşülecek ve böylece Amerika'nın uzak mesafesi dolayısıyla Amerika'dan getirilen hububat miktarının Avrupa'dan getirtilecek miktardan çok fazla olmayacaktır.[490]

Amerikan konsolosluk temsilcileri Amerika'dan gönderilen unun gümrüklerde sorun yaşamasından ve gümrük dairesi çalışanlarının bu yönde sergiledikleri eylemlerden tedirgin olmuşlardır. 12 Ekim 1899 tarihinde Amerika'dan Selanik'e önemli miktarlarda un gönderimi beklentisi oluşmuştur. Fakat bu konuda güçlü muhalefet olacağı tahmin edilmiştir. Bunun için konsolosların güçlü nedenleri vardır. Sağlıksız olduğu bahanesiyle bu tür ürünlerin girişini engellemek için her türlü zorluğu çıkaracakları görüşündedirler. Bu nedenle Gümrük Dairesi'nin çıkarabileceği her türlü sıkıntı ve engeli düşünerek tüm önlemlerin alınması gerektiği İstanbul Amerikan Konsolosluğu'ndan bildirilmiştir.[491]

Görüldüğü üzere Amerikan ununun ithalatında birtakım sorunlarla karşılaşılmıştır. Mesela, Pillsbury-Washburn Flour Mills Şirketi'nden gelen unun iki hafta boyunca rıhtımda açıkta bırakılması ve ekstra rıhtım ücretleri gibi nedenlerden dolayı toplam 7.500 dolar tazminat talep edilmiştir. Amerikan ununun kabul edilmesinin önündeki engeller bu şirketin işlerinin aksamasına neden olmuştur. Bu tür aksilikler yaşandığından 29 Kasım 1899 tarihi itibariyle tek bir Amerikan unu siparişi verilmemiştir. Amerika için bu çok talihsiz bir durumdur çünkü bu dönemde Amerikan

[488] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.
[489] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 26 March 1887, No: 533.
[490] BOA, Bâbıâli Evrâk Odası. 23/1725.
[491] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 12 October 1899, No: 83.

ununa fazlaca talep vardır. Bu durumda gümrükte çıkan engellerin risklerini Amerikalı ihracatçının üstlenmesi şartıyla bazı öneriler yapılmıştır. Fakat İstanbul Amerikan Konsolosluğu'na göre bu kârlı bir iş olmayacaktır. Çünkü Gümrük Dairesi herhangi bir sorun çıkartırsa diplomatik temsilcilikler bu sorunu halletmek için epey zaman harcamalıdır, bu gecikmenin masrafı ve hasarı da ihracatçının yapacağı kârdan daha fazla olacaktır. İstanbul ve civarında Amerikan ununa talep fazladır ve uzmanlara göre bir sonraki hasattan önce en az 1 milyon çuval un satılabileceği tahmin edilmektedir. Bunun üzerine Bakan yardımcısı Cridler'ın İstanbul'a ziyareti sırasında İstanbul Amerikan Konsolosu bu konuda kendisine açıklamada bulunmuştur. Cridler, Gümrük Dairesi tarafından Amerikan ununa ve Amerikan ununun kabul edilmesinin önündeki engellerin devam etmesi durumunda Başkanın Amerika limanlarına giren Türk ürünleri için ek kıstaslar getiren bir bildiri yayınlayacağını dile getirmiştir (29 Kasım 1899).[492]

1899 yılında Istabl-ı Âmire ile süvari asâkir-i şahane hayvanları için dışarıdan fazla miktarda yulaf alınması kararlaştırılmıştır. Washington sefiri, Mâbeyn-i Hümayun-i Cenab-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesi'ne bu konuda yazı yazmıştır. Daha önce de bu konunun araştırılıp yulafın Amerika'dan satın alınmasının mümkün olup olmadığının araştırılması ve kaç kuruşa satın alınabileceğinin öğrenilmesi hakkında Washington'a telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafa Washington sefiri şu şekilde cevap vermiştir:

> "Amerika pazarında yulafın kıymet-i hâzırası yüksektir. Bir buşel (bushel) yulafın bugün en aşağı yani en ehven fiyatı New York'ta teslim olunmak üzere 40 senttir. Bir buşel 26 kilogramdır. 40 Amerika santimi ise –88 sent bir mecidiye hesabıyla- takriben 9 kuruş 4-5 para eder ki bahalıdır. Fakat 5-6 hafta sonra yulafın fiyatı 30 sente kadar tenzil edeceği emsali seneler delaletiyle temin ve külliyetli miktar alındığı takdirde dahi 30 sentten de aşağı alınabilmesi tabii idüğü ilave edilmektedir. Şu halde yulafın bir buşeli yani 26 kilosu takriben 6 kuruş 35 para eder ki buna gayet ehven olan nakliye-i bahriye ücreti de ilave edildiği takdirde mecmu fiyat İstanbul pazarı fiyatından hayli ehven olur sanırım. Yulaf almak ve hususiyle külliyetlice miktarda iştira eylemek hususundaki arzumuz Amerika tüccarlarınca malum olunca derhal yulafın fiyatı iki-üç kat fırlayacağı bedihi olduğundan bendeniz bu malumatı suret-i hususiye ve mahremânede istihsal eyledim. Binaenaleyh bu şerait muvafık görülür de iştiraya karar verilir ise bu gibi ahz ve ita peşin olarak vuku bulmakta olduğundan ve 5-6 hafta sonra tenzil edecek fiyattan ve hileten istifade edilmek lazım geldiğinden nakliyesi ba'dehü Dersaadet'te verilmek üzere arzu buyurulduğu takdirde alınacak miktar bilhesab kıymetinin şimdiden irsali bâbında …."[493]

[492] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 29 November 1899, No: 85.
[493] BOA, Yıldız Perâkende Evrâk-ı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti. 2/27.

Demek olur ki 1899-1900 yıllarında Istabl-ı Amire ve süvari atları için Amerika'dan yulaf alınması kararlaştırılmıştır. Fazlaca alınacağından bahisle Amerika'dan daha ucuz alınmasının mümkün olup olmadığının ve nihayette kaç kuruşa alınabileceğinin araştırılıp Dersaadet'e bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Amerika pazarında yulafın çok tutulduğu, bir buşel (bir buşel 26 kg'dır) yulafın en uygun fiyatının New York'ta olmak üzere 40 sent olduğu sonucuna varılmıştır. 40 Amerika sentinin ise -88 sent 1 mecidiye hesabıyla- yaklaşık 9 kuruş 4-5 para ettiği ve pahalı olduğuna kanaat getirilmiştir. Fakat 5-6 hafta sonra yulafın fiyatının 30 sente kadar düşeceği ve külliyetli miktar alındığı takdirde daha uyguna geleceği, böylece yulafın bir buşeli yani 26 kilosu yaklaşık 6 kuruş 35 para ettiği ve buna nakliye ücreti de eklenirse İstanbul pazarından daha uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca yulaf alma isteğinin Amerika pazarında duyulursa fiyatların 2-3 katına çıkabileceği, bu yüzden bu konunun gizli ve hususi tutulması gerektiği de özellikle belirtilmiştir.[494]

1900'lü yılların hemen başında ABD'den ithal edilen unlarda sağlık yönünden birtakım sorunlar yaşanmıştır. 21 Temmuz 1900 tarihinde gümrükte tutulan 1200 çuval Amerikan ununun piyasaya sürüldüğü İstanbul Amerikan Konsolosluğu tarafından bildirilmiştir. Durum şu şekilde gelişmiştir: İstanbul'dan Anastasiades&Jeordanides'ın İstanbul'daki 18. firması ve ithalatçı Casper Heer tarafından satılan 1200 çuval Amerikan ununun Galata'da gümrük yetkilileri tarafından kabul edilmediği Amerikan Konsolosluğuna bildirilmiştir. Un Northwestern Consolidated Milling Şirketi tarafından öğütülen "Ceres" marka undur ve Hamburg'da bir süredir depolanmış ve 3 ay taşımacılığı sürmüştür. Unun 3 aydır nakliyede olduğu ve Gümrük Dairesi'den analiz edilmesinin talep edildiği bildirilmiştir. Başkonsolos Dickinson, Bay Schmavonian ve Gümrük yetkililerinin katıldığı bir toplantıda, unun analiz edilmesi ve bu analizin orijinal analizle karşılaştırılması gerektiği müsteşarlardan biri tarafından istenmiştir, fakat uzun bir yolculuktan sonra analiz edilmesi ve bunun için unun gemilerde bekletilmesi adaletsizdir. 6 defa test yapılmış ve un başarısız bulunmuştur. Fakat konsolosluk tercümanı Gümrük Dairesi'nin kimyager bölümünü arayarak başka bir test daha yapılmasını istemiştir. Tercüman huzurunda yapılan testte unun gerekli olan %25 elastikiyet ve %10'dan fazla glüten içerdiği tespit edilmiş, bunun üzerine sevkiyat

[494] BOA, Yıldız Esas Evrâkı. 136/112.

serbest bırakılmıştır. Bu durumun diğer ihracatçıların bu limana sevkiyatlarını yenilemeleri için teşvik edilebileceği düşünülerek sonuç Departman'ın dikkatine sunulmuştur.[495]

İzmir'de de birkaç aydır tutulan Amerikan unu da 21 Haziran 1900 tarihinde, depolama ücreti alınmadan, serbest bırakılmıştır. Unun depolama ücreti olmadan serbest bırakılması ve gönderilmesine izin veren bir emir verilmesi üzerine bu emir İzmir'deki Gümrük Memurları ve Konsolos Lane'e telgrafla iletilmiştir. Bahsedilen un depolama ücreti alınmadan ve Liverpool'a geri gönderilmeden piyasaya sürülmüştür.[496]

Bu gelişmelerin yanında Amerikan unu konusunda Gümrük Dairelerinde sorun yaşanmaya devam edilmiştir. Temmuz ayı 1900 yılında Amerika'dan Mösyö Patrikyos adına gelen 200 çuval undan alınan numuneler Heyet-i Teftişiye-i Tıbbiye tarafından muayene edilmiş ve 40 çuvalının sağlığa zararlı olduğu rapor edilerek bildirilmiştir. Bu 40 çuval unun sahibine iadesi Amerika sefaretinden iltimas olunmuştur. Rüsumât idarelerinde yapılan muayeneler öteden beri yabancı sefarât tarafından şikâyet edilmiştir. Bu yüzden bu 40 çuval unun Doktor Sinforos'un kimyahanesinde incelenmesi ve verilen tasdikname ile emanet-i celileleri muayene memurları tarafından verilecek olan rapor arasındaki ihtilaf nazar-ı dikkate alınmıştır. Bu unlar hakkında iki taraf tarafından müşterek bir rapor hazırlanması durumunda hakikatin ortaya çıkması halinde, yabancı ülkelerden getirilen ürünlerin zararları bilinse bile geldikleri yere iadesiyle yetinmek gerektiği ortadadır. Tazminat iddialarının olabileceği cihetle bu unların muayene edildiğinde sefaret tarafından kanaati gerekli olacak surette zararları ortaya çıkarsa ürünün iadesi gerektiği halde geçirilmesine izin verilmesi Hariciye Nezaret-i Celilesi'nden bildirilmiştir.[497]

Gümrük tarafından tutulan 90 çuval unun yapılan tahlil sonucu sağlığa zararlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Geri kalan un konsoloshane tarafından getirtildiği halde gerekli olan tahlil henüz yapılamadığı için tacire teslim olan unun sarfiyatı için Kadıköyü'ne getirilmesi durumunda gerekli olan tahlilin hemen yaptırılması gerekmiştir. Ekim

[495] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 21 July 1900, No: 128.
[496] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 2 July 1900, No:123. Ayrıca bkz. National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 21 July 1900, No: 128.
[497] BOA, Babıâli Evrak Odası. 1238/92799.

1900'da Amerika'dan Dersaadet'e gelen, yapılan tahlil sonucu sağlığa zararlı olmadığı ortaya çıkan unların gümrük resmi tam olarak sahibine teslim edilmiş ve sarfiyatına ruhsat itası ve konsoloshaneden alınan senedin iadesi gerçekleştirilmiştir.[498]

Sadaret Mektubi Kalemi'nden Mekatib-i Askeriye-i Şâhâne Nezaret-i Celilesi'ne H. 26.10.1316 (1900) tarihli Amerikan unlarıyla ilgili "gayet müstacel" notuyla bir yazı gönderilmiştir. Amerika'dan bir hafta önce gelen 7 bin çuval unun 5 bininin muayeneden geçtiği, 2 bin çuvalının ise sağlığa zararlı bulunup tevkif edildiği beyan edilmiştir. Bunların geçişinin bir sağlık muayenesine dayandığından bahisle tevkif edilmemesinin Amerika sefaretinden iltimasından bahsedilmiştir. Bu gibi muamelelerin tekrarından şikâyet edilip bu unların geçişi için yapılan muayenede sağlığa zararlı olduğu tespit edilirse sefarete cevap verilmesi gerekmektedir. Böyle bir muayene yapılmadığı ve bunda konsolosluk tarafından adam bulundurulmadığı ifade edilirse konsolosluk tarafından bulundurulacak adam nezaretinde hemen muayene ettirilerek sağlığa zararlı olmadığı anlaşılırsa hemen geçirilmesi gerekmektedir. Eğer sağlığa zararlı olduğu anlaşılırsa lazım gelen muamelenin yapılması gerektiği bildirilmiştir. Bu konuda kesinlikle yolsuzluk yapılmamasına dikkat edilerek gümrük memurlarını görevlerini kötüye kullanmalarına kesinlikle müsaade edilmeyecek ve titizlikle davranılacaktır. Bu şekilde davrananlar derhal görevlerinden uzaklaştırılacaklardır. Konsolosluk tarafından bulundurulacak adamların verilecek karar esnasında orada bulundurulmasına özen gösterilerek bu gibi müracaat ve şikâyetlerin önüne geçilmesi mevzu bahis olmuştur.[499]

Sevkiyatlarda bu gibi sorunlar yaşanırken aylarca süren sıkı çalışmalardan sonra, Barber & CO, Temmuz 1900'da Osmanlı Devleti'ne doğrudan buharlı bir servis hizmeti vermeye başlamıştır. Bu sayede navlun oranları düşürülmüş, sevkiyatlar hızla yapılmış ve yolculuk esnasında yaşanılan sıkıntılar azalmıştır. Ancak 1900 yılında şöyle bir durum yaşanmıştır: İskenderiye Amerikan Konsolosluğu İstanbul Amerikan Konsolosluğu'na 14-15-16 Mayıs tarihlerinde Stamford Manufacturing Şirketi'ne ait meyan kökü yüklenmiş 209 devenin Türk askerleri tarafından ele geçirildiğini, taşıdıkları ürünler yol kenarına atılmış ve korumasız bırakılmış, çalınma veya fırtına

[498] BOA, Babıâli Evrak Odası. 1271/95281.
[499] BOA, Babıâli Evrak Odası. 1285/96374.

nedeniyle zarar görme ihtimali olduğunu bildirmiştir. Konu konsolosun dikkatine sunulur sunulmaz Halep'teki Genel Valiye şiddetli bir protesto yapılmış ve Stamford Şirketi'nin tazminat talebinde bulunacağını bildirilmiştir. Türkiye'nin askeri yetkilileri, askeri bir olağanüstü halin savunması üzerine, "şüphesiz olağan koşullarda Osmanlı tebaasına ait develeri ele geçirebilir" düşüncesine sahiptirler. Gazeteler, tazminat talebinin derhal ödenmemesi halinde Amerikan savaş gemilerinin İzmir'i bombalayacağını duyurmuştur.[500] İstanbul Amerikan Başkonsolosu Bay Straus'un tazminat için baskısı olmuştur. Bu durum keskin bir hâl alır almaz koşullar kökten değişmiştir. Eskiden bu kadar istekli alınan talepler şimdi Osmanlı Hükümeti tarafından ya reddedilmiş ya da gönülsüzce kabul edilmiştir. İzmir'deki çalışmalar bir emirle durdurulmuş ve Amerikan ticareti çeşitli şekillerde engellenmiştir. Amerikan unu da bu durumdan etkilenmiştir. Amerikan ununa karşı ayrımcılık yapıldığına dair düşünceler mevcuttur ve bu ürünün ticareti durdurulmuştur.[501]

Bu konuyla ilgili İstanbul Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı David J.Hill'e 3 Temmuz 1900 tarihinde şöyle bir yazı gönderilmiştir:

> "…. ABD ile daha geniş ticari ilişkileri teşvik etmek için burada (Türkiye'de) her türlü eğilim varmış gibi görünüyor. Gerçekleri ve rakamları toplamak ve birkaç şirket ile görüşmek için aylarca süren sıkı çalışmalardan sonra, Barber&CO doğrudan buharlı bir hatla ticarete başladı. Böylece navlun oranları düşürüldü ve önemli miktarlarda Amerikan unu ve diğer malları İstanbul Limanı'na gelmeye başladı. Sadece Pillsbury değirmenlerinden gelen 50.000'den fazla çuval un vardır.
>
> Daha sonra Philadelphia Müzesi, Ulusal İmalatçılar Derneği ve diğer Ticari kurumlar, Türk pazarlarına tedarik sağlamak için İstanbul'da bir depo açmaya teşvik etmek için girişimlerde bulundular. Bunlar başarısız oldu, ancak 1899 baharında, New York'taki bir Satın Alma Ajansının aktif işbirliğiyle, burada bir depo ve sergi açmak için önde gelen ihracatçılarımızdan yüzün üzerinde bir kombinasyon oluşturuldu. Bu bölgenin diğer şehirlerindeki şubeleri ve İstanbul'un önde gelen bankacılarından L. Zarifi'nin işletmeyi ilerletmesi ve kredilerinden sorumlu olması sağlanmıştır.
>
> …. Şubelerin bazı sahipleri pahalı hazırlıklar yaptı. İzmir şubesinin sorumlusu olan kişi sadece bu Amerika ticaretiyle uğraşmak için depo, iskele, demiryolu vb. inşasına 70 bin dolardan az olmamak kaydıyla yatırım yaptı.
>
> Başlangıçta Osmanlı memurları bu konularda cesaretliydi. Gümrük Müdürü ve benim akredite olduğum diğer bazı memurlar, sıcak ilgilerini ve yardıma hazır olduklarını ifade ettiler. Geçtiğimiz yazın başlarında İmparatorluğun Mareşallerinden biri olan Fuad Paşa'nın "Amerika Birleşik Devletleri" ne kadeh kaldırarak verdiği bir düğün

[500] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 16 June 1900, No: 119.
[501] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 3 July 1900, No: 125.

kahvaltısına katıldım. Mareşal, “Sadece ABD’nin dünyanın en büyük kanaati, en büyük zekâsı, yaratıcı dehası ve büyük imalat endüstrilerine sahip en büyük ülkesi olmadığını söylemekten çekinmiyorum, ama belki de güvenle iş yapabileceğimiz tek millet o, bizden toprak istemiyor ve bu nedenle onunla iş ilişkileri her şekilde teşvik edilmelidir.” dedi.

Ancak, Amerikan ticaretinde hızlı gelişme vaadini veren bu koşullar, Bay Straus’un tazminat için baskısı keskin bir biçim alır almaz, hissedilir bir şekilde ve kökten değişti. İlişkilerimiz gerginleşti ve herkes bunu biliyor gibiydi. ….

O zamandan önce Bakanlıklarla o kadar iyi ilişkiler kurulmuştu ki, olağanüstü nezaketler yaşandı. Herhangi bir suçla suçlanan veya şüphe altında olan vatandaşlığa geçmiş vatandaşlar, yine de Osmanlı tebaası oldukları iddia edilmelerine rağmen, derhal benim takdirime bağlı olarak ilgilenilmem için bana gönderildiler. Bölümlerin ikisinde, Amerikan çıkarlarını etkileyen herhangi bir şey öğrenilirse, beni bilgilendirmek için genellikle özel bir haberci gönderilirdi. Amerikan okullarındaki yerli öğretmenler ve öğrenciler ve Amerikan ailelerindeki yerli çalışanlar için seyahat izinleri, talebim üzerine derhal verildi. Babıali’nin daimi emirleri fiilen askıya alındı ve Osmanlı kökenli Amerikalıların Türk Konsolosluğu vizesi olmadan ülkeye girmelerine izin verildi. Gümrük Dairesinde esasen hiçbir engel yoktu. Mart 1899’da, yerel değirmenciler ve Rus, Romanya un satıcılarından oluşan bir kombinasyon, Amerikan ununu dışarıda tutmaya çalıştı, ancak kombinasyonun arkasında büyük sermaye olmasına rağmen çabaları çabucak bir kenara itildi. ….

Ancak Bay Straus’ın tazminat için sert baskısı ile atıfta bulunduğum koşullar tersine döndü. İstekler reddedildi veya isteksizce kabul edildi. Amerikalılar tarafından istihdam edilen yerliler için istenen iyilikler göz ardı edildi. Verilen sözler bile tekrar tekrar hatırlatılmadan tutulmadı. Bu limana giren vatandaşlığa kabul edilen Amerikalılar hapse atıldı ve ancak çok çaba ve zorluktan sonra serbest bırakıldı. Bu kadar çok para yatırılan İzmir’deki Amerikan işi, vapur iskelesinin tamamlanmasını yasaklayan bir emirle durduruldu. Meyan kökü satın alma ve bir ve diğer yerli ürünlerin ihracatı yolunda her türlü zorluk yaratıldı. San Jose hastalığından etkilendikleri iddiasıyla Amerikan meyvelerinin girişi yasaklandı. İzmir Gümrük Dairesinde 250 çuval Amerikan unu reddedildi ve yetkililer, müsadere niteliğinde harçların ödenmesi dışında onları götürmemize izin vermedi.

Geçtiğimiz Eylül ayında, yaklaşık 15.000 çuval Amerikan unu burada Gümrük Dairesi tarafından reddedildi ve bu ofis ve Elçiliğin tüm kaynakları tüketene kadar serbest bırakılmadı ve ikincisi, diplomatik kaynakların tükendiğini belirten bir telgraf Bakanlığa gönderilmişti. Birkaç gün sonra 5.000 çuval un sevkiyatı reddedildi ve ben derhal Departmana bir telgraf gönderdim ve Başkan’ın Türk ürünlerine, un serbest bırakılmazsa, ek vergiler uygulayıp uygulamayacağını sordum. Ertesi sabah erken saatlerde Saray’dan unu teslim etme emri geldi.

Amerikan ununa yönelik ayrımcılığın kanıtı çoktu. Departman önerimi kabul etmeyi reddetti ve sonuçta ifade ettiğim endişe tamamen haklı çıktı. İhracatçılar, hükümet onları korumak için önlemler almadığında Amerikan unu için mevcut zamanda başka bir sipariş verilmediği sürece gümrükte reddedilme riskini almayı kabul etmediler.

Direkt buharlı gemi hattımız için bu durumun etkisi çok iç karartıcı oldu…. 4 Liverpool Şirketinin "Yankee" Hattını ortadan kaldırmak istemesi ve Gümrük Dairelerinde

> Amerikan ticaretinin önündeki genel engel oluşturması ve hatta bu hattı işsiz bırakma olasılığı yüksektir. ….”[502]

Bundan sonra da gümrüklerde Amerikan unuyla ilgili sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Örneğin, 1901’de Patrikos adına Amerika’dan getirtilen unun gümrükte yapılan muayene sonucu sağlığa zararlı olduğu ortaya çıkmış ve gümrükten geçirilmesine izin verilmemiştir. Aradan iki ay geçmesinden sonra yeniden tahlil için sahibi tarafından müracaat edilmiş ise de talimat gereğince bu istek yerine getirilemeyeceğinden bu unun müsaderesi ya da mahrecine geri gönderilmesine dair mazbata okunmuştur. Bu konuyla ilgili şu şekilde karar verilmiştir:

> “Gümrüklere gelen her çeşit yenilecek ve içilecek gıda maddeleri ithal etmeden evvel muayene ile sağlığa zararlı olup olmadığını bildirmek üzere gümrükte bulunan Heyet-i Teftişiyye tarafından şimdiye kadar yabancı ülkelerden gelip muayene olunan eşyadan sağlığa zararlı olduğu anlaşılanlar müsadere edilmeyerek mahrecine iade olunmaktadır. Bu zikr olunan unların tutulması ve müsaderesi gerekli olduğundan Rüsûmât Emaneti’nin yazı ile bildirmesine ve gümrükte bulunan Heyet-i Teftişiyye’nin vazifesinin gelen eşyanın sağlığa zararlı olup olmadığını bildirmek olduğu, zabt ve müsadere işinin ise gümrüğe ait ve gümrük nizamâtına tabi olmasından dolayı yabancı ülkelerden gümrüklere gelen yiyecek ve içecek gıda maddelerinden sağlığa zararlı oldukları muayene ile ortaya çıkanların geçişine izin verilmeyip geldikleri yere gönderilmesi Heyet-i Teftişiyye-i Tıbbiye’nin teşkilindeki maksada muvafık olacağından zikr olunan unlarla emsali hakkında muayene yapıldığı beyan olmuş ve ekseriyetin bu kararı yolunda ve bu durum gereği muvafık görülmüş olduğundan yapılması gerekenin Rüsûmât Emanetine tebliği ve Mekatib-i Askeriyye-i Şâhâne Nezaretine de malumat verilmesi uygun görüldü.”[503]

3 Mayıs 1904 tarihinde ithal edilen gıda ürünlerinin Tarım Bakanlığı tarafından analiz edilip incelenmesinin yerel tüccar ve gümrük yetkilileri için daha iyi olacağı İstanbul Konsolosluğu tarafından tavsiye edilmiştir. Gıda ürünlerinin ithalatına ve incelenmesine ilişkin kanun çıkarılmıştır. 3 Mart 1903 yasasına göre, bazı Amerikan gıda ürünleri ihracattan önce Tarım Bakanlığı yetkilisi tarafından incelenirse, bunun şüphesiz ki yerel tüccarlar üzerinde iyi bir etkiye sahip olacağı düşünülmüştür. Bu dönemde glüten için gerekli olan %25 esneklik ile ilgili çıkan sıkıntı nedeniyle Amerikan ununu ithal etme konusunda ciddi bir isteksizlik yaşanmıştır. Gümrük Dairesinde kimyasal analiz ve tıbbi muayene ile ilgili 24 madde kuralın 15. maddesine göre, muayene ve tahlil sonrası Gümrük Dairesine varışta minimum %9 glüten içermeyen veya en az 25 derece elastikiyet göstermeyen ithal un başka bir ülkeye

[502] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 3 July 1900, No: 125.
[503] BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları. 98/1/13.

gönderilecektir. Amerikan unu kesinlikle normal şartlar altında Avusturya, Romanya veya Fransa'ya tercih edilmiştir. Bu dönemde, glüten miktarının bol olmasına rağmen, glüten elastikiyetinin olmaması nedeniyle 500 çuval kadar Amerikan unu sevkiyatı reddedilmiştir. Gönderinin ABD'den ayrılmadan önce yetkililer tarafından incelenmesi durumunda bu tür olaylar büyük olasılıkla yaşanmayacaktır. İstanbul Başkonsolosluğu, Osmanlı Gümrük Dairesi kimyagerleri belirli bir maddeyi halk sağlığına zararlı ilan ettiklerinde daha yüksek bir makama başvuru yapılabileceği ve yerel bir analistin sertifikası, yetkililer nezdinde kendi kimyagerlerinin kararının üstesinden gelmek için yeterli olmadığını düşünmüştür.[504]

30 Haziran 1904 tarihinde Tarım Bakanlığı'nın ABD'den ithal edilen gıda ürünleri kargolarını denetlemeye hazır olduğu İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu'ndan bildirilmiştir.[505]

İthal edilen gıda ürünlerinin analizi ile ilgili kanunun 15. maddesinin yerini yeni yasanın 20. maddesi almıştır. Bu madde Amerikan unu ithalatçıların hemen dikkatini çekmiş olabilir. Unun önceden minimum %9 glüten içermesi ve Boland aleti altında en az 25 derece esneklik göstermesi gerekiyordu. Yeni yasada esneklikle ilgili tüm gereksinimler görmezden gelinmiş ve minimum glüten miktarı %6'ya düşürülmüştür. 20. madde şu şekildedir: "Gümrük Dairesinde yapılan incelemeden sonra alçı, sülfat baryta, tebeşir, talk veya ham magnezya içerdiği tespit edilen ve en az %6 glüten içermeyen unların girişine izin verilmeyecektir. Bu unlar yeniden sevk edilecektir."[506]

Yaşanılan bu problemlere rağmen 1910'lu yıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin un ithalatı hâlâ devam etmiştir. "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde 1910 yılında Osmanlı Devleti'nin buğday ve un ithalatı konusunda şöyle bir yazı yazılmıştır:

> "İnkâr kabul etmez bir hakikattir ki bugün biz, sanayi ve ticaret-i hâl-i iptidaide bulunan bir kavimiz. Elimizde ancak Nuh zamanından kalma en âdi bir usul, en basit bir âlât ve edevât ile icra edilir bir ziraat var …. Herkesçe malumdur ki memleketimizde ekseriyetle ziraat edilen mahsulât, hububattan onun da kısm-ı azami buğday ve arpadan ibarettir. Hâl böyle iken milyonlarca belki milyarlarca dönüm geniş ve menbat arazimiz hâlâ durur iken birkaç milyon lira zarar ederek yiyeceğimiz ekmeklik buğdayını, ununu da ecnebi memleketlerden getirtiyoruz. O hâlde biz zari' bir kavim değiliz, ancak ölmeyecek kadar boğaz tokluğuna yabancıların hesabına çalışır amele kafilesinden ibaretiz. Rüsümât-ı

[504] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 3 May 1904, No: 325.
[505] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 June 1904, No: 335.
[506] National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 25 July 1905, No: 384.

> Müdüriyyet-i Umumiye 'sinin 324 senesine mahsus olmak üzere neşr ettiği istatistik cedvelinden çıkardığımız şu aşağıdaki rakamlar ulya-yı umurun ve erbab-ı ziraatımızın nazar-ı dikkat ve intibahlarını celb edecek derecede ehemmiyetlidir: Romanya'dan 653.937, Bulgaristan'dan 600.151, Rusya'dan 188.180, Sırbistan'dan 118.067, Amerika'dan 68.419, İtalya, Avusturya, Fransa, Yunanistan ve Memalik-i saireden muhtelif miktardır ki toplamda 1507472 liralık buğday ve aynı zamanda İngiltere'den 167.228, Almanya'dan 28.255, Avusturya-Macaristan'dan 16211, İtalya'dan 252.450, Amerika'dan 18.379, Rusya'dan 94.652, Romanya'dan 85.312, Sırbistan'dan 100.713, Fransa'dan 663.366, Bulgaristan'dan 140.523, İran, Belçika, Felemenk ve Memalik- i saireden muhtelif bir miktar ki toplamda 1.792.907 liralık buğday unu ithal ediyoruz. Buna mukabil buğdaydan 151.483, buğday ununda 8.024 liralık ihracatımız vardır. Bir kere insaf ederek düşüneli, başımızdaki festen ayağımızdaki kunduraya, hâsılı iğneden ipliğe kadar memalik-i ecnebiyeden getirdiğimiz hâlde yiyeceğimiz ekmeği de onlardan satın alırsak acaba biz de çalışkan, medeni bir kavim olacağız hülyasıyla bu dünyada yaşamalı mıyız?
>
> Acaba Avrupalıların bize ödünç olarak verdikleri milyonlarla daha kaç sene yaşayabiliriz. Ziraatımızın terakkisine hükümetimiz çalışmaz, Meclis-i Mebusanımız aldırmaz, ahalimiz zaten anlamazsa vah şu vatanın haline! Bu gidişle biz kendi yağımızla kavrulmak çaresini bulamayacağımız cihetle maazallah ecnebilerin istila-yı iktisadiyesi, istila-yı siyasiyeye çevrilmekten korkulur. Ziraat Nezaretimizin başında ziraat değil Türkçe okuyup yazmak bilmez bir nazırımız Memalik-i Osmaniye'nin ziraat coğrafyasından, hayvanat ve nebatatın hâlinden bîhaber ve terakki-i ziraatı masa başında taşraya emir vermekten bekler bir heyet-i fenniyemiz oldukça ziraatımızın ati-i terakkisinden çok ümidler intizar eyleriz!"[507]

1911-1913 arasında Osmanlı Devleti tamamen buğday, un ve pirinç ithalatçısı durumuna gelmiştir. Elimizdeki veriler 1880 yıllarında devletin değişik bölgelerinden ihraç edilen buğday ve diğer hububatın ithal edilen buğday, un ve diğer hububata kabaca eş değer olduğunu göstermektedir. 1870 ve sonrasında buğday üretimi ve ticaretiyle alakalı imparatorluğun hangi bölgelerinde hangi eğilimlerin olduğu ayrıntılı bir şekilde bilinmemektedir. Ancak ABD'nin dünya piyasalarında büyük bir buğday ihracatçısı durumuna gelmesiyle buğday fiyatları hızla düşmeye başlayınca ülkeler kendi buğday üreticilerini koruma altına almışlardır. Osmanlı Devleti'nde ise 1838 Ticaret Antlaşması'nın bir neticesi olarak bir yandan buğday ihracatı gerilemiş bir yandan da ithal buğday iç piyasalarda yerli buğdayın yerini almaya başlamıştır. Yüzyıllar boyunca İstanbul'un tükettiği buğday Balkanlar ve Tuna'dan getirilmiştir. 19. yüzyılda bu bölgeler İmparatorluk'tan ayrılınca iç ticaret olarak nitelendirilen mal alışverişleri ithalat niteliğini kazanmıştır.[508]

[507] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Kanun-ı evvel 1326, Sayı: 135, s. 97.
[508] Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde…, s. 152.

Savaş yıllarında ve I. Dünya Savaşı öncesinde un, dolaysıyla ekmek sorunu devam etmiştir. 25 Ocak 1916 tarihinde Ahmet Rıza Bey'in Osmanlı Senatosu'nda un ve ekmekle ilgili konuşmasının bir kısmı şu şekildedir:

> "Nüfusu olası bir açlığa karşı korumak için ne gibi önlemler alındığını bilmek istiyorum …. Belediye, ekmek tedarikinde daha fazla zorluk olmayacağına dair bize güvence vermesine rağmen, son zamanlarda her bir kişiye günde sadece 100 gram ve son birkaç gün içinde altı kişiye sadece bir somun tahsis edildi. İnsanların bir parça ekmek elde edebilmesi ancak sıkıntı ve güçlükle oluyor. Bu insanlar arasında, şimdi vatanları için savaştıkları savaş alanında oğulları, kocaları ve babaları, şehit olan babaları, kadınları ve çocukları görüyoruz …. İyileşmenin ilk günlerinde Padişah, ardından Cemil Paşa, Romanya'dan alıp buraya 300.000 çuval un getirtmek istedi. Ancak daha sonra halefi İsmet Bey, milli duygularla harekete geçti ve bu yolun kapanabileceğini veya fabrikaların duracağını düşünmüyorum, un alımı için paramızı boşuna harcamayalım, ülkede büyük miktarda tahıl vardır, diyerek söz konusu unu ithal etmek istemedi. Bu fikirlerin bir sonucu olarak kendimizi bu üzücü durumda buluyoruz. Peki, şimdi bu zorluğa bir son vermek ve gelecekte halkı kıtlığa karşı korumak için ne gibi önlemler alındı? İletişim yollarının tekrar kapanması durumunda İstanbul nüfusu kendini nasıl hissedecek?"[509]

Ahmet Rıza Bey konuşmasında İstanbul'daki ekmek kıtlığından bahsetmiştir. Bunun sonrasında Talat Bey, Ahmet Rıza Bey'e cevap niteliğinde bir konuşma yaparak yine İstanbul'un yiyecek sıkıntısından bahsetmiştir.[510]

I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'nun çoğu yerinde iaşe sorunu İstanbul'dan daha kötü bir durumdaydı. Rum halkının Trakya ve Ege'den alınarak Anadolu'ya iskânı, Rus istilası ve Ermeni zulümünden kaçan Doğu halkının İç Anadolu'ya akın etmesi memleketteki ticaret dünenini alt üst etmiştir. Gıda madesi sıkıntısının en fazla hissedildiği yerler Kuzey Suriye, Lübnan ve Doğu Anadolu'nun istila edilmiş yerleriydi. 1916 yılı sonlarında bilhassa Lübnan'da açlık o derece ciddileşmiştir ki uluslararası yardım kuruluşları İtilaf Devletleri kanalıyla bu bölgeye erzak göndermişlerdir. 14 Aralık 1915 tarihinde hububat gümrük vergisinden muaf tutulmuş ve Romanya'dan bir miktar buğday ithal edilmiştir. Buna mukabil İzmir, Ankara, Kütahya gibi yerlerde alınan tedbirler neticesinde halkın iaşesinde nispeten bir problem yaşanmamıştır.[511]

---

[509] National Archives, International Affairs of States, Economic Matters, Statistics, General Turkey, Cost of Living, August 18, 1915- July 28, 1928, Decimal File 867.5017.
[510] National Archives, International Affairs of States, Economic Matters, Statistics, General Turkey, Cost of Living, August 18, 1915- July 28, 1928, Decimal File 867.5017.
[511] Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 41-43.

I. Dünya Savaşı'nın başından beri Cebel-i Lübnan ahalisi de büyük bir yoksulluk ve çaresizlik içerisinde kalmıştır ve buna zahiresizlik de eklenmiştir. Gerek ordunun ve gerek zahireye muhtaç mahalleler ahalisinin iaşesinin temini için Suriye ve Filistin kıtaları fazla hasılatının sadece ordu namına satın alınması kararlaştırılmıştır. Ordu tarafından Cebel-i Lübnan ve Beyrut'a verilen zahire Hama Sancağı mubayaasından nüfus başına aylık 4 kiloya denk gelmektedir. Bundan sonra Hama mubayaasından elde edilmesi umulan miktar nüfus başına iki kiloyu geçmeyecektir. Fakat bu 4 kilo yeterli değildir ve ahalinin yarısı açlıktan ölmek üzeredir. Ahalinin iaşesini üstlenen ordu ve hükümet gereğini yapamamaktadır. Ahalinin geçim derdini gören bazı tarafsız devletler tebaası hükümet-i seniyye müsaade ettiği takdirde İtilaf devletlerinin muvafakatiyle deniz yoluyla bir miktar zahire gönderecekleri ve fukaraya dağıtabileceklerini söylemişlerdi. Amerika'nın yardım olarak 2 bin ton zahire göndereceği duyulmuş, Amerika Beyrut ve Cebel-i Lübnan hükümetleri arzu ederlerse ikinci ve üçüncü birer gemi ile daha büyük miktarda zahire yardımı yapabileceğini duyurmuştur. Amerikalılar vasıtasıyla getirtilecek olan zahire yardım olarak değil de mutlaka bedeli karşılığında olmalıdır. İtilaf devletleri yalnız sivil fukaraya ücretsiz dağıtılmak şartıyla Suriye sahillerine zahire ihracatına müsaade edilebilecektir. Amerika'nın da bu şartı yerine getireceği bildirilmiştir. Dört Amerikalı, dört Osmanlı'dan mürekkeb bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonun talebi üzerine Cebel-i Lübnan ahalisinin Amerika'dan zahire celbi suretiyle iaşesini aşağıdaki şartlar çerçevesinde temin altına alınmak istenmektedir. Şartlar aynen şu şekildedir:

> "Evvela, Hükümetle yalnız bu komisyon münasebette bulunacaktır. Sâniyen, komisyon yüzelli bin Lübnanlı fakirin altı aylık erzakını ve müessesât-ı Hayriye-i hükümette bulunan etfâle muktezi levazım-ı gıdaiyeyi ve ecza ve mevâd-ı tıbbıyeyi celb edecektir. Sâlisen, fukara namına celb edeceği hububat ve erzaktan üçte ikisinin bedel ve masârıfı hükümet ile cemiyyât-ı muhtelife tarafından müştereken tesviye olunacaktır. Hükümetin fukaraya mahsus bir anbâresi vardır. Râbian, vürûd edecek zahâir hükümete ait zahire anbarlarıyla müessesât-ı hayriyeye nakledilerek oralarda hüsn-i halleri hükümetle komisyonca musaddak olmak üzere hükümete mensup memurîn marifetiyle ve fakat hükümet nâmına olarak fukaraya tevzi olunacaktır. Hâmisen, fukaranın isim ve adet ve efrad-ı ailelerini mübeyyin defterler hükümetçe tanzim ve komisyonca tetkik edilerek tevziât bu defter mucibince icra olunacaktır. Sâdisen, Komite yüz elli bin kişiye muktezi zahâiri bir ve en nihayet iki ayda tamamen celbedecektir. Sâbian, altı aylık zahire tedarikâtı nakliyâtın derecesine göre üç nihayet dört ayda ikmal edilecektir."[512]

[512] BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti. 42/36.

Yüz elli bin kişinin altı aylık ihtiyacı olarak tahmin edilen 13 bin ton zahire ve hükümet için bazı levazımın hemen tedarik edilmesi ve en nihayetinde iki defada tamamlanması talep edilmiştir. Mezkûr telgrafname buradan İstanbul'a kadar açık çekilmiş, oradan şifreyle tahvilen Washington'a yazılmıştır. İstenilen zahire tamamen gelirse üç yüz bin kişinin de iaşesi sağlanmış olacaktır, buna Hama sancağı satışından elde edilecek zahirenin de eklenmesiyle bütün Cebel-i Lübnan ahalisinin geçimi sağlanmış olacaktır. Salib-i Ahmer Heyeti reisi tarafından İstanbul sefareti vasıtasıyla Washington'a telgrafname çekilmesi kararlaştırılmıştır.[513]

Daha sonraları ise Cebel-i Lübnan'daki geçim sıkıntısı iyice şiddetlenmiştir. Telgrafname ile talep edilen 13 bin ton zahirenin Amerika'dan bir an evvel gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Gelen Sezar vapuru yükünün sadece bin tonunun Cebel-i Lübnan'a ait olduğu belirtilmiştir. Bir defa gelince arkası devam eder diye Amerikan sefirinin teminat verdiği bildirilmektedir. Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif'in yazdığı yazı şu şekildedir:

> "Sezar Vapurunun hareket ettiği buraca da malum ve hamulesinin yalnız bin tonu Cebel-i Lübnan'a mahsustur. Hâlbuki Cebel-i Lübnan ihtiyacının tehvini bu miktarın değil ancak 7 Kanunevvel 332 telgrafname ile arz edildiği üzere Amerikan Salib-i Ahmer Cemiyetinin Beyrut Şubesi reisi tarafından Amerikan Sefareti vasıtasıyla Vaşington'daki merkez-i umumiliğine yazılan ve dünkü gün te'kid edilen telgrafname ile matlub onüçbin beşyüz ton zahirenin vürûduna mütevakkıf olduğundan sefaret-i müşarünileyha nezdinde bu miktar zahâirin bir an evvel amerika'dan sevki esbabının istikmali zımnında te'kiden teşebbüsât ifasını istirham etmiştim. Cebel-i Lübnan'daki buhran-ı maişet gittikçe kesb-i şiddet ve vahâmet etmekte olduğundan mezkûr zahâirin Amerika'dan celbini temin ve tesri' içün bizzat taraf-ı sâmîlerinden Amerikan Sefareti veya lede'l-icab doğrudan doğruya Amerikan hükümeti nezdinde teşebbüsatta bulunulmasını ve hükümetle Hilal-i Ahmer ve Muavenet-i Milliye Cemiyetleri tarafından Cebel-i Lübnan fukarası namına tensib buyrulacağı surette bir muavenet ifasına delaletlerini rica ederim."[514]

I. Dünya Savaşı yıllarında Halep'teki fukaranın iaşesi önceden beri İngiliz ve Fransızların siyasi propagandalarına maruz kalmıştır. Buranın bu dönemde hükümet ile hiçbir bağı kalmamıştır ve Cebel-i Lübnan'a savaştan sonra hükümet görevini üstlenmek isteyen ve bu halka güvenebilecekleri bir hükümetin var olduğunu göstermek isteyen Amerikalılar Halep'te kendilerine bir yer tutmak istemişlerdir ve bu

[513] BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti. 42/36.
[514] BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti. 42/36.

iaşenin sağlanması durumunu büyük bir fırsat olarak görmektedirler. Bu konuda Dâhiliye Nezareti'nden yazılan yazı şu şekildedir:

> "Amerika'dan zahire celbi hakında zât-ı sâmîleriyle cereyan eden muhabere üzerine Ali Münif Bey'in dahi bazı maruzâtta bulunduğunu haber aldım. Müşarünileyhin nokta-i nazarını menafi-i memlekete muzır gördüğüm cihetle zât-ı devletlerini tasaddiye cesaret ettim. Ali Münif Bey halep'teki fukara-i ahaliden yüzbin kişinin emr-i iaşesini buradaki Amerikalılara tevdi suretiyle zahire celbi imkanını ihzar ettiğinden dolayı memnundur. Suret-i iaşe ve tevdide her ne tedbir ittihaz ederse etsin Amerikalılar vasıtasıyla Haleb'teki fukaranın iaşesi öteden beri Fransız ve İngilizlerin siyasi propagandalarına maruz kalan ve hükümet ile heman hiçbir rabıtası olmayan bilhassa Cebel-i Lübnan'da harbten sonra hükümet etmek ve bu halka bir itimatlı hükümeti var olduğunu anlatmak imkânını elden çıkarır. Harbten evvel arz ettiğim siyasi propagandalara diğer bir vesile ile karışarak Haleb'te kendilerinin dahi bir mevki tutmalarına çalışan Amerikalılar bu fırsatı bir nimet bilirler. Şimdiden ilan-ı meseret eyliyorlar. Bendeniz Ali Münif Beyefendi ile bu hususta birleşemedim. Bendeniz gelecek ilk zahâiri şimdiye kadar cereyan ettiği veçhile tevzi ettirmeyi Amerikalılara kabul ettirdim. Amerikalıların nokta-i nazar-ı acizîyi kendi menfaatlerine muvafık olmadığı halde takdir ettiklerini haber alıyorum. Haleb'in ihtiyacâtı hakikaten pek azimdir. Haleb'te açlıktan telefât cidden şâyân-ı endişe bir haldedir. Fakat Ali Münif Bey ile bendeniz büyük bir mesai sarf ettiğimiz halde pek azim müşkülatı iftiham mecburiyetinde olmakla beraber iaşeyi mümkün mertebe temin edeceğimize ve açlıktan insan ölmesine mumanaat edeceğimize kâniim. Bu defaki tetkikatıma göre Hama Livasından daha yedi milyon daha zahire mubayaa etmek mümkündür. Bunun sevki hususunda biraz mücadele ile beraber bu zahâir cebel ve Beyrut'u iaşe edebilir. Beyrut'ta bugün Haleb'ten nakleden Cebellilerle beraber yüzeli bin, burada dahi üçyüz bin nüfus vardır. Beyrut'ta ihtiyaç insan nisbetinde zahire verilmemekle beraber açlıktan fevt olmuş bir şahıs yoktur. Fukara taamiyeleriyle vesair vesatatla halkı iaşeye muvaffakiyet hâsıl olacaktır."[515]

Daha sonraları Cebel-i Lübnan'a Sezar vapuru gelmiştir ve getirdiği zahirenin yalnız bin tonu Cebel-i Lübnan'a aittir. Buradaki geçim sıkıntısı gün geçtikçe şiddetlenmiştir. Bunun üzerine bir telgrafname ile talep edilen 13 bin ton zahirenin bir an evvel Amerika'dan sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[516]

Görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere Amerika ile hemen her dönemde hububat ticaretimiz olmuştur. Türkiye ancak Cumhuriyet döneminde hububat konusunda kendi kendine yeten bir ülke durumuna gelebilmiştir.

4.2 Pamuk

"Pamuk" kelimesi, Türkçe'ye Farsça "penbe/panbûk" kelimesinden geçmiştir. Günümüzde ise "pamuk" kelimesinin karşılığı olarak yaygın olarak kullanılan "cotton", Arapça "kutn"dan gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud pamuktan Oğuzca bir söz

[515] BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti. 42/36.
[516] BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti. 42/36.

"bamuk" olarak bahsetmektedir. Eski Türklerde pamuk çekirdeğine "çiğit" denilmiştir. Pamuk bitkisine "kepez", pamuk tarlasına "kepezlik" denilmiştir.[517]

Ebegümecigiller ailesinden olan pamuk bitkisi, ılıman ve tropik bölgelerdeki 100'e yakın ülkede fazlaca yetiştirilen önemli lif bitkilerindendir. Pamuk bitkisi nemi ve sıcak iklimleri sever ve yetiştiği başlıca yerler ABD, Avustralya, Çin, Hindistan ve bazı Afrika ülkeleri, Orta Doğu'nun belli bölgeleridir.[518]

Pamuk esas olarak bir lif bitkisidir. Lifleri dokuma sanayinde, sicim, lamba ve mum fitili, halı ipliği yapımında, tıbbi pamuk yapımında, şilte ve otomobil lastiklerinin doldurulmasında, fotoğraf ve röntgen filmlerinde, plastiklerde ve barut yapımında kullanılmaktadır. Yağ elde edilmesinden sonra kalan kısım da küspe, hayvan yemi, olarak sarf edilmektedir.[519]

Pamuğun kullanım alanları oldukça yaygındır ve insanlık için büyük bir ekonomik öneme sahiptir. Pamuk üreticisi olan ülkelere katma değer sağlar ve istihdam yaratır.

Hammadde olarak kullanılan pamuk; işlenmesi ile çırçır endüstrisine, liflerin kullanılması ile tekstil endüstrisine, tohumunun kullanılmasıyla yağ ve yem endüstrisine, linterinin kullanılmasıyla da kâğıt endüstrisine katkı sağlamaktadır. Pamuk tohumundan elde edilen yağ ise petrol bazlı yakıta alternatif olarak biyodizel üretiminde hammadde olarak kullanılmaktadır.[520]

1906 yılında "Servet-i Fünûn"da "pamuğun önemi" ve "pamuk ticareti" ile ilgili ise şunlar yazılmıştır:

> "Medeniyet âleminde pamuk en ehemmiyetli bir madde hükmüne geçmiştir. Keten, yün, kenevir gibi dokumalar arasında pamuğun ayrı bir yeri bulunmaktadır. Pamuğun ve pamuktan mamul mensûcâtın her yerde itibarı vardır. Pamuk ticaret eşyasının en birincisidir. Bütün medeniyeti tesiri altında bulundurduğu gibi medeniyet merkezlerinden uzak olan havalinin keşif ve imârı hususuna da sebep olan, delalet eden yine pamuktur. Dokuma sanayisi için her sene on beş milyon balya pamuk sarf olunur, sarfiyat her sene üç yüz binden beş yüz bin balyaya kadar çıkmaktadır. Bir metre yetmiş beş santimetre boyunda olan pamuk fidanları Amerika'da ziraat ve haraset (çiftçilik) hususunda hububat

[517] Nebi Bozkurt, *"Pamuk"*, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007, s. 154.
[518] Dilek Tokel, "Dünya Pamuk Tarımı ve Ekonomiye Katkısı", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Cilt: X, Sayı:2, 2021, s. 1023.
[519] Necmi İşler, "Pamuk", **http://www.mku.edu.tr**, s. 2-3.
[520] Tokel, *a.g.m*, s.1023.

> ile de rekabet etmekte, pamuk tarlaları yüz binlerce dönüm araziyi işgal eylemekte, her fidanın üstünde birçok kozaların aralarından fışkıran beyaz ve lifli pamuklar tarlalarda yeşil yapraklar arasında inci taneleri gibi parlamaktadır. Pamuk şimdi pek kıymetdâr olmuştur. Pamuk hasılatı ticaret piyasalarında pek büyük tesir göstermeye başlamıştır. Ticaret ve sanayi en ileride bulunan bir memleket olan İngiltere'de her şeyden evvel pamuğa ihtiyaç vardır. Çünkü İngiltere'nin zenginlik sebebi olan ticaret eşyasının dörtte bir ihracatını pamuk teşkil eder. Zamanımızda "pamuk" diye geçivermemeli, bugün memleketler arasında ihtilaf olan nokta ticaretin serbestiyesi meselesidir. Serbest ticarete limanların açık bulundurulması en ziyade pamuk mamulatını ithal etmek, satmak içindir. Medeni âlemde şimdi daimi iktisadiye mücadeleleri hüküm sürüyor. Telgraflar, mektuplar teâtî (alıp-verme) olunuyor, milyonlarla franklar devrediliyor. Ticaretin en mühim unsuru pamuktur. Avrupa'nın pamuğa fevkalade ihtiyacı vardır. En başlıca fabrikalarının madde-i asliyesi, vasıta-i devri, ğaza-yı sa'y-ı ameli pamuktur. Hâlbuki bu önemli mahsul Amerika'nın elinde kalmış gibidir. Dünyada bütün pamuk mahsulatının dörtte üçü Amerika'nın elindedir. Amerika bu mahsulü Avrupa'ya ucuza satmak konusunda birkaç sene evvel nâz ve istiğna göstermeye başladı. Avrupa ticaret dünyası telaşa düştü, fabrikaları endişe içinde kaldı. Amerika'ya muhtaç olmadan başka yerde pamuk tedarik etmek istedi. Avrupa devletlerinden her biri müstemlekâtında, memaliğinde pamuk ziraatını teşvik etti. Afrika ortalarına yollar açıldı. Bu emekler pamuk ziraatı uğruna masruf olundu. Avrupa'nın her tarafında da mensucât fabrikaları sanayi ve ticaretinin şayan-ı dikkat bir kısmıdır. Fransa'da pamuk üzerinden vuku bulan ticari mamullerin tümü üç yüz milyon frank tutar. Fransa'da üç yüz kadar iplik ve altı yüz elli pamuk mensucât fabrikası var. Bunların telvîni(boyaması) vesairesiyle iştiğal eden darü'l-sınailer yine başka. Buralarda üç yüz bin amele çalışıyor. İtalya'nın Milan taraflarında birkaç senedir iplik fabrikaları terfi etti. Şimali İtalya pamuk sayesinde iktisadiyesinin terakkisini temine gayret ediyor. İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da heyetler teşkil etti, pamuk mahsulünün teşviki, artması için dakika kaybetmiyorlar. Memalik-i Osmaniye'de pamuk ziraatının teşviki için şimdiye kadar gazetelerde hayli yazı yazıldı. Ve yazılmaktadır. Avrupa darü'l-sınaileri pamuğa muhtaçtır ve Amerika'nın tesirinden kurtulmaya çalışmaktadır. Bu halde mahsulün elde kalmak tehlikesi yoktur. Pamuk şimdi en kıymetdâr mahsulât sırasındadır ve iktisadiyenin terakkisine hâdim bir unsurdur. Az çok tedkikât ile vilayât-ı şahanenin ekserisinde arazinin pamuk yetiştirmeye kabiliyetli bulunduğu anlaşılmıştır. Bir taraftan da pamuk ziraatı ve ticareti hakkında tedkikât icra edilmek üzeredir. Umum-ı Osmanlı şehbenderlerinden bu hususta tahkikât-ı lazımeye dayanan mufassal raporlar istenilmiştir. Toplanan malumât ile tedâbir kararlaştırılmıştır. Adana ve Aydın vilayetlerinde pamuk ziraatı ileriye götürüldüğü, hayli ihracat olduğu gibi muhtelif mahallerde pamuk ziraatı ticariye ettirilmektedir. Bu ticariyelerin daha geniş bir mukayesede icra olunması da tabidir. Pamuk ziraatı için her tarafta bir gayret görülmektedir. Fransa'da, Fransa'nın Afrika müstemlekâtında yerlileri pamuk ziraatına alıştırmak için mühim teşebbüsler yapılmaktadır. Pamuk ziraatına müsait olan arazi, tohum dikilip fidan büyüyünceye kadar havası rutubetli, fidanlar koza verip kozalar açılıncaya kadar geçen mevsimde de havası sıcak olan yerlerdir."[521]

Amerika'da pamuk ziraatı çok ileri bir seviyedeydi. ABD daha 1840'lı yıllarda pamuk ziraatında o kadar ilerlemişti ki dünya pamuk ihtiyacının %75'ini karşılamaktaydı.[522] 1893'te "Servet-i Fünûn"da "Amerika pamuğu alışverişte, ticarette hayli makbul görülmektedir" tabiriyle pamuk ziraatında Amerika örneği verilmiştir.[523] 1904 yılında Amerika'daki pamuk ziraatı ve ticareti ile ilgili "Pamuk ziraatında en ziyade müsait olan memleket Amerika'dır. O surette ki bu gün Avrupa piyasasında Amerika

[521] **Servet-i Fünun**, 11 Ocak 1906, Sayı: 768, Cilt: 30, s. 207-208.
[522] Fatih Damlıbağ, *"Batı Anadolu'da İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)",* **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı:60, 2011, s. 436.
[523] **Servet-i Fünun**, 7 Temmuz 1893, Cilt: 5, Sayı: 121, s.

pamuklarıyla rekabet edebilecek hiçbir memleket yoktur. Dünya'dan Amerika'dan başka bütün memleketlerinin pamuk ihracatı yalnız Amerika'nın ihracatına ancak müsavi gelebilir." cümleleri kurulmuştur.[524]

Tarih boyunca sadece Amerika'da değil bütün dünyada pamuk sarfiyatı yıldan yıla artış göstermiştir. Medeniyet ilerledikçe medeni olarak yaşayan insanların da pamuktan yapılmış olan şeylere ihtiyaçları günden güne çoğalmakta olması dünyanın her tarafında pamuk sarfiyatının önemli bir derecede ilerlemesine sebebiyet vermiştir. 1860-61 senelerinde bütün dünyada sarf olunan yani muhtelif şekillerde işlenip pamuklu dokuma yapılan pamuğun miktarı 4.329.000 balya olup bunların 2.091.000 balyası büyük Britanya'da, 1.379.000 balyası Avrupa'da, 707.000 balyası Amerika'da, 52.000 balyası da Hindistan-ı Şarkide sarf edilmiştir. Pamuk sanatları Avrupa'ya nispetle (Rusya müstesna olmak üzere) Amerika'da daha süratli bir terakkiye nail olmuştur. 1834 senesinden beri başka ülkelerde mekiklerin adedi üç kat artmış iken Amerika'da on kat fazla artmıştır. 1897 senesinde bütün dünyada mevcut bulunan mekiklerin toplamı 92 milyon iken 1903 senesinde 108.307.000'e ulaşmıştır. Bunların 47 milyonu büyük Britanya da, 34.300.000'i Avrupa'da, 22 milyonu Amerika'da ve 5.007.000 adedi de Hindistan'da bulunmaktaydı. 1887 senesinden 1891 senesine kadar beş sene zarfında bütün dünyada senelik olarak sarf edilen pamuğun ortalama miktarı 9.619.000 balya iken 1892 senesi ile 1896 senesi arasındaki beş sene zarfında sarfiyatı senelik ortalama 10.778.000 balyaya çıkmıştır. 20. yüzyıl başlarında ise bütün dünyada her sene 20 milyon balya kadar pamuk hâsıl olmuştur. Bu da ya tamamı ile sarf edilmekte veyahut %5,10 nispetinde cüzi bir kısmı kalarak ertesi seneye aktarılmıştır.[525]

20. yüzyıl başlarına kadar pamuk sarfiyatı en çok Amerika'da çoğalmıştır. 1887 senesinden 1891 senesine kadar beş sene zarfında Amerika'da her sene ortalama 1.260.000 balya sarf edilmişken 1892'den 1896'ya kadar geçen beş senelik müddet zarfında beher sene sarfiyatı ortalama 2.574.000 balyaya baliğ olmuştur. Amerika fabrikaları Amerikan pamuğundan her sene 3 milyon balyadan fazla sarf etmekte olduğu gibi Mısır, Peru ve daha sair memleketlerden dahi pamuk alıp sarf

[524] **Servet-i Fünûn**, 7 Ocak 1904, Cilt: 26, Sayı: 663, s. 203-204.
[525] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 17 Haziran 1323, Sayı: 9, s. 107-109.

eylemektedir. Amerika yetiştirmekte olduğu pamuğun hepsini dâhilde sarf etmeyip en büyük kısmını ecnebi memleketlerine sevk eder. Tanzim edilen istatistik değerlerine göre Amerika 1901-1902 senesinde 3.041.000 balyası Büyük Britanya'ya ve 3.601.000 balyası Avrupa, Meksika ve saire olmak üzere toplamda 6.642.000 ve 1902-1903 senesinde dahi 2.849.000 balyası büyük Britanya'ya ve 3.826.000 balyası memalik-i sâireye olmak üzere 6.675.000 balya pamuk ihraç etmiştir. Pamuk mensucatının ihracatı daha ehemmiyetlidir. Amerika'nın 1884 senesinde ihraç ettiği pamuk mensucatının kıymeti 11.885.000 $ (1 dolar 5,34 Franka müsavidir ki 20 mecidiyeden 25 kuruş 15 para eder) iken 1894 senesinde 14.430.886 ve 1903 senesinde de 32.216.304 $'a baliğ olmuştur.[526] Avrupa'ya en çok pamuk dokumaları vücuda getiren memleket İngiltere olmuştur. İngiltere hükümeti pamuk sanayisine ait olan mevad-ı ibtidaiyeyi ise Amerika'dan tedarik etmiştir.[527]

1907 tarihinde pamuk her zaman olduğu gibi mahsullerin en kıymetli ve en ehemmiyetlilerinden biri olduğu gibi dokuma sanayisinin de ruhu, canıdır. Pamuk bu dönemde Amerika'da, Afrika'da, Hindistan'da, Brezilya'da, Çin'de, Japonya'da, Memalik-i Osmaniye'de, Rusya'da, Yunanistan'da ve İtalya'da yetiştirilmiştir.[528]

1907 senesinde Osmanlı Devleti'nde ise pamuk mahsulatı şu şekildedir:

Mısır'da; pamuk ziraatı ehemmiyetli bir derecede olduğu gibi gittikçe de ehemmiyeti artmaktadır. 1893-84 senesinde Mısır'da pamuk ekilmiş arazinin miktarı 1 milyon 50 bin akr iken 1896-97 senesinde 1 milyon 300 bin, 1900-1901 senesinde 1 milyon 600 bin, 1903-1904 senesinde de 1 milyon 700 bin akr e çıkmıştır. Mısır'da yetişen pamuğun hemen hepsi ecnebi memleketlere gönderilmekte ve bu yüzden Mısır'a pek ehemmiyetli paralar girmektedir. Mısır 1880 senesinde 9.168.292 mısır lirası kıymetinde 3.172.758 kantar (Mısır kantarı takriben 37.5 kıyyedir) pamuk ihraç etmiş iken 1896'da ihracat 10.341.928 lira kıymetinde 5.225.210 ve 1898'de 9.040.192 lira kıymetinde 6.415.414 kantara çıkmıştır. Neşr edilen resmi raporlara göre Mısır pamuk mahsulü 1900-1901 senesinde 2.5.427.400, 1901'de 6.371.700 ve 1902-1903

[526] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 17 Haziran 1323, Sayı: 9, s. 107-109.
[527] **Servet-i Fünûn**, 7 Ocak 1904, Cilt: 26, Sayı: 663, s. 203-204.
[528] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 10 Haziran 1323, Sayı: 8, s. 94.

senesinde de 5.838.800 kantara ulaşmıştır. Vilayet-i şahanede; pamuk ziraatı ve ticareti en ehemmiyetli servet membalarından birini teşkil eder. 1890 senesindeki savaş nedeniyle Amerika'da pamuk ziraatı sekteye uğrayarak üretim, ihtiyaçtan noksan bir derecede kalmış ve bunun üzerine fiyatlar yükselmiştir. Osmanlı rençberi bundan cesaret alarak pamuk ziraatına dört el ile sarılmış ve yalnız Aydın vilayetinin mahsulünün 80 bin balyadan fazla miktarlara çıktığı olmuştur. Fakat Amerika savaşı son bularak Amerikalılar pamuk ziraatına tekrar ehemmiyet verince pamuk mahsulü çoğalmış ve bin kuruşa kadar satılmış olan pamuklarımızın kantarı 200 kuruşa kadar inmiştir. Bu nedenle çiftçilerimizin cesaretini kırılmıştır. Herkes yüzünü başka tarafa çevirmiş ve mahsul hemen 20 bin balyaya düşmüştür. Hükümet pamuk sarfiyatının dünyanın her yerinde gittikçe arttığını ve pamuk ziraatının ahaliye fazlaca istifade sağlayacağının bilinciyle bu konuda pek çok teşvikat ile pamuk ziraatının ilerlemesine önem vermiştir. Güzel cins pamuk yetişen yerlerden pamuk getirtme ve dağıtma gibi birçok kolaylıklar sağlanmıştır. Bunların neticesinde vilayet-i şahanede pamuk ziraatı ilerlemeye başlamıştır. 1907 senesinde burada 100 bin balyadan fazla pamuk hâsıl edilmiştir. Amerika örneğinden anlaşılacağı üzere bir memleketin ekonomik ilerlemesi için pamuk ziraatı çok önemlidir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin her tarafında gereği gibi terakkisi cidden arzu edilmiştir. Pamuk Aydın, Adana, Selanik, Halep, Suriye, Edirne vilayetlerinde yetişmekte olup bunların içinde en mükemmelleri Aydın ve Adana'dır. Aydın'da senelik tahminen 40 bin balya pamuk hâsıl olmuştur ki hemen hepsi yabancı devletlere gönderilmiştir. Aynı senede İzmir'den ecnebi memleketlerine gönderilen pamuğun miktarı 228 bin Osmanlı lirası kıymetinde 93 bin kantardır. 1903 senesinde Osmanlı Devleti'nin pamuk ihracatının toplamı 130 bin kantar olup bunun da kıymeti 292 bin liradır. Bu dönemde Edirne, Elazığ, Kastamonu, Konya, Diyarbakır ve diğer sair bazı vilayet-i şahanede dahi pamuk hâsıl oluyor ise de miktarı maalesef zikre şayan olmayacak derecede kalmıştır.[529]

4.2.1 Amerikan İç Savaşı'nın Osmanlı Pamuk Ziraatı ve Ticaretine Etkileri

1861-1865 yılları arasında Amerika'da İç Savaş başlayınca Osmanlı Devleti pamuk ihracatı konusunda daha bir istekli olmuş ve pamuk üretimine teşvik için Amerika'dan pamuk tohumu ithal edilmesi gibi bir takım girişimlerde bulunmuştur. Çünkü İngiltere

[529] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 10 Haziran 1323, Sayı: 8, s. 96-97.

pamuk hammadde ihtiyacını karşılayamaz olmuştur. İngiltere pamuklu sanayisi büyük bir krize girmiş ve İngiltere hammadde ihtiyacını karşılamak üzere başka yerlere yönelmek zorunda kalmıştır. Bu yerlerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin pamuk yetiştiriciliği ve pamuklu dokuma konusunda önemli bir geçmişi bulunmaktaydı. İklim yapısı pamuk ziraatına çok elverişliydi ve Osmanlı Devleti'nin nüfusu kısa sürede yeterli üretimi yapabilecek seviyedeydi. Osmanlı Devleti 27 Ocak 1862'de öşür muafiyeti, gümrük vergisi muafiyeti, pamuğun nakliyesi için bozuk olan yolların onarımı, yurtdışından getirilecek makinelerin gümrük vergisinden muaf tutulması, Amerika ve Mısır'dan iyi cins tohum getirtilmesi ve halka dağıtılması, pamuk ekimi hakkında halkın bilinçlendirilmesi, iyi pamuk yetiştirenlerin ödüllendirilmesi gibi konularda tedbirler alarak pamuk üretiminde teşvik programı uygulamıştır. Üretimde artış olmuştur fakat bu durum uzun sürmemiştir.[530]

Osmanlı Devleti bu dönemde de pamuk ziraatının geliştirilmesi için bir takım girişimlerde bulunmuştur. 28 Eylül 1862 tarihinde Osmanlı hükümeti İzmir'de pamuk ve tarım aletleri sergisi düzenlenmesi için talimat vermiştir ve fiyatlar konusunda ödüllendirme yapılacağını bildirmiştir. Ayrıca bu dönemde pamuk yetiştirilmesinin ilerleyip gelişmesi için alınan önlemlerden biri öşür veya arazi vergisi toplama şeklinin değiştirilmesi ve belirli koşullar altında pamuk hasadı için dönüm başına sabit bir vergi oluşturmaktır. Pamuk yetiştiricileri hasat zamanı her gün ve neredeyse her saat tarlalara girmekle ve küçük miktarlarda olgunlaşmış kozaları toplamakla yükümlüdürler; aksi takdirde, daha sonra pamuğu düzgün bir şekilde çırçırlamak veya temizlemek imkânsızdır. Pamuk kozalarının bitki üzerinde çok uzun süre kalmasına izin verilirse, kendiliğinden düşer ve bozulurlar. Öşür tahsilatı söz konusu olduğunda bir takım zorluklarla karşılaşılmaktadır. Bu konuda şöyle bir karar alınmıştır: Kira veya iltizamın sona ermesinden hemen sonra, bir sonraki ürün için şimdiye kadar olduğu gibi öşür vergilerini almak yerine, pamuk yetiştiriciliği kapsamında her bir dönüm için yıllık sabit bir katkı payı belirlenecektir. Bu katkı, son altı yıllık üretim esas alınarak belirlenecektir. Ancak, hiçbir koşulda bu katkının, bu gibi arazilerin pamuktaki yıllık ürününün onda birini geçmesine izin verilmez, bu tedbir art arda on

[530]Damlıbağ, *a.g.m*, s. 437.

yıl uygulanır. Bunların yanı sıra, pamuk yetiştiriciliğinin geliştirilmesi ile ilgili Osmanlı hükümeti aşağıdaki kararları almıştır:

1. On yıl içerisinde pamuk yetiştirilebilecek olan tüm boş araziler öşür vergisinden ve beş yıl boyunca da her türlü yerel vergiden muaf tutulacaklardır.
2. Önümüzdeki on yıl içerisinde, Osmanlı Devleti'nden ihraç edilen pamuk (kalitesi ne olursa olsun) sabit gümrük vergisine tabi tutulacaktır.
3. Pamuk yetiştirmek ve temizlemek için kullanılan tüm makineler, tüm gümrük vergilerinden muaf olarak ithal edilebilecektir.
4. Pamuk yetiştiriciliği için üstün kalitede tohum, makineler ve diğer aletler kullanılacak ve bunlar pamuk yetiştiricilerine ücretsiz olarak verilecektir. Osmanlı Hükümeti, pamuk yetiştiriciliğini ve zirai aletlerin kullanımını açıklayan basılı broşürlerin dağıtılmasını sağlayacaktır.
5. Osmanlı Hükümeti, özellikle pamuğun taşınmasını kolaylaştırmak için yolların bir an önce iyileştirilmesi için önlemler alma niyetindedir.
6. Başlıca üretim yerlerinde yıllık pamuk ürünleri sergisi açılacak ve üstün kalitede ürünler sergileyen üreticilere Hükümet tarafından ödüller takdim edilecektir. Pamuk üreten illerin tüm ana merkezlerinde, konu hakkında teorik ve pratik bilgiye sahip yerli ve yabancılardan oluşan Karma Komisyonlar oluşturulacaktır. Bu komisyonların başlıca vazifesi çiftçiyi pamuk yetiştiriciliğine teşvik etmek ve bunu geliştirmek için en etkili önlemin uygulanmasına ilişkin raporları hükümete sunmak olacaktır.[531]

Bu alınan önlemler sadece halk için değil hükümet için de muazzam kaynaklar temin edecektir. Bu tedbirleri uygulamaya koymadan önce illerin her ilçesinde, özellikle pamuk üretim bölgelerinde, belli başlı dergilerde yayın yapılması ve konseyler vasıtasıyla halka tavsiyelerde bulunulması, halkın bu konuda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte bazı bölgeler hâlihazırda iltizamda olduğu için veya belirli bir süre daha işletilmek üzere tarlada ürün olduğundan öşrün toplanmasıyla ilgili tedbirleri buralarda uygulamaya koymak imkânsız görülmüştür. Komisyon üyelerine maaş bağlanmayacak, yakıt ve ofis ücretleri hazine tarafından karşılanacaktır. Komisyon ilk iş olarak, masrafları devlete ait olmak üzere ithal edilecek olan makineleri, alet ve tohumları seçecektir. Bunlar doğaya, iklime, türe ve ihtiyaçlar

[531]National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 30 September 1862, No: 52.

doğrultusunda belirlenecektir. Makine ve tarım yapılacak alanları ve özelliklerini, üreticilerini tespit edecek, nakliye ve diğer masrafların ana maliyeti ve masraflarını gösteren bir rapor hazırlayacaktır. Bu raporda aynı şekilde yetiştiricilerin isimleri, tercih edilmesi gerekenler ve illerin hangi bölgelerine dağıtılması gerektiği de yer alacaktır. Komisyon görüşmelerinin kamu yararından başka bir amacı olmadığı için müzakerelerde tam özgürlüğün kullanılması kaçınılmazdır. İzmir ve Anadolu için İmparatorluk Pamuk Komisyonu'nun emriyle 25 Eylül 1862 tarihinde imparatorluğun tamamında pamuk yetiştiriciliğinin teşvik edilmesi için tedbirler alma yetkisi verilen Babıali, H.E.Savfet Efendi'ye (Ticaret ve Bayındırlık Bakanı), İzmir Valisi Savfet'e bu iller için komisyon kurulması için bir kararname verecektir. Bu yönetmeliğe uygun olarak, H.E. Mehmed, Reşat Paşa, Meclis Komiseri Sn.Neşet Bey, Sn. Hyde Clarke, Sn. Rees, Binbaşı Mustafa Efendi, Devlet Demiryolu Komiseri ve yeminli tercüman Diran Efendi 18 Ağustos Perşembe günü Konak'a davet edilmişler ve yukarıdaki yönetmelik okunmuştur. Reşat Paşa geçici başkan olarak atanmıştır. Pamuk yetiştiriciliği konusundaki deneyimleri ve Amerikan tohumu ile ilgili bazı gözlemlerde bulunan Ticaret ve Bayındırlık Bakanı Savfet Efendi, Hükümetin Komisyona danışmak istediği başlıca hedefleri kısaca açıkladıktan sonra tüccarlara danışılması gerektiğini ve kendileri için uygun bir yerde buluşacaklarını umduğunu söylemiştir. Konak'taki meclis odalarından birinin hizmetlerinde olduğunu ve yapacaklarına güvendiğini belirttikten sonra haftada bir veya iki haftada bir Konak'ta buluşacakları toplantıları ayarlamalarını istemiştir. Komisyon derhal çalışmaya başlamıştır. 21 Ağustos Pazartesi günü İngiliz Kulübü'nde Neşet Bey, Reşat Bey, Sayın Clarke, Sayın Whittall, Sayın Paterson, Sayın Rees, Sayın La Fontaine, Sayın Mustafa Efendi ve Diran Efendi'nin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Ticaret Bakanı'nın Yönetmeliği dikkate alınmış ve Sayın Clarke oy birliğiyle Başkan Yardımcılığına seçilmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın emekli memuru Boğos Efendi, Türkçe, İngilizce ve Fransızca bilgisi gerekçesi ile Genel Sekreter olarak atanmıştır. 24 Ağustos Perşembe günü bir araya gelen komisyon Kararnamenin il içinde dağıtılması için Türkçe, Rumence, Ermenice ve Fransızca olarak basılması için talimat verdiğini açıklamıştır. Komisyon, İngilizce çevirinin basılması ve İngiltere'de dağıtılması için gerekenleri yapmıştır. Bir hafta sonra Perşembe günü İmparatorluk Pamuk Komisyonu Konak'ın Konsey Salonu'nda toplantı yapmıştır. Ticaret bakanı komisyonun dikkatini tohum sorununa ve gelecek yılki tedarik için hazırlık yapılması gerekliliğine çekmiştir. Komisyon

üyelerinin oybirliği ile Amerikan tohumu en başarılı tohum seçilmiştir. Ama Amerikan tohumunu bulmak bu dönemde zordur, çünkü daha çok Mısır pamuk tohumu kullanılmaktaydı. Komisyon bu konuyla ilgili rapor hazırlama kararı almıştır.[532]

Osmanlı topraklarında pamuk ziraatının teşviki ve Amerikan pamuğunun çoğaltılması için pamuktan alınacak olan öşür bedelinin dönüm üzerine alınmasının ziraatçılara kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. Bunun için elverişli yerlerin her kaza meclislerinden bir kişi reis tayin olunarak üç aza ile mal müdürü veya vekilinden oluşan bir komisyon kurulacaktır. Bunların görevlerini yerine getirebilmeleri için nahiye meclis reisleri de dâhil olmak üzere pamuk ziraatına uygun olan bütün arazinin keşfedilmesi ve kontrol edilmesi her tarlanın verimliliğine göre vereceği öşür bedeli tahsis edilecektir. Pamuk ekilen arazi en iyi, ortalama ve ortalamanın altında olarak üç sınıfa ayrılarak her sınıfın vergisi en az altı seneden beri alınan hasılatına kıyasla belirlenip komisyonlar tarafından liva reislerine oradan da Dersaadet'e takdim olunduktan sonra dönüm hesabıyla maktu bedeli alınacaktır. Pamuk ziraatı yapılan yerlerde daima bir komisyon olması, pamuk mahsulünden alınacak olan öşür bedelinin dönüm üzerinden alınması çiftçiler için iyi olacağı düşünülmüştür. Bundan başka asıl maksat Amerikan pamuğunun çoğaltılmasıdır. Bunun mahsulü ise diğer pamuklar gibi bir defada toplanmayıp tekrar tekrar toplandığından ve bu durumda her defasında mültezimin bulunması mümkün değildir. Bu nedenle öşür usulünün uygulanacağı yerde bu cins pamuğun çoğaltılması zor olduğundan pamuk aşarının maktu bedeli olarak alınması pamuk ziraatının ve daha doğrusu Amerika pamuğunun çoğaltılması için en önemli sebep olarak görülmüştür. Ancak Rumeli'nin çoğu mahallerinde aşar-ı maktuan ahali uhdesine bırakılmıştır. Aydın ve Adana eyaletinde bu suretin icrasına numune olarak başlanmasına karar verilmiştir. Pamuk mahsulünün kolaylıkla iskelelere nakli işinin kolaylaşması için de pamuk ziraatı yapılan kazaların yollarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Ahaliyi pamuk ziraatına teşvik için bu konuda bildiri buyurulacak ve bunun neşir ve ilanı için kaleme alınmış bir kıta beyanname hemen basılacak, Aydın vilayetinde, Turhal ve Kıbrıs, Berre'ş-Şam havalisinde ve Rumeli ve Anadolu'nun iklim ve arazice ve denize yakınlığı ile pamuk ziraatına müsait olan yerlerde neşredilecektir. Her çeşit mahsul ve özellikle pamuğa hayvanâtın zarar ve hasar vermemesine özellikle dikkat edilmesi beyannameye yazılmıştır. Pamuk

[532] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 30 September 1862, No: 52.

ziraatına uygun olan yerlerin tevzi ve taksim olunmak ve en iyi cins Amerikan vesair uygun memleketlerden yeterli miktarda tohum getirtmek pamuk ziraatına dair en ziyade makbul olan usulü ve iyileştirmeyi sağlamak üzere bazı risale ve tarifnameler dahi getirilmelidir. Pamuk işlemesine ve tohumun çoğaltılmasına yarayacak olan alet ve edevat getirttirilerek, Aydın ili gibi pamuk ziraatı yapılan yerlere gösterilip faydalanmaları sağlanacak, bunların masrafları Maliye Nezareti tarafından karşılanacaktır.[533]

Gümrük Emanet-i Behiyyesine pamuk gümrüğüyle ilgili şöyle bir tezkere verilmiştir:

> "Bazı mahallerin pamuk gümrüğü maruf ise de bazı mahallerinki gayr-ı maruf alınmaktadır. Maruf olmayan yerlerin şimdiden tarifesi yapılarak gerek tarifesi belli olan gerekse belli olacak olan tarifelerin on sene müddetle değiştirilmemesi ve pamuk işlenmesine ve tohumun çoğaltılmasına mahsus olarak bazıları tarafından makine ve edevat alınacak olursa bunlardan bu on sene zarfında gümrük alınmaması Mecli-i Vâlâ kararı üzerine buyurulan irade-i seniyyenin icabının icrası yapılmalıdır."[534]

İlgili yerlere ve mülkiye memurlarına ahaliyi pamuk ziraatına teşvik edilmesi, hazırlanan beyannamenin pamuk ziraatına uygun olan yerlerde neşredilmesi, her cins mahsulatın özellikle pamuk mahsulatının her cins zararlı haşarattan korunması, ahalinin yetiştirdiği mahsulün hiçbir şekilde telef edilmemesi konusunda dikkatli olunması ve gereken özenin gösterilmesi ve alınan kararlara tatbik edilmesinde itina ve gayret gösterilmesi konusunda yazı gönderilmiştir.[535] Bu konuda İzmir Valisiyle Adana Mutasarrıfına da tezkere yazılmıştır. Aynı konular burada dile getirilmiştir.[536]

Amerika'ya göre de Anadolu'da pamuk üretiminde sürekli bir artış olmalıdır. Çünkü Anadolu'da ne kadar çok pamuk yetiştirilirse Amerikan pamuk çırçırlarına da talep o kadar çok artacaktır. 23 Temmuz 1864 tarihli İzmir Amerikan Konsolosluğu'nun raporuna göre, Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen tüm raporlar doğrultusunda, 1864 yılında pamuk yetiştiriciliği son derece olumludur. Yabancı ve karışık tohumlar daha çok ekilmiş ve bol miktarda yetişmiştir. Genç pamuk bitkileri güçlü ve sağlıklıdır. Bu yıl çekirgeler tarafından herhangi bir tahribat olmamıştır.[537]

---

[533] BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı. 144/58.
[534] BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı. 144/58.
[535] BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı. 144/58.
[536] BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı. 144/58.
[537] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 23 July 1864, No: 26.

Kısacası denilebilir ki 1861-1864 Amerikan İç savaşı dolayısıyla İngiltere'nin pamuk ihtiyacını giderebilmesi için Osmanlı topraklarına yönelmesi, Osmanlı'nın pamuk yetiştirilmeye müsait olan mahallerinde pamuk ziraatının teşviki, pamuk ziraat alanlarının kurulacak komisyon vasıtasıyla tespiti ve Amerika'dan iyi cins tohum getirtilerek husule gelecek pamuktan bedel-i öşrün dönüm üzerinden maktuan tahsili, pamuk gümrüğü tariklerinin belirlenerek en az on sene müddetle yürürlükte kalması, pamuk üreticilerinin zarardan korunmasıyla bu hususta gerekli tedbirin alınması konuları gündeme gelmiş ve bazı kararlar alınmıştır.

1865 yılında ABD'de barışın sağlanmasıyla Türk pamuk patlaması sona ermiştir diyebiliriz. Temizlenmiş pamuğun fiyatı 1864 yılında libre başına yaklaşık 19 şilin iken 1865'te 12 şilin 3 peniye düşmüş ve 1867'de de 9 şilin 3 peniye kadar düşmüştür.[538] İç Savaş'ın sona ermesiyle, pamuk fiyatları düşmüş ve buna paralel olarak pamuktan elde edilen gelir de azalmıştır. Mısır'da tarım için alınan krediler vs. ödenememiş, buraya yatırım yapan İngiltere'ye Süveyş Kanalı'nın hisseleri satılmaya başlanmıştır. Bu olay İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır.[539]

Pamuk üretiminin teşviki Amerikan İç Savaşı sonrasında da devam etmiştir. Dünyada birinci kalite olarak yetiştirilen pamuğun Osmanlı Devleti'nde de yetiştirebileceği görüşü devam etmektedir.[540]

Pamuk üretiminin teşviki ve üreticiyi zarara uğratmamak için ihraç edilen pamuk kozasından gümrük resmi alınmayıp, temizlendikten sonra sadece saf pamuktan tarifeye uygun gümrük resmi alınmıştır. Maliye Nezareti, Gümrük Emaneti ve Mısır Valiliğine bu konuda yazı gönderilmiştir. Osmanlı topraklarında yetiştirilip yabancı devletlere gönderilmek üzere iskelelere indirilen pamuğun yeni tarife gereğince her kantarından 18 kuruş ve kozasından o günkü değeri üzerinden gümrük resmi alınması kabul olunmuştur. Ancak bunun pamuk tüccarına ve ülkedeki pamuk ziraatının gelişmesine engel olduğu ve daha sonra devlet hazine ve gelirlerini düşüreceğinden pamuk kozasından gümrük resmi alınmaması, pamuğun kozasından temizlendikten sonra saf pamuktan tarifeye uygun gümrük resmi alınması hakkında İngiltere

[538] Kurmuş, *a.g.m*, s. 167.
[539] Güher, a.g.t, s. 88.
[540] **Takvim-i Ticaret**, 3 Şevval 1282 (19 Şubat 1866), Sayı: 3, s. 1.

sefaretinin bildirisi vardır. Bazı tüccarların bu konuda birlik olması üzerine Gümrük makamı tarafından meclise yazılar gönderilmiştir. Eğer gümrük resmi tarife gereğince saf pamuktan alınmakta olan vergiden fazla görünüyor ise tarifenin düzenlenme anında saf pamuğun her bir kantarı 250 ve 270 kuruş civarındayken şimdi 1200 kuruşa kadar çıkmıştır. Bu nedenle bu verginin fazla olduğu ve bu yönüyle ne pamuk ziraatına ne de pamuk tüccarına engel teşkil etmeyeceğinden tüccarın dahi mevcut anlaşmalar ve yeni tarife gereğince hakları olmayacağı Gümrük Emanetinin cevabında gösterilmiştir. Ancak geçen sene Ezine Eyaleti'nin öşri gelirleri 37 yük kuruşa ihale olunmuş iken bu sene daha görüşmeleri olmadığı halde 95 yüke ulaştığı ve Karesi ve Aydın sancakları öşürlerinin dahi bir misline ulaşması pamuk ziraatının menfaatinin çok büyük olduğunu gösterir. Buna ahaliyi alıştırmak ve pamuk ziraatını ilerletmek için yetiştirenine ve tüccarına her türlü kolaylıkların sağlanması gerekmektedir. Pamuk kozasından değeri üzerine gümrük resmi alınmayıp temizlendikten sonra tarifeye uygun olarak alındığı surette, gerçi senelik 40-50 yük kuruşa kadar zarar edilebileceği düşünülse de, pamuğun şimdiki değeri Amerika meselesinin devamından meydana gelmiştir. Bu mesele bertaraf olunduktan sonra, yine tarifede geçen rayice düşmek olağan olmasına nazaran o an yapılacak olan zarar dahi fedakârlık gibi görünse de pamuk ziraatının memlekette ilerlemesinden elde edilecek olan fayda, kaybedileni kat kat karşılayacaktır. Gümrük tarafından ifade olunduğu üzere temizlenecek olan pamuğun kozasından rayiç itibariyle gümrük resmi alınmayarak, temizlendikten sonra tarife gereğince resmin alınmasını ve tarifeye Mısır idaresinin dahi dâhil olmuştur. Fakat bu pamuk konusunda şerh olunmuş kabullenme şeklinde usul ve tarifeye bakılmayarak özel bir müsaade kabilinden olduğundan, belli usullerin uygulanıp uygulanmamasının Mısır idaresine bırakılması ve tarife haricinde bulunan yerler pamuk hasılatından rayiç dolayısıyla gümrük resmi alınmayıp bilinen mahallerin pamuk mahsullerinin en yüksek fiyat tarifesine uygun gümrük resminden faydalanması fıkrasının gümrük nizamnamesine eklenmesi onaylanmıştır.[541]

Amerika pamuğu kozaları yerli pamuğu kozaları gibi birden açılmayıp tedrici olarak açılmaktadır. Mültezimlerin bunların açılmasını beklemek vakitlerini alacağından hemen tahmini olarak resmini kararlaştırıp diğer mahallere gitmeleri gerekmektedir. Öşür dönüm üzerinden alınması münasip görülmüştür. Osmanlı'da ekilip biçilmekte

[541] BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı. 303/7.

olan enva-ı buğday ve arpa ve yulaf ve mısır tohumları nice yüz senelerden beri kullanılmakta olan tohumlardır. Hâlbuki İngiltere ve Amerika gibi vesair mahallerde arazinin terbiye-i sanayiesiyle husule getirilmekte olan tohumlar bizimkilere nispetle cinsi iyidir. Bunların her bir nev'inden bir kaçar yüz kile tohum getirilip adeta pamuk tohumu gibi meccanen ahaliye dağıtıldığı ve üç sene müddet bu usule devam edildiği takdirde ziraat erbabının bundan pek çok fayda görecekleri aşikârdır. Kandil ve lambalarda kullanılan kolza tohumu yağı çok değerlidir ve bu tohumun her yerde yetiştirilmesine itina edilmesi gerekir. Fakat bu tohum buralarda asla bilinmemektedir. Bu nedenle ziraat erbabı böyle bir mahsulden mahrumdur. Bunun için Temmuz ve Ağustos aylarında ekilen bu tohumdan yazılı bir talimatnamesi ile birlikte 11 kıyye miktarında getirtilip ahaliye dağıtılması gerekmektedir. Avrupa'nın dışarıdan zahire alımına ihtiyacı vardır ve bunun için ziraat geliştirilmesi gerekmektedir. Bu konuda binlerce kitap ve risale yayınlanmıştır. Bazı mahallerde sanayie mahsullerinin çoğaltılması gerekmektedir. Amerika'da hububat ziraatı dahi başka bir yol almış tıpkı pamuk gibi Avrupa'yı taht-ı inhisarına alacak olur ise Osmanlı topraklarında yetişen mahsulâtın satımı ve revacı her sene düşecektir. Pamuk ziraatı hakkında bozuk kıraç mahalleri açıp pamuk yetiştiren olur ise, bunlardan beş sene öşür vergisinden muaf tutulacağı ilan edilmiştir. Bu muafiyet kolza ve keten tohumu ve siyam ekenler için de münasiptir. Ziraatın geliştirilmesi için en başlıca konu büyük şehirler civarında birer çiftlik tesisi maddesidir. Bunun için bina inşa edilmesi, muallim ve memurlar tayini, alat ve edevat getirtilmesi büyük masraf olacağından Avrupa'dan yalnız on nefer muallim getirtilip bunların her biri bu çiftliklerden birine gönderilerek, bunlar birer pratik mektep hükmünde olacaktır. O havalide bulunan yetkili birisi getirilip orada yeni ziraat tekniklerinin onlara gösterilmesi ve talim ettirilmesi gerekmektedir. Memlekette ziraatın geliştirilmesi hakkında ve ziraat erbabında her türlü yeni tekniğin uygulanması için gayet açık talimatnameler tab edilip her tarafa gönderilmesi lüzumu vardır. Memlekette ekilip biçilmesi adet olmamış ve belki de hiç duyulmamış birçok ürünün ekilme şeklini, hasat edilmesini ve faydasını bildirmek için bir meclis-i ziraatın teşkili elzemdir ve bu ihtiyaç an be an hissedilmektedir. Fakat bunun için memlekette tahsil-i fenn-i ziraat eylemiş adam bulunamamaktadır. Bunun bir çaresine bakılmalı, hiç olmazsa ilerisi için biraz adam yetiştirmek ve bunları ziraat müdürlüklerinde kullanmak gerekir. Bunların Fransa ziraat mekteplerinde tahsil ettirilmesi şarttır. Bu tedbirler yerine getirilse bile bazı yollar çok bozuk ve fena halde olduğu için yapılan

bu ıslahatlardan sadece sahile yakın olan mahaller ahalisi faydalanabilecektir. İç taraflar ziraatı yine eski halinde kalacaktır. Bu nedenle tereddüt etmeden yolların bir an evvel tesviyesi önemli bir madde olarak itina edilmesi gerekmektedir.[542]

1869 yılında İmparatorluğun, Mısır hariç olmak üzere, pamuk mahsulünün 200.000 balya olduğu tahmin edilmektedir. Rumeli mahsulü ise geçen yıla kıyasla yarı yarıya kalmıştır. Anadolu'nun mahsulü bunu dengelemek için yeterlidir. Anadolu'da pamuk mahsulü artmıştır. Pamuk mahsulünün küçük bir kısmı ülke içerisinde tüketilmekte, büyük bir kısmı İngiltere, Fransa, İspanya ve Trieste'ye ihraç edilmiştir. Pamuk kültürü için çırçır ve gereçler gümrüksüz ithal edilmiştir. İyileştirilmiş pamuk çırçırları ve diğer aletler devlet tarafından model olarak tanıtılmış ve pamuk kültürünün artırılması amacıyla istenilen illere büyük miktarda tohum dağıtılmıştır. Hükümet ayrıca, zemin seçimi, dikme, toprağın bakımı, makine kullanımı ve hasatla ilgili talimatlar içeren çok sayıda broşür dağıtmıştır. Pamuk kültürünü tanıtmak için en önemli yerleşim yerlerinde yerli ve yabancılardan oluşan komisyonlar oluşturulmuştur. Edirne, Karahisar, Bursa, Çanakkale Boğazı, Şam, Sofya ve takımadalarda Amerikalılar ve Mısırlıların tohumları ekilmiştir. İzmir, Aydın, Seres, Selanik ve Drama'da sadece Mısır tohumu ekilmiştir. Sonuç olarak, Mısır tohumu genel olarak benimsenmiş ve Amerikan pamuğu ile rekabet etmiştir.[543]

4.2.2 Amerikan Pamuk Tohumu

Sanayi Devrimi dokuma sanayisinin meydana gelmesine neden olmuş ve buhar gücüyle çalışan dokuma tezgâhları faaliyete geçmiştir. Dokuma sektöründeki makineleşme pamuk sarfiyatında hızlı bir artışa neden olmuş ve böylece pamuklu ürünlerin fiyatı azalmıştır. Uygun fiyatlar nedeni ile pamuklu ürünlere rağbet artınca bu dokuma sanayisine hammadde ihtiyacını karşılamak için fazlaca bir pamuk arzı gerekmiştir. İngiltere tabiat şartları uygun olmadığından pamuk hammadde ihtiyacını kendi içinden karşılayamadığı için ithalata yönelmek zorunda kalmıştır.[544]

[542] BOA, İrade Meclis-i Vâlâ. 530/23774.
[543] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 20 December, 1869, No: 100.
[544] Damlıbağ, *a.g.m*, s. 436.

İngiliz fabrikatörler Amerikan pamuğunun kalitesinden dolayı bu türü yaymak amacıyla 1857 yılında Manchester Cotton Supply Association- Manchester Pamuk Tedarik Birliği (MCSA)'ni kurmuşlardır.[545] Bu birlik değişik ülkelerde pamuk üretimini arttırmak için uğraşmıştır[546] Çünkü İngiltere'nin kesintisiz pamuk hammaddesi bulma konusunda her zaman endişeleri olmuştur.

MCSA, pamuk üretiminin geliştirilmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti nezdinde de girişimlerde bulunmuştur. Pamuğun terakkisi konusunda yapılan çalışmalar olumlu neticeler vermiştir. ABD Konsolosu Julius Bing tarafından İzmir'de hazırlanan Türk pamuğu raporuna göre; 1860'ta Osmanlı Devleti'nde üretilen pamuk miktarı 14.500 balya, 1861'de 20.000, 1862'de muhtemelen 30.000 balya idi. Fiyatların yükselmeye devam etmesi halinde pamuk ekiminin artacağına dair her türlü ihtimal vardı. Mevcut oranlar ekim için çok avantajlıydı, özellikle Aydın'da üretilen birinci kalite pamuğun Aydın demiryolu bittiği zaman ucuz ve hızlı olacağı düşünülmüştür. 1862 yılında Boston veya New York'ta teslim edilen Türk pamuğunun gerçek fiyatının 15 ila 17 sent arasında olması öngörülmüştür.[547]

Bundan önce de 1851 yılının Ağustos ayında Şam-ı şerifte tülbent ve bez gibi ürünler üretilmek üzere Hariciye tüccarı Şehbenderi İzzetlü Hacı Bekir Ağa ve şeriki (ortağı) Abdullah Efendi tarafından bir iplik fabrikası kurulması kararlaştırılmıştır. Bu iplik fabrikasının kurulması gereklidir ve su ile çalışacak olmasından dolayı uygun bir yere yapılması düşünülmüştür. İmalatta kullanılmak üzere pamuk çekirdeğinin Amerika'dan getirtilmesi ve yetiştirilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca ahalinin de Amerika'dan getirtilen bu pamuk tohumlarının nasıl en iyi şekilde yetiştirileceği konusunda bilgilendirilmesi gerekli görülmüştür.[548]

Bu doğrultuda Ticaret Nezareti Celilesi tarafından talep olunan Amerika pamuk tohumunu beher tonilatosu otuz lirayı geçmeyerek belki de daha aşağı fiyatla Kotonsolay Şirketi Amerika'dan getirtilecektir. Osmanlı Devleti'nin çoğu yerinde Amerika pamuk tohumunun çok güzel yetiştiği bilinmekte ve bu cihetle bu tohumun

[545] BOA, İdari Hariciye. 155/8245.
[546] Orhan Kurmuş, *"The Cotton Empire and Its Effects on the Ottoman Empire"*, **The Ottoman Empire and The World Economy**, (Editör: Huri İnan İslamoğlu), Cambridge University Press, Cambridge 1987, s. 161.
[547] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 17 January 1862, No: 6.
[548] BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı. 64/76.

mümkün mertebe çoğaltılması gerektiği düşünülmüştür. Amerika tohumunun tonilatosunun altmışar liraya yani her kıyyesinin sekiz-on kuruş baha ile getirtilmesi istenmişse de sonradan bu mümkün olmamıştır. Kıyyesi dört kuruş civarında olursa bu tohumdan yetmiş beş bin kıyye istenilecek, bunun nakliye masraflarının da hazine-i celileden tesviye edilecektir.[549]

Bu konu şu şekilde ele alınmıştır: Osmanlı Devleti'nin pamuk ziraatına uygun olan yerlerine gönderilip çiftçi ahaliye dağıtılmak üzere Ticaret Nezareti'nden istenilen Amerika pamuk tohumunu beher tonilatosu 30 lirayı geçmeyerek, belki daha aşağı fiyatla, Kotonsolay Şirketi Amerika'dan tedarik ederek getirtebileceği beyanıyla şirkete bu konuda izin istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin çoğu yerinde Amerika pamuk tohumunun çok güzel yetiştiği bilinmekte ve bu cihetle bu tohumun mümkün mertebe çoğaltılması için geçen sene beher tonilatosu 60 liraya satın alınmıştır. 1864 yılında da 75 bin kıyye Amerikan pamuğu tohumu satın alınıp gönderilmesi istenmiştir. Getirtilecek olan pamuk tohumunun nakliye masrafları da hazineden karşılanması kararı verilmiştir.[550]

Canik livasında 1913 dönüm tarlaya her dönümüne altmışar kıyye hesabı üzerine 11.000 kıyye miktarında Amerikan tohumu talep edilmiştir. Amerikan tohumu fidanlarının âdi pamuk fidanına göre daha iyi olduğu ve sairlerinden daha iyi büyüyüp geliştiği bilinmektedir. Her dönüme ikişer buçuk kıyye olacak şekilde, bahsi geçen arazi için de 4.800 kıyye Amerikan tohumunun getirtilmesi istenmiştir. Bunların arazi sahiplerine bölüştürülüp dağıtılması ve tarifine uygun olarak yetiştirildiği takdirde elde edilecek hasılattan ahalinin fevkalade istifade edeceği aşikârdır.[551]

Osmanlı Hükümeti 1864 yılında Anadolu'da 5.000 okka Mısır tohumu ve 7.500 okka Amerikan tohumu olmak üzere toplam 7.500 okka tahıl dağıtmıştır.[552]

[549] BOA, İrade Hariciye. 203/116641.
[550] BOA, İrade Hariciye. 203/116641.
[551] BOA, İrade Meclis-i Vâlâ. 673/34.
[552] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 23 July 1864, No: 26.

1865 yılı 30 Eylül'de sona eren çeyrekte ABD'den İstanbul Limanı'na 776 lbs olmak üzere 703 $ değerinde pamuk tohumu ithal edilmiştir. Ayrıca 230 adet, 21.510 $ değerinde pamuk çırçırı ithal edilmiştir.[553]

1865 yılında Londra'da kurulmuş olan Pamuk Terakki Komisyonu'nun cemiyet toplantısında kararlaşmış olan teklifler ise şu şekildedir:

1. Amerika pamuğu tohumunun terakki zımnında acilen tedbirler alınması gerekmektedir. Bunun için Devlet-i Aliyye Pamuk Kumpanyası'na müracaat edilmesi, pamuk tohumu Amerika'dan getirtilerek lazım olanlara dağıtılması gerekir. Her sene tedarik olunan tohumun miktarı yetersiz olmasından başka cinsinin de kötüdür ve geç yetişmektedir. Amerika tohumu ekilmesinin çok önemlidir, eğer Amerika tohumu ekilmiş olsaydı pamuk ticaretinden husule gelen damga daha fazla olacaktı ve Amerika tohumu ekildiği takdirde dahi pamuğun kıymetinin bir miktar daha düşecek, yerli pamuğun hiç revacı olmayacaktır.

2. Demiryolları hususi olup Pamuk Terakki Komisyonu bunların çoğaltılması konusunu Devlet-i Aliyye'ye tavsiye etmektedir.

3. Aşar maddesi: Çiftçinin mültezimin pençe-i zulmünden kurtarılması gerekir, bunun yapılmadığı takdirde pamuk ziraatının terakkisi mümkün değildir.[554]

Osmanlı topraklarında sarf edilen pamuk tohumları yetersiz bulunmuştur. Yerli pamuk tohumundan çok az mahsul alınması üzerine Amerika'dan iyi cins pamuk tohumu getirtilmiştir. Osmanlı topraklarına en uygun tohum olarak Amerika'nın New Orleans bölgesinde ekilen pamuk tohumu görülmüştür.[555]

Osmanlı Hükümeti pamuk üretiminin teşviki amacıyla Osmanlı Devleti'nde Amerikan pamuk tohumu ekerek pamuk üreten, buna katkı sağlayanlara ve pamuk tethirine mahsus makine ve sanayi aletleri alanlara verilecek ödülleri konu alan bir ferman yayımlamıştır. Fermana göre: Bir kantar temizlenmiş pamuk istihsal edecek derecede

[553] National Archives (United States), Consulate General U.S. America, Constantinople, 7 June 1865, No: 25.
[554] BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ. 530/23774.
[555] **Takvim-i Ticaret**, 3 Şevval 1282 (19 Şubat 1866), Sayı: 3, s. 2.

büyük bir alana pamuk ekimi icra edenlere, bir senede en iyi cins Amerika pamuk tohumu ithal etmiş olan tüccarlara, bir eyalette en iyi cins Amerika tohumu ekmiş olanlara, bir eyalette Amerika pamuğu cinsinden en âlâ pamuk yetiştirip satmış olana, en iyi pamuk ziraatı için Amerikalı muallim istihdam etmiş olana, en iyi cins Amerika pamuk tohumu getirtip ücretsiz dağıtmış olanlara, yerli tohumun terk edip Amerika tohumunun yerleşip gelişmesi için fazlaca çaba gösterenlere altın madalya verilecektir. Bunlara ilaveten bir eyalette en iyi cins Amerika pamuğu yetiştirmiş olanlara hem altın madalya hem de bir adet "Cin" isimli makine verilecektir.[556] Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nde pamuk ticareti yapmış ve bırakmış olanlardan pamuk tohumunu ekip yeniden bu ticarete girenlere, bir defada olarak iki bin kantar Amerika tohumu ithal etmiş olana, doğrudan doğruya bir sancağa ilk defa olmak üzere en az bin kantar Amerika pamuk tohumu ithal etmiş olana, bir kazada iki dönümden ziyade olarak en iyi cins Amerika tohumu ekmiş olana, Amerika'da câri olan ziraat usullerini tamamıyla yapmış olanlara, alelumum pamuk ekimi için muallim istihdam edenlere, yerli pamuk tohumunun ıslahı için Amerika ziraat usullerini tatbik ederek ekim yapmış, mezkur pamuğu ıslah etmiş olanlara, bir sancakta pamuk ayıklamak için en iyi fabrika inşa edenlere, pamuk temizlemek için yeni icat edilmiş 20 adet makinalı fabrika inşa edenlere, hayvanât beslemek için pamuk çekirdeklerinin posalarını çıkaranlara ise gümüş madalya verilecektir.[557]

Amerika pamuk tohumunun Mısır'ınkine göre üstün olması nedeniyle her tarafta çoğaltılması zımnında 200 tonilato tohum istenmiştir. Bunu Mançester'deki cemiyetin memnuniyetle tedarik edeceği ve depolarında hazır bulunan 25 tonilato tohumun beher tonilatosu 20 liraya tedarik edileceği Londra'daki Devlet-i Aliyye sefirinin beyanından anlaşılmaktadır. Zikrolunan 200 tonilato tohumun beher tonilatosu 20 lira olmak üzere satın alınmasına karar verildiği ile ilgili Ticaret Nezareti'ne tezkire yazılmıştır.[558]

31 Mart 1866 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti'nden gönderilen bir yazıda, Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçiliği vasıtasıyla Londra'dan 300 ton Amerikan pamuk tohumu alınması emredilmiştir. İlk olarak 60 ton pamuk tohumu alınmış ve bu tohumlardan 50 bin kıyye Selanik'e, 10 bin kıyye Amasya'ya, 20 bin kıyye İzmir'e,

[556] **Takvim-i Ticaret**, 25 Ramazan 1282 (1 Şubat 1866), Sayı: 2, s. 1.
[557] **Takvim-i Ticaret**, 25 Ramazan 1282 (1 Şubat 1866), Sayı: 2, s. 2.
[558] BOA, Cevdet İktisat. 4/178.

10 kıyye Bursa'ya, 2 bin kıyye İstanbul'a, 2 Bin kıyye Rusçuk'a, 200 kıyye Kara Hisar-ı Şarki'ye, 100 kıyye de Çiflikât-ı Hümayunlara dağıtılmıştır.[559]

Pamuk tohumu büyük ölçüde İzmir'den ihraç edilmektedir. 1880 yılında yaklaşık 250.000.000 lbs İngiltere'nin tamamına sevk edilmiştir. Fiyat, kental başına 77 sent ila 95 sent arasında değişmektedir. Bu miktara, yerel olarak tüketilen pamuktan elde edilen tohum ile Batı Avrupa'ya ihraç edilenler dâhildir. Pamuk tohumu esas olarak yağ üretiminde kullanılmaktadır.[560]

1893 yılında ağırlıklı olarak kullanılan pamuk tohumu Amerikan tohumudur, ithalatı yapılıp idareli olarak kullanılmaktadır.[561]

En iyi cins mısır ve pamuk tohumlarının az miktar olsa dahi getirtilmesiyle adı geçen vilayetlere gönderilmesi ve tecrübe edilmesi uygun görülmüş, buna göre düzenlemeler yapılmıştır. Yine de pamuk ve mısır ekiminin zamanına daha bir hayli vakit olduğu için bunların şimdiden getirtilmesiyle vilayetlere gönderilmesi ekim zamanlarına kadar şayet güzel muhafaza edilmemelerinden dolayı gelişip büyümelerine zarar verebilecek durumlara maruz kalabilirler. Önceki emirde bir miktar numune getirilip muayene edilerek Amerika, Fransa ve Macaristan'dan belirli bir miktar tohum sipariş edilmiştir. Gönderilen ve dağıtılan tohumların miktar ve gönderilme yerini gösteren cetvel ve bu konuda mahallerine gönderilen yazılı suretleri ve ziraat memurlarının tanzim etmeleri icab eden cetvel numunesi birlikte takdim edilmiştir.[562]

Selanik'teki pamuk ipliği fabrikaları tarafından, yerli pamuğa göre Amerika pamuğundan daha sağlam ve ince iplik imal olunabildiği anlaşılmıştır. Amerika pamuğu ziraatının Selanik'te duyurulması ile Amerika'dan 4 bin kıyye tohum getirtilecek ve ahaliye satımı yapılacaktır. Amerikan tohumlarından fazlaca mahsul alındığından, bunun çoğaltılmasına özen gösterilmiştir. Diğer bazı vilayetler içinde getirtildiği Ziraat Heyet-i Fennîyesi başkanlığından verilen layiha ve izahatnamede beyan olmuştur. Bu Amerika pamuğunun yerli pamuğa göre gerçekten üstün olduğu,

[559] **Takvim-i Ticaret**, 14 Zilkade 1282 (31 Mart 1866), Sayı: 9, s. 1-2.
[560] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.
[561] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 22-28 July 1893, No: 109.
[562] BOA, Yıldız Esas Evrakı. 46/8.

iklimi müsait olan diğer vilayetlere de bunun duyurulması lüzumu vardır. Bu pamuğun dayanıklılık ve rağbet görmesi açısından yerli pamuğa olan üstünlüğünün ne derece olduğu, bir sene ekilen Amerika pamuğundan alınan tohumun bir dahaki sene yine ekilmesiyle hâsıl olan pamuğun aslını muhafaza edip etmediği yani her zaman Amerika pamuk tohumu getirtmeye lüzum olup olmadığı tetkikat edilerek varılacak neticenin bildirilmesi gerekmektedir.[563]

Amerika pamuğunun her yerde yetişmeyip sıcak ve sulanabilen veya nemli ve oldukça verimli yerlerde yetiştiği, yerli pamuğa nispeten biraz daha fazla masraflı olduğu, hasılatının yerli pamuktan fazla olduğu, Amerika pamuğunun ithalinden beri cinsi bozulmuş olup, kuvvetli fidanlardan topladıkları ilk pamuğu ayırarak tohumu ondan almadıkları cihetle Amerika'dan ithal edilen seçme tohumlardan %6'dan 8'e kadar daha fazla hasılat alındığı Orman ve Madenler ve Ziraat Nezareti'ne beyan edilmiştir. Bununla beraber Amerika ve diğer memleketlerden getirtilen tohumlarla rastgele bir vilayette istenilen sonuç alınamayacağından eskiden pamuk ziraatı yapılan vilayetlerde bunun iyileştirme ve çoğaltılmasının neye bağlı olduğu ve bu ziraatın yapılmadığı yerlerin iklim ve arazisi ve ticaret durumunun pamuk ziraatına elverişli olup olmadığı konularının araştırılması gerekmektedir. Pamuk türlerinden hangisini ektirmek ve hükümet tarafından ne gibi kolaylıklar sağlanması gerektiğinin görüşülmesi, nezaret tarafından ziraat müfettişleriyle iletişime geçilmesi ve işin ehemmiyeti nispetinde fennen araştırma yapılması sonucu elde edilecek olan muamelatın, ziraat müfettişi olmayan ve arazisi pamuk ziraatına müsait olan vilayetlere Babıali tarafından tebligat gönderilmek üzere isimlerinin bildirilmesi istenmiştir.[564]

Orman ve Maden ve Ziraat Memuru, Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti, Ziraat İdaresi'ne Selanik'te iplik fabrikalarında kullanılan Amerika pamuğunun yerli pamuk gibi kurak ve sarp, dağ eteği gibi yerlerde yetişmediğini, Amerika pamuğunun bazılarının sulak ve nemli bazılarının ise kurak ve dağlık arazide büyüyüp geliştiğini bildirmiştir. Her birinin cins ve türüne göre iklim ve arazisi müsait olan vilayetlerde ziraatının uygun olduğu, Amerika'dan ithal olunan seçme tohumlardan yüzde altıdan

[563] BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı. 727/9.
[564] BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı. 727/9.

sekize kadar fazla hasılat alındığı belirtmiştir. Avrupa ve Amerika'dan çeşitli hububat tohumları getirtildiği sırada Amerika'da yetişen belirli cins pamuktan dahi memleketin elverişli coğrafyasına ve ahval-i ziraiye uygunluğuna göre hâsıl olacağı umulan izland, karl prolfik, peres, seksbor, Jojgronsed, Hankis, prolfik, yezgen, peresdikron, piki, kingi, emrod, sraliş, foksinyo adlı 13 cins pamuk tohumu getirtilmesi ile zirai durumu ve coğrafyası bunların ziraatına müsait olduğu bilinen Selanik, Edirne, Yanya, Hüdavendigar, Aydın, Halep, Konya, Mamüratü'l-aziz, Diyarbakır, Ankara, Adana, Girit vilayetleriyle İzmit mutasarrıflığına yeteri kadar ulaştırılması gerekir. İzmit'e gerektiği kadar numune çiftliği ve pamuk yetiştirmeye uygun tarlası olan çiftçilere verilmek üzere Amerika pamuk tohumu gönderilmeli ve ziraatı yapılmalıdır. Hangi cinsleri nerelerde layıkıyla yetişebilmekte olduğu ve hangi derecede hasılat verdiği anlaşılacaktır. Amerika pamuğunun yerli pamuğa oranla daha fazla masraflı olduğu konusu ise kabul edilemez, çünkü Amerika pamuğu her gün birer miktar yetiştiği için 3-4 kişilik bir aile her gün tarlada dolaşarak o günkü hasadı toplayarak dışarıdan ameleye ihtiyaç duymaksızın hasadını kaldırabilir. Yerli pamuk birden geliştiği için birdenbire hasat edilmesi gerektiğinden birçok amele istihdamına ihtiyaç duyulabilir. Ayrıca yerli pamuğun birden semavi bir afete tutulması sonucu hasadın hepsi mahvolurken, Amerikan pamuğunun böyle bir afetle karşılaşması sonucu sadece o gün yetişmiş olan kısmı mahvolur, kozaları kapalı olan kısmı bu afetten etkilenmez. Bundan birkaç sene önce Selanik'e gönderilip yetiştirilen Amerikan pamuğunun yerli pamuğa nispeten iki kat hasılat verdiği bilinmektedir. Amerikan pamuğu ziraatı fazlaca tercih edilmektedir ve bu dönemde henüz ziraat müfettişi yoktur. Tabiatı pamuk ziraatına ehil olan vilayetler Mamuratü'l-aziz, Musul, Bağdat, Basra, Yanya ve Trablusgarp'tan ibarettir.[565]

Selanik vilayetinin pamuk ziraatı için pek müsait olduğu dikkate alınarak, 7-8 sene önce Mısır ve Amerika'dan getirtilen ve ekilip mahsulü iplik fabrikaları tarafından alınırken, mahsulün azalması hasebiyle iplik fabrikalarının dışarıdan pamuk celbine mecbur olmalarının önüne geçmek üzere şimdiye kadar ziraatı yapılan Longasva, Lorji ve Sen-İzland türlerinden 40 bin kilo pamuk tohumunun getirtilmesi lazımdır. Bu pamuk tohumunun her bir paundu yani yarım kilosu 1 tam 2/3'üne alınabilir ve Dersaadet'e kadar tonilato başına 10,06 dolar nakliye masrafı vardır, 40 bin kilo tohum

[565] BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı. 727/9.

için nakliye masrafı olarak 45 bin kuruş ödenmesi gerekmektedir. Bu meblağ hasılat zamanında zürradan alınıp yerine konulmak üzere Ziraat Bankası'ndan karşılanması kararlaştırılmıştır.[566]

Sadaret Mektubi Kalemi'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bu konuda yazı yazılmıştır. Selanik vilayetinin pamuk üretimine çok müsait olduğu nazar-ı dikkate alınarak bundan 7-8 sene önce Mısır ve Amerika'dan tohum getirtilmiş ve ekilmiş, alınan mahsul başarılı olduğundan iplik fabrikaları tarafından kullanılmakta iken bu mahsulün cinsinin bozulması ve miktarının azalması sebebiyle bu fabrikaların hariçten pamuk alımına mecbur olacağı, buna mahal vermemek üzere şimdiye kadar ekilip tecrübe edilen Longasva, Lorji ve Sen-izland türlerinden 40 bin kilo pamuk tohumunun getirtilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu tohum miktarının 45 bin kuruş masrafla getirtileceği, bunun hasılat zamanında mahsulden alınıp yerine konulmak üzere bu meblağın Ziraat Bankası'ndan alınmıştır. Mezkûr 45 bin kuruş 314 senesi umur-i ziraat bütçesinin çekirge masarıf-ı iflahiyesi olarak sarf edilecektir.[567]

Mezkûr tohumların gümrük resminden affı kararlaştırılmıştır. Amerika'dan alınan pamuk tohumlarının gümrük resmi olmak üzere mahalli rüsumat müdüriyetinden depozito suretiyle 3359,5 kuruş alınmış ve devlet çıkarı için hükümet tarafından getirtilen bu gibi eşyanın gümrük resminden istisnası vardır.[568]

Hudeyde Sancağı'na tabi Zebid kazasında öteden beri pamuk yetiştirilmektedir. Fakat çiftçinin elinde bulunan pamuk tohumunun cinsinin iyi olmaması alınan mahsulün edilen masrafa tekabül etmemesine neden olmuştur. Ahalideki tohum iyileştirilecek olur ise emeklerine değer mahsul alacaklar ve pamuk ziraatının iyileşecektir. Bu bölgede tecrübe edilmek üzere Amerika ve sair cins tohumlarından safi beş bin kıyye tohumun gönderilmesi Yemen vilayet-i Celilesi'nden iş'ar olunmuştur. Amerika'dan beş bin kıyye tohum daha celb ile Aydın ve Adana vilayetleri çiftçisine ücretsiz verilmek üzere dağıtılacaktır.[569] Yemen Vilayetindeki Zebid kazasıyla Tihame bölgesinde ve Aydın, Adana vilayetleriyle sair mahallerde yetiştirilen pamuk

[566] BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 1213/17.
[567] BOA, Babıâli Evrak Odası. 1270/95229.
[568] BOA, Babıâli Evrak Odası. 1383/103713.
[569] BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 527/48.

tohumlarının iyileştirilmesi için Amerika'dan vesair yerlerden getirtilecek tohumların tamamıyla nakliyesi bulunan tahminen 27.500 kuruşun tahsisat-ı ziraiye meyanında ürünün yetiştirilmesi ve yaygınlaştırılması için dâhil olan 50.400 kuruştan 1316 senesine mahsuben Ziraat Bankasından sarf ve itası hakkında Orman Ve Meadin Ve Ziraat Nezaret-i Celilesinden takdim olunup Şura-yı Devlete tezkere gönderilmiştir.[570]

Bütün dünya için kaliteli miktarda lazım olan pamuğun azamî kısmı Amerika'da yetiştiği için Amerikalılar tabiatın kendi memleketlerine bir lütuf olan bu nimetten istifadeyi bazı zamanlar suiistimal derecesine çıkarmışlardır. Bu hâlin neticesi olarak Amerika'nın müşterisi olan sâir memalik bir taraftan müstemlekâtında pamuk ziraatını terakki ettirmeğe uğraştığı gibi diğer taraftan ulûm erbâbında ve fünûnda hakiki pamuğun yerini tutabilecek sınai bir pamuk imali için mesai sarf etmiştir. Hatta Milan'da neşredilen Fransız Ticaret Odası Gazetesi'nin ifadesine bakılacak olursa bu yoldaki mesai muvaffakiyetle neticelenmiş ve pek ümitli neticeler ortaya çıkmıştır. Kabuğu ve budak yerleri ayıklanmış çam ağacından çıkarılan selülozdan sınai pamuk imal edilmiştir. Hususi bir makine çam ağacının elyafını birkaç milimetre kalınlığında gayet ufak parçalara ayrılmştır. Sınai pamuk imali o kadar iktisadkârâne olmuştur ki doğal pamuğa hakkıyla rekabet edebilecektir denilmiştir. Bir de sınai pamuk ile tabî pamuk yan yana konulsa bunları yekdiğerinden ayırt etmek gayet zor bir durum olmuştur.[571]

Selanik vilayetinin pamuk ziraatı için pek müsait olduğu dikkate alınarak, Mısır ve Amerika'dan getirtilen ve ekilip mahsulü iplik fabrikaları tarafından alınırken, mahsulün azalması hasebiyle iplik fabrikalarının dışarıdan pamuk celbine mecbur olmalarının önüne geçmek üzere şimdiye kadar ziraatı yapılan Longasva, Lorji ve Sen-İzland türlerinden 40 bin kilo pamuk tohumunun getirtilmesinin lazım görülmüş, bu miktarın 45 bin kuruş masrafının hasılat zamanında çiftçiden alınıp yerine konulmak üzere Ziraat Bankası'ndan karşılanmasına karar verilmiştir.[572]

Amerika'da yetişen mısır ve pamuğun üstün kalitede olmasından dolayı ekilmek üzere bu mısırın her çeşidi ile bir miktarının Suriye Vilayet-i Celilesiyle Ordu Kazası Ticaret

[570] BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 527/48.
[571] **Servet-i Fünun**, 25 Ekim 1904, Cilt: 28, Sayı: 705.
[572] BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 531/23.

Ve Ziraat Ve Sanayi Odası Riyaseti'nden yazıldığı gibi vilâyât-ı sâireden dahi bunun gibi tohum ve fidanlar istenmiştir. Bunun için gerekli olan 13.400 kuruşun ziraatın devamlılığı meyanında tohum getirtilmesi ve hayvanatın çeşitliliğinin korunması nâmına dâhil olan 50.400 kuruştan Ziraat Bankası'ndan nezarete verilmesine dair Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaret-i Celilesinin 29 Muharrem 323 tarihli ve 18 numaralı tezkeresi bulunmaktadır.[573]

14 Ekim 1907 'de kantarı 375-390 kuruştan 90 balya Amerikan tohumu satılmıştır.[574] Yine 21 Eylül 1907'de bir hafta zarfında 775 balya pamuk satılmış, bunun 250 balyası Amerikan tohumudur ve kışın pamuk piyasası kapanmıştır.[575] 11 Kasım 1907'de bir haftada kantarı 366-372,5 kuruştan 250 balya Amerikan pamuk tohumu satılmıştır.[576] Yine bir haftalık süreçte İzmir'de kantarı 370-372,5 kuruştan 100 balya Amerikan pamuk tohumu satılmıştır.[577]

4.2.3 Osmanlı Devleti-ABD Arasındaki Pamuk Ticareti (1850-1917)

18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, İngiltere'de insanın teknoloji aracılığıyla kazandığı zaferin simgesiydi. Demiryolları sayesinde yüksek nakliye maliyetleri azaltıldı. Üretim aşamasındaki insan ve hayvan gücü makine gücüne dönüşmüştü. Pamuğun dünya ticaretinde önemli bir seviyeye ulaşması da Sanayi Devrimi'yle beraber olmuştur.[578]

Yukarıda anlatıldığı üzere Amerikan pamuğunun en kaliteli pamuk olması dolayısıyla Osmanlı Devleti topraklarında yetişen pamuğun kalitesini arttırmak için Amerika'dan yardım istemiştir. 5 Kasım 1846 yılında Amerika'dan pamuk ziraatçıları davet edilip Padişah Abdülmecit tarafından kabul edilmişlerdir. ABD'den gelen uzmanlardan Dr. Davis ve yanındakiler İstanbul Yeşilköy Ayamama Çiftliği'nde pamuk üretimine başlamışlar fakat istenilen sonucu alamamışlardır. Bu tecrübenin sonrasında Osmanlı Devleti'ne Amerikan pamuğu ithaline devam edilmiştir ve Amerika'ya pamuk

[573] BOA, Babıâli Evrak Odası. 2548/1910055.
[574] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 14 Teşrin-i evvel 1323, Sayı: 26, s. 364.
[575] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 21 Teşrin-i evvel 1323, Sayı: 27, s. 377.
[576] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 11 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 29.
[577] O**smanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 18 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 30, s. 427.
[578] Eric Hobsbawn, **The Age of Revulation 1789-1848**, Abacus, Londra 2002, s. 44.

ithalinde gümrük vergisi alınmaması gibi bir takım imtiyazlar sağlanmıştır.[579] Bu çalışmalar ve uygulamalar kısa zaman içerisinde Türk- Amerikan pamuk ticaretine olumlu bir şekilde yansımıştır. 1864 yılında İzmir Limanı'ndan ABD'ye 2.127 kental olmak üzere 2.803.626 $ değerinde pamuk ihraç edilmiştir. 4.279 kental, 329.084 $ değerinde ise paçavra ihraç edilmiştir.[580] 1864 senesinde pamuk ABD'ye ihraç edilen ürünler arasında yün ve afyondan sonra üçüncü sırada yer almıştır ve ihracatta %12'lik bir paya sahiptir.[581] 1864 ve 1865 yıllarında ihraç edilen ürünler içerisinde pamuk toplamda 6.800.000 dolarlık ihracat değeriyle başı çekmektedir.[582]

1866 yılında İstanbul'a ancak bir Amerikan gemisi gelmiştir ve bir gemi ABD'ye gitmek üzere İstanbul Limanı'ndan ayrılmıştır. New York'tan İstanbul'a bir rom ve brendi kargosu gelmiş, Boston'a paçavra ve yün götürmek üzere limandan ayrılmıştır. Bu dönemde rom ve alkol ABD'den ithal edilen başlıca ürünlerdir. Paçavra, afyon ve gül yağları ise başlıca ihraç ürünleridir. Pamuk ise eskiden beri Türk ticaretinin ana ürünlerindendi. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başına doğru İzmir'den Avrupa'ya, başta Venedik, Cenova, Fransa ve küçük bir kısmı da İngiltere'ye olmak üzere büyük sevkiyatlar yapılmıştır. O dönemde İzmir'den yıllık ihracat 150.000'den 200.000 balyaya çıkmıştır. Fransızların Mısır'ı işgali sırasında İzmir'den Avrupa'ya birçok yük gönderilmiştir. Suriye'de ise pamuk bitkisi asırlardır yetiştirilmektedir, ancak ekimden kaynaklanan aksaklıklar ve yeni tohum ihtiyacı nedeniyle kalite bozulmuştur. Bununla birlikte, birkaç yıl içinde, Amerika'dan gelen tohumlarla, New Orleans pamuğuna eşit kalitede üretilen bir deney yapıldığı belirtilmektedir. 1866 yılında Türkiye pamuk mahsulünün yaklaşık 500.000 balya olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye'de yetiştirilen pamuk esas olarak Trieste ve Marsilya'ya ihraç edilmiştir. Tüm pamuk mahsulünün dörtte biri Liverpool'a ihraç edilmiştir. Zaman zaman nakliye masrafları pamuk yetiştiricilerini kötü etkilemiş ve pamuk üretimi azalmıştır. Pamuk yerine tahıl ve diğer ürünlerin üretimine yönelebilmişlerdir.

[579] Ebru Güher, a.g.t, s.
[580] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 18 August 1866, No: 29.
[581] Onur Kınlı, "*19.yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri"*, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 161.
[582] Kınlı, a.g.t, s. 165.

Amerikan İç Savaşı'ndan önce bu ülkede pamuk ekiminin neredeyse terk edildiği veya genel olarak ihmal edildiği iyi bilinmektedir.[583]

1873 yılında ve bir yıl öncesinde yapılan ithalat ihracatı aşmıştır. Ülkenin mali durumu ve buna bağlı olarak hükümetin idaresinde sık sık meydana gelen değişikliklerden kaynaklanan düzensizlik, sanayi ve ticaretteki felç edici etki nedeniyle, ihracat önceki yıllara göre daha düşük olmuştur. Anadolu'daki sığırlar arasında salgın hastalığın yayılması, birkaç mahsulün verimsizliği ve Viyana ve Londra'daki para piyasalarının sıkılığı bu sonuca katkıda bulunmuştur. Başlıca ihracat ürünleri tütün, pamuk, ipek, afyon, yün, deriler, gül, kuru üzüm ve sakızdır. Bu ürünlerin büyük bir kısmı Anadolu ve Rumeli'de üretilerek dış ülkelere ihraç edilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. 1872 yılı pamuk hasadı ortalamanın üzerinde olmuştur. Ülkenin toplam mahsulü, 13.387.800 $ değerinde 310.000 balyaya ulaşmıştır. Bu ülkenin nüfusu hükümetin akıllıca önlemleri ile pamuk yetiştiriciliğine teşvik edilirse, pamuk mahsulü kısa sürede çok daha değerli olacaktır.[584]

1876 yılında 91.750.000 $ değerinde pamuk ürünleri ithalatı yapılmıştır. 1877 yılında ise toplam 55.097.200 $'lık ithalat yapılmıştır ve pamuk ithalatında yaklaşık 36.000.000 $'lık bir azalma yaşanmıştır.[585]

Ticari amaçlar açısından rakipsiz olmasa da eşsiz olan İstanbul, her yıl artan bir ticaret sergilemelidir. Büyük Napolyon'un "dünya imparatorluğu" dediği İstanbul, konumundan, Avrupa ve Asya ticaretini yönetme hakkına sahiptir. Ancak rıhtım ve ambar ihtiyacı, sefilce döşeli sokaklar, yetersiz ulaşım araçları - neredeyse tüm ağır yüklerin "hammal" adı verilen kişilerin sırtlarında taşınması ve "muhteşem mesafeler" ticaretin önünde büyük engellerdir, burada yaşayanların girişimcilik istekleri de bulunmamaktadır. 31 Mart 1875'te sona eren çeyrekte hiçbir Amerikan gemisi İzmir Limanı'nı ziyaret etmemiştir.[586]

[583] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 30 November 1866, No: 54.
[584] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 16 December 1873, No: 209.
[585] National Archives (United States), Consulate General Of The United States Of America, Constantinople, 20 January 1877, No: 36.
[586] National Archives (United States), United States, Consulate, Smyrna, 3 April 1875, No: 224.

1880 yılında "Goldenpins herbaca" (büyük olasılıkla bir pamuk türü) nin düşüşü hâlâ Osmanlı Devleti'nden yapılan ihracat için önemli olmuştur, ancak sevkiyatlar artık eskiye kıyasla küçüktür. Yaklaşık 40.000 balya İngiltere ve Fransa'ya ihraç edilmiştir. Küçük partiler başlıca Suriye limanlarından gönderilmiştir. Kaliteye ve talebe göre fiyatlar önemli ölçüde değişmektedir.[587]

Temmuz 1881 de İstanbul Başkonsolosluğu raporuna göre Rusya ile savaş tarihinden bu yana Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dış kaynaklı zorluklar ve içeriden olan sıkıntılar, kaynaklarını tüketmiştir. Bunlar Osmanlı Devleti'ni bir dereceye kadar eski refahına kavuşturmak için güvendiği zenginliğin unsurunu kademeli olarak kurutmuştur. Ticareti her yıl daha az büyümüş ve hükümetin gelirleri beklentilerine oranla azalmıştır. Çekirge saldırıları ve veba Anadolu'nun ovalarını mahvetmiş ve iki yıls üren kıtlığa neden olmuştur.[588]

1884, 1885 ve 1886 yıllarında İstanbul Limanı'na hiçbir Amerikan gemisi gelmemiş ve bu limandan ayrılmamıştır.[589]

1895-1896 senesinde memalik-i ecnebiyeden Memalik-i Şahâne'ye ithal edilen mensucatın kıymeti 34.073.000 ve pamuk ipliğinin kıymeti de 23.290.000 Franka ulaşmıştır. Aynı senede bütün Memalik-i Şahane'den ihraç edilen pamuk kıymeti 12.949.000 Franka baliğ olmuştur.[590]

Ticaret ve Nafia ve Orman ve Meadin ve Ziraat ve Hariciye Nezaret ve Rüsumât Emanet-i Celilelerine Selanik'teki iplik fabrikaları için Mısır, Amerika ve Hindistan'dan celb olunacak pamuğun gümrük resminden affının caiz olamayacağı konulu bir yazı yazılmıştır. Bu sene pamuk mahsulünün azlığından dolayı Selanik'teki iplik fabrikalarının işsiz kalmaması maksadıyla Amerika, Mısır ve Hindistan'dan getirilecek ince ve uzun telli pamukların gümrük resminden muafiyeti konusu Selanik Ticaret ve Ziraat Odasından bildirilmiştir. Buna göre; fabrikalar mamulatının

[587] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.
[588] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.
[589] National Archives (United States), United States Consulate General At Constantinople, 26 March 1887, No: 533.
[590] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 1 Temmuz 1323, Sayı:11, s.s. yok.

Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan tarafından ağır rüsuma tabi tutulduğunun göz önünde bulundurulması gerekir. Dışarıdan yapılan ithalata yüzde sekizden fazla gümrük konulamadığı ve bu suretle mahsulat-ı dâhiliyenin yabancı rekabetinden kurtulamadığı açıktır. Ecnebi mahsullerinin bazılarının, özellikle memleketin hemen her yerinde yetişebilen pamuktan pek bir farkı bulunmamaktadır, bu ecnebi pamuğunun bütünüyle gümrük resminden affının mahsulat-ı dâhiliyenin ilerlemesinin önüne geçecek, belki de tamamıyla mahvedecek ve milli servetin önüne geçecektir. Bundan başka fabrikaları çoğaltmak maksadıyla dışarıdan ithal edilen alat ve edavatın gümrük resminden muaf olup, bez ve sair şeylerin imali için ithal edilecek olan pamuk ve sair şeylerin gümrük resminden muaf tutulmaması gerekmektedir. Bütün iplik fabrikaları mamulatının dâhili ve harici gümrük resminden istisnası ve bu muafiyete mamulat-ı ecnebiyenin iştirakı için hile ve fesat karıştırılmamak üzere ipliklerin gümrüklere varidatında ücretsiz tezkere verilmesi kararı vardır. İmalata gerekli olan pamuğun Amerika, Mısır ve Hindistan'dan pamuk tohumları getirtilerek memleketin uygun yerlerinde yetiştirilecektir.[591]

Amerika'nın pamuk piyasası Osmanlı Devleti pamuk piyasasını etkilemiştir. Hatta Osmanlı'daki pamuk piyasası Amerika pamuk piyasasına göre şekillenmiştir diyebiliriz. Örneğin 1907 yılında, Amerika ve İngiltere'de pamuk piyasasında terakki hissedilmiştir. Bunun tesiri ile Osmanlı pamuk piyasası daha sağlam devam etmiş ve mezkûr piyasalar böyle devam ettikçe bize daha iyi bir tesir icra edeceği tabi görülmüştür.[592] Yine 27 Mayıs 1907 tarihli gazetede "Amerika ve İngiltere'de pamuk piyasasının sağlam ve müterakki bir halde devam etmekte olması sayesinde burada da pamuk piyasası gayet sağlam devam etmektedir." haberi yer almıştır.[593]

Pamuk fabrikaları 1910 tarihinde bütün dünya üzerinde sarf olunan pamuk istihlâkı üzerine bir takım değerli istatistikler neşr etmişlerdir. Aşağıdaki cetveller muhtelif memleketlerde cari olan istatistik muhtelif usulleri sebebiyle kesin değildirler. İstatistiklerin kesinliği ancak ertesi senede hâsıl olabiliyor. Mesela 1910 senesinin istatistik cetvelleri 1911, yani bu sene zarfında kati bir surette tertib olunabilmektedir. Pamuk dokuma fabrikalarının ithalatını gösteren adetler ise genellikle bir önceki

[591] BOA, Babıâli Evrak Odası. 1172/87865.
[592] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 29 Nisan 1323, Sayı: 2, s. 26-27.
[593] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 27 Mayıs 1323, Sayı: 6, s. 79.

senenin fiyatları üzerine cari olduğundan, 1910 senesinde fiyatların yüksek olması sebebiyle yüksek bir halde kalmışlardır. İhracatın fiyatları ise İngiliz usulü mucibince kısmen kıymet-i hazıraya göre kısmen de 1909 senesi fiyatları mucibince belirtilmiştir.

Tablo 4.3 1909 ile 1910 senelerinde pamuk dokuma fabrikaları olan başlıca on bir memlekete yapılan ham pamuk ithalatı (cetvelin adetlerin her biri 10.000 kg'ı gösterir).[594]

	1909 senesi	1910 senesi
Almanya	4.009	4.024
Fransa	3.191	2.559
Belçika	669	624
Hollanda	516	506
İsviçre	209	237
İspanya	705	725
İtalya	1.908	1.769
Avusturya- Macaristan	2.042	1.862
ABD	421	387
Japonya	2.415	3.001
İngiltere	9.948	8.969

Yukarıdaki cetvelin mütalaasından anlaşılıyor ki 1910 senesinde en fazla Japon, yani yüzde 25 derecesinde kendi pamuk ithalatını arttırmıştır. Japon'u müteakip İspanya gelir ki bu da gerek ham pamuk ve gerekse işlenmiş pamuk ithalatını arttırmıştır.

Birçok memleketlerde pamuk ithalatının azalması bu memleketlerde pamuk sanayinin vaziyeti üzerine iki sebepten dolayı doğru bir fikir veremez. Bu sebeplerden birisi bu memleketlerin pamuk fabrikalarında işleyen pamuk makinelerinin adedinin azalmış olmasıdır. İkincisi, pamuk fabrikalarında işleyen her bir makinenin sarf ettiği pamuk miktarının sair memleketler fabrikaları makinelerinden daha yüksek olmasıdır.[595]

[594] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 27 Nisan 1327, Sayı: 23, s. 357.
[595] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 27 Nisan 1327, Sayı: 23, s. 357.

Amerika'da pamuk mahsulatına zarar vermekte olan "anastonomus karandis" namındaki böceğin pamuk tohumları, çekirdeklerinden ayrılmamış pamuk, pamuk küspeleri, pamuk balyaları, pamuk sandıklarındaki samanların nakli ve pamuk ziraatında kullanılan amele yatakları gibi malzeme ve eşya vasıtasıyla nakil ve sirayet ettiğinin anlaşılmasına binaen memleketimiz için büyük bir servet kaynağı olan pamuk ziraatının bu zararlı böceklere karşı korunmaları gerekli görülmüştür. Bu nedenle Amerika'dan celbi ve ithali düşünülen malzeme ve eşyanın Memalik-i Osmaniye'ye kabulü kesinlikle men edilmiştir.[596]

İstatistiki raporlar yayınlanmadığından ve gümrük yetkilileri gerekli bilgileri vermeyi reddettiğinden, İstanbul ticaretine ilişkin doğru bir rapor için gerekli materyalleri temin etmek son derece zordur.

Herhangi bir resmi istatistik varsa, bunlar halka açık tutulmamıştır. Öte yandan, hem hükümet yetkilileri hem de tüccarlar, sahip oldukları bilgileri, başkaları tarafından derlenebilecek bilgileri vermeye her zaman isteksiz davranmışlardır. Bu ve benzeri nedenlerle, o günün Türkiye ticaretini tam ve doğru gösterecek güvenilir nitelikte yeterli bilgi toplamak imkânsızdır. Bu bilgiler, tamamen bağlantılı olmasalar da, güvenilir ve iyi bilgilendirilmiş olduğuna inanılan çeşitli kaynaklardan büyük bir özenle toplanmışlardır.[597]

Bu durum ile alakalı Ekinci'de, 1913 yılında "Ziraat ve ticaret istatistiklerinin faydaları, ziraatın terakkisi için gerekli olduğu ve bizde olmadığı, istatistiklerin yapılması için ziraat nezaretine iş düştüğü" konuları ele alınmış ve şöyle bir yazı neşr edilmiştir:

> "Bu gün Avrupa'da lâalettayin (gelişigüzel) bir memleketinde ne kadar hayvanat, ağnâm, at ve merkeb vardır, o memleket ne mikdar buğday ve arpa çıkarıyor, bundan ne kadarı memlekette sarf ve istihlak olunuyor, ne kadarı da ihraç ediliyor, nerelere gönderiliyor, anlamak ister isek hiçbir müşkülata tesadüf etmeyerek, yalnız o memleketin ziraata, ticarete aid istatistiklerini açmak zahmetini ihtiyar ile derhal anlarız.
>
> İstatistiklerin faydası yalnız bundan ibaret değildir. Bu senenin mahsulüyle geçen senenin mahsülü mikdarını mukayese etmek, artmış mı, eksilmiş mi anlayıp artmış ise sebeb-i

[596] BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 102/10.
[597] National Archives (Umited States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.

tezayidini görüb o yolda devam ve tenakkus eylemiş ise esbab-ı tenakkusunu izaleye (ortadan kaldırmak) hasr-ı ihtimam edilmek gibi bir faide-i mühimmeyi temin eder.

Bu gün bundan on, yirmi, otuz hatta daha ziyade sene evvel Fransa'da yahud Amerika'da yahud diğer bir yerde kaç kantar buğday, kaç litre şarab, ne kadar falan şey hâsıl olduğunu anlamak pek kolay olduğu halde biz de bu seneki mahsulümüzün miktarını doğru olarak anlamak imkânı yoktur.

Memalik-i Osmaniye'de bu senenin mikdar-ı mahsulü ile geçen senenin mahsulü arasında bir mukayese yapıp artmış mı, eksilmiş mi? Anlamak ve sebeb-i noksanını izale etmeğe muvaffak olmak kabil değildir. Aşar bedelâtının fazla olması hiçbir zaman mahsulün feyz ve bereketi hakkında bir mi'yar (ölçü)-ı sahih olamaz. Çünkü mahsul az olmakla beraber es'arın yüksekliği aşar varidatını kabartır.

O halde ziraatın temin-i terakkiyesine mani olan esbab ve avarızı ortadan kaldırmaya en büyük hizmeti ifa eden istatistiklerdir ki bu da bizde yoktur.

İhtimal ki ziraat nezareti istatistik yapmıştır, yahud ileride daha mükemmelini vücuda getirmek üzere şimdilik istatistiğe benzer bir şey vücuda getirmiştir. Fakat bundan bir seneden beri memleketimizin ziraate hizmet etmekle iftihar eden "Ekinci"nin haberi olmayınca halkımızın haberi olamayacağı der-kârdır. Yapılan istatistik kalemlerde, masaların gözlerinde kalacak olduktan sonra bunlardan ne istifade hâsıl olur?

Bize kalır ise ziraat nezaretinin en büyük ve akdem vazifesi ziraat istatistiklerini vücuda getirmek, gazetelerle neşr ettirmek, ayrıca kitab şeklinde tab ederek tevzi' etmek, mahsuldeki noksan veya ziyadenin esbabını aramak, terakki-i ziraate mani bir hal görüldüğü halde onu derhal izaleye teşebbüs eylemektir.

En büyük bir noksanımız olduğu muhakkak bulunan bu keyfiyetin, ziraat nazırı efendi hazretleriyle ziraat müdürü Vahan Efendinin nazar-ı dikkate alacaklarını ümid eder ve gelecek makalemizde ziraat istatistiklerinin suhulet-i tanzimine dair hatırımıza gelen mutaalatı dermiyan eylemeyi vaad eyleriz."[598]

4.3 Meyan Kökü

Osmanlı Devleti, zirai tarımın yanında, doğada kendiliğinden yetişen ve insanoğlunun istifade edebileceği bitkilere karşı da aynı hassasiyeti göstermiştir. Nitekim gerek devlet erkânı gerekse toplum doğada kendiliğinden yetişen bu tür bitkilere "Hüdâ-i Nâbit" yani "Cenab-ı Hak vergisi bitkiler" olarak adlandırmışlardır. Hüdâ-i Nâbit olarak bilinen bitkilerden en önemlilerinden birisi "Meyan" idi. Doğada kendiliğinden yetişen meyan, ticari olarak topraktan sökülüp alınmadığı müddetçe öşürden muaf tutulmuştur.[599]

[598] **Ekinci**, 11 Aralık 1913, Sayı: 12.
[599] Süleyman Uygun, *"Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet"*, **OTAM**, Cilt: XXXVII, 2015, s. 338-339.

Osmanlı Devleti'nde Alaşehir, Söke ve Menderes Ovası ve Anadolu meyan bitkisinin yetiştiği yerlerdir. İzmir bölgesinde yetişen meyan bitkisi Yunanistan, Suriye'de yetişen meyan kökünden çok daha kalitelidir.[600]

Osmanlı ahalisi meyan kökünü tanıyordu. Bu bitkiyi hem ferahlık verici bir içecek olarak hem de çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır[601] Aynı zamanda bu bitki şeker ve tahin helvası yapımında kullanılmıştır. Çarşı ve pazarlarda testiler içerisinde meyan şerbeti satılmaktaydı. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar meyan bitkisinin özel olarak ziraatının yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Hatta tarım arazilerinde mahsule zarar veren ve temizlenmesi gerekli bir bitki olarak bilinmekteydi.[602]

Avrupa'da meyan kökünün kullanımı Sanayi İnkılabı'na kadar Osmanlı Devleti'ne benzer bir şekilde ve sınırlı miktarlardaydı. Nitekim Batı'da meyanın endüstriye uyarlanabilecek olası kullanım alanları ile ilgili çalışmalar yapılmış ve kısa bir sürede başta tütün sektörü olmak üzere birçok sektör meyan bitkisinden faydalanmaya başlamıştır. Meyandaki şeker miktarı şeker kamışından 50 kat daha fazla olması hasebiyle aromalı sakız, macun, reçel imalatında, tatlandırıcı olarak nezle tedavisinde kullanılmıştır. Halk arasında kullanımını arttırmak için katkı maddesiyle karıştırılarak toz haline getirilmiş ve "coco tozu" adıyla piyasaya sürülmüştür. Bu karışım aynı zamanda günümüzde tüketilen Coca Cola'nın ve bu tür içeceklerin de temelini oluşturmaktadır. Ayrıca bira ve likör gibi alkollü içecekleri tatlandırmak için meyan kullanılmıştır. Eczacılıkta öksürük başta olmak üzere üst solunum yolu enfeksiyonlarında ve deri hastalıklarına karşı ilaç yapımında önemli bir etken olmuştur. Fakat asıl kullanım alanı tütün sektörü olmuştur. Enfiye, çiğneme ve sarma tütünün yapraklarında, tütünün mayalanmasında, siyah tütün kâğıdının boyanmasında kullanılmıştır.[603]

---

[600] National Arvhives (United States),United States Consulate, Smyrna, March 27th, 1885. 27 Marc 1885, No: 90.
[601]Evliya Çelebi, meyan kökünden "biyan kökü" olarak bahsetmiştir. En çok Aydın'a bağlı bulunan Balat'ta yetiştiği, dibeklerde dövülüp bir gece bekletildikten sonra at torbalarının içerisinden süzülerek kırmızı suyunun çıkarıldığı, müthiş bir balgam ve idrar söktürücü olduğu bilgilerini vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt: IX, s. 76.
[602] Uygun, *a.g.m*, s. 340.
[603] Uygun, *a.g.m*, s. 342.

Osmanlı Devleti'nde meyan kökünün Mezopotamya bölgesinde de yetişmektedir. Burada yetişen meyan kökünün ziraatı ve ticareti "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Mezopotamya'da meyan kökü (reglisse) Fırat ile Dicle ırmaklarının kenarlarında yabani halinde tezyit eder. Meyan kökü bitkisi burada en fazla on ayak kadar yüksekliğe ulaşabilir. Ortalama yüksekliği ise 2-4 ayak kadardır. Dalları da Bağdat ile havalisinde mahrukat (yakıt) makamında istimal olunur. Nebat-ı mezkûr rutubetten ziyadesiyle haz eder. Bu sebepten dolayı ırmakların gayr-ı tabii fidanlarından hâsıl olan münkatı sellerden istifade eder. Kili ve humusu çok olan arazi meyan köküne elverişlidir. Meyan kökü işiyle uğraşan Araplar meyan kökünü ambarlar bulunan mahallere naklederler. Bu kökler ambarlarda vezin edildikten sonra kurutulur. Bu kökler bilahire Basra'ya nakledilip orada su cendereleri vasıtasıyla balyalara vaz' edilir ve Amerika ile Avrupa'ya ihraç edilirler. Fırat'ın Tahtani havzasında seyr-ü sefâin güç olduğundan, hali hazırda meyan köklerini develerin sırtında Dicle'ye kadar nakletmek mecburiyeti vardır. Kış mevsiminde nebatın yaprakları sükût edip dalları da kuruduğunda kökleri çıkarılır. Bu esnada köklerin hâvi olduğu asâra miktarı çok olur. Her sene zarfında 10.000 tonilato kök ihraç edilip bunlardan yüzde 85'i Amerika'ya sevk edilir. Amerika'da meyan kökü kıymetlidir. Amerika'da tütüne hoş bir koku ve lezzet vermek için içine meyan kökü tozundan karıştırılır. İngiltere'de tütünlerin meyan kökü ile karıştırılması kanunen yasaktır. Mamafih İngiltere'de Amerikan tütünleri serbestçe satılmaktadır. Amerika'da bir meyan kökü macunu fabrikası vücuda getirilmiş ve Mezopotamya da istihraç edilen meyan kökü rekoltesini kontrolü altına almıştır. Amerika hükümeti bütün ham mahsulatı bila-gümrük ithaline müsaade eder. İşte bu sebepten dolayı Amerika'ya ithal edilen meyan kökünden hiç gümrük istihsal edilmez. Başka bütün hükümetler kendi devletinin imalatını teşvik etmek sistemini takip ettiğinden, meyan kökünden istihraç edilen macunların ithalatı ağır rüsûma tâbi tutulmuştur. Basra'dan balya halinde ihraç edilen meyan köklerinin tonilatosunun kıymet-i satıyyesi 5 İngiliz lirasıdır."[604]

İzmir Amerikan Konsolosu Stevens ise 1885 yılında hazırladığı raporunda meyan kökü ilgili şu bilgileri vermiştir:

> "Meyan kökü yabani olarak yetişir ve herhangi bir ekim faaliyeti istemediğinden en çok çay ve nehir kıyılarında, toprağın kumlu olduğu yerlerde yetişir. İzmir'in ılıman iklimi buna oldukça elverişlidir. Kökleri geliştikten sonra hiçbir işlem gerekmediği için bitki kendiliğinden yenilenir. Ürünün küf ve dondan zarar görmesini engellemek amaçlı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında toplanması gerekir. Toplanan ürün 300 poundluk balyalar halinde paketlenir, bozulmayı önlemek için nemli ortamlardan uzak tutulması gerekir. Gemiler ürünü ton başına 4.80 dolar navlunla taşımaktadır. İzmir civarında yetişen meyan kökü Suriye ve Yunanistan'a göre daha kalitelidir. İzmir'e 23 km uzaklıktaki Kasaba Demiryolu'nun üstündeki Menemen'de en kaliteli meyan kökü yetişir. Üretim Alaşehir'de de yapılır."[605]

Stevens raporunda, gözlemlerine dayanarak, işçi maliyetleri ve kalitesinin nasıl olacağı şüpheli olsa da meyan kökünün California, New Mexico, Teksas ve güney

[604] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 30 Teşrin-i evvel 1327, Sayı: 39, s. 627.

[605] National Archives (United States),United States Consulate, Smyrna, 27 March 1885, No: 90.

eyaletlerinde rahatlıkla yetiştirilebileceği, bundan yüksek kâr elde edilebileceğini de belirtmiştir.[606]

4.3.1 Osmanlı Devleti- ABD Arasındaki Meyan Kökü Ticareti (1850-1917)

İlk olarak İngiltere'de, sonrasında Avrupa devletlerinde ve Amerika'da meyan kökü ticareti ve imalatı yapan anonim şirketler kurulmuştur. Bu kumpanyalar içerisinde kısa sürede tüm dünyadaki meyan kökü ve meyan balı ticaretini inhisarına alan kumpanya MacAndrews&Forbes Company olmuştur. Şirketin kurucuları Edward MacAndrews ve William Forbes nâmında iki İskoç'tur.[607]

"Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nin 7 Teşrini evvel 1323 tarihli sayısında meyan kökü ve ticareti ile ilgili şunlar yazılmıştır:

> "…. Meyan kökü ihraç edenler bu kökün hâsıl olduğu araziyi üçten beş sene müddetle mültezime verirler. Kökünün sökülmesi işi köylüler tarafından icra olunur. Bunlar her gün topladıklarını muhtelif depolara götürüp topladıkları miktara göre gündelik alırlar. Kök Mayıs ve Haziran'a kadar havaya maruz bırakılır. O zaman havada kurumuş olması hasebiyle miktar-ı asliyesinin ancak yarısı kadar kalır. Herde ve Çubuk nâmlarıyla iki sınıfa taksim olunur ki her iki cinsi de fevkalade kıymeti haizdir. Bu iki cinsin miktarı ve sarfiyatı şeker ve meyan kökü tozu imal için ihraç olunan cinsine nispetle pek azdır. Meyan kökü her biri 220 libre sıkletinde bulunan balyalar ile gemilere tahmil olunur. Bu cins meyan kökünün başlıca müşterisi Amerika olup ham yahut tabii halinde ve gümrük resminden muaf olarak Amerika'ya götürülür. Tozu Amerika'da tababette istimal olmak üzere pasta/macun haline tahvil olunur. Tabii halinde Amerika'da her ecza depolarında bulunabilir. Amerika'ya yapılan ihracat senevi 10.000 İngiliz Lirası kıymetinde ve 14.210 tona baliğ olur. Herde ve Çubuk cinsleri hemen münhasıran Fransa'da mübayaa olunur. Almanya dahi bir miktar mübayaa eder. Bu cins meyan kökü her biri üç yüzden 330 libre sıkletinde çuvallar ile gemilere tahmil olunur. Fiyatı yıldan yıla artmaktadır. …. Herde ve Çubuk cinslerinin fiyatı 200 libresi 150 kuruşa kadar çıkar. İzmir fabrikalarında macun haline getirilen meyan kökünün başlıca müşterisi İngiltere'dir. Diğer Avrupa memleketlerine ancak az miktarda ihraç olunur."[608]

19. yüzyıl boyunca meyan kökü Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği önemli ürünler arasındadır. Kırım Savaşı'nın yaşandığı 1855 yılında meyan kökü ve meyan balı en çok İngiltere'ye ihraç edilirken, 19. yüzyıl sonlarında İngiltere yerini Amerika'ya bırakmış ve ABD en büyük meyan kökü alıcısı durumuna gelmiştir. Aşağıdaki tablodan bunu anlamak mümkündür.

---

[606] National Archives (United States),United States Consulate, Smyrna, 27 March 1885, No: 90.
[607] Uygun, *a.g.m*, s.343.
[608] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 7 Teşrin-i evvel 1323, Sayı: 25, s. 346.

Tablo 4.4 1889 yılında İzmir Limanı'ndan ihraç edilen meyan kökü miktarı ve değeri.[609]

Alıcı	Miktar (kental)	Değer (Fransız frangı)
ABD	197.537	1.471.020
İngiltere	9.063	67.487
Fransa	944	7.030
Toplam	207.544	1.545.537

Görüldüğü üzere İzmir Limanı'ndan ABD'ye sevkiyatı gerçekleşen meyan köklerinin bir numaralı alıcısı açık ara farkla ABD'dir. Amerika'dan sonra İngiltere, sonra Fransa gelmektedir.

İzmir Amerikan Konsolosu Stevens, ABD'de meyan kökü talebinin artması üzerine, meyan köküyle ilgili hazırladığı raporunda, çiğneme tütünün imali esnasında tütün yapraklarının meyan kökü macununa batırılıp tüketicinin hoşuna giden bir tat haline getirmesi sebebiyle meyan kökünün ABD'de çok aranılır olduğundan bahsetmiştir. Meyan kökünün I. Dünya Savaşı'na kadar İzmir'den düzenli olarak ABD'ye ihracı yapılmıştır. 1878 yılı öncesine kadar meyan kökü ve meyan kökü macunu ihracı yapılırken, ABD'nin macuna gümrük vergisini arttırıp, meyan kökünü vergiden muaf tutmasıyla macun ihracı neredeyse sıfır derecesine inmiştir. Bunda New York'ta meyan kökü macunu fabrikası olan McAndrews & Forbes şirketlerinin önemli payı olduğu düşünülmektedir.[610]

1865 yılında İzmir Limanı'ndan ABD'ye 993 kental olmak üzere 231.208 $ değerinde meyan kökü macunu ihraç edilmiştir.[611] 10 Ağustos 1867 tarihinde İzmir'den ABD, New York'a İngiltere aracılığıyla 40.108 piastres değerinde meyan kökü macunu ihraç edilmiştir.[612] 1868 yılının ilk çeyreğinde (Ocak-Mart) İzmir Limanı'ndan ABD'ye 36.440 $ değerinde ihracat gerçekleştirilmiştir. İhraç edilen ürünler arasında meyan kökü macunu da bulunmaktadır.[613] 1 Ekim-31 Aralık 1868 arasında İzmir Limanı'ndan

[609] Gündüz Öçkün, **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir 1998, s. 64-65.
[610] National Archives (United States),United States Consulate, Smyrna, 27 March 1885, No: 90.
[611] National Archives (United States),United States Consulate, Smyrna, 18 August 1866, No: 29.
[612] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 4 October 1867, No: 14.
[613] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 3 April 1868, No: 32.

ABD'ye 122.835 dolar ihracat gerçekleştirilmiş. İzmir'in ihracat ürünleri arasında meyan kökü de bulunmaktadır.[614]

1868 yılında İngiltere üzerinden vapurlarla ABD'ye gönderilen meyan kökü macununun ortalama navlun oranı ton başına 5 Euro'dur. Yelkenli gemilerle doğrudan ABD'ye meyan kökü navlun oranı ton başına 4 Euro'dur. İzmir Limanı düzenlemeleri ise şu şekildedir: Kaptanların kendi takdirine bağlı olarak gemilerini demirlemesine izin verilir ve demirledikten hemen sonra ücretsiz giriş elde etmek için Sağlık Ofisine gitmeleri gerekir. Limanda denize hiçbir balast (tankerlerin boşken veya yüklüyken baş veya yan bölmelerine aldıkları deniz suyudur) atılamaz. Giren her gemi için 10 sentlik bir ücret ödenir. Tüm gemiler, 800 tonun altındaki tüm gemilere giriş ve çıkışlarda ton başına 4 sent olmak üzere, takas öncesi hafif harç ödemek zorundadır. Bu tonajın üzerine çıkıldığında ücretler yarıya indirilir. Gemiler, İzmir körfezinin girişinde on dolara pilot temin edebilirler. İzmir ile ABD arasında Exchange (değiş-tokuş) yoktur.[615]

1880 yılı Kasım ayında ABD'ye ihraç edilen en önemli maddeler afyon, yün, meyan kökü, incir ve kuru üzümdür.[616] İhraç ürünleri arasında meyam kökünün de olduğu görülmektedir. 1881 yılında ise Anadolu'da yetişen meyan kökünün önemli bir kısmı ABD'ye gönderilmekte ve yılda yaklaşık 14.000 ton kök ihraç edilmektedir. Meyan kökü macunu da önemli bir kalem oluşturmaktadır ve yıllık ortalama ihracatı yaklaşık 2.500 tondur. Bu dönemde ABD'ye az miktarda mahmude otu da ihraç edilmiştir.[617]

1872-1882 arasında ABD'ye ihraç edilen meyan kökünün minimum 4.716.518 lbs, maksimum 29.587.861 lbs miktarındadır.[618] ABD'ye gönderilen meyan kökü macununun neredeyse tamamı tütün üretiminde kullanıldığı, Kanada'ya tahvil ile aktarıldığı burada belirtilmelidir.[619]

[614] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 9 January 1869, No: 51.
[615] National Archives (United States),United States Consulate, Smyrna, 4 January 1868, No: 24.
[616] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, November 10 1880, No: 9.
[617] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.
[618] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 23 June 1883, No: 30.
[619] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 23 June 1883, No: 30.

1885 yılında İzmir bölgesinde yetiştirilen meyan kökünün çok büyük bir kısmı ABD'de pazar bulmuş, oraya İtalyan ve Avusturya bayraklarını taşıyan yelkenli gemilerde 2.240 lbs, ton başına ortalama 4.80 dolardan nakledilmiştir.[620]

Aşağıda 1873-1884 yılları arasında İzmir Limanı'ndan ABD'ye ihraç edilen meyan kökü ve dolar cinsinden değerleri verilmiştir.

Tablo 4.5 1873-1884 yılları arasında İzmir'den ABD'ye yapılan meyan kökü ihracatı.[621]

Yıl	Kök	Değeri ($)
1873	44.015	96.831
1874	63.646	138.464
1875	81.598	168.529
1876	42.112	80.543
1877	112.307	176.274
1878	184.405	398.672
1879	127.061	267.939
1880	214.628	445.886
1881	264.177	701.781
1882	193.690	471.028
1883	288.548	649.057
1884	269.732	618.100

Tablodan anlaşılacağı üzere 1873-1884 yılları arasında İzmir'den ABD'ye toplamda 1.846.319 kök olmak üzere 4.213.104 dolar değerinde meyan kökü ihracı yapılmıştır. Bu 12 yıllık süreçte Osmanlı Devleti'nin İzmir'den ABD'ye yaptığı meyan kökü ihracatında devamlı surette bir artış olduğu gözlemlenmektedir.

30 Mart 1900 tarihinde İzmir Amerikan Konsolosu Lane, ABD Dışişleri Bakanlığı'na "Kök maliyeti faturada belirtilenden daha az olan meyan kökü faturalarının tasdiki hakkında rapor hazırlamak ve talimat istemek" konulu bir rapor yazmıştır. 4 Nisan 1900 tarihinde de bu rapora Başkonsolos'un muhtırası eşlik etmiştir. Burada Osmanlı

[620] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 27 March 1885, No: 90.
[621] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 27 March 1885, No: 90.

Devleti ile Amerika arasında yapılan meyan kökü ticareti ile ilgili olarak bazı bilgiler Dışişleri Bakanlığı'nın bilgisine sunulmak istenmiştir ve şu şekildedir:

> "Bu ticaret uzun zamandır ikisi de İngiliz olan MacAndrews & Forbes şirketlerinin elindedir. Dolasıyla bu kök ticaretinde Amerika'daki tekelleşmiş olan alıcılar bu meta için abartılı fiyatlar ödemek zorunda kalmışlardır.[622] Bu Amerikan ticaretini endişelendirmekte ve zarar vermektedir. Amerika'daki alıcıları aldatmak için gönderilerini yaklaşık 1/3 oranında şişirilmiş bir değerde faturalama alışkanlığı edinilmiştir. Bir süredir bu konsolosluğa sahte faturalar tasdik için sunulmaktadır ve son sevkiyata kadar faturalar tasdik edilmiştir. İzmir Amerikan Konsolosu 10 ay kadar önce şişirilmiş faturalar yaptıklarından şüphelenmeye başlamış ve masrafları kendisi karşılamak üzere meyan kökü mahallerine bu endüstri hakkında rapor hazırlaması için görevli yollamıştır. Hazırlanan rapor konsolosun bu konuda şüphelenmekte haklı olduğunu göstermiştir. Ancak rekabet ortamı olmadığından bu durumu kanıtlamak zor bir işti. O zamandan beri bu ticarette rekabet gelişti ve bu rekabetten meyan kökünün MacAndrews & Forbes'in faturalarından çok daha ucuza İzmir'de gemiye konulabileceği öğrenilmiştir. İzmir Amerikan Konsolosu New York'taki Gümrük Memurunun dikkatini son gönderilerine çekmiş ve ona faturalarının yanlış olduğunu söylemiştir. MacAndrews & Forbes bu konuya sinirlenmiş ve ABD hükümetini dolandırmak gibi bir niyetinin olmadıklarını bildirmişlerdir. Bu firma Amerikan ürünlerini Osmanlı pazarlarından alıkoymaktadır. Amerika ile Levant arasında doğrudan yapılmaya çalışılan vapur hattını öldürmüştür. Amerika için yılda 10-12 vapur kiralamaktadırlar. Bu vapurlar New York'ta serbest bırakılmakta, başka bir limana götürülmekte ve Osmanlı Devleti'ne dönmemektedir. MacAndrews & Forbes vapurları, diğer tüccarların yüklerinin büyük kısmını Amerika'ya götürmektedir. Böylece Amerika'dan Osmanlı Devleti'ne mal getirecek bir hat alamamıştır. Barber Line kurulduğu için Amerika'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan sevkiyatlar önem kazanmaya başlamıştır. Ama şimdi bu hat tehlikededir. Çünkü MacAndrews & Forbes tüm iade yüklerini almaktadır. MacAndrews & Forbes Barber hattının başarılı olabileceğini gördüklerinde Amerika'ya giden yük pazarını temizlemek için buharlı gemiler kiralamaya başlamışlardır. Amerikan ticaretinin yayılmasına müdahale eden ve engelleyen bir işi yürütmek için hiçbir olanak tanınmaması gerekmektedir. MacAndrews & Forbes, Kuzey ve Batı Anadolu'daki meyan kökü işini kontrol ederek büyük bir servet edinmiş olma itibarına sahiptirler. Ürün fiyatını keyfi olarak belirlemişler, ürün fiyatı rekabeti ortaya çıktığında ise rekabeti ortadan kaldırmak için binlerce sterlin harcadıklarına inanılmaktadır. Satışlarının çoğunu ABD'de yapmalarına rağmen uzun bir süredir Amerikan ticaretine karşı düşmanca ve kötü niyetli bir şekilde davranmaktadırlar ve hem Departman hem de konsolosluk görevlileri tarafından iyi bir muameleye kesinlikle layık değildirler. Bu şirket tarafından yapılan son meyan kökü sevkiyatı sırasında faturalarında yanlış beyanda bulunduklarını Konsolos Lane bildirmiştir. Ama hükümeti dolandırmak gibi bir niyette olmadıklarını beyan etmişlerdir ve bu konuda ifadelerini almak konsolosluğun işi değildir. Yönetmeliğin 690. paragrafı uyarınca konsolosun dolandırıcılık amacıyla gereğinden değer verildiğine inanmak için geçerli bir nedeni varsa, konsolos bir faturayı reddedebilir. Revize tüzüğün 1715. bölümü uyarınca konsolosluk görevlisinden mal sahibinin ya da nakliyecinin maliyet gibi konularda beyanının doğru olmadığına inanırsa bu faturayı tasdik etmemesi istenir. Eşyanın vergiye tabi olup olmadığına bakılmaksızın her durumda bir değer beyanı gereklidir. Konsolosun Bakanlığa gönderisinden, MacAndrews & Forbes tarafından ibraz edilen faturaların, malların maliyetinin doğru olmadığına dair kanıt olduğu anlaşılıyor - hatta bunların gerçek olmadığını itiraf ediyorlar - ve Konsolos, faturaların bu nedenle tahrif edildiğinden Amerikalı alıcıları aldatma amacı olduğundan şüphelenmektedir. Bir Konsolosun faturaların gerçek olmadığını veya gerçek olmadığına inanması için bir sebebi olduğunu bilmesi, tasdik etmeyi reddetmesini haklı göstermek

[622]Forbes kumpanyası, Batı Anadolu'da 15-20 yıl boyunca karşısında kendileriyle rekabet edebilecek güçlü bir rakip olmadığından dolayı kuru meyan kökünün kıyyesini 30-34 paraya satın almış, bu ürünün en büyük tüketicisi olan Amerika'ya kuru meyan kökünün kıyyesini 95-100 paraya satmıştır. Bir kıyye meyan balını nakliye masrafı dâhil olmak üzere 3 kuruşa üretmiş, yine Amerika'ya bu balı 6 kuruşa satmıştır. Yani kuru meyan kökünden %150, meyan balından ise %100 net kâr elde etmişlerdir. Bkz. BOA, Şura-yı Devlet. 431/8.

> için yeterlidir. Paragraf 990'ın son fıkrası uyarınca Konsolosluk Memuru faturada gerekli düzeltmeleri yapabilecektir. Ancak bu, Konsolos ve nakliyatçının, malların maliyeti konusunda kasıtlı ve kabul edilmiş bir tahrifatın olduğu durumlarda değil, memurun nakliyecinin iyi niyetinden şüphe duyduğu durumlarda yapılabilmektedir."[623]

1905 yılına gelindiğinde meyan kökü ABD limanlarından gümrüksüz olarak geçmeye başlamıştır.[624] Forbes Kumpanyası'nın Osmanlı'dan ihraç ettiği mayan kökü ve balının Amerika'daki en önemli alıcılarından birisi tütün piyasasında başı çeken American Tobacco Company idi. 1890 yılında kurulan bu şirket tütün sektörünün ilerlemesinde önemli bir yeri olan meyan kökü ticaretini de tekeline almak istiyordu. Bu nedenle MacAndrews & Forbes Kumpanyasını 1902 yılında kendi bünyesine dâhil etmiştir. Böylece İngiliz bir şirket olan Forbes, Amerikalı Tütün İnhisar Şirketi'ne geçmiştir.[625]

1908 senesinde MacAndrews & Forbes adındaki Amerika kumpanyası tarafından İskenderun'dan ihraç olunacak meyan kökü öşrünün bedelen istiyfası lazım geleceğine dair Amerika sefaretine tebligat gönderilmiştir. Fakat önceden uygulanan usullere halel getirilmemek üzere tazminat iddialarına mahal bırakmamak için mevcut olan meyan köklerinin hareket edecek olan vapura vergisiz yüklenmesine müsaade edilmesinde öşrün alışılageldiği üzere "iki para bir rubu'" hesabıyla bilahare nakden alınmak üzere vapura yüklenmiş olan meyan köklerinin sevkine engel olunmamıştır. Bundan sonra ihraç edilmek istenen meyan köklerinden "iki para bir rubu'" öşür alınacaktır ve öşür bu şekilde ödendikçe meyan kökü ihracına müsaade edilecektir, bu durum gerekli yerlere ve kişilere bildirilmiştir.[626]

Forbes Amerika kumpanyası tarafından İskenderun'dan ihraç olunan meyan kökünden öşrün bedelen alınması için emir verildiği haberi alındığından bu kumpanya meyan kökü taşımak üzere bir sefine kiralamıştır, olabilecek gecikmeden dolayı zarar ve ziyan Osmanlı hükümetine ait olacaktır. İhraç olunan meyan kökünün kıyyesinden iki para bir rubu' paranın eski usul nakden istiyfası söz konusudur. Meyan kökü ticaretiyle uğraşanların birkaç şahıs ve kumpanyadan ibaret olduğu ve hariçten müşteri bulunup satılmasına imkân olmadığından ötürü gayet ucuz fiyatla yine kendilerine satılmasına mecburiyet hâsıl olduğu bilinmektedir. Bu durum Aydın vilayetine de sirayet etmiş,

---

[623] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 30 March 1900, No: 40.
[624] National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 25 July 1905, No: 384.
[625] Uygun, *a.g.m*, s.362-363.
[626] BOA, Babıâli Evrak Odası. 3209/240626.

buradaki tüccar da aynı muameleye kalkışmıştır. Bu durum külli zarardır, fakat devletçe kadimen mukarrer olduğundan dolayı iki para bir rubunun nakden istiyfası zaruri bulunmuştur. Kumpanyanın aynen mal vermek istememesi olduğu gibi verecekleri malın sonradan harice satılamayıp düşük fiyatla kendilerine verilmesi yüzünden mukarrer öşrün "bir para bir rubu" derecesine tenzil etmesi ümidine meyilli olduğundan şüphe yoktur. Öşrün aynen alınmasından dolayı oluşabilecek gecikmeden zarar beyanıyla tazminat talebine de kumpanyanın hakkı olamayacağının arz ve inbasına mübaşeret kılınmıştır.[627]

1914 senesinde Dâhiliye Nezareti'nden Bağdat ve Basra vilayetlerine "Hariciye Nezareti'nin Meclis-i Vükelada mütalaa olunan tezkeresinde vilayet-i behiyyeleriyle Basra Vilayetinde hâsıl olarak MacAndrews & Forbes Kumpanyası tarafından Amerika'ya ihraç olunan meyan kökünden beş sene müddetle kıyye başına "bir para üç rubu" yani tonilatosundan 37.5 kuruş öşür alınması" konulu şöyle bir yazı yazılmıştır:

> "Meclis-i Vükelaca müttehid karar iktizasından olmasına binaen 12 Şubat 323 tarihinden beri o suretle hatta mezkûr kumpanyanın muvafakatıyla tonilato başına kırk kuruş alınarak 326 senesi nihayetine kadar ta'şire devam olunmuş ve bilahare meyan kökü yetiştiren yerler arazi-i harâciyeden olup bunlardan öşür yerine sülüs ve humus nisbetinde rüsûm istiyfası teamüü kadim iktizasından bulunduğundan karar-ı vâkıadan nükûl olunarak muamele-i sâbıkanın iadesi mahalline tebliğ edilmiş ise de beş sene içün müttehiz karardan bahisle her iki vilayetçe tonilato başına elli kuruşa iblağ olunan meyan kökü öşrünün yahut mukarrere göre istiyfası yahut aynen alınması içün Amerika sefaretinden müracaat vuku bulmakta olduğu ve resm-i mezburun bu defa elliden yetmiş kuruşa çıkarıldığından bu hâle nihayet verilmesi cânib-i sefaretten bâ takrir-i şifahi talep olunduğu dermeyan kılınmış ve suret-i iş'ara nazaran beş sene içün takarrur eden nisbet rüsûmun hitam-ı müddetten bir sene kadar zaman kalıp bu ihtilafın ancak bir ya iki hasada inhisar edeceği tabii bulunduğundan salifü'l-beyan meyan kökü resminin aynen alınarak ileride talip zuhurunda elden çıkarılmak üzere münasip mahallerde hıfzı hususunun Meclis-i Vükela kararıyla Rüsumât Müdüriyetine liecli't-tebliğ Maliye Nezaret-i Celilesine inbâ ve Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne malumat ita kılındığı bittezkere-i sâmiye izbâr buyrulmuş ve keyfiyet Basra Vilayetine de iş'ar kılınmış olmağla oraca da o vecih ile ifası muktezası bâbında. …."[628]

Buna binaen 12 Şubat 323 tarihinden beri bu kumpanyanın muvafakatiyle tonilato başına 40 kuruş alınarak 326 sene sonuna kadar öşrü alınmıştır. Sonradan meyan kökü yetiştiren yerler harâciye arazilerinden olup bunlardan öşür yerine sülüs ve humus nispetinde rüsum alınması eski usuldendir. 5 sene için alınan karardan bahisle her iki

[627] BOA, Babıâli Evrak Odası. 3209/240626.
[628] BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 56/2.

vilayet tarafından tonilato başına 50 kuruşa varan meyan kökü öşrünün ya alınan karara göre alınması ya da aynen alınması için Amerika sefaretinden müracaat yapılmıştır. Bu verginin bu defa 50 kuruştan 70 kuruşa çıkarıldığından bu duruma nihayet verilmesi sefaret tarafından talep edilmiştir. Beş sene için alınan rüsum kararının zamanının bitmesine bir sene kadar bir zaman kalıp bu ihtilafın ancak bir ya da iki hasata inhisar edeceği tabii bulunduğundan beyan edildiği üzere meyan kökü resminin aynen alınarak ileride istek doğrultusunda elden çıkarılmak üzere uygun olan mahallerde hıfz hususu Rüsumat Müdüriyeti 'ne bildirilmiştir.[629]

Bağdat ve Basra'dan Amerika'ya ihraç edilen meyan kökünden alınan öşür hakkında şöyle bir karar alınmıştır:

> "Mezkûr tezkerede Bağdat ve Basra vilayetlerinde hâsıl olarak Mak Andrews ve Forbes Kumpanyası tarafından Amerika'ya ihraç olunan meyan kökünden beş sene müddetle kıyye başına bir para üç rubu' yani tonilatosundan otuz yedi buçuk kuruş öşür alınması Meclis-i Vükelaca müttehiden karar iktizasından olmasına binaen 12 Şubat 323 tarihinden beri o suretle hatta mezkûr komisyonun marifetiyle tonilato başına kırk kuruş alınarak 326 senesi nihayetine kadar ta'şire devam olunmuş ve bilahare meyan kökü yetiştiren yerler arazi-i harâciyeden olup bunlardan öşür yerine sülüs ve humus nisbetinde rüsûm istiyfası teamüü kadim iktizasından bulunduğundan karar-ı vâkıadan nükül olunarak muamele-i sâbıkanın iadesi mahalline tebliğ edilmiş ise de beş sene içün müttehid karardan bahisle vilayetçe tonilato başına elli kuruşa iblağ olunan meyan kökü öşrünün ya hadd-i mukarrere göre istiyfası yahut aynen alınması içün Amerika Sefaretinden müracaat vuku bulmakta olduğu ve resm-i mezburun mahallince bu defa elliden yetmiş kuruşa çıkarıldığından bu hâle nihayet verilmesi câbib-i sefaretten bâ takrir-i şifahi talep olunduğu dermeyan kılınmıştır. Suret-i iş'ara nazaran beş sene içün takarrur eden nisbet-i rüsûmun hitam-ı müddetine bir sene kadar zaman kalıp bu ihtilafın ancak bir ya da iki hasada inhisar edeceği tabii bulunduğundan sâlifül-beyan meyan kökü resminin aynen alınarak ileride tâlibi zuhurunda elden çıkarılmak üzere münasip mahallerde hıfzı hususunun Rüsûmât Müdüriyetine lieclit-tebliğ Maliye Nezaretine iş'arı ve Hariciye ve Dâhiliye nezaretlerine malumat itası tezkir kılındı."[630]

1915 yılında MacAndrews & Forbes Kumpanyası'nın Güllük Limanı'ndan meyan kökü ihraç etmesine Hükümet-i Seniyye tarafından izin verilmediği istihbar olunmuştur. Ancak şirketin burada meyan kökü toplamakta oldukça zorlandığı beyanıyla Amerika sefaretinden bildirildiği üzere şirketin ihraç için İskenderun ve Kuşadası mevkilerinde fazlaca meyan kökü topladığı ve tedarik ettiği bilinmektedir. Tarafsız olan devletler gemilerinin İskenderun ve Kuşadası mevkilerine gelerek meyan kökünü Amerika'ya nakletmelerine, Fransa ve İngiltere hükümetlerinin engel olacağı anlaşılmıştır. Osmanlı-Amerika ticaretinin karşılıklı olarak gelişmesi için, bahsedilen

[629]BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 56/2.
[630] BOA, Meclis-i Vâlâ. 161/7.

ihracatın gerçekleşmesi için tarafsız olan gemilerin İskenderun ve Kuşadası'na yanaşmalarına askeri memurlar tarafından müsaade edilmiştir. Keyfiyet Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne de izbar kılınmıştır. Teminat olmadan ihracına müsaade olunan eşya hakkında Harbiye Nezareti'nden gelen tezkereye sarılı listeye dâhil olmak hasebiyle meyan kökünün ihracı memleket için menfaat gereğinden olacaktır.[631]

1916'da ise MacAndrews & Forbes şirketine İskenderun Limanı'ndan ve Kuşadası'ndan meyan kökü ihracına izin verilmiştir. Bu konuda mevkii kumandanlığına gerekli olan görevler verilmiştir. Keyfiyet ilgililere tebliğ olunmak üzere Aydın Vilayeti 'ne ve Amerikan sefaretine bildirilmiştir. Amerikan sefaretinden 24 Mayıs 1916 tarihli bildiride İngiltere ve Fransa hükümetleri tarafından mezkûr şirketlerin Amerika'ya nakletmek üzere meyan kökü tahsili için Kuşadası Limanı'na bîtaraf hükümetlere mensup gemiler gönderilmesine müsaade edildiği beyan edilmiştir. Kuşadası Limanı'na meyan kökü almak üzere tarafsız bir sefinenin gelmesine müsaade işleri zımnında Memuriyet-i Askeriye-i Osmaniye'ye tebligat ifası iltimas edilmiştir. Bu şirkete istenilen izinlerin verilmesi yüksek makamın görüşüne bağlı tutulmuştur.[632]

4.4 Kuru Üzüm ve İncir

Üzümün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Rivayete göre Nuh Peygamberin ilk asmayı Ağrı Dağı eteklerine dikmesi bağcılığın başlangıcı kabul edilir. Ayrıca tarihin geçmiş dönemlerinde Mısır civarında asma bitkisine rastlanması, Hz. Davut döneminde İsrailoğulları'nın kuru üzümden vergi almaları, bu meyvenin eski dönemlerde var olduğunu bize göstermektedir.[633]

Üzümün menşeinin Anadolu olduğu Konya, Ereğli ilçesinin İvriz köyünde bulunan M.Ö 1180-700 yılları Genç Hitit Çağı'na ait kaya kabartmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca Gediz Irmağı'nın suladığı ovaya Antik Çağ'da "Üzüm Ovası" ya da "Lidya'nın Altın Ovası" denilmektedir.[634] Üzümün Hazar Denizi'nin güneyi, Kafkasya ve

[631] BOA, Hariciye İdare. 272/25.
[632] BOA, Hariciye İdare. 272/33.
[633] Nadir Yurtoğlu, *"Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Üzüm Yetiştiriciliği ve Üzüm Politikaları (1923-1960)"*, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XIX, Sayı: 39, 2019, s.326.
[634] Yurtoğlu, *a.g.m,* s. 327.

Anadolu'dan dünyaya yayıldığı bilinmektedir.[635] Üzüm daha çok şarap yapımında ve rakının damıtılmasında kullanılmaktaydı.[636]

İncir daha çok İzmir[637] ve Aydın bölgesinde yetiştirilmektedir. İzmir ve civarının bazı mahsulatı hemen hemen dünyanın hiçbir tarafında yetiştirilemeyecek derecededir. İzmir'in kuru üzümleri, bütün Avrupa'da şöhret kazanmış ve hiçbir yerde kendisine rakip çıkmamıştır. İzmir'in en güzel mahsulatından biri de incirdir. Manavlarda süslü ve resimli kutular içinde duran ve daha çok hediye olarak alınan veya verilen o güzel incirler İzmir'in mahsulüdür. Bunlar yalnız burada görülmez. İzmir'in incirleri Amerika'ya Avrupa'nın her tarafına hâsılı Aktâr-ı Âleme şöhretiyle beraber gitmektedir.[638]

Servet-i Fünun'da İzmir incirinden şu şekilde bahsedilmiştir:

> "İzmirliler incirin kurusuna "yemiş" ve tazesine "bardacık" derler. Aydın tren yolu hattının güzergâhı üzerinde iki taraflı incir bağlarına tesadüf olunur. İncir bağlarında şayan-ı dikkat ve hoş bir manzara vardır. Ağaçlar sıra ile dikilmiş ve bunların yanına bir takım meyve ağaçları daha dikilmiş ve incir bağları adeta bir satranç tahtası heyetini almıştır. Bir incir ağacı ticarette satılabilecek meyveyi ancak altı yedi senelik olduktan sonra hâsıl edebilir. İncir ağaçlarının müddet-i hayatı 60-70 senedir. Seksen seneye kadar da varabilir. İzmir'in incirleri -burada olduğu gibi – siyah ve beyaz iki nevidir. Siyah incirler taze taze yenilir. Siyah ve beyaz İzmir incirlerinin taze iken lezzetine doyulmaz. Bal gibi denilse "gibi" fazla düşer. Kutulara basılıp âlemin dört tarafına gönderilenler ise –daha doğrusu yeşilimsi koyu sarı rengindeki- incirlerdir. İncir Temmuz ayında kemale ermeye başlar. Fakat incirlerin olmaya başladığı zaman bağ sahipleri için farelerin hasarı büyük bir gaile olur. Bunlar için bağlarda mahsus bekçiler bekletmeye mecbur olurlar. Ağustos haftasına doğru incirler yere düşmeğe başlar. İncirlerin düşmeğe başladığı zaman kadın, erkek, çocuk bütün köylüler hep beraber incir toplamaya ve küfelere yerleştirmeye çıkarlar. İnciri kurutmak için etrafı 15 santimetre kadar yüksek bir küçük çitle çevrilmek üzere uzunca tarlalar teşkil edip incirleri bunların içine sererler, Eylül'ün bir haftalık güneşi bunların kurumasına kifayet eder. Mevsiminde ilk incirlerin İzmir'e vürudu bir şok ve şetaretle karşılanır. İncirler İzmir'e tren yoluyla nakil olunmakla beraber İzmir ticaretinde devecilerde mevki tutar. İncirlerin develerle nakli – suhulet olup olmamasından kat'-ı nazar teamül ile hoş görülmektedir. İzmir'in incir pazarı bu ticaretin ehemmiyeti nispetinde geniş ve revaçlıdır."[639]

---

[635] Özlem Çalkan Sağlam, Hayri Sağlam, *"İnsanlık Tarihinde Üzümün Önemi"*, **Journal of Agriculture**, Cilt: I, Sayı:2, 2018, s. 2.

[636]National Archives (United States), Consulate General Of The United States Of America, Constantinople, 20 January 1877, No: 36.

[637] İzmir'in Anadolu kıtasının en yükselen, en güzel şehri olduğu Saltanat-ı Seniyye'den sonra Memalik-i Şahane'nin en birinci şehirlerinden olduğu şüphesizdir. İzmir Anadolu kıtasının en mahsuldâr bir parçasıdır ve büyük limanına gelip giden çeşitli ticaret gemileri ve Anadolu'nun pek çok tarafında bulunamayan kervanları, İzmir'den Kasaba ve Aydın cihetlerine yapılmış olan mühim iki demiryolu hattı ile İzmir'in ticaret ve münasebetine canlılık verilmekte ve terakkisini sağlamaktadır. Bkz. **Servet-i Fünûn**, Cilt: 4, Sayı: 91, s. 202-203.

[638] **Servet-i Fünûn**, Cilt: 4, Sayı: 91, s. 202-203.

[639] **Servet-i Fünun,** Cilt: 4, Sayı: 91, s. 202-203.

İncirler İzmir'de ilk olarak birkaç türe, çoğunlukla dört türe ayrılır. İncirlerin ayrılması hizmetini ifa edenler kadınlardır. Her milletten birçok kadın, kız incir mevsiminde bu işle uğraşırlar. Kadınlar içinde başparmağı ile işaret parmağı arasında bir inciri almakla hemen hemen hangi türe ayrılmak lazım geldiğini anlayacak kadar maharet sahibi olanlar vardır. İncirlerin süslü kutulara istif edilenleri birinci ve ikinci kalitede olanlarıdır. Dördüncü tür incir ekseriya harice nakil olunmaz ve İzmir'in civar köylerinde satılır. İncirlerin kutulara yerleştirilmesi için parmaklarda hayli kuvvet uygulanması lazımdır. Bu hizmette erkeklere tahmil edilmiştir. İzmir'in Kordon'unda yalnız incir alışverişiyle meşgul büyük mağazalar vardır. Buradan torba, kutu ve sandıklarla her tarafa irsal olunur. İzmir'in incir cihetiyle senevi varidâtı 330.000 lira tahmin olunmaktadır. İzmir Rüsumat Nezareti'nin incir ihracatına 1888 senesi için 44.805.222 ve 11889 senesi için 50.828.442 kuruş kıymeti kaydedilmiştir.[640]

"Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde "İncir mahsulü" başlığı altında şunlar yazılmıştır:

> "Aydın'da yetişen incirin dünyanın hiçbir tarafında bir benzeri yoktur. İspanya, Portekiz, Cezayir, İtalya, Avusturya ve Yunanistan'da ve hatta Aydın vilayetinin Bodrum kazası ile Cezayir-i bahr-i sefidin bazı yerlerinde incir hâsıl olur. Hepsi de nefasetçe lezzetçe Aydın incirlerinden pek geride kalır. Amerikalılar dahi Kaliforniya'da incirlerimiz gibi incir yetiştirmek için çok çalışmışlar ve halende çalışmakta bulunmuşlar ise de bunların maksadı muvaffak olacakları pek de memul değildir.
>
> Aydın Sancağının hemen her tarafıyla Ödemiş ve Sarayköy kazalarında incir yetişir. Fakat en büyük istihsal merkezleri Germencik nahiyesi ile Ödemiş kazalarıdır. Bunların her birinde senevi tahminen on beşer bin yük hâsıl olur. Aydın Sancağı'nda her sene yetişen incir iyice ehemmiyetli bir miktara baliğ olmakta ve memleketimize büyük varidat temin eylemektedir. Efrenci 1892 senesinden 1901 senesine kadar geçen on sene zarfında incir mahsulü en çok olarak 1895 senesinde 72.000 ve en az olarak da 1898 senesinde yalnız 12.500 yüke baliğ olmuştur. Bu sene mahsulün az olmasının nedeni Teşrinievvel ve Mart aylarında hüküm süren şiddetli soğukların tesiri ile ağaçların yanmasından ileri gelmiştir. O sene incirlerin kantarı 540 kuruşa kadar satılmıştı. 1892 senesinden 1901 senesine kadar dokuz sene zarfında alınan mahsuller üzerinde bir hesap yürüyecek olursa bir senelik mahsulün vasati olarak 72.000 yüke yani 288.000 kantara (bir yükün vasati ağırlığı dört kantardır) baliğ olduğu anlaşılıyor.
>
> Son senelerde ise rençberler yeniden incir ağaçları dikmiş olduğu için mahsul daha çoğalmaya başlamıştır. Şu surette ki 1902 senesinde 55.000,1903'te 79.000,1904'te 82.550,1905'te 102.000 ve 1906'da da 114.000 yüke çıkmıştır. 1902'de mahsulünün yalnızca 55.000 yükte kalmasını sebebi "iğlek" denilen erkek incirin azlığından idi. …. Geçen sene İzmir'e misli görülmemiş bir surette 114.000 yük yani 356.000 kantar incir

[640] **Servet-i Fünun,** Cilt: 4, Sayı: 91, s. 202-203.

> gelmekle beraber beher kantarı vasati olarak 110-115 kuruş fiyatla satıldı ki bu hesapça umum-i mahsulat kıymeti takriben 400 bin liraya baliğ oldu demektir. ….
>
> İncirin bir kısmı sarfiyat piyasalarına "natürel" yani işlenmemiş bir halde torbalar içine konularak gönderilmekte, bir kısmı da değişik isimler ile muhtelif şekillerde işlendikten sonra kutulara, tenekelere, şişelere konularak ihraç olunmaktadır."[641]

Osmanlı Devleti'nde üzüm yetiştiriciliği İzmir ve Aydın bölgeleri başta olmak üzere Avrupa yakasında Edirne, Selanik ve Teselya bölgelerinin büyük bir kısmının her yerinde yapılmıştır.[642]

Osmanlı Devleti'nde bağcılığın gelişmesini, İzmir- Kasaba (Turgutlu) demiryolunun Afyonkarahisar'a kadar uzatılması çalışmaları oldukça olumlu yönde etkilemiştir. Bu hatta çalışan bir kısım halk tasarruflarını bağ dikimine yatırmış ve böylece Manisa-Turgutlu, Salihli, Alaşehir'de üzüm sektörü oldukça gelişmiştir. Bu bölgedeki iklim şartlarının üzümün yetişmesi için oldukça elverişli olması kuru üzümü Osmanlı Devleti'nin en önemli ihraç ürünlerinden yapmıştır.[643]

1902 yılında İzmir'de ortalama 33 bin ton sultana kuru üzümü, 15.500 ton siyah üzüm, 10 bin ton kırmızı üzüm üretilmiştir. 1903'te ise İzmir'de 39 bin ton sultana[644] üzümü, 18 bin ton siyah üzüm, 11 bin ton da kırmızı üzüm mahsulatı beklentisi içerisine grilmiştir.[645]

4 Haziran 1903'te İzmir Amerikan Konsolosluğu'nun hazırlamış olduğu "Kuru üzüm raporu" şu şekildedir:

Çekirdekli kuru üzüm (Sultana), ortalamanın % 25 üzerindedir ve "iyi bir ürün" olarak kabul edilmektedir. Kırmızı ve siyah kuru üzüm mahsulü "iyi bir ortalama" da olmakla

---

[641] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 8 Temmuz 1323, Sayı: 12, s. 144-148.
[642]National Archives (United States), Consulate General Of The United States Of America, Constantinople, 20 January1877, No: 36.
[643] Yurtoğlu, *a.g.m*, s. 327.
[644]Osmanlı Devleti'nde önemli bağcılık merkezlerinden biri olan Manisa'da yetiştirilen çekirdeksiz üzümün isminin menşei Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadelik dönemlerine dayanmaktadır. Zira bu devirlerde çekirdeksiz üzümlere "sultanlara layık" ve "sultanların üzümü" anlamında "Sultani" denilmiştir. Bkz. Yurtoğlu, *a.g.m*, s. 327.
[645] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 13 August 1901, No: 87.

birlikte bayilerin elindeki geçen yılki stok durumu şu şekildedir: Sultana yaklaşık 200 ton, siyah kuru üzüm yaklaşık 1.600 ton, kırmızı kuru üzüm sıfır.[646]

İzmir'de 1904 yılında gelecek olan sultana mahsulünün 30-33 bin ton aralığında olacağı tahmin edilmiştir. 1903 yılının üretimi ise tüm beklenti ve öngörüleri de aşarak 62.500 tonluk olağanüstü bir toplama ulaşmıştır. 1904 yılında ülkede kırmızı kuru üzüm stoku ise bulunmamaktadır.[647]

Ağustos 1904'teki kuru ve sıcak rüzgârlar üzüm mahsulünü olumsuz etkilediğinden geçen yıl 62.500 ton olan Sultana üzümü mahsulü 1904 yılında 25-27.000 tona düşmüştür. Bu dönemde meyveler alışılmadık derecede küçüktür ve sağlıksız bir görünüme sahiptir, bu nedenle genel olarak ticaret için görünüm pek uygun olmamıştır.[648] 1907 yılında İzmir, Manisa, Denizli ve Aydın bölgesindeki asma bağlarının dönümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.6 1907 yılında mevcut yerli bağlar ve Amerika asma bağları.[649]

Yekûn (dönüm)	Yerli (dönüm)	Amerika asmasıyla mağrus (dönüm)	Esami-i elviye
427.000	217.000	210.000	İzmir
229.000	142.000	87.000	Saruhan
46.300	43.300	3000	Aydın
193.600	193.600	0	Denizli
12.700	12.700	0	Menteşe

1907 senesinde asma bağlarının en çok İzmir'de olduğunu görmekteyiz. Bunu Saruhan, Denizli, Aydın ve Menteşe bölgesi izlemektedir. En az asma bağının Menteşe'de olduğu, Denizli ve Menteşe bölgesinde Amerikan asma bağlarıyla meydana geitirilen asma bağının olmadığı ve buralardaki bağların hep yerli asmalardan oluştuğunu anlaşılmaktadır.

[646] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 4 June 1903, No: 164.
[647] National Arvhices (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 25 June 1904, No: 209.
[648] National Arvhices (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 3 August 1904, No: 211.
[649] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Nisan 1323, Sayı: 1, s. 12.

Yine 1907 senesinde, aynı bölgede ne kadar çekirdeksiz üzüm yetiştirildiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.7 1907 senesinde çekirdeksiz üzüm yetiştiren yerler ve kantar itibariyle miktarları.[650]

Mevkii	Kantar itibariyle miktarı
İzmir kazası ve çiftlikat-ı şahane	85.000
Urla kazası	45.050
Çeşme kazası	10.505
Seferihisar kazası	15.050
Karaburun kazası	8.000
Nif kazası	90.050
Menemen kazası	6.000
Manisa evkaf-ı celaliye	160.500
Kasaba kazası	1.000
Salihli kazası	5.500
Alaşehir kazası	25.005
Akhisar kazası	65.000
Kırkağaç kazası	10.000
Soma kazası	10.000
Bergama kazası	20.000
Aydın sancağı	12.000
Ödemiş, Tire, Bayındır, Kuşadası	20.000
(?) kazası	5.500
Midilli, Ayvalık vesaire	10.000

Mahsulâtın geçen senelere göre artmış olduğu gözlemlenmektedir.[651] Tablodan anlaşıldığı üzre en çok üzüm üretiminin yapıldığı yerler sırasıyla Manisa, Nif (Kemalpaşa) ve İzmir'dir. Üretimin en düşük olduğu yerler ise Kasaba, Salihli ve

[650] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 15 Temmuz 1323, Sayı: 13, s. 157-158.
[651] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 15 Temmuz 1323, Sayı: 13, s. 157-158.

Menemen'dir. Bölgede fazlaca ve yaygın olarak çekirdeksiz üzüm yetiştirildiği ortadadır.

Eylül 1907'de yağan yağmur ve doludan zarar gören çekirdeksiz üzüm ve incir mahsülü binlerce kantar zarar görmüştür. En fazla zarar gören kazalar İzmir Ticaret Odası tarafından belirlenmiştir ve şu şekildedir: Seferihisar, Çeşme, Akhisar, Karaburun, Kula, Kırkağaç, Nazilli (hem incir hem üzüm), Salihli, Alaşehir, Milas, Manisa, Söke, Bergama, Urla, Ödemiş (hem incir hem üzüm), Bayındır (hem incir hem üzüm), Kasaba ve Kula.[652]

Üzüm mahsulâtına zarar vermiş olan bir diğer etmen filoksera hastalığıdır. 19. yüzyılın sonlarında ülkede "filoksera"[653] adı verilen, üzümlere saldıran bir hastalık peyda olmuştur. Amerikan asmalarının köklerinin daha dirençli olduğu için bu hastalıktan etkilenmediği bilinmektedir. Bu nedenle İzmir bölgesinde üzüm yetiştiriciliği ile uğraşan birçok kişi bağlarında Amerikan asma asmasını tercih etmiştir.[654]

Üzüm asmalarına musallat olan filoksera hastalığı nedeniyle şarap imalatının ve üzüm ihracatının azalacağından endişe edilmiştir. Filoksera denilen hastalık rüzgâr ile günde 30 km mesafeye yayılabilmektedir. Bunun yayılmasını engellemek için gerekli önlemler alınmış, bunun bir çaresi olarak filokseradan etkilenen bağlara Amerika asması aşısı yapılmıştır.[655]

1887 yılında Aydın vilayeti üzüm bağlarına filoksera haşerâtı sirayet etmiştir. Filoksera 1887 yılında ilk defa İzmir'in Köklüce karyesinde müşahede ve tahkik edilmiştir. Tahkikat ve tedkikât peyderpey tamamlanıncaya kadar filoksera haşeratı vilayetin sair kazalarına da sirayet etmiştir.[656]

---

[652] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2 Eylül 1323, Sayı: 20, s. 267-268.
[653] 1856 yılında Amarika'da Azafish tarafından bulunan, Montpellier Eczacılık Darülfünun Müdürü Planchon'un "filoksera" olarak adlandırdığı asma kurdu ile üzüm üretimi dünya genelinde olumsuz etkilenmiştir. Filoksera asmanın dalları ve kökleri üzerinde yaşar. İnce kökleri ısırıp şişirir ve köklerin kurumasına neden olur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan Keskin, *"Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele"*, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXX, Sayı: 2, 2015, s.480-481.
[654] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 15 November 1898, No: 7.
[655] **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı:13, 9 Ramazan 1302, s.1. Filoksera hastalığı için ayrıca bkz. **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı:14, 23 Ramazan 1302, s. 1.
[656] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Nisan 1323, Sayı: 1, s. 9

Tablo 4 .8 Filokseranın hangi tarihte, hangi kazada sirayet ettiği ve sirayet ettiği tarihte ne miktar yerli bağ mevcut olduğunu gösterir.[657]

Sene	Mevcut bağlar (dönüm)	Kaza ismi
1887	66.000	İzmir kazası
1888	40.000	Nif kazası
1892	10.000	Menemen
1894	100.000	Urla kazası
1894	35.000	Foçtin
1894	80.000	Manisa
1896	10.000	Seferihisar
1896	5.000	Söke kazası
1896	20.000	Kuşadası
1897	105.000	Çeşme
1898	39.000	Kasaba
1898	15.000	Akhisar
1898	12.000	Kırkağaç
1900	85.000	Tire kazası
1901	215.000	Bergama
1901	60.000	Karaburun
1901	17.000	Soma
1903	15.000	Bayındır
1903	20.000	Aydın
1904	6.500	Ödemiş

1887-1904 yılları arasında filokseradan en çok etkilenen yerler Bergama, Çeşme ve Urla olmuştur. En az etkilene yerler ise Ödemiş, Söke ve Kırkapaç'tır. Yaklaşık 20 sene zarfında filokseranın sirayet ettiği 20 kazada mevcut 762.000 dönüm bağdan 550.000 dönümü tamamen harap olmuştur. Geri kalanı dahi bulaşık ve zarar görmeye mahkûm addolunabilir. Mezkûr kazalarda filokseranın ilk zuhur tarihi olan 1887 senesinden 1904'e kadar bir taraftan yerli asmalardan tahminen 200.000 ve Amerikan

[657] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Nisan 1323, Sayı: 1, s. 9

asmalarından da yaklaşık 300.000 dönüm ki toplamda 500.000 dönüm bağ gars edildiği nazar-ı dikkate alınırsa filokseralı kazalarda yine evvelki miktarlarda bağ yetiştirilmesine muvaffakıyet hâsıl olduğu anlaşılmaktadır.[658]

Aşağıda 1917 yılında mevcut bulaşık ve filokseraya maruz olan, filokseranın ortaya çıkmasından beri hastalıklı olan ve hastalığa maruz bırakılan, 1917 yılına kadar filokserdan harab olan livaların dönüm hesabıyla yerli bağları gösterilmiştir.

Tablo 4.9 1917 yılında yerli bağların durumu (dönüm olarak).[659]

Elyevm mevcut bulaşık ve filokseraya maruz	Filokseranın zuhûrundan beri mevcud ve maruz	Şimdiye değin filokseradan harâb olan	Esâmi-i Elviye
217.000	637.000	420.000	İzmir
142.000	267.000	125.000	Saruhan
43.300	47.300	5.000	Aydın
193.000	193.600	0	Denizli
12.700	12.700	0	Menteşe

Yine en fazla etkilenen yerlerin İzmir ve Saruhan bölgleri, en az etkilenenin ise Denizli ve Menteşe bölgeleri olduğunu anlaşılmaktadır.

4 Mayıs 1900 tarihli Servet-i Fünûn'da yazar Ahmed İhsan tarafından "Bağlar Arasında" başlığı altında filoksera hastalığı ve Amerikan asmaları konusu etraflıca ele alınmıştır. Yazının bir kısmı şu şekildedir:

> "….Yerli cinslerinden hiç biri hastalığa mukavemet edemediği halde bilakis Amerika asmalarının birçokları pek güzel neşvünema (büyüyüp gelişme) bulmuş idi. Bu yolda daha birçok ticariyeler yapıldığı gibi müteferrik (çeşitli) suretde meşhûd olan bir takım asâr-ı hâdesât bazı Amerika cinslerinin filokseraya karşı az çok bir mukavemeti haiz olduğunda şüphe bırakmamakta idi. Hâlbuki bu gün bu hakikat her türlü iştibah (şüphelenmek) ve tereddünden azadedir. Amerika asmalarından yetişdirilib yerli cinslerinden aşılanmış olan bağlar pek güzel mahsül vermektedir. Bu mukavemetin ne kadar devam edeceği suret-i kat'ıyyede ta'yin olunamazsa da Amerika'da ve Avrupa'nın bir hayli taraflarında bu yolda vücuda getirilmiş olan bağların hastalığın tesiratından masun kaldığı (korunduğu) görülmekte olmasına rağmen Amerika asmalarının az çok bir

[658] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Nisan 1323, Sayı: 1, s.11.
[659] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 23 Nisan 1323, Sayı: 1, s.11.

> zaman sonra bozulmaya başlayacağı hakkında hasıl olan endişelerin şimdilik na-beca (yersiz,uygunsuz) olduğunda şüphe yoktur. Bâhusus bu cinslerin hastalığa karşı gösterdiği mukavemetin esbabı layıkıyla anlaşılacak olursa şimdiye kadar biltecrübe elde edilen netaicin (neticeler) netbaat-ı nazariyye ve fenniyeye dahi tevaffuk (başarılı olma) ettiği görülecek ve bu suretle Amerika asmalarına olan emniyetimiz bir kat daha artacaktır. ….”[660]

> “…. Şimdi haşerat-ı muzırranın itlafına taalluk etmeyen ve fakat bağları onların tahribatına mukavemet edebilecek surette dikip yetiştirmekten ibaret olan tedabirden bahs edeceğiz ki bunlar da bağların kumluklarda dikilmesi veya ânaç makamında olmak üzere Amerika asmalarına müracaat olunması gibi şeylerdir. Filokseranın bidayet (başlangıç) zühurunda kumluklarda ve bilhassa deniz sahillerinde dikilen bağların bu illet-i müdhişenin tahribatından masun (korunan) kaldığı anlaşılmış idi. … Filokseraya karşı müracaat edilen tedabirin en mühimi Amerika asmalarıdır. Bundan evvel tarif ettiğimiz vesâit-i tedaviyenin son derece fayda verdiği farz ve tahmin edilse bile bunları her sene tatbik etmek lazım gelib bu da fâsılasız ne nihayetsiz bir meşgale olacağından bağların hastalığa karşı uzun bir müddet mukavemet gösterecek surette yetiştirilmesindeki ehemmiyet anlaşılmaya başlamış ve şimdiye kadar yapılan tecrübelerden Amerika asmaları üzerine aşılanan yerli cinslerin filokseradan masun kaldığı görülmüştür. ….”[661]

İzmir’de filoksera hastalığının harap ettiği bağların yenilenmesi ve hastalığın yayılmasının durdurulması için 1894 yılında Aydın vilayeti kuru üzümünün bir kantarından alınan yirmişer paradan toplanan meblağ ile İzmir’de ilk Amerika asma fidanlığı tesis olunmuştur. Bu yeterli görülmemiş diğer 4 fidanlığın daha İzmir’in münasip yerlerine tesis edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Ancak bu hastalığın vilayette iyice yayılmasından ve masrafının karşılanmasında güvenilir, sağlam bir kaynak olmamasından dolayı daha fazla masraf kapısı açılmaması için şimdilik 2 fidanlığın tesisinin yeterli olacağı kararı verilmiştir. Aydın vilayetinden toplanan 55’er bin kuruştan toplamda 110 bin kuruşun İzmir Ziraat Bankası şubesine bırakılmasına, vakit kaybetmeden gerekli olan arazinin hemen satın alınarak işe başlanması gerektiği bildirilmiştir.[662]

Filokseranın zararlarını yok etmek amacıyla kullanılmak üzere ilk olarak Aydın Vilayeti kuru üzümünün kantarından yirmişer para alınarak toplanan paradan artan 4 bin lira Ziraat Bankası’nda tutulmuştur. Bu paranın başka bir yerde harcanmayıp burada tutulması için Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi’nin mazbatası bulunmaktadır. Yalnız İzmir, Manisa ve Urla fidanlıkları tahsisatının bu meblağdan karşılanması kararı verilmiştir. Bir önceki yıl İzmir’e gönderilmiş olan Amerika asma çubuklarının nakliye masrafı Filoksera Komisyonu’nun kararıyla önceden Erenköy Aşı Mektebi

[660] **Servet-i Fünun**, Cilt: 19, Sayı: 480, s. 190-193.
[661] **Servet-i Fünun**, Cilt: 19, Sayı: 479, s.172-173.
[662] BOA, Babıâli Evrak Odası. 146/10890.

Müsevvidi Mösyö Ekerlen tarafından 2 bin lira olarak karşılanmıştı. Bu miktar ile tüccar zimmetindeki bakayanın miktarı ve borçluların adını açıklayan defterin tanzimi için istihdam edilen kâtibin bin kuruş ücreti ile birlikte toplamda 3 bin lira olan miktarın Ziraat Bankası'nda tutulan meblağdan karşılanması kararı alınmıştır.[663]

1901'de filokseralı yerlere dikilmek üzere yabancı devletlerden Osmanlı Devleti'ne getirtilecek olan Amerika asma çubukları gümrük resminden muaf tutulmuştur. Aynı zamanda vilayete bu çubuklar getirtildikçe filokseralı mahallere dikildiklerine dair mahallerin meclis idaresi mazbataları gerekli görülmüştür. Dışarıdan Amerika asma çubukları getirenler filokseralı yerler haricinde hiç kimseye vermeyecek ve satmayacaklarına dair ziraat müfettişliğine bir kıta beyanname vermek zorunda tutulmuşlardır. Çubukları nereden getirip hangi türden, ne kadar olduğunu satın aldıkları yerlerden mahreç şehadetnamesi ahz ve ibraz etmişlerdir. Asma çubukları İzmir gümrüklerine vardıkları zaman muayene ettirilmiştir. Bundan maksat hariçten getirtilecek Amerika asma çubuklarının filokserasız olan yerlere dikilmesi ile buralarda dahi filokseranın sirayet ve intişarına meydan vermemektir. Filokseranın sirayet etmediği yerlere Amerika çubuğu dikilmesine yerli halk tarafından mani olunmuştur. Bu konuda başkaca sınırlamalar getirilmesine mahal olmadığı gibi şahadetname ve mazbata için durumu iyi olmayan çiftçinin bir takım mezalim ve masrafa duçar edilmesi, hatta gümrük resminin affı hakkındaki maksada erişilmediği takdirde Amerika asma çubuklarının getirtilmesinden vazgeçilmesi Vilayet Meclis idaresi tarafından tezkir olunmuştur. Bu konuda yazılı bir arzu hal de gönderilmiştir. Gereğinin yapılması Ziraat Fenniye Heyeti Riyaseti'ne bildirilmiştir. Sonuçta yabancı devletlerden getirtilen Amerika asma çubuklarından gümrük resmi depozito suretiyle alınmış ve bunların filokserasız yerlere dikilmemesi temin altına alınmıştır. Bu suretle bu hastalığın yayılmasına meydan verilmemeye ve birtakım yolsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu yerel idareye ait bir vazifelendirme olmuştur. Ayrıca verilen veya satılan Amerika asma çubuklarından kimlere ne kadar verilmiş ise isim ve fiyatıyla miktarı ve mümkün olduğu kadar dikilecek olan mevki ile toprağın cinsi ve çubukların çeşidi hakkında ziraat müfettişliği ile bunları alan kimselere birer beyanname vermeleri zorunlu tutulmuştur. Çünkü bazı kimseler talep edilene muvafık olmayan neviden çubuk getirtip ahaliye fahiş fiyatlarla satmış ve bunların dikilip

[663] BOA, Babıâli Evrak Odası. 739/55363.

yetişmesinden güzel bir netice hâsıl olmamıştır. Böylece bağcılar hayliden hayli zarar görmüştür. Ziraat fen memurlarından müteşekkil heyet bu duruma bizzat şahit olmuştur. Böyle durumlara mahal vermemek üzere beyanname ve şahadetname zorunlu tutulmuştur. Ancak ibraz olunacak mahreç şahadetnamelerinin şimdiye kadar saltanat-ı seniyyenin mahalleri şehbenderlikleri tarafından onaylanmış olması şart koşulmuştur. Bunun için şehbenderlikler tarafından tasdik harcı alınmıştır. Bu cihetle çubuk getirten bağcılar bu harçtan muaf olabilmek için mezkûr şahadetnamelerin aranılmasından vazgeçilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine çubukların nereden ve hangi fidanlıktan getirildiğini ve hangi türlerden ne miktar olduğunu içeren tüccarla ibraz edecekleri fidanlık sahiplerinden onaylı faturalar yeterli görülmüştür. Ancak önceden alınan karar gereği dışarıdan köklü ve köksüz çubuk getiren ve gerek dâhildeki fidanlıkların henüz aşılanmamış yabani bağlarından Amerika asma çubuğu getirip satanların ziraat müfettişiyle birlikte bu çubukları alan kimselere aynen eskisi gibi bir beyanname vermeye mecbur tutulmaları gerekli bulunmuştur.[664]

1903 yılında Midilli Adası bağlarında da bir hastalık ortaya çıkmıştır. Bu hastalığın mahiyeti anlaşılarak tedavisi usulünün ahaliye gösterilmesi ve tarifi için oraya gönderilen Aydın vilayeti ziraat müfettişinin yaptığı araştırma sonucu vermiş olduğu raporda, Midilli Adası bağlarına zarar veren hastalığın "mildiyö"[665] olduğu ve bunun tedavisinin bağcılara gösterilip anlatıldığı belirtilmiştir. O civardaki bağlarda filokseradan eser olmadığı halde Fransa Konsolos Memuru Mösyö Şamandır tarafından Avrupa'dan filokseranın yayılmasını Amerika asma çubuklarından kaynaklandığı, bu nedenle Avrupa'dan getirilen Amerika asma çubuklarından Morya karyesinde bir Amerika fidanlığı oluşturulduğu ve bu asmaların sökülüp yakılması gerektiği beyan edilmiştir. Midilli adasında filoksera olmadığından bunun gibi filokseradan ari olan yerlerde hariçten ya da Osmanlı'nın filokseralı bir yerinden filokserayı nakledebilecek eşyanın nakil ve ithalinin yasak olması gerektiği belirtilmiştir. Böylece filoksera olmayan yerlere Amerika çubukların ithalinin yasak olması mevzu bahis olmuştur. Midilli adasında filoksera hastalığının olmadığı kanaatine varılmış olduğundan Morya karyesinde oluşturulan bağın sökülüp

[664] BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1434/107515.
[665]Asma sürgünleri 25 cm iken hastalık görülür. Yaprakların üstünde tipik yağ lekeleri meydana gelir. Lekeler büyüdükçe ortaları kızarır ve yapraklar dökülür. Hastalık şiddetli ise sürgünler kurur. Bkz. https://ankara.tarimorman.gov.tr.

yakılmasına gerek kalmadığı, bu çubukların sökülmesinin bir takım şikâyetlere neden olacağı ve bunun için tazminat ödenmesi gerekeceğinden bunların sökülüp yakılması meselesinin Orman, Meadin ve Ziraat Nezareti tarafından takip edilmesi yazılmıştır. Ayrıca filoksera sirayet etmemiş olduğu halde Amerika çubuklarının ithalinin yasak olduğu yerlerde gerekli sınırlandırmaların getirilmesi, çubuk ithalinin menine oldukça dikkat edilmesi gerektiğinden de bahsedilmiştir.[666]

Buna mukabil 1903 yılında Orman, Meadin ve Ziraat Nâzırı Selim'den Dâhiliye Nezareti'ne "Kudüs livasında filoksera hastalığından harab olan bağların Amerika'dan getirtilecek uygun asma çubuklarıyla yenilenmesi, bağlarını yenileyenlerin 10 sene müddetle öşürden muaf tutulması" konulu bir yazı yazılmıştır. Kudüs livasında nerelerde ve ne derecede filoksera hastalığı olduğu, hakikaten filokseradan zarar görmüş bağ var ise hemen Amerikan asma çubuklarıyla yenilenmesi gerektiği bildirilmiştir. Oranın iklimiyle arazinin durumuna göre hangi tür Amerikan asma çubuklarının dikilmesi gerektiği, her sene ahaliye ne kadar miktar çubuk verilmesi gerektiğinin belirlenmesi, bu çubukların dikilmesi ve tımar edilmesi, aşılatılması usullerine dair bağcıların bilgilendirilmesi istenmiştir. Bu konuda ihtisas sahibi olan birer fen memurunun gerekli yere gönderilmesi ve tedkikat neticesine göre filokseradan zarar görmüş olan bağların Amerika asma çubuklarıyla yenilenmesi kararı verilmiştir.[667] Bunun üzerine Dâhiliye Mektubi Kalemi'nden Kuds-i Şerif Mutasarrıfıyye-i Aliyyesine bu konuda bilgilendirme yapılmıştır.[668]

1904 yılında Urla kazası Amerika asma fidanlığının genişletilmesi için lüzum görünen arazinin bedeli olan 22.500 kuruşun Ziraat Bankası'nın kazancı fazlasından tesviyesi hakkında tezkere verilmiştir. Gelecek sene kazançları hesaplanarak masrafların mütalaa edilmesiyle mezkûr arazinin bedeli olan 22.500 kuruşun cüziyeti sebebiyle nezaret tarafından tahsisât-ı daime tasarruflarından tesviyesi mümkün ve muktezi olduğu dermeyan kılınmıştır.[669]

1907 yılında bir sene içinde yüzbinlerce dönüm bağ bu hastalık yüzünden mahv ve harap olmuştur. Filokseraya karşı o zaman elde bulunan ve her yerde kullanılan çare

[666] BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1835/137558.
[667] BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi. 442/9.
[668] BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi. 442/9.
[669] BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 531/23.

eski bağları söküp yerlerine Amerika asma çubukları dikmek ve sonra bunların üzerine yerli asmaları aşılamak suretiyle bağları yenilemek olmuştur. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki Amerika asmalarının bazı türleri filokseraya karşı bir derecede dayanamamıştır. Bazıları hastalığa karşı son derece dayanmış bazıları ise yerli bağları gibi filokseradan mahv ve harap olmuşlardır.[670]

1907 senesinde bu hastalık yüzünden İzmir ve civarında çekirdeksiz üzüm yetiştiren muhtelif mahallerden alınan malumata ve erbab-ı vukuftan icra edilen tahkikata göre mahsul her tarafta aynı derecede değildir. Urla, Kale Tımarı, Karşıyaka gibi İzmir civarında bağlar pekte iyi değil iken Kasaba demir yolu boyundaki yerlerde nispeten daha ziyade memnuniyet yaratmıştır. Genel olarak denilebilir ki mahsul en ziyade Amerika asması üzerine aşılanmış bağlarda görülmüştür. Eski ve filokseralı bağlar zayıf kalmış ve üzerlerindeki mahsulün miktarı azdır.[671]

Aydın vilayetinde filoksera hastalığı olan yerlerde Amerika asma çubuğuyla yenilenen ve tesis olunan bağların tesis edildikleri tarihten itibaren 10 sene müddetle öşür ve vergiden muaf tutulması ve tesis edildiği tarihten beri henüz üzerinden 10 sene geçmemiş olan bunun gibi bağların dahi bu istisnadan faydalanması hakkında alınan karar 14 Şubat 315 tarihinde bilumum maliye memurlarına bildirilmiştir. Bu muafiyet bağ sahiplerinin birçoğu tarafından duyulmamış, bu yüzden de zararlı çıktıkları beyan edilmiştir. Bağlarını Amerikan çubuklarıyla yenileyen ve tesisini kuran, bu muafiyet müddetlerinden haber alamayan ve çoğunlukla durumu iyi olmayan çiftçiden olan bağ sahipleri dahi faydalanmak üzere bu sürenin bir sene daha uzatılması uygun görülmüştür. Daha sonra muafiyet müddeti 1 sene daha uzatılmıştır. Muafiyet müddetinin böyle her vakit uzatılmasından dolayı her sene hazine aşar gelirlerinden 120 bin lirayı aşkın zarar çekmiştir. Bundan başka bağların vergi ve aşar ile mükellef olanlarıyla olmayanlarının ayırt edilmesi için de bir hayli memur istihdam olunmuştur. Bu sebepten fuzuli masraf bir hayli fazla olduğundan muafiyet müddeti olduğu noktada kesin kalacak ve 1908 senesi Kanun-ı sanisinin 12 sine kadar muafiyet geçerli

[670] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Dergisi,** 30 Kanun-ı evvel 1323, Sayı:36, s.509-511.
[671] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 20 Mayıs 1323, Sayı:5, s.65.

sayılmıştır. Bu tarihten sonra bağların hepsinden öşür vergi istifası Maliye Nezareti tarafından uygun bulunmuştur.[672]

Haziran 1915'te Dâhiliye Nezareti'nden Menteşe Sancağı Mutasarrıflığına; Liva dâhilinde 20 bin dönümü aşkın filokseradan salim bağ olduğu, bu bağların filokseradan korunması için Filoksera Kanun ve Nizamnamesinin birinci maddesi mucibince filokserasız yerlere filokseralı mahallerden Amerika asma çubuklarının ithalinin katiyyen yasak olduğuna binaen Amerika asma çubuklarının livaya ithaline hiçbir vesile ile müsaade olunmaması, eğer ileriye dönük tedbir alınarak Amerika asma çubukları yetiştirilmek isteniyorsa da özellikleri tespit edilmiş olan Berparya, ropesteri, berlattiri gibi türlerden iklim ve toprağa uygun olanların tohumlarından üretilmesi gerektiği ile ilgili bir yazı gönderilmiştir.[673]

Filokseradan salim olan Menteşe Sancağı'nda Amerika asma fidanlığı tesisinin münasip olamayacağını Ticaret ve Ziraat Nâzırı, Fî 9 Safer 333 ve 15 Kânunievvel 330 tarihinde Menteşe mutasarrıflığına bir yazı ile bildirilmiştir:[674]

Sonuçta miktarı yüzlerce çeşidine varan has ve melez (Asıl Amerika asmalarına "has", Amerika ile Avrupa asmalarının çiçekleri yekdiğerine aşılanarak hâsıl olan cinslerine "melez" Amerika asmaları denilmiştir) Amerika asmaları Avrupa'da, memleketimizde muhtelif topraklarda dikilerek tecrübe edilmiştir.[675]

4.4.1 Osmanlı Devleti- ABD Arasındaki Kuru Üzüm ve İncir Ticareti (1850-1917)

Kesin bir bilgiye dayanmasa da 1780'li yıllarda Bostonlu bir tüccar İzmir'e yerleşerek Amerika ile ticareti başlatmıştır. 1785'ten itibaren ise Boston şehrindeki pazarlarda İzmir kuru üzümü satılmaya başlanmıştır.[676]

---

[672] BOA, İrade Meclis-i Umumi. 85/5. Ayrıca bkz. **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 18 Teşrin-i sâni 1324, Sayı:27, s. 428.
[673] BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 102/10.
[674] BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 102/10.
[675] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Dergisi,** 30 Kanun-ı evvel 1323, Sayı:36, s.509-511.
[676] Kınlı, a.g.t, s. 1115.

Aydın ve bölgesinin başlıca gelir kaynakları incir, kuru üzüm ve zeytinyağıdır. Bu ürünler ihracatın büyük bir kısmına katkıda bulunmaktadırlar. İncir ağacı yetiştiriciliği bir uzmanlık alanıdır ve bu bölgede itinayla yapılmaktadır. İncirler ve üzümler sevk edilmeden önce kurutulup paketlenir. Amerika'da kırmızı şarap yapımına çok önem verilmektedir ve bu İzmir'in siyah üzümlerinden çok iyi yapılmaktadır. Her yıl Avrupa ve Amerika'ya büyük sevkiyatlar yapılmıştır. [677]

1805 yılında dördü Philadelphia, ikisi Baltimore'dan olmak üzere 6 Amerikan gemisi İzmir'e gelmiştir. Gelirken, kahve, karabiber, çay, şeker, rom ve Havana şekeri getirmişler, İzmir Limanı'ndan ise Çin'e götürmek üzere fazlaca afyon, kuru üzüm, incir ve tuz götürmüşlerdir.[678] Anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın hemen başlarında İzmir Limanı'nda ABD ile kuru üzüm ve incir ticareti yapılmaktaydı.

1811-1820 yılları arasında yılda ortalama 13 Amerikan gemisi İzmir Limanı'na uğramaktaydı. Yüklerinin değeri 1 milyon doların üstündeydi. İzmir'e getirilen mallar arasında şeker, kahve, rom, baharat, boya maddeleri, mobilya, kereste, pamuklu çarşaf gibi sanayi ürünleri vardı. İzmir'den alınan ürünler ise afyon, ham ve işlenmiş ipek, yün, şarap, meyve (kuru üzüm ve incir), gül yağı, sabun, eski bakır, post, zamk, tütün, meyankökü gibi hammadde kaynaklarıydı.[679] Görüldüğü üzere incir ve kuru üzüm Osmanlı Devleti'nin kadim ihraç ürünleri arasındadır.

9 Mart 1850 tarihinde İzmir'den ABD'ye 42.340 dolar değerinde yün, incir, paçavra, gül, afyon, 22 Şubat 1850'de 25.565 dolar değerinde yün, afyon, incir, sakız, ceviz ihraç edilmiştir. 1850 yılının ilk çeyreğinde İzmir'den ABD'ye toplamda 177.168 dolar değerinde ihracat yapılmıştır.[680] Miktarı ve değeri bilinmemekle birlikte 1850 yılında İzmir'in ihraç ürünleri arasında incir bulunmaktadır.

31 Aralık 1855'te sona eren çeyrekte İzmir'den ABD'ye 336.200 $ değerinde ihracat yapılmıştır. 21.200 $ değerinde incir, afyon, kuru üzüm, gül, 23.000 $ değerinde incir ve kuru üzüm, 27.000 $ değerinde yün ve incir, 45.000 $ değerinde incir, yün, kuru

[677] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 21 December 1882, No: 13.
[678] Kınlı, a.g.t, s. 117.
[679] Çolak, *a.g.m*, s. 538.
[680] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 17 August 1849, No: 20.

üzüm ve badem ihraç edilmiştir. İhracı yapılan diğer ürünler tuz, meyve, sakız, paçavra, tütün, afyondur.[681]

1856'da İstanbul'dan ABD'ye 281.700 $ değerinde kuru üzüm ve incir ihraç edilmiştir.[682] 1858 yılının son çeyreğinde İzmir Limanı'ndan ABD'ye ihraç edilen ürünlerin sevkiyat tarihleri ve dolar bazında değerleri aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 4 .10 1 Ekim- 31 Aralık 1858 arasında İzmir'in ABD'ye ihracatı.[683]

Tarih	Ürün	Değeri ($)
4 Ekim 1858	İncir, kanarya yemi, sakız, kuru üzüm	23.000
14 Ekim 1858	İncir, sarı meyve, sakız	27.000
16 Ekim 1858	İncir, kuru üzüm, kanarya yemi, sarı meyve, sakız, afyon	30.800
23 Ekim 1858	İncir, kuru üzüm, halı	25.700
5 Kasım 1858	İncir, kuru üzüm, kanarya yemi, yün, sarı meyve	39.200
24 Kasım 1858	İncir, yün, kuru üzüm, safra, sakız, afyon, tütün	24.300
8 Aralık 1858	İncir, kuru üzüm, tütün, afyon, galls (safra?)	25.000
31 Aralık 1858	İncir, yün, afyon, tütün, gül ottosu	59.260
	TOPLAM	254.260 $

Yapılan ihracatın 3 ay bounca istikrarlı bir şekilde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. İhraç ürünleri arasında kuru üzüm ve incirin başı çektiği görülmektedir.

1 Temmuz-30 Eylül 1859 arasında Amerika'dan İzmir Limanı'na 25.486 dolar değerinde alkol, eşya, incir ithal edilmiştir. İzmir'den ABD'ye 13 Eylül 1859 tarih çıkışlı 50.000 dolar değerinde incir ve kuru üzüm, 15 Eylül 1859 tarih çıkışlı 35.000 dolar değerinde incir, kuru üzüm, sakız, kenevir tohumu,18 Eylül çıkışlı 32.000 dolar değerinde incir, kuru üzüm, yün ve kenevir tohumu, 17 Eylül çıkışlı 36.000 dolar değerinde ürün, 20 Eylül çıkışlı 29.650 dolar değerinde incir, yün, içki ve tütün, 27

[681] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 25February 1859, No: 7.
[682] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Constantinople, 28 December 1856, No: 30.
[683] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 25 February 1859, No: 7.

Eylül çıkışlı 33.000 dolar değerinde incir, 27.000 dolar değerinde (?) tohumu, incir, Ankara keçisi ihraç edilmiştir. İzmir'den Amerika'ya bu dönemde 212.050 dolar değerinde ihracat yapılmıştır.[684]

Tablo 4.11 1 Ekim- 31 Aralık 1859 döneminde İzmir Limanı'ndan ABD'ye yapılan ticaret.[685]

Tarih	Ürün	Değeri ($)
8 Ekim 1859	İncir, kuru üzüm, sakız, kanarya yemi	45.230
15 Ekim 1859	İncir, kanarya yemi, kuru üzüm, tütün, yün	38.300
15 Ekim 1859	İncir, yün, kuru üzüm	39.500
15 Ekim 1859	İncir	30.000
8 Kasım 1859	İncir, kanarya yemi, afyon, sakız, tütün	23.180
9 Kasım 1859	İncir, kanarya yemi, sarı meyve, ceviz	28.500
12 Kasım 1859	İncir, yün, badem	16.800
17 Aralık 1859	İncir, kuru üzüm, afyon, sakız, tütün, yün, kenevir tohumu	48.120
	TOPLAM	269.630 $

1868 yılı Ekim-Kasım-Aralık aylarındaİzmir'den ABD'ye ihracatı yapılan ürünler, gönderildiği tarih ve gönderildikleri yerler ve piastres cinsinden değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.12 1868 yılı son çeyreğinde (Ekim-Aralık) İzmir'den ABD'ye yapılan ihracat.[686]

Tarih	Gönderildiği Yer	Ürün	Değeri (Piastres)
1.Eki	Boston	İncir	19.767.62
1.Eki	Boston	İncir, yün, sakız	215.746.21
1.Eki	New York	Zımpara taşı	108.001.07

[684] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 26 October 1859, No: 22.
[685] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 17 January 1860, No: 3.
[686] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.

1.Eki	Boston	Zımpara taşı	32.647.63
1.Eki	Boston	İncir ve kuru üzüm	46.496.21
2.Eki	Boston	İncir	6.589.72
2.Eki	New Orleans	Afyon	42.385.35
2.Eki	New York	Yün, kanarya yemi, incir ezmesi	240.943.35
2.Eki	New York	İncir	51.120.35
2.Eki	New York	İncir	27.361.35
7.Eki	Boston	İncir, sarı meyve, sakız…	511.877.25
7.Eki	New York	İncir	8.822.16
7.Eki	Philadelphia	Afyon	125.878.94
7.Eki	Boston	Yün	73.027.94
7.Eki	Boston	Kitre sakızı (gum tragacanth)	80.499.70
8.Eki	New York	İncir	43.759.34
8.Eki	Boston	Yün	323.714.34
8.Eki	Boston	Kuru üzüm ve incir	42.803.67
8.Eki	Boston	İncir	12.201.90
8.Eki	Boston	İncir	46.084.90
9.Eki	Boston	İncir ve sakız	549.070.82
9.Eki	New York	Meyan kökü	100.893.80
9.Eki	Boston	İncir	27.548.92
16.Eki	Boston	Afyon	482.516.37
16.Eki	Boston	İncir	20.121.93
		ARA TOPLAM	3.189.877.41
16.Eki	Boston	İncir ve kuru üzüm	118.536.45
16.Eki	Boston	İncir	35.070.59
16.Eki	Boston	İncir	55.779.59
16.Eki	Boston	İncir	24.218.59
16.Eki	Boston	İncir	48.203.03
16.Eki	New York	İncir	21.826.03
16.Eki	Boston	Yün	212.202.03
16.Eki	New York	İncir	73.806.76
16.Eki	New York	İncir	100.141.65
16.Eki	Boston	İncir	13.088.30

16.Eki	New York	İncir	162.253.30
16.Eki	New York	İncir ve kuru üzüm	264.981.30
16.Eki	Boston	İncir	4.033.25
16.Eki	Boston	İncir	22.520.75
17.Eki	New York	İncir	28.466.75
17.Eki	New York	İncir	54.382.75
23.Eki	New York	İncir	7.488.66
23.Eki	New York	İncir	13.853.60
23.Eki	Boston	Afyon	105.205.50
23.Eki	Boston	İncir, sarı meyve, yün	779.088.84
23.Eki	New York	Afyon	96.683.63
23.Eki	New York	Afyon	382.958.63
23.Eki	Boston	İncir	27.332.58
23.Eki	New York	İncir	150.666.94
		ARA TOPLAM	5.992.622.86
23.Eki	New York	İncir	13.852.95
23.Eki	Boston	İncir	59.336.70
23.Eki	New York	İncir	85.347.90
23.Eki	Boston	İncir	37.899.90
23.Eki	Boston	Yün ve sarı meyveler	345.741.90
23.Eki	Boston	Afyon	37.481.60
23.Eki	Boston	Afyon	38.340.74
26.Eki	New York	İncir	62.622.58
27.Eki	New York	Zımpara taşı	128.120.58
27.Eki	New York	Kitre sakızı	64.099.22
27.Eki	Philadelphia	Afyon	323.230.22
27.Eki	New York	Paçavra	140.631.22
27.Eki	Pheladelphia	Afyon	324.872.22
27.Eki	New York	İncir	11.590.90
27.Eki	Boston	İncir	14.603.25
28.Eki	New York	İncir	84.870.57
28.Eki	Boston	İncir	33.968.48
28.Eki	Boston	İncir ve kuru üzüm	87.017.27

28.Eki	Boston	Kilim ve incir		33.253.21
28.Eki	New York	Yün ve kanarya yemi		208.956.74
29.Eki	New York	Kitre sakızı		94.143.05
30.Eki	Boston	Yün		94.772.72
30.Eki	Boston	Zımpara taşı		31.000.30
30.Eki	New York	Afyon		450.591.30
			ARA TOPLAM	8.785.984.94
30.Eki	Boston	Afyon		221.988.25
30.Eki	Boston	İncir		22.196.83
5.Kas	New York	Meyan kökü ezmesi		128.967.85
5.Kas	New York	İncir		10.535.85
6.Kas	New York	Meyan kökü		59.487.75
6.Kas	New York	İncir		84.040.46
6.Kas	New York	İncir		25.626.46
6.Kas	New York	İncir		27.326.46
6.Kas	New York	İncir		87.233.40
7.Kas	Boston	İncir		64.185.31
7.Kas	Philadelphia	Afyon		114.673.92
7.Kas	Boston	İncir		63.575.98
9.Kas	New York	İncir		11.935.98
12.Kas	Boston	Afyon		101.895.98
12.Kas	Boston	İncir		4.643.90
12.Kas	Boston	İncir		17.667.09
12.Kas	Boston	İncir		9.471.63
12.Kas	Boston	İncir		7.843.76
12.Kas	Boston	İncir		15.478.22
12.Kas	Boston	İncir		12.638.92
12.Kas	Boston	İncir		6.287.92
12.Kas	Boston	İncir		7.648.56
12.Kas	Boston	İncir		22.067.43
12.Kas	New York	Afyon		434.350.43
			ARA TOPLAM	10.348.048.20
12.Kas	New York	(?)		16.952.75

12.Kas	Boston	Afyon	275.658.50
13.Kas	Boston	Kitre sakızı	17.108.03
17.Kas	Boston	İncir	32.460.03
17.Kas	Boston	İncir	11.632.03
18.Kas	Boston	İncir	124.329.28
20.Kas	Boston	İncir	8.112.26
20.Kas	New York	İncir	48.106.26
20.Kas	New York	Meyan kökü ezmesi	3.435.92
20.Kas	New York	İncir	41.456.37
20.Kas	Boston	Yün	7.102.13
20.Kas	Boston	İncir ve yün	51.541.50
28.Kas	Boston	Zımpara taşı	63.000.63
28.Kas	Boston	Fındık safrası	28.005.63
3.Ara	Philadelphia	Afyon	168.682.78
3.Ara	Boston	Kitre sakızı	57.266.72
3.Ara	New York	Afyon	57.401.75
3.Ara	Boston	Afyon	59.528.16
3.Ara	Boston	İncir	3.635.56
4.Ara	Boston	İncir	16.604.60
4.Ara	Boston	İncir	16.385.79
4.Ara	Boston	Yün, sakız, kanarya yemi, incir	899.787.58
4.Ara	Boston	İncir	10.690.58
5.Ara	Boston	Kitre sakızı	48.035.07
		ARA TOPLAM	12.414.966.80
5.Ara	Boston	Kitre sakızı	36.094.33
8.Ara	Philadelphia	Afyon	393.223.33
8.Ara	New York	Afyon	397.446.33
8.Ara	Philadelphia	Afyon	176.724.29
8.Ara	Boston	Kitre sakızı, yün	439.011.01
8.Ara	Boston	Sarı meyveler	64.121.25
11.Ara	New York	Zımpara taşı	26.700.25
12.Ara	Philadelphia	Afyon	311.970.25
12.Ara	New York	Afyon	391.121.25

12.Ara	Boston	İncir	209.31
12.Ara	Boston	İncir, yün ve sarı meyveler	1.120.841.93
12.Ara	Boston	İncir	35.484.85
12.Ara	Boston	Sakız, incir	52.273.50
12.Ara	Boston	Sarı meyveler	45.273.75
14.Ara	Boston	Zımpara taşı	50.000.34
14.Ara	Boston	Kanarya yemi	41.297.25
14.Ara	Boston	Kanarya yemi	30.997.58
18.Ara	New York	İncir, yün, sarı meyveler	372.916.95
18.Ara	New York	Meyan kökü	37.510.95
19.Ara	Boston	İncir, kilim ve yün	521.781.92
19.Ara	Boston	…	2.631.50
19.Ara	New York	İncir	18.940.45
19.Ara	Boston	İncir ve yün	585.681.09
19.Ara	Boston	İncir	11.117.94
		ARA TOPLAM	17.536.635.99
22.Ara	New York	Afyon	56.345.61
23.Ara	Boston	Kitre sakızı	34.570.94
23.Ara	Boston	Kitre sakızı	33.220.37
23.Ara	Boston	Kilim	8.689.90
26.Ara	Boston	Yün, paçavra, kanarya yemi	218.257.03
28.Ara	Boston	Afyon	65.558.97
28.Ara	New York	İncir	22.102.97
28.Ara	Boston	Kayısı	10.720.97
28.Ara	Boston	Yün, sarı meyve, sakız, incir, Kanarya yemi, kayısı	1.156.782.23
29.Ara	Boston	Yün	672.302.84
		TOPLAM	19.838.194.38

1868 yılı son çeyreğinde İzmir Limanı'ndan ABD'ye toplamda 19.838.194.38 piastres tutarında ürün sevk edilmiştir. Bunların genelde zirai ürünler olduğunu ve kuru üzüm ve incir sevkiyatının fazlaca miktarlarda ve devamlı surette gerçekleştiği

görülmektedir. Sevkiyatların daha çok ABD'nin New York ve Boston limanlarına yapıldığı yukarıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

1880 yılında İzmir'den İngiltere, ABD, Almanya ve Fransa'ya 65.083.850 lbs olmak üzere 2.613.750 $ değerinde siyah kuru üzüm, 22.918.389 lbs olmak üzere 1.114.280 $ değerinde kırmızı kuru üzüm, 25.070 lbs olmak üzere 1.215 $ değerinde Gurrants cinsi ve 21.394.769 lbs olarak 1.039.280 $ değerinde sultana ihraç edilmiştir.[687]

1880 yılında, İzmir'den 15.503.887 lbs, yaklaşık 1.692.190 $ değerinde incir ihraç edilmiştir. Kırmızı kuru üzüm, siyah kuru üzüm, sultanalar buradan ihracatı yapılan diğer kuru meyvelerdir. Bunlar esas olarak İngiltere, ABD, Almanya ve Fransa'ya ve diğer birçok ülkeye ihraç edilmiştir.[688]

1880 yılında sadece 4 Amerikan gemisi İzmir Limanı'na giriş yapmıştır. Bir önceki yıla göre gemi sayısı 1 fazladır. 30 Eylül 1880 tarihinde sona eren çeyrekte İzmir Limanı'ndan ABD'ye yapılan ihracatın değeri 2.717.306.15 $ dır. Bir önceki yıl ise bu değer 2.169.611.95 $ dır ve 547.684.20 $' lık bir artış gerçekleşmiştir. Bu dönemde ABD'den yapılan ithalat ise bir önceki yıla göre 5.600 $ 'lık artışla 341.000 $' a ulaşmıştır. Dolayısıyla bu ticaret dengesi ABD'nin aleyhine gelişmektedir. ABD konsolosları ürünlerinin Anadolu'da yeterince bilinmeyip yer edinemediğinden yakınmaktadırlar. Osmanlı ithalatının ana maddeleri petrol ve yerli ürünlerdir, yerli ürünlerin ithalatı bir önceki yıla göre 66.000 $'lık bir düşüş göstermiştir. Bu dönemde ABD'ye ihraç edilen en önemli maddeler afyon (1.447.430 dolara), yün, meyan kökü, incir ve kuru üzümdür. Fakat incir ve kuru üzüm ihracatı yaklaşık 83.000 dolar düşüş yaşamıştır.[689]

1880 yılında ABD'ye ihraç edilen incir ve kuru üzüm miktarı yaklaşık 83.000 dolar değerine düşmüştür.[690] 1881 yılında ise Osmanlı Devleti'nin ihracat oranı yükselmiştir.[691] 1881 yılı için İzmir'den ABD'ye yapılan ihracat değeri 2.811.013 $

[687]National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.
[688] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.
[689] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 10 November 1880, No: 9.
[690] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 10 November 1880, No: 9.
[691] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 5 April 1882. 5 Apr. 1882, No: 96.

iken bir önceki yıl 2.717.306 $ dır. İhracat artışı 154.000 $ civarındadır. Bu artış esas olarak kuru meyvelerde - incir ve kuru üzümde- ve meyan kökünde yaşanmıştır. 1881 yılında İzmir'in ABD'den ithalat değeri 606.528 $ dır. Bir önceki yıl bu değer 341.999 $ ve 265.528 $'lık artış olmuştur. Ayrıca bu dönemde gümrük vergisi Türk hükümeti tarafından antlaşmaya aykırı olarak 8 piastresten 32 piastrese çıkarılmış, bu durumun bundan sonraki ticareti tamamen engelleyeceği düşünülmüştür.[692] 1882 yılında 17.722.421 lira değerinde ve 1883 senesinde 26.477.968 liralık üzüm ABD'ye ihraç edilmiştir.[693]

1883 yılında İzmir'den ABD'ye yapılan ihracatta bir düşüş gözlemlenmektedir. İthalat ve ihracat arasındaki farkta bir daralma olmuştur. Bunun en önemli nedeni üretimin azalmasıdır. Bir diğer neden ise yabancı tüccarların ve bankaların bu şartlar altında kredileri devam ettirme konusundaki isteksizlikleridir. Türk siyaseti çok kararsız bir haldedir ve bu durum 1875 yılından beri devam etmektedir. Avrupa'daki ticaret evleri ve bankacılar tarafından Levant'taki tüccarlara verilen krediler yıldan yıla azalmıştır. Muhtemel mahsuller üzerine yatırılan fonlarla iş yapan kişilerin sayısı eskiye göre çok daha azdır ve bu yöndeki eğilim, işlemleri sağlam iş ilkelerine dayandırmaktır. Bu nedenlerle 1882 yılı boyunca ABD'ye yapılan ihracatın değerinde bir önceki yıla göre 943.211 $ 'lık bir düşüş olmuştur, 1881 yılı toplam ihracat değeri 2.871.013 $, 1882 yılı 1.927.802 $' dır. ABD'den 1882 yılı için yapılan ithalat da bir önceki yıla göre 191.854 $ daha azdır, 1881 için yapılan ithalat 606.528 $, 1882 için 414.674 $ dır. Bu rakamlar yalnızca doğrudan gönderileri temsil etmektedir. İzmir ile New York, Boston, Baltimore veya Philadelphia arasında doğrudan gidip gelen, bir dizi hızlı yelkenli Amerikan vapuru hattının olması Amerikan ürünleri ve imalatları için pazarı büyük ölçüde genişletecektir. Anadolu halkı ise bu dönemde "yılların büyüsünden" uyanmakta, neredeyse sınırsız kaynakların, tarımın ve madenin olduğu bir ülkede yaşadıklarını anlamaya başlamıştır. Bu avantajlardan yararlanabilmek için ihtiyaç duydukları tek şey istikrarlı bir hükümet ve ticari olarak Batılı ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmaktır.[694]

[692] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 5 April 1882, No: 96.
[693] **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, Sayı:3, 16 Rebiülahir 1302, s. 4.
[694] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 23 June 1883, No: 30.

İzmir ve bölgesine Amerikan meyvesi ithal edilmemiş, ABD'den konserve meyve ithal edilmiştir. Amerikan meyveleri burada bilinmemektedir. İngiltere'de hazırlanan konserve meyvelere az bir talep vardır. Bu bölge bilinen hemen hemen her çeşit meyveyi üretir ve bu nedenle ithalata gerek yoktur.[695]

15 Ekim 1904 tarihinde İzmir'den ABD'ye incir ve kuru üzüm ihracatı yapan 29 adet şirket ve şahıs bulunmaktadır.[696]

1907 yılında "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde "Ticaret-i Umumiye" başlığı altında çekirdeksiz üzümlerin durumu hakkında şu bilgiler verilmiştir:

> "İngiltere'de, Amerika'da, Avrupa'nın her tarafında günlerce hüküm süren para sıkıntısından, (buhran-ı maliden) dolayı çekirdeksiz üzümlerimiz de müteessir oldu. Kemal-i faaliyetle devam eden talep kesildi, satışlar azaldı. Şimdi İzmir'de her gün satılan üzümün miktarı ancak 400-500 çuvala baliğ oluyor. Bununla beraber fiyatlarda yine ehemmiyetli bir düşkünlük yoktur. Çünkü satıcılar talep azlığına rağmen satmak hususunda acele etmeyip ihtiyatlı hareket ediyorlar. ….
>
> İngiliz vapur acenteleri tarafından neşredilen istatistiklerin mütalaasından anlaşıldığına göre ürün mevsiminin başlangıcından efrenci 1 teşrinisani 1907 tarihine kadar İngiltere'nin muhtelif iskelelerine gönderilen çekirdeksiz üzümün toplamı 1.268. 344 kasa olup bunun 580.226 kasası Liverpool'a, 503.808 kasası Londra'ya, 28.492 kasası Liverpool tarafıyla Amerika'ya mütebakisi de İngiltere'nin "Hol" ve "Galaskov" vesair iskelelerine sevk edilmiştir.
>
> Üzüm kasalarının her biri vasati olarak 10 okka üzüm aldığından bu hesapça bu sene İngiltere ve Liverpool tarîkiyle Amerika'ya giden çekirdeksiz üzümlerin toplamı takriben 290.000 kantara baliğ oluyor demektir.
>
> Geçen sene aynı müddet zarfında 1.007.346 kasa yani takriben 230.000 kantar mal gitmiş idi. Almanya, Avusturya-Macaristan, Hollanda ve Avrupa'nın daha sair kıtalarıyla Avustralya ve Alman vapurlarıyla aktarma suretiyle Amerika'ya ne miktar üzüm gittiğine dair vapur acenteleri tarafından muntazam istatistikler neşr edilmiyor. Bunun için buralara giden üzümün miktarı hakkında sahih ve kati malumat edinmek müşküldür. Mamafih yapılan en doğru tahminlere göre mezkûr mahallere 1 teşrinisani 907 tarihine kadar giden ürünlerin toplamı 300.000 kantarı mütecavizdir ki bu suretle İzmir iskelesinden dünyanın her tarafına vukua gelen sevkiyatın toplamı 600.000 kantara baliğ olur demektir."[697]

19. yüzyılın başlarında incirin en büyük istihlakat ve sarfiyat merkezleri Amerika ve İngiltere'dir. Her sene incir mahsulünden tahminen %60 işlenmekte ve bunun %85, %90'ı bu iki memlekete ihraç edilmektedir. İngiltere ve Amerika hemen yekdiğerine

---

[695] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 23 June 1883, No: 30.
[696] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 15 October 1904, No: 223.
[697] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 11 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 29, s. 407-409.

müsavi derecede incir sarf ve istihlak etmektedir. 1900 senesinde mahsul 70.000 yüke yani 280.000 kantara baliğ olmuştur. Bundan 165.000 kantarı işlenmiş ve bu işlenen incirin 145.000 kantarı İngiltere ve Amerika'ya sevk edilmiştir. Bunun da kıymeti 363.000 Osmanlı lirasına baliğ olmuştur. 1901 senesinde yine 75.000 yükten ibaret olan mahsulün 167.000 kantarı işlenmiş ve bu iki piyasaya da yapılan sevkiyatın toplamı 352.000 Osmanlı Lirası kıymetindedir ve 142.000 kantardır. 1902'de 145.000 kantar işlenmiş, bundan 128.000 kantarı İngiltere ve Amerika'ya gönderilmiş ve bunun da kıymeti 320.000 liraya baliğ olmuştur. Bu iki piyasa işlenmiş incirden başka İzmir'den bir de işlenmemiş incir geçmekte olup 1900 ve 1901 senelerinde 15 bin Osmanlı Lirası kıymetinde, 1902 senesinde yine 15.000 lira kıymetinde 12.000 kantar işlenmemiş incir ithal etmiştir. 1904 senesinde Amerika ve İngiltere'ye 353.000 lira kıymetinde, 198.500 kantar işlenmiş ve işlenmemiş incir ihraç edilmiştir. Vaktiyle sarfiyat piyasalarında işlenmiş incire rağbet oldukça fazla iken birkaç senedir bu rağbet kesilmeye başlamıştır. Herkes, özellikle İngiltere ve Amerika, "natürel" incire heves etmeye başlamış ve bu suretle işlenmiş incir ihracatı gittikçe azalmaya başlamıştır.[698]

Zaman zaman İzmir'de kuru üzüm ve incir ticaretinde düşüşler yaşanmıştır. Bunun bir nedeni İzmir'de tüccarların bazen daha ucuz fiyatlarla ürün teklif etmeleridir. Bu durum Avrupalı alıcıları ihtiyatlı harekete mecbur etmiş ve bu sebepten dolayı muameleler kesilmiş, bazı satışlar kalmıştır. Satışların böylece sınırlı kalmasının diğer bir sebebi de İzmir tacirlerinin geçen sene sattıkları malları teslim etmemeleri yüzünden Avrupa tacirleri ehemmiyetli zararlara uğramış olduklarından bu sene artık bu tacirlerden mal almamak hususunda ısrar etmeleri ve yüzlerini büyük ve önemli ticaret hanelere çevirerek muhtaç oldukları üzümleri buralardan almak arzusunu izhar etmiş olmalarıdır.[699]

Ağustos 1907'de hareket eden Alman vapuruyla ilk defa olmak üzere Napoli'den aktarma vermek suretiyle Amerika'ya bir miktar çekirdeksiz kuru üzüm sevk edilmiştir.[700]

[698] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 8 Temmuz 1323, Sayı:12, s. 144-148.
[699] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 15 Temmuz 1323, Sayı:13, s. 157-158.
[700] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 12 Ağustos 1323, Sayı:17, s. 220.

Bu dönemde gerek İngiltere ve Amerika, gerekse Almanya'dan gelen mektuplarda bildirildiğine göre oralarda çekirdeksiz üzümlerimize istek ve memnuniyet bir derecede ise de "kuranti" ve "valinçeba" ürünlerinin fiyatları düşkün olmasına ve mali sıkıntılardan dolayı hali hazır fiyatlarını vermek istemeyen malların cins ve önemine göre 10-15 para aşağı teklif edilmiş olduğundan piyasada yeni bir düşüş yaşanılabileceğinden korkulmuştur.[701]

1907 senesinde incir piyasası hakkında Amerika'dan gelen haberler erbab-ı ticareti pek ziyade müteessif etmiştir. Bu haberlere göre orada mevcut bulunan işlenmiş incir ancak masrafı koruyacak derecede, düşkün fiyatlarla satılmaktadır. Bundan dolayı mal sahipleri ehemmiyetli zararlara duçar olmaktadırlar. Bunun sebebi İzmir tüccarlarının Amerika'nın ihtiyacını gözetmeyerek çok mal göndermeleri olarak görülmüştür. İzmir tüccarı arz-talep kaidesinin hükmünü düşünerek ona göre hareket etmiş olsa bu zararların yapılmayacağı düşünülmektedir.[702]

Tüm bu ticari ilişkileirn tanında İzmir incir çeliklerinde de bahsetmek gerekir: 1909 yılında İzmir'den Amerika'ya külliyetli miktarda incir çelikleri gönderilmiştir. Fakat bu incir çelikleri incir ağacının meyve veren kısımlarından elde edilen kesilmesinin mahsulün ziyan olmasına sebep olduğu, bunun da hazineye ve ahalinin kazancına zarar verdiğine binaen bu çeliklerin kesilmesi ve ihraç edilmesi men edilmiştir. Aydın taraflarındaki bahçelerden mahsul verecek olan incirlerin kesilip çalındığı ve ihraç edilmek üzere kasa içlerinde demiryoluyla İzmir'e nakledilmekte olduğu anlaşılmıştır. İncir mahsulüne sekte vuracak olan, belki de incir ticaretine kapatılamayarak bir yara açacak olan bu hâlin meni için gerek bu gibi naklolacak çeliklerin gerek incir fidanlarının İzmir tarafından ihraç edilmesinin yasaklanması ile beraber bunların Güllük gibi iskelelerden geçirilmemesi hakkında Aydın Vilayeti 'ne tebligat gönderilmiştir.[703] Memleketin servetine ait olan eşyanın, mesela Ankara tiftik keçileri, ihracının memnu olması cihetiyle incir çeliklerinin de şiddetle men-i ihracı Ticaret Odası'ndan ifade edilmiştir. İncir ağaçlarının mahsul verecek olan kısmının kesilmesiyle elde edilen incir çeliklerinin ihraçları bir yandan incir mahsulünün azalmasına, bir yandan da Amerika'nın bazı mahallerinde yapıldığı üzere memalik-i

[701] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2 Eylül 1323, Sayı:20, s. 267-268.
[702] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 23 Nisan 1323, Sayı:1, s. 16
[703] BOA, Babıâli Evrak Odası. 3360/251967.

ecnebiyede de bu türden incir ağaçlarının yetiştirilip daha sonra, memleketimizde başlıca gelir kaynaklarından biri olan incire karşı rekabet kapılarını açarak incir mahsulünü tamamıyla sekteye uğratacaktır. Bu nedenle incir çelik ve fidanlarının ihracının men edilmesi lüzumlu görülmüştür.[704]

26 Haziran 1910 tarihinde İzmir'den Amerika'ya gönderilen incir çeliklerinin kesilmesinin incir mahsulünün zarar görmesine sebep olduğu için bu gibi çelik ve fidanların nakline engel olunması Aydın Vilayet-i Aliyyesine ve Rüsumât Emanet-i Celilesine tebliğ edilmiştir.[705] Amerikalılar ve Yunanlılar her sene Memalik-i Osmaniye'den binlerce incir fidanı kaçırdıkları halde Aydın incirlerine benzer güzel bir cins yetiştirememişlerdir.[706]

İzmir'de üzüm ve incir ticareti yapılırken bir takım spekülasyonların da yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 1912 yılında hasılat beklentisi iyidir, ancak ihracatçılar ve tüccarlar hasılatı olduğundan daha az göstererek incir ve üzümün satış fiyatını yüksek tutmaya çalışmışlardır. İzmir'de incir ihracatıyla ilgilenen firmalar bir araya gelerek "The Smyrna Fig Company" adıyla bir şirket kurmuşlardır. Bu oluşum daha sonraları "The Smyrna Fig Packers" olarak anılmıştır. 1913 yılında bu oluşum meyve pazarını büyük ölçüde kontrol altına almıştır. Firmanın amaçlarından birisi, üzüm piyasasında ileri gelen bazı firmaların hisselerinde etkin olmaktır. Ancak üreticilerin desteğini tam olarak kazanamamıştır.[707]

4.4.2 Gümrük Vergisi Meselesi

1901 yılında ihracata en ziyade müsait olan eşya, zahireler, yerli halılar ile hububat ve kuru üzüm gibi ürünler olduğu halde bunlardan halıların Amerika'da ve kuru üzümlerin Avrupa'da, bilhassa Fransa'da ağır vergilere tabi tutulması ihracata sekte verdiğinden dolayı, Osmanlı Devleti mahsulatının, özellikle Konya'nın Aladağ kuru üzümlerinin, Osmanlı Devleti'nin diğer mahallerindeki üzüm mahsulatıyla beraber eskiden olduğu gibi haricen revacını temine yardımcı olmak üzere Rusya ve

[704] BOA, Babıâli Evrak Odası. 3360/251967.
[705] BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi. 1272/63.
[706] **Osmanlı ve Ziraat Gazetesi**, 4 Mayıs 1324, Sayı: 2, s. 311.
[707] Kutkan, *a.g.m,* s.449.

Amerika'da ve diğer memleketlerde alınan ağır vergilerin normal seviyeye indirilmesi istenmiştir.[708]

Osmanlı Devleti'nin başlıca ihracat ürünlerinden olan halı ve kuru üzümün yabancı devletler tarafından tabi tutulduğu ağır vergilerin düşürülmesiyle hakkındaki tarifelerden faydalanacağı yapılan ticari antlaşmaların gereğinden olmasına ve Osmanlı mahsullerinin yabancı devletlerde revaç temini için hiç olmazsa Rusya ve diğer yerlere ihraç edilen Yunanistan üzümlerine yapılan muamelenin Osmanlı üzümlerine de paylaştırılması ve bu konuda Rusya, İngiltere ve Amerika hükümetleri nezdinde yeni teşebbüsler yapılmasıyla Osmanlı ticaretince ehemmiyete haiz olan uygun bir vergiye tabi tutulması için tebligat edilmesi nezarete bildirilmiştir. Bu konuya cevaben takdim kılınan tezkerede yabancı devletlerde tâbi olan ve Osmanlı mahsullerinden istifade ettikleri en ziyade müsaadeye sahip devlet kaidesine istinaden memalik-i şahane kuru üzümlerinin Yunan'ın, İngiltere ve Rusya'da tabi olduğu uygun tarifeden istifade ettirilmesi için teşebbüste bulunulduğu belirtilmiştir. Gerek Rusya gerek İngiltere hükümeti tarafından Osmanlı üzümlerinin Yunan'ın Kornet tabir olunan ve kendilerince mutedil bir gümrük resmine tabi tutulan üzümden aşağı olamayacağı ve zaten işbu kornet üzümünün aynı olan ve cüzi miktarda yabancı devletlere gönderilen Osmanlı kuru üzümünün uygun bir tarifeden istifade olduğu cevabı verilmiştir. Bu konuda yeniden teşebbüsât icrasından fayda husulü ümit edilmediği dermeyan olunmuştur. Memalik-i Osmaniye mahsulâtının en ziyade mazhar müsaade olan memalik kaidesinden istifadesi anlaşma ile temin kılınmış iken Yunan mahsullerinin mazhar olduğu müsaadattan bile istifade edemeyerek ihracatındaki ağır vergilerle zor durumda bırakılmaktadır. Bu konunun devletçe nazar-ı ehemmiyete alınması gerekli görülmüştür.[709]

Yunanistan'da üretilen ve ihraç edilen kuru üzümlerden Amerika'nın şimdiye kadar almakta olduğu dolar itibariyle 2 sent gümrük vergisi Eylül 329 tarihinden itibaren 1,5 sente indirilmiş yani gümrük vergisinde yüzde 25'lik bir kesinti yapılmıştır. Bu suretle her bin litre üzümde 30 frank eksik vergi alınacağı anlaşılmıştır. Aydın'dan yabancı devletlere sevk olunan kuru üzümler Yunanistan üzümlerinden daha iyi olduğu halde

[708] BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi. 2308/110.
[709] BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi. 2308/110.

önceden Almanya ve İngiltere hükümetleri tarafından Yunanistan üzümleri için gümrük vergisi indirimi yapılması hasebiyle Aydın üzümlerine kıyas etmekte, şimdi de Müttehide-i Amerika Hükümetince yüzde yirmibeş bir tenzilat yapılması Yunanistan üzümlerine talebi arttıracak ve Aydın üzümlerini günden güne maddi manevi düşürecektir. Bu konuda resmi bir malumat olmadıkça keyfiyetin New York Osmanlı şehbenderliğine sorulup anlaşılması gerekmektedir. Meselenin kesin ve doğru olduğu anlaşılırsa Aydın vilayetinin zirai ve ticari hayatına üzüm çok fazla etki etmekte olduğundan bu üzümlerin revaç kazanması hakkında teşebbüste bulunulması gerekmektedir.[710]

1916 yılında İzmir üzümleriyle korent üzümlerinin bir diğerinden ayırmak suretiyle tasnifi mucip olup aradaki farkın uzun ticaretler ile anlaşılabileceği, umumi tarifede emtianın tasnifi konusunda Amerika ticaret âlemindeki suret-i tesmiyesine dayandığı cihetle talebin yerine getirilemeyeceği Maliye Nezareti'nin ifadesine atfen Amerika Washington Sefaretinden bildirilmiştir. Vilayet üzümleri Yunanistan mahsulüne tamamen benzer ise Amerika hükümeti nezdinde yapılan indirimin Osmanlı Devleti üzümlerine de uygulanması hakkında bir mütalaa yapılmıştır.[711]

Amerika Hariciye Nezareti'nin 13 Kanunevvel 913 tarihli takririnde Amerika'da korent ile Sultaniye üzümlerinin tabi oldukları ithalat vergisi arasında bugün hala şikâyet konusu olan fark 5 Ağustos 909 tarihli tarifenin tatbikinden beri aynı nispette mevcut iken şu iki üzümlerin tefriki keyfiyeti şimdiye kadar mevzu bahs olmadığı Amerika Maliye Nezaretince tahkik kılındığı bildirilmiştir. Korent üzümlerinin tabir-i ticariyesiyle şekl-i hariciyesi sultaniye üzümlerinden farkını teyit ettiği ve Amerika'da emtia tasnifi konusunda ticari itibar olunduğundan ve iki üzüm arasında kesin ve muayyen bir farkın mevcudiyeti görüldüğünden yetişen sultaniye üzümlerinin korent cinsi üzümlerin faslına dâhil edilemeyeceği belirtilmiştir. Amerika, iki üzümün emrariye vergilerinde bu seneye kadar fark olmadığı veya olsa bile bunun fahiş bir oranda olmadığını anlatmaktadır. Böyle bir farkı icab ettirecek bir durumun bu üzümlerin keyfiyet-i husullerinde olmadığına nazaran korent üzümlerinin istisna bir muameleye tabi tutulmaktadırlar. Bu muamele ile en ziyade himayeye mazhar olan

[710]BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 108/2.
[711]BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 108/2.

devlet kayıtlarının ihlal edildiği anlaşılmaktadır. Ziraat ilmiyle ilgili olanlar tarafından malum olduğu üzere sultaniye ve korent üzümleri [vitis vinifera] sınıfına mensup ve mezkûr sınıfa daha birçok mahsuller dâhil ise de sultaniye ile korent üzümleri arasındaki benzerlik hemsınıf diğer iki mahsul arasında kesinlikle tesadüf olunmamaktadır. Her ikisinin kabuğu ince ve parçası ufak ve çekirdeksiz olması ve şarap imalatında ve aynı derecede kullanılmakta olmaları ve her ikisinin [vitis vinifera]'nın kurutulmuş tanesi bulunması iddia edilen bütün benzerliği ispata kâfidir. Hava ve iklim koşullarının meyvelerin şekil, renk ve lezzetine etkisi olmaktadır. Korent tabirine gelince mezkûr isimlerin yetiştirildiği yerin ismine ait olduğuna nazaran mağduriyeti mucib olan istisna muamelesinin yapıldığı korent üzümünün ticaret tabiri ve şekl-i hariciyesi gibi esbabın iki üzümde olmayan bir farkı mevcut göstermek için ikisinden başka bir manayı mukayyed olmadığından ve fakat istisna durumundan dolayı memleketin zirai ve ticari faydasını bozmuş olduğundan meselesin müdafaa edilmesi lüzumu vardır.[712]

Aydın Vilayeti Mektubi Kalemi'nden Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne "Amerika Maliye Nezareti'nin vilayet üzümleriyle korent üzümleri arasında fark olduğunu bildirmesi cihetiyle bunun gerçek olmadığı, Vilayet üzümlerinin Yunanistan üzümlerine tamamen denk olduğu ve gümrük indiriminin Osmanlı üzümlerine de tatbiki için teşebbüste bulunulması" nı konu alan şöyle bir yazı gönderilmiştir:

> "Vilayet üzümleriyle korent üzümleri arasında fark olduğu Amerika Maliye Nezaretinden dermeyan edildiği cihetle bu ifade mukarin-i hakikat değilse ve vilayet üzümler Yunanistan mahsulüne tamamen müşabih ise tenzilatın Osmanlı üzümlerine de tatbiki içün teşebbüste bulunulmak üzere bu hususstaki delailin bildirilmesi iş'ar buyrulmuştur.
>
> İzmir üzümleriyle korent üzümleri arasında müşabehet-i tâmme bulunduğu ve hiçbir fark mevcut olmadığı Ticaret Odasından bâ derkenar ifade olunmuş ve ifade-i vâkıa Meclis-i İdare-i Vilayetçe de muvafık görülmüştür. Bu babta bazı tafsilatı hâvi olan mezkûr derkenarın sureti leffen takdim olunduğundan vilayet üzümlerinin de Amerika'ya ithalinde korent üzümleri derecesinde gümrük resmine tabi tutulması esbabının istikmal ve neticesinin iş'ar buyrulması ma'ruzdur."[713]

Görüldüğü üzere ABD ile Osmanlı Devleti arasında yapılan üzüm ticaretinin gümrük vergisi konusu zaman zaman sorun teşkil etmiştir.

[712]BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 108/2.
[713] BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 108/2.

4.4.3 Salgın Hastalıkların Ticarete Yansımaları

Ticaret bölgelerinde patlak veren, insanlarda görülen salgın hastalıklar zaman zaman devletin dış ticaretinin aksamasına neden olmuştur. Hem insanların hastalıkla mücadele etmelerinden dolayı ticari üretimde azalmalar olmuş hem de hastalıkların bir bölgeden bir diğer bölgeye ticareti yapılan ürünler vasıtasıyla taşınabilmesi endişesiyle ticari münasebetlerde azalmalar olmuştur.

1893 yılında İzmir'de yaşanan kolera salgını bu duruma güzel bir örnektir. İncirin paketlenmesi ve nakliyesi işi şehirdeki binlerce kişiye istihdam sağlamaktadır. Aslında bu, bölge sakinlerinin, özellikle de yoksulların temel işidir. Bu meyvenin büyük kısmı buradan Amerika'ya gönderilmektedir. 7 Ekim 1893'te İzmir'de meydana gelen kolera salgını için Sağlık Komisyonu üyesi tıp doktorları, şunları belgelemektedir:

1. Sağlık komisyonumuzun koyduğu özel sağlık önlemlerine uygun olarak incir ve kuru üzüm işçiliğinin bu yıl yapılması tüm menfaat sahipleri tarafından kabul edilebilir.
2. Bu incir ve kuru üzüm işletmelerinin hiçbirinin işçileri arasında tek bir şüpheli kolera vakası yaşanmamıştır.[714]

14 Ekim 1893'te İzmir Amerikan Konsolosluğu Washington'a salgın dönemine girildiğini fakat mahsulün ortaya çıktığından beri incir paketleyen işçiler arasında tek bir salgın hastalık olmadığını belgeleyen bir telgraf göndermişlerdir.[715]

25 Ağustos 1893 tarihinde Washington'dan şöyle bir telgraf alınmıştır: "Kuru incir ve enfekte olmayan bölgelerden gelen incir yasak değildir". Fakat İzmir'in sağlık durumu bu dönemde hiç de iyi değildir. Kolera salgını nedeniyle meyve sevkiyatı yasaklanmış ve bu durum bir takım sıkıntı ve istismarı beraberinde getirmiştir. Bu nedenle tüm yolcular, görevli mahalle doktorlarından alınmış bir sağlık sertifikası taşımak zorundadırlar. İncir yetiştirilen yerlerde kolera baskın halde değildir ancak incirin paketlemesinin ve nakliyesinin yapıldığı İzmir'de kolera salgını yaşanmaktadır.

[714] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 10 November 1893, No: 5.
[715] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 29 December 1893, No: 7.

Koleranın fazlaca görüldüğü en alt tabaka sınıf incir paketleme işi ile uğraşan kişilerdir.[716]

1895 yılında eski Amerika konsolosunun verdiği yanlış haberlere dayanılarak şüpheli hastalık ve karantina nedeniyle Amerika kıtasına fazlaca gönderilen incir mahsulünün kabul olunmayacağı hakkında Amerikan hükümeti tarafından verilen karar İzmir'de oldukça kötü etkiye neden olarak incir ticaretini sekteye uğratmıştır. Yeni gelen konsolosa ise Vilayet Sıhhiye Komisyonu'ndan onaylı hastalıkla ilgili resmi raporun tebliğ edilmesi üzerine kutu incir için temiz patentin verilmesine izin çıkmıştır. Bu kararın halka ilan edilmesi üzerine incir fiyatları derhal artmaya başlamıştır. Amerika sefaretine Babıâli namına teşekkür beyan edilmesi hakkında Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne tezkere yazılmıştır.[717]

1900 yılında İzmir'den ABD'nin herhangi bir limanına incir ve kuru üzüm gönderilmesi yasaklanmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı İzmir Amerikan Konsolosluğu'na bir telgrafla bu konuda bilgilendirme yapmış, konsolosluğa bununla ilgili bülten konulmuştur.[718]

Salgın boyunca incir ve kuru üzümün Amerika'ya sevkiyatıyla ilgili İzmir Amerikan Konsolosluğu'nun 17 Ağustos 1900 tarihli şöyle bir raporu bulunmaktadır:

> "İzmir'deki meyve tüccarları, geçmiş yıllarda bu bölgede kötü huylu hastalık görüldüğünden, ABD'ye incir ve kuru üzüm sevkiyatı konusunda ABD Hükümeti tarafından getirilen kısıtlamalardan, ürünlerini Avrupa limanlarına göndererek ve bu limanlardan ABD'ye fatura alarak, yani sahte menşe sertifikaları sevk ederek kurtulabilmişlerdir. Her halükarda, bu yıl Avrupa'daki ABD Konsoloslarını Türk meyvesinde fatura düzenlemek için çaba gösterileceğinden eminim.
>
> Aşağıda, Türk ürünlerinin gönderildiği Avrupa ve İngiltere'nin başlıca limanlarının ve oradan Amerika'ya yeniden gönderilen limanların bir listesini ekliyorum. Bu ürünlerin girişini önlemek için dikkatli olunması gerekecektir.
>
> Limanlar: Fransa- Marsilya, İtalya- Napoli ve Cenova, Hollanda ve Almanya- Çeşitli Limanlar (başta Hamburg olmak üzere), İngiltere- Liverpool ve Londra."[719]

[716] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 26 August 1893, No: 112.
[717] BOA, Babıâli Evrak Odası. 300/22427.
[718] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 15 August 1900, No: 57.
[719] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 17 August 1900, No: 59.

Ağustos 1900'de incir ve kuru üzümün ABD'ye gönderilmesi salgın nedeniyle yasaklanmıştır.[720]

Ağustos 1904'te mevcut kolera salgını sırasında Arabistan'dan ABD'ye kurutulmuş hurmaların sevkiyatına izin verilip verilmeyeceği mevzu bahis olmuştur. Hurmaların gönderilmesi için alınan sağlık sertifikalarının yanıltıcı olduğu konusunda bir görüş vardır. Daha önce 1903 yılında çiçek hastalığı salgını sırasında kuru incir sevkiyatı konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Bu konuda 12 Eylül 1903 tarihli Halk Sağlığı ve Deniz Hastaneleri Hizmetleri Başhekiminin kararı ise şu şekilde olmuştur: "Kuru incirde bulunan şeker, mikroorganizmaların büyümesi için uygun olmayan bir kültür ortamı haline getirir ve bu nedenle sevk edilebilir."[721] Görüldüğü üzere kuru üzüm ve incir sevkiyatında kolera, çiçek hastalığı gibi salgın hastalıklar nedeniyle zaman zaman tutarsızlık ve kararsızlıklar yaşanmış, bu durum da ister istemez ticarete yansımıştır.

4.5 Tütün

Amerika'nın keşfedilmesiyle birlikte dünyada sadece siyasi, sosyolojik ve ekonomik açıdan değişimler yaşanmamış, yeni kültürler, yeni hayvan türleri ve patates, domates, vanilya, yer fıstığı gibi yeni tarım ürünleri de Yenidünya'dan Eskidünya'ya taşınmıştır. Amerikalı yerlilerin uzun yıllar tükettikleri tütün de bu yeni bilinen ürünler arasında yerini almış ve hızlı bir şekilde dünya genelinde yayılmıştır.[722] Tütünün keşfi ve Osmanlı Devleti'ne ne zaman, nasıl geldiği konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bu konuda İçtihad Dergisi'nde, Naima Tarihi, Tarih-i Cevdet, Ahmet Rasim Bey'in Osmanlı Tarihi adlı eserlerden istifade edilerek yazılmış olan şöyle bir yazı bulunmaktadır:

> "İnsanlar suya, ekmeğe nasıl bir zaruret ile muhtaç iseler, denilebilir ki, "tütün" adı verilen nebâtı yakıp içmeye de o derece zaruri bir ihtiyaç ile müptela olurlar. Bu nebâtı nasıl tanıdılar? Nasıl oldu da mahsulât-ı saireden farklı olmayan bu yaprak kurularının dumanını içlerine çekip üfürerek, ağız ve burunlarından uçurdukları beyaz ve havai halkalardan zevkler, lezzetler aldılar?
>
> Tütünün keşfi hakkındaki rivayet pek muhteliftir. Bazıları diyorlar ki, Kristof Kolomb maiyetiyle birlikte Yenidünya'ya ayak bastığı zaman güya adasında kadın erkek birçok

[720] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 15 August 1900, No: 57
[721] National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 31 August 1904, No: 343.
[722] Güven Şahin, Nuran Taşlıgil, *"Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı"*, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 30, 2013, s. 73.

halkın elinde nebâti yapraklar görmüşlerdi. Yeni keşfettikleri hem cinslerinin ağızlarını, yakıp etrafa duman savuran ufak bir ocak halinde bulmaları Kiristof Kolomb kafilesini hayretlere sokmuştu. Güya ahalinin kullandığı bu nebât tütünden başka bir şey değildi. Mamafih, Kübalılar bunu yalnız şimdiki tütün hâlinde kullanmıyorlardı. Birçok hastalıklara, hususiyle yaralara yegâne ilâç bu yapraklardı. Bu itibarla "yara otu" ismini veriyorlardı. Bazıları da tütünün Antil Adaları'ndan "tabago" veyahut "tabakko" adı verilen bir adada keşf olunduğunu iddia ederler. Ve bundan dolayıdır ki tütün Latin lisanlarında adanın adına izâfeten "tabak" nâmını almıştır. Nihayet diğer bir kısım için de Floridye fasılasından "petun" olarak isimlendirilen bir nebattır. İlk defa İspanyollar tarafından Meksika Körfezi karşısında Tabasko Adasında keşf olunmuş ve bu cihetle "Tabac" nâmıyla ünlenmiştir. On dokuzuncu asrın en büyük kimyagerlerinden olan Mösyö Bertholet büsbütün başka fikirde bulunuyor: "Amerika ahalisi tütünü ezerek sert ve mukavemetli tabako namında bir yaprak içine doldurup içiyorlardı ki tabac ismi buradan geliyor." Şu halde tütünün aslı yine Amerika'ya dayanır. Coğrafya-yı nebatiye ait tütün en muntazam ve esaslı malumatı tütün hakkında çalışması bulunan Mösyö De Candolle' den istinâd edebiliriz:

"Nikotiyanna tabakum (Nicotiana tabacum) cenubi Amerika'nın ve Antil Adaları'nın en ucuz bulunan ve bol mahsulü idi. Tütünü Laplata, Paraguay, Uruguay cihetlerine nakl ve ziraatını yapan eden İspanyollardır. Şu halde mahsulün esasını biraz daha şimalde aramak lazımdır." De Maritus Brezilya ahalisinin bildiğimiz tütünden başka bir nebât olan nikotiana langsdorfî istimâl ettiklerini vâsıl tütünün oraya nakl olunduğunu söylüyor. ….

Tütün cinsinin evsâf-ı mahsusasını en iyi gösteren şüphesiz ki nikotyana tabakomdur. Ve zannolunur ki ibtidaları bu nebâta şimalde Meksika'dan, cenubda Bolivya'ya ve şarkda Venezuala'ya kadar arazide tesadüf edilirdi. Bir de nikotiyana Rustica vardır ki çiçekleri daha sarı ve tabakomdan pek başkadır. Tütünü kabadır. Ekseriye kadîm Meksikalılar tarafından zirai edilirdi. ….

Diğer taraftan şayan-ı dikkattir ki, Hind ve Çin'de on yedinci asırdan beri tütün zirai edilmektedir. Hatta Amerikalı bazı nebâtât âlimi tütünün esasen eski dünya mahsulü olduğunu bile iddia etmişlerdir. Fakat Asya akvâmı pek eski zamanlardan beri muzır bazı mevâd ve nebâtât içmeye müptela etseler de bizzat tütünü Amerika'nın keşfinden sonra istimal edebilmişlerdir. ….

Tütün Fransa'nın Portekiz sefiri Mösyö Jan Niko (Jean Nicot) tarafından kral ikinci Fransuva zamanında 1560 tarihlerinde Fransa'ya ithal edilmiş ve ibtidaları ilaç olarak kullanılmıştır. İşte bu itibarla tütüne mâhiyet-i beyne'l-milliyesi anlaşılıncaya kadar birçok zamanlar "nikotin otu" veya "nikotiyan" demişlerdir. Ancak kraliçe Katarin toz haline getirilmiş tütünü baş ağrısı için istimâle başladığından "kraliçe otu" adını da almıştır.

…. Birçokları Francis Vark isminde bir İngiliz amiralinin tütünü doğrudan doğruya Virjinya'dan İngiltere'ye getirdiğini iddia etmektedir. Şu cihet muhakkaktır ki Sir Valter Raleigh isminde bir İngiliz centilmeni Virjinya'dan Britanya adalarına getirdiği tohumlarla tütün istihsaline başlamış ve bilhassa İrlanda ve İskoçya'da yetiştirip geliştirmiştir. Raleigh tütün ziraatı yüzünden o kadar para kazanmış ki bir gün İngiltere kralı kendisine, "Bazı adamlar vardır ki altunları duman gibi gider. Siz ise dumandan altun yapmak çaresini buldunuz" iltifatında bulunmuştur.

Memleketimizde ise tütün biraz daha geç tanınmıştır. Sultan Ahmed evvel zaman saltanatında Hollanda hükümet-i müttehidesi ile Devlet-i Aliyye arasındaki ticaret mukavelesi münasebetiyle Hollanda tüccarı tarafından tütün ithalatına başlanmıştır.

Tarih-i Naima "Zühûr-ı Duhân" ı kendine mahsus ifade-i âlimane ile şöyle tasvir ediyor:

“Hal ve hürmetinde nice kıyl ü kâl (dedikodu) olan duhân (tütün, duman) Frenkistanda zühûr ve bu sâlda diyâr-ı islamda iş’al-i (şiddetlendirmek, alevlendirme) naire (ateş)-i şûr (gürültü) edib gittikçe iştihâr (ün kazanma) bulub bâis ibtila-yı zürefayı diyar oldu”.

Aslında, ibtidaları memlekette tütün aleyhinde pek mühim cereyanlar hâsıl olmuş, hürmet ve kerâhetinde (istenmeyen, zorla yapılan) tereddütler edilmiş, zaman gelmiş ki, tütün içenler idam cezasıyla tehdit edilmişlerdir.

Ahmed Rasim Bey’in araştırmasını buraya nakl ediyoruz:

Bakınız Tarih-i Cevdet ne diyor?

‘Murad-ı rabia hazretleri kahveyi ve tütünü şedîden yasağ edib gizlice tiryakileri te’dîb eylemek bahanesiyle geceleri tebdilen şehr-i İstanbul’u dolaşıb nice işrâyı itilaf etti. Hâlbuki bu durum halkın kahve ve tütüne hırs ve inhimâkını (aşırı düşkünlük) arttırdı.’

Sultan Murad-ı rabianın Uçpınar nâm mahalde tütün içen 14, Urfa’da kezâ 14, Haleb’de 20 kişi katlettikleri Ahmed Rasim Bey’in tarihinde menkuldür. ….

Zamanın tütün aleyhinde şiddeti herhalde pek feci vakaya sebebiyet vermiştir. Tütün içtiğinden dolayı katledileceklerin Tevarih-i ecnebiyenin rivayetine göre, ol emirde burunları dilinerek halka ile bir demet tütün takılır ve sokaklarda teşhir edildikten sonra yine bin türlü işkence ile kolları ve ayakları kırılarak katl olunurlarmış.

Mamafih, tütün içenler hakkındaki bu şiddet yalnızca memleketimize münhasır kalmamıştır. Şah Abbas tütün içenlerin burunlarını ve dudaklarını kestiriyordu. İngiltere kralı Birinci Jak tütün aleyhinde Misocapnos veyahut “nefret tütünü” hitabesiyle ahaliye bir beyanname neşretmiş ve tütünü cehennemden kaçmış behârlara teşbih etmiştir.

Papa Sekizinci Urban tütünü bir kanun-ı mukaddes ile men etmiştir.

Sekizinci Henry de tütün içenleri kamçılatmayı bir zevk ve adet edinmişti.

…. İşte bütün bu evâmir ve tehdidâta rağmen tütün istimalinin önüne geçmek mümkün olamamıştır. …. Napolyon’un muhârebât esnasında çokça tütün tozu kullandığı malumdur.

Hele şark memleketlerinde nargilelerle tütün ve tömbeki safası şark hayatı için vasf-ı fark durumuna giriyor.

Bu suretle her tarafta tütün ziraatı ehemmiyetli nispette artıyor. Zaman ile masrafları yükselen hükümetler bu mahsulden istifade etmek çarelerini arıyorlar. İlk defa olarak Fransa’da 1621’de tütüne vergi tarh olunuyor. Ve bu vergi hali hazırda Fransa hükümeti masrafının ondan fazla miktarını işgal edecek derece-i ehemmiyete geliyor. 1807’de Venedik hükümeti de tütün imalatına vaz’ ettiği rüsumdan bir senede 40.000 düka temin-i istifade ediyor. Diğer hükümetler de bu mühim menba-ı varidâtı ihmal etmiyorlar.

Memleketimizde ibtidaları sefaletlere sebebiyet vermiş olan tütünün nihayet harc olmasıyla devletin paraya muhtaç olduğu bir devirde vergiye matrah olduğunu görüyoruz. Sultan Dördüncü Mehmet zamanında Köprülü Mehmed Paşa’nın Venediklilerle muharebâtı muvaffakıyetle neticelendikten sonra 1657’de tütünün beher okkasına 8 ile

> 10 akçe resm vaz' olunmuştur. …. İşte tütünün zabt edilebilen evveliya-ı tarihiyesi bundan ibarettir."[723]

Buradan da anlaşılacağı üzere Anadolu çiftçisi tütün ile XVI. yüzyıl sonları, XVII. yüzyıl başlarında tanışmıştır denilebilir.

Keyif verici bir bitki olan tütün patlıcangiller ailesinden olup tek yıllık bir bitkidir. Tütün endüstri ve aromatik bitkiler kategorisinde de yer almaktadır. Farklı coğrafi bölgelere kısa sürede uyum sağlayabildiğinden dünyanın birçok yerinde yetiştirilmektedir. Dünya tarım tarihinde neredeyse hiçbir bitki tütün kadar hızlı bir yayılım gerçekleştirmemiştir.[724]

Amerika'da bulunan Highlander Tütün Kumpanyası tarafından İstanbul'a 21 Mart 1883 tarihli bir mektup gönderilmiştir. Mektupta tütün yetiştirmek için iklim, arazi ve ziraat hakkındaki suallere Amerika'dan verilen cevaplar aynen şu şekildedir:

> "1. En iyi cins olan gayet iyi çiçekli sarı tütün "Virjinya"nın güney memleketleri ile kuzey Carolina'nın kuzey tarafında ve Washington şehrinin 2-3 derece güneyinde bulunan memleketlerde yetiştirilmektedir. Bu tütün ne çok sıcak ne de çok soğuk yerlerde iyi yetişmez.
>
> 2. Bu tütünü yalnız dağlık arazilerin tepe ve bayırlarında yetiştirebilmekteyiz. Bu arazinin toprağı çok sert olmayıp yumuşak ve verimlidir. Hiç ziraat görmemiş yeni toprak yani orman iken tarla haline konulan arazi tercih edilir. Kesilmiş odun ve yaprak ile uzun müddet mestur kalan toprak daha yumuşak ve taze olduğundan bilhassa tütün ziraatına iyi gelir.
>
> 3. İyi mahsul almak için ekilecek tarlayı nihayet Mart ayına kadar hazırlayıp toprağını güzelce bellemeli ve taraklamalıdır. Faraza yüz bin fidan dikilecek olur ise arzı yüz elli, uzunluğu dahi yüz elli kadem genişliğinde bir tarla olmak ve bu tarlaya normal bir şarap kadehi dolusu tohum ekilmek lazım gelir. Tohumun toprağa muntazam bir şekilde serpilmesi için içine bir buçuk çamçak kül veya başka bir toz karıştırıldıktan sonra ekilmesi ve bundan sonra ayak ile çiğnenmesi iktiza eder. Bazıları toprağı düzlemeye ve tohumu sıkıştırmaya kâfi miktarda bir tekerlek ile çiğnerler. Alelade fidanlar Mayıs'ın yirmisinden Haziran'ın on beşine kadar gereği gibi büyüdüğünden bunların etrafındaki toprağı kabartmalı ve yekdiğerinden otuzar parmak ayrı olacağı gibi toprak dahi nemli bulunmalıdır. Temmuz ve Ağustos aylarında yaprak sapları dibinden süren filizler pek zararlı olduğundan bunları el ile koparıp atmalı ve hâsıl olan yeşil tütün kurdunu dahi el ile yok etmelidir. Bu tütün Eylül ayının on beşi ile otuzu arasında ve sarımtırak şekil hâsıl ettiği vakit kemale gelmiş olacağından içlerinden olmuşlarını her gün koparıp bir saat kadar yani ele alındığı vakit yapraklarının kırılmaması için yumuşayacak kadar güneşe serdikten sonra tütün mağazasına veya anbarına nakil ile orada beş kadem uzunluğunda sırıklara asılır. Ve bu sırıkların her birine sekizer onar fidan konup araları dört beş kadem

[723] **İçtihad Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 194.
[724] Şahin, Taşlıgil, *a.g.m*, s. 74-75.

açık bırakılır. Sırıklar anbarın tavanından aşağı doğru ve araları otuz parmak fasılalı olarak tertip ve tasnif edilmiştir. Bu anbar takriben bin libre miktarı tütün alabilmelidir.

4. Tütün kurutmaya muktezi fırınlar anbarın haricinde tuğla veya taş ile inşâ edilip hararet yüz ilâ yüz yirmi derecelerde olmak üzere anbarın zemininden içeriye nakledilmeli ve bu sıcaklık otuz altı saat aynı seviyede devam etmelidir. Ondan sonra mutedil bir hararet ile birkaç hafta anbarda asılı kalarak güzelce kuruduktan sonra sırıklardan indirilip yapraklı tarafı sefirânelerine irsal olunan numune veçhile demet demet bağlanmalıdır. Şurasını dahi ihtar etmek lazım gelir ki Temmuz ayında fidanların tepeleri kesilerek üzerlerinde yalnız sekiz on yaprak bırakılmalıdır. Fakat tohumluk olarak bırakılan fidanların tepelerini kesmek iktiza etmez. İşte bu kaidelere riayet olunduğu halde pek iyi tütün yetiştirilir. Bahsolunan tütünün cinsi alelumum her memleketteki tütünlerin cinsine müşabih olduğundan memalik-i şâhânede dahi kavaid-i meşrudur ve tütün ziraatına vâkıf ehil ve erbab adamların bulunacağı şüphesizdir. Bundan dolayı eğer zât-ı şevketsimât-ı hazreti padişâhiye irsal olunan iki libre tohumu memalik-i şâhânelerinin belirli yerlerinde tecrübe ettirirler ise elbette bir veya birkaç muvaffakiyet hâsıl olur. Fakat oldukça dikkat ve itina ile davranmak lazım gelir. Amerika'da Pensilvanya ve Ohyo eyaleti ile doğu ve batıda tütün yetiştirmeye teşebbüs ettiğimizde toprak ve havanın gereği olarak gayet karışık ve kötü mahsul aldık. Hatta ziraatımız Küba ve Britanya'ya mahsus olan tütünden yetiştirmek için çoğu defa buralardan tohum getirtmiştir. Tütün yaprağının taneli bir şekilde hazırlanması kolaydır. Tütün kurutulup bir havana konulur. Ve kalburdan geçirilerek sapları yapraktan ayrılır. Bundan sonra bir elekten geçirilerek tozu çıkartılır. Tarafınıza gönderdiğimiz taneli tütün tercih edilendir. Biz ham tütünü çiftçiden alıp ehil ve erbab tütüncüler vasıtasıyla cins cins yaprak yaprak ayırıyoruz. En iyi ve içimi en tatlı tütünümüz "Oksidantal" ve daha sonra "Highlander" olsa da highlander tütünü sertçe olduğundan eski tiryakiler bunu tercih ederler. 1881 mahsulü olan gönderdiğimiz Highlander tütünü iki yaz durduğu cihetle, yaz mevsiminde tütünler terlediğinden, rengi biraz bozulmuş ise de bazılarınca daha makbuldür. 1882 senesi mahsulünden olan diğer numune sarı tütünün en iyisi olduğundan bizim "Oksidantal" tütünümüzün numunesi olmak üzere bir paket gönderdik. Bu tütün hakkında dahi sefirânelerinin dikkatini çekeriz."[725]

Buna göre, Amerika'da 40 seneden beri tütünle uğraşan dostane birisinden tütün ziraatında ABD'de ne türlü kavaid ve usullere riayet edildiği sorulmuş ve konuda beyanda bulunması rica edilmiştir. Bu zât tarafından Padişaha iki libre tütün tohumu gönderilmiş ve yukarıda anlatılanlara göre bu tohumların ziraatı yapılırsa başarıya ulaşılacağından bahsedilmiştir. Denilebilir ki Osmanlı Devleti'nde tütün ziraatı zaten ikliminin ve toprağının nebata çok uyumlu olmasından dolayı gayet iyi yapılmaktadır fakat daha da geliştirilebilmesi için gerekli adımlar atılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde tütün ziraatı ilk defa Makedonya, Kırcaali ve Yenice'de başlamıştır. Anadolu tarafında ise Bursa, Agonya (Yenice- Çanakkale'den Gönen-Balıkesir'e kadar olan saha), Söke, Foça ve Akhisar'da ilk defa olarak tütün yetiştirilmiştir. Tütün özellikle Anadolu toprağı ve iklimine çok iyi uyum sağlamış ve

[725]BOA, Hariciye Neazreti Tercüme Odası. 148/13.

uluslararası tütün piyasasında "Türk tütünü" ya da "Şark/Oriental tütünü" olarak kendisine has aromasıyla nâm salmıştır.[726]

Şekil 4.1 Tüm dünyada, özellikle ABD ve Avrupa'da uzun yıllar boyunca popülaritesini koruyan Türk tütünlerinden üretilen ve özellikle de "Turkish Cigarette" ibaresinin vurgulanarak pazarlandığı tütün ürünlerine birkaç örnek.

Mustafa Suphi'nin 1911 senesinde "Servert-i Fünun"da tütün ve tütün resmi ile ilgili tafsilatlı bilgiler veren şöyle bir yazısı bulunmaktadır:

> "Osmanlı Devleti'nde tütün resmi Kırım Savaşı'na kadar gayrı muntazam ve pek iptidai bir usule tabii idi. Bir türlü gaileden sonra Sivastopol muvaffakiyetiyle devlet gülmeğe yüz tuttuğu ve bazı ıslah teşebbüslerinde bulunulduğu sıralarda tütün mahsulünden layıkıyla istifade etmek çareleri düşünüldü. Gerçekten Kırım Savaşı ile devletin borcu artmış ve hazine yüzde doksan nispetinde zarar etmişti. Maliyenin bu müşkül hâli yeni vâridât membası bulunmasını gerekli gösteriyordu. Bu tesirât altında, 28 Zilhicce 1278 tarihli nizamname ile tütün mahsulünün resm-i mahsusa-ı rabt edildiğini görüyoruz. 25 bendden oluşan bu nizamnameye göre Memalik-i Osmaniye'nin herhangi bir tarafında istihsâl edilmekte olan tütün ziraat mahalinden aylık nakl olundukları yerlerde, beher kıyyesinden ale'l-seviye 12 guruş mürüriye resmi alınacak ve mukabilinde tütün sahibine "edâ tezkiresi" verilecektir. Eda tezkiresi iki hükme haizdir: Tütün ya bir şehir ve kasabada sarf olunmak üzere nakl edilir, bu takdirde "ruhsatiyye" hükmündedir veyahut diğer şehir ve kasabalara geçip gitmek üzere resmi eda edilmiştir, bu takdirde ise "Mürûriyye tezkiresi" nâmını alır. Bu suretledir ki bir yere nakledilmiş tütün bir müddet sonra diğer memlekete nakli istenilirse "ruhsatı" meccânen "mürüriye" ye tebdil olunur. Memalik-i ecnebiyeye ihraç olunacak tütünler ise resimden muaftır. Ancak dâhile avdet etmesi ihtimalini menni için ihracat tütünü sahiplerinden bir teminat akçesi (depozito) alınır ve otuz bir günden doksan bir güne kadar, mahrecin uzaklığına göre tayin edilecek zaman zarfında mahsulün mahal-i muavede varmış olunduğu şehbender veya gümrük tasdiknamesiyle ispat edilince depozito akçesi sahibine iade olunur. Müruriye resminden başka, Dersaadet, bilâd-ı selase Boğaziçi taraflarında ve adalarda ve bilâd-ı sairede dükkân ve mağaza içinde tütün ticareti yapanlara yahut panayır, pazar vesair yerlerinde gezgincilik ve sergicilik suretiyle dolaşıp kıyılmış tütün, tömbeki, sigara ve ağız tütünü satanlara ait olmak üzere bir de " bey" resmi vardır. Hükümet ze ziraatın, ne imalatın, ne

[726] Vakıf Mercimek, *"Tarihi Süreç İçerisinde Türkiye'de Yetiştirilen Tütün Miktarı ve Değişim Sebepleri"*, **Tütün Eksperler Derneği Bülteni**, Sayı: 42, Mart-Nisan 1999, s.11.

> de bî' vüseranın tahsis ve inhisarının hiç birini kendine hasr etmiyor. Yalnız tütün mahsulünün her okkasından 12 guruş resim alacağım diyor. Ve bunu almak için en münasip zaman olmak üzere mahsulün ilk naklolunduğu yeri intihap ediyor. Kaçakçılık olmaması için bazı tedâbir ittihadıyla tütünü istihsalden istihlâğa kadar takip ediyor. Hükümet tütün resminin idaresini teşkil ettiği silsile-i memurine emanet etmiştir. Eyaletlere, sancaklara, kazalara ve hatta ehemmiyetli karyelere duhân nazırları, müdür ve memurları tayin, bir de Dersaadet'te merkez nazırlığı ihdâs olunmuştur. Hülasa, rüsümât nazırlıklarının tesisiyle üç sene zarfında kâmilen rüsümât emanetine geçen tütün resminin "emaneten keyfiyet-i idaresi" de inhisar gibi bir mahiyyet-i hususiyeyi haiz değildir. Bu nizamnameye göre 1290 Haziranından itibaren her tütün zirai edilecek yer yarım dönümden aşağı olmamak üzere tütün ziraatı kemâ kân (eskiden olduğu gibi) serbesttir. Ziraat için izin ve ruhsat almaya ihtiyaç yoktur. Ancak zirai mahsülün öşr-ü nizamiyesini verecek ve bunun ğîri "hibe-i uhde resim ve hiçbir güne vergi" ile mükellef olmayacaktır."[727]

Osmanlı hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından biri tütün mahsulünden almış olduğu vergidir. 17 Ocak 1872 tarihinde İstanbul Amerikan Konsolosluğu, Washington'a gönderdiği yazısında "Türk Hükümeti tarafından son zamanlarda yayımlanan yeni tütün tekeli" konulu şöyle bir yazı ele almıştır:

> "Babıâli'nin tütünün mevcut vergilendirme biçimini reji sistemi ile değiştirmeyi önerdiğini size bildirmekten onur duyarım. Bu kararı alırken, Osmanlı hükümeti diğer Avrupa devletlerinin çoğunun örneğini takip etmek istedi. Bu değerli bitkinin yetiştirilmesine olan ilgisini göstermiş oldu. Tütün toplama konusundaki kusurları ve zorlukları göz önünde bulundurdu. Bundan böyle hükümet, İmparatorluk genelinde üretilen tüm tütünün alıcısı haline geldi. Bu amaçla, değerlendirme komiteleri hükümet tarafından seçilecek, geri kalanı tütünün değerini kalitesine göre yerinde tespit etmekle görevli olan yetiştirici tarafından olacaktır. Bu şekilde tespit edilen meblağdan, aşar vergisi derhal düşülecektir. Geri kalanı daha sonra mahsulün mülkiyetini alacak olan hükümet görevlisi tarafından çiftçiye bir kerede ödenecektir. Böylelikle, hükümet, çiftçilerin ve hazinenin menfaatlerini garanti altına alacak ve hiçbir şekilde dış ticaret haklarını ihlal etmeden eşit derecede uygulanacaktır. …. Çoğu Avrupa devleti tarafından kabul edilen önlemler, bu ürünü uluslararası ticaret özgürlüğüne zarar veren genel bir tekel altına yerleştirmektedir, ancak Türkiye gibi tütün yetiştiren bir ülkede tarımın çıkarları, bu ürünün ihracatını azaltmaya yönelik her türlü tedbire karşıdır. Hazinenin çıkarlarının dış ticaretle paralel olması nedeniyle, hükümet, yabancı ülkelere ihraç edilmesi amaçlanan tüm tütünün tüccarlar tarafından ihtiyaçlarına göre ve normal bölge fiyatı üzerinden satın alınabileceğine karar vermiştir. Osmanlı hükümeti, bu nedenle, iç ticaret veya dış ticaretin çıkarlarına hiçbir şekilde zarar vermeden, uygun bir önlemle yeni ve önemli bir gelir elde edecektir."[728]

Osmanlı hükümetinin tütün tekel sistemi 1872-1875 yılları arasında birkaç aşamadan geçmiştir. Hükümet, tütünün tamamını yetiştiricilerden satın almakta ve kapalı paketler halinde halka satmaktadır. İstanbul için tütün rejisi 1 müdür, 1 müdür yardımcısı, 70 işveren ve 1400 işçiye istihdam sağlamaktadır. En ucuz tütün neredeyse

[727] **Servet-i Fünun**, 22 Haziran 1911, Cilt: 41, Sayı: 1046.
[728] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 17 January 1872, No: 152.

hiç içilmemektedir. Poundu 59 sent olan ikinci kalite, en iyisidir. Diğer kalitedeki tütün, sigaralar için en uygun olanlardır.[729]

1873 yılında Osmanlı Devleti'nde en iyi tütünü üreten yerler arasında Lazkiye yakınlarındaki Suriye illeri ve özellikle Selanik vilayeti yer almaktadır. Edirne vilayetinin tütününün değeri, iyi tarım yapılması sayesinde artmıştır. Tütün bir hükümet tekeli haline getirildiğinden, üretim hem nitelik hem de nicelik açısından büyük ölçüde düşmüştür. Üreticiler, topraklarını kârlı bir şekilde kullanılabilmektedir, fakat kendileri için avantajlı olamayacak kadar çok kısıtlama ve muameleye tabi tutulmuşlardır. Tütün önce tarlada, ikinci kez kurutmak için sırıklara konduğunda ve üçüncü kez demet haline getirildiğinde tescil edilmiştir. Aşar vergisi ayni olarak alınmıştır. Bu dönemde tütün ihracatı Yenice, Drama, Kavala ve Pravi başta olmak üzere Temmuz'dan Eylül'e kadar, Samsun, Bafra ve Sinop'tan ise Ağustos'tan Ocak ayına kadar yapılmıştır.[730]

1881 yılında yaklaşık 5.500.000 lbs Kavala bölgesinden Avusturya'ya ve daha küçük miktarlarda İtalya, Rusya, Romanya ve Almanya'ya tütün gönderilmiş ve önemli miktarlarda da İstanbul'a sevk edilmiştir. İngiltere'ye yaklaşık bir buçuk milyon sterlin ihraç edilmiştir. Yenice tütün yaprağının maliyeti 1,25 dolar, Drama'nınki 0,36 - 0,41 dolar arası ve Pravista pound başına 0,13 - 0,15 dolar arasıdır. Trabzon'dan yıllık yaklaşık 250.000 dolar değerinde ihracat - en büyük müşteriler Avusturya ve Fransa hükümetidir- ve Suriye'den yaklaşık 100.000 dolar değerinde tütün ihracatı yapılmıştır. Trabzon'dan Anadolu'ya tütün, İran'a tömbeki (tütün) gönderilmiştir.[731]

İmparatorlukta yetiştirilen en iyi tütün, keçi besiciliğine uygun olan ve keçi gübresinin bol olduğu Makedonya ve Suriye'de üretilmiştir. Suriye, "Lazkiye" tütünü tadı ve yumuşaklığıyla en bilinendir. [732]

[729] National Archives (United States), United States Consulate General, Constantinople, 24 November 1875, No: 323.
[730]National Archives (United States), Consulate General Of The United States Of America, Constantinople, 20 January 1877, No: 36.
[731] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.
[732] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 16 December 1873, No: 209.

1881 yılında Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde Nicotina Rustica tütünü de bolca üretilmiştir. Kârlı sonuçları olup, başarılı bir şekilde yetiştirilmiştir. En çok yetiştirildiği yerler Makedonya'da Kavala, Anadolu'da Samsun ve Trabzon, Suriye bölgesidir. Bu dönemde Kavala bölgesinin üretimi ortalama 13.750.000 lbs*, bazen yaklaşık 16.500.000 lbs değerine ulaştığı da olmuştur. Muhtemelen toprağın bazı özelliğinden dolayı Yenice yaprağı küçük, ince ve sadece hafif narkotik; Drama bölgesinde yetişen tütün ise büyük ve güçlü bir narkotik olarak tanınmıştır.[733]

1909 yılında Osmanlı Devleti'nde 500 bin dönüm araziye tütün dikilmiştir. Bundan bir senede 50 milyon kiloya yakın mahsul alınmıştır. Bunun da yarısı kadarı dışarıya ihraç edilmiştir. Devlet hazinesi adına dâhilde sarfiyat ve istihlak için tüketim olarak senelik 2 milyon 500 bin liradan fazla para verilmiştir. Çiftçinin mahsulden ellerine senelik 5 milyondan fazla bir para geçse gerektir. Herkes tarafından bilinir ki bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yetiştirilen tütünler hem nefis hem de memleket ihtiyacından fazladır, bu da devletin gelişmesi demektir ve bu da çiftçilerin tütüncülükte çalışması sonucu olmuştur.[734]

Osmanlı Devleti'nde tütün ziraatının ve istihsalatının daha iyi anlaşılır olması bakımından "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"ndeki 1907 tarihli "Tütün Ticareti" başlıklı yazı önem arz etmektedir ve aynen şu şekildedir:

> "Bugün bütün insanlar tarafından bir ihtiyaç-ı mübrem (çok gerekli olan) haline gelmiş ve günden güne ziraat ve ticareti tevsi etmekte bulunmuş olan tütün Memalik-i Mahrusa-i Şahanenin her tarafında yetişmekte ve bu husus dünyanın en güzel tütünü hâsıl etmelerinden dolayı Avrupa ve Amerika'da bile pek büyük bir şöhretle yâd olunmakta bulunan Rumeli'nin Selanik, Siroz, Yenice, Karasu, Eskici, Kavala, Drama, Üsküp kazalarıyla Anadolu'nun Bafra, Samsun, Sinop, Alaçam, Manisa, Söke, Ayasuluğ, cihetleri bu yüzden pek büyük istifadeler temin etmekte ve senede ihtiyaç olan yerlerde bol bol sarf olunduktan başka mahalli-i ecnebiyeye milyonlarca okka ihraç olunmaktadır.
>
> …. Bu sene tütün rençberlerinin 1903 senesinden beri geçirmekte bulunduğu buhrana artık zâil olup bitmiş nazarıyla bakılabilir. Malum olduğu üzere 1903 senesinde yalnız Aydın vilayetinde tütün mahsülü fevkaladeden olarak 7 milyon kıyyeye baliğ olmuş ve bu fazıla-ı istihsalden dolayı fiyatlar pek ziyade düşmüş idi. O vakitten beri tütün ziraatı ile meşgul olan çiftçiler büyük bir sıkıntı geçirmekteydi. Fakat Aydın vilayetinin tütün piyasasından henüz malumat alamamış isek de bu sıralarda İzmir piyasasında eski

* 1 lbs, 0,45 kilograma eşittir.

733 National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.

734 **Meram**, 11 Şubat 1909, Cilt: I, Sayı: 10.

> mahsullerin mevcudu tükenmiştir. Gerek İzmir'de ve gerekse sürüm yerlerinde mevcut mal kalmaması nedeniyle bunların güzel fiyatlarla satabilecekleri ümit edilmektedir."[735]

1909 senesinde Asya kıtasında yaklaşık 440.000.000 kg, Amerika kıtasında 310.000.000 kg, Avrupa kıtasında 200.000.000 kg, Afrika kıtasında 50.000.000 kg, Avustralya kıtasında 2.000.000 kg tütün üretimi yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu miktarların toplamı 1 milyar kiloya baliğ olmaktadır. Aynı yıl tütünün Osmanlı Devleti'ndeki miktarı ise ortalama şu şekildedir: Selanik, Kosova, Manastır'da 5.500.000 kg, Trabzon, Sivas'ta 4.500.000 kg, Aydın vilayetinde 1.500.000 kg, Edirne ve İstanbul'un Rumeli cihetinde 5.500.000 kg, İstanbul'un Anadolu ciheti, İzmir ve Hüdavendigar'da 1.000.000 kg olmak üzere toplamda 18.000.000 kg tütün mahsulü elde edilmiştir. Burada yazılan rakamlara fazlasıyla itibar edilebilir. Ayrıca bu tespitler isimleri zikr edilmeyen yerlerde tütün yetiştirilmiyor anlamına da gelmemektedir.[736]

Tütünden hâsıl olan kazanca gelince; Osmanlı Devleti'nde dönüm başına ne kadar tütün alındığına dair bir istatistik yoksa da Fransa'da alınan miktardan pek de farklı olması umulmadığından onların çıkardığı hesabı Osmanlı Devleti'ne tatbik edebiliriz. Fransızlar ekmiş oldukları tütünlerin dönüm başına vasati miktarını 140 kilo yani 110 okka olarak hesap etmişlerdir. Bu hesabı aşağı yukarı az bir hata ile kabul edecek olursak ve rejiye satılacak ucuz tütünlerden sarfı nazar ecnebi memleketlerine sevk edilen tütünlerin her okkasını en aşağı beşer kuruştan hesap ettiğimiz halde dönüm başına 550 kuruş bir kâr elde edilmiş olur ki bu epeyce bir paradır. Tütün ekilecek arazinin son baharda sürülmesi, ilkbaharda ekilip dikilmesi Ağustos ve Eylül'de toplanıp tüccar veya rejiye teslimine kadar muhafazası fazlaca gayret, ikdam ve himmet gerektirir. Bu işlerin en ufak bir kısmında yapılacak küçük bir hata bütün mahsulün değerini düşürebilmektedir.[737]

1910 senesinde Osmanlı Devleti tütünleri hakkında tütün fabrikatörlerinden Nikolaki Sosidi Efendi tarafından sadaret makamına şöyle bir arzuhal verilmiştir:

> "Bendeleri 24 seneden beri Almanya'nın Hamburg şehrinde sigara ve tütün ticaretiyle meşgul olup iş bu ticarette iktisab eylediğim tecrübeden dolayı vatanım olan Memalik- i Osmaniye'ye bir hizmet-i müntehire olmak üzere tütün ticaretinden bir varidat temini zımnında zirdeki teklifleri etmek arzına ictisar eyliyorum. Varidat-ı mebhusa beruce ati

[735] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 14 Teşrin-i evvel 1323, Sayı: 26, s. 361-363.
[736] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 4 Mart 1326, Sayı: 23, s. 362.
[737] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 4 Mart 1326, Sayı: 23, s. 362-363.

> tayin olunabilir: 6.800.000 lira kadar yalnız hükümet hissesine, 10.000.000 liraya karib ahaliye, 2.000.000 lira kadar zürraya, 5.000.000 lira kadar da ihracat değerinden. İşte Osmanlı hükümeti tütün ticaretinden inhisarına temdid etmeyib diğer müracaat edecek kumpanyalara dahi ahalisine müsaade etmezse beruce bala beyan olunan varidat-ı umumiyenin tamamıyle vatanımıza ait olacağı şüphesizdir. İş bu ticarette birçok zaman zarfında ihtisas tecrübelerinden mütevellid malumatım hesabıyla varidat-ı mezkureden tahkik ettirilmesi zımnında ittihaz olunacak icraat ve tedabir zirde arz olunanlardan ibarettir: Kanun-ı Esasiye'nin ilanıyla tütün ziraatı, imali, satışı diğer ticaret gibi serbest olub Hükümet-i Osmaniyye yalnız memleketimiz dâhilinde sarf olunacak duhandan okka başına lira para yirmi kuruş resm ahz etmelidir. İş bu resm karargîr olduğu takdirde Osmanlı Hükümeti zürra ve tüccarın menfaatını bihakk temin etmekle beraber kaçakçılık gibi bir takım münasebetsizliğin önünü alarak bundan dolayı dahi birçok kişinin mahvolmasına mahal bırakmamış olur. Ayrıca memleketimizde 28 milyon Osmanlı nüfusundan 5.500.000 kişi tütün içmektedir."[738]

Anlaşılacağı üzere tütünün Osmanlı Devleti'nde ayrı bir yeri vardır, Osmanlı nüfusu tarafından tüketimi oldukça fazladır ve Türk çiftçisinin en önemli gelir kaynaklarından birisi olduğu gibi devlet hazinesine de önemli bir kazanç sağlamaktadır.

4.5.1 Tütün Reji İdaresi

Dış borçlar devletleri siyasi ve ekonomik yönden oldukça fazla etkileyen ve uzun dönem planlama gerektiren önemli bir unsurdur. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, alınan borçlar ekonomik getirisi yüksek işlerde kullanılmaz ise ciddi yıkıcı sonuçlara neden olmaktadır. Borç alan ülke finansman sağladığı ülkeye ya da ülkelere belli bir süre bağımlı hâle gelebilmektedir.[739] Osmanlı Devleti'nde fetihlerin durmasıyla savaş gelirlerinin azalması fakat sınır güvenliği nedeniyle askeri harcamaların artması bütçe açığının gittikçe artmasına neden olmuştur.[740] Osmanlı Devleti'ni borçlanmaya iten başlıca iç nedenler de bulunmaktadır. Mali yapı ve toprak sisteminin bozulması, merkezi otorite boşluğundan kaynaklı Ayan teşkilatının bazı gelirlere el koyması, askeri masraflar, devlet yapısındaki yenilikler, saray ve ulufe masrafları, uzun süren savaşlar, gayrimüslimlerin Osmanlı piyasasındaki para ve borsa oyunları ile iç piyasadaki paranın kararsızlık ve istikrarsızlığı, bazı Osmanlı bürokratlarının Rusya'ya karşı Avrupa'yı kendilerine ittifak yapmak arzularıyla borçlanma yoluna gitmeleri başlıca iç nedenler arasındadır. Osmanlı Devleti'ni borçlanmaya iten dış sebeplerin başında ise Avrupalıların yaptığı coğrafi keşifler ile ticaret yollarının

---

[738] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 25 Teşrin-i sâni 1326, Sayı: 4, s. 67.

[739] Zeynep Karaçor, Perihan Hazel Kaya, Melikşah Aydın, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi"*, **Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 3, 2019, s. 20.

[740] Murat Şeker, *"Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma"*, **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 2, 2007, s.117.

değişmesi, devletlerin sanayi akımına dâhil olmaları ve Osmanlı Devleti'nin sanayi akımına tam olarak ayak uyduramaması ve daha çok hammadde ihraç edip mamul madde ithal ederek Avrupa'nın pazarı haline gelmesi yer almaktadır.[741] Avrupalı tüccarlara tanınan ayrıcalıklar, Sanayi İhtilali'yle başlayan seri üretim karşısında yerli üretimin rekabet edememesi, ticaret anlaşmaları ile ithalattan alınan vergilerin düşürülmesi ve bunun sonucunda devletin vergi gelirlerindeki azalma, sermaye sahibi olanların Avrupa'ya kıyasla faizin çok yüksek olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne borç vermek istemeleri, bazı devletlerin Osmanlı Devleti nezdindeki siyasal isteklerini iktisadi politikalarla elde etmek istemeleri gibi nedenlerle Osmanlı Devleti değişen dünya düzeni içerisinde yer alabilmek için çeşitli devletlerle antlaşmalar imzalanmak zorunda kalmıştır.[742]

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti ilk defa 1854 yılında Kırım Savaşı'nın finansmanı olarak dış borçlanmaya gitmiştir. 1914 yılına kadar da borçlanma artarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti aldığı bu borçları hem yatırımlarda kullanmış hem de bütçe açıklarını kapatmak ya da eski borçlarını kapatabilmek için almıştır.[743]

Osmanlı tütünlerinin inhisar ile idaresi ise ilk defa olarak 1872 de Osmanlı- Avusturya şirket-i maliyesi namına bir sendika tarafından teklif ve senede 400.000 mukataa bedeli mukabilinde ihalesi taleb olunmuştu. Hükümetin o zaman pek mahdûd olan istifadesine göre buna muvafakiyeti normal ise de dâhili durumun tütün inhisarı idaresine müsait olmadığı ve muvaffakıyetin oldukça zor olduğu düşünülerek sendikaca bu teşebbüsden feragat olunmuştur. İkinci teşebbüs 1881 tarihinde Galata Bankerleri tarafından yapılmıştır.[744]

Osmanlı Devleti 1875 yılında yüzyılın en büyük kıtlığı denilebilecek bir süreç yaşamıştır. 1875 yılında tarım mahsullerinden verim alınamamış, çok şiddetli sel felaketleri yaşanmış ve bazı bölgelerde salgın hastalıklar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti yaşanılan tüm bu olumsuz gelişmeler neticesinde özellikle tarımdan aldığı aşar

---

[741]Adem Anbar, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914"*, **Maliye ve Finans Yazıları Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 84, 2009, s.19.
[742]Keskinkılıç, *a.g.m*, s. 371. Ayrıca bkz. Ahmet Kamil Tunçel, Murat Yıldırım, *"1845-1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu?"*, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı: 1, 2014, s.3.
[743]Nedim Dikmen, *"Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları"*, **Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: XIX, Sayı: 2, 2005, s.139.
[744] **Servet-i Fünun**, 6 Temmuz 1911, Cilt: 41, Sayı: 1048.

vergisini ve diğer vergileri toplamakta zorlanmış ve böylece devlet hazinesinin geliri azalmıştır. Bunun neticesinde de Osmanlı borcunu ödeyemez duruma gelmiş ve yeni borçlar almak durumunda kalmıştır. Borçlandıkça da borcunu ödeyemez durumunda bir kısır döngü içerisine girmiştir. Bu sorunu çözmek amacıyla yabancı devletlerle Eylül 1880'de masaya oturmuştur.[745] Görüşmeler sonucunda Osmanlı borçlarının yönetilmesi için Düyun-ı Umumiye-i Varidât-ı Muhassasa İdaresi, kısaca Düyun-ı Umumiye İdaresi adı altında bir kurum oluşturulmuştur.[746] Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin topladığı vergiler, Doğu Rumeli vilayetinden gelen yıllık vergi, tömbeki vergisi ve Kıbrıs gelirleri Osmanlı Devleti'nin borçlarının karşılığı olarak bu idareye bırakılmıştır. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nden Avrupa'nın kapitalist devletlerinin hemen hepsinin temsil edildiği bir yabancı sermaye yatırımı olan "Müşterekü'l-Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye" ya da "Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi"[747] meydana gelmiştir. Yani Osmanlı'nın dış borçlarını ödemek maksadıyla devletin tütün gelirlerine ortak olunarak bir tütün rejisi kurulmuştur. Bu, kendine özgü nitelikleri olan çok uluslu bir özelleştirme modelidir. Tütün Rejisi 1883 yılında yabancı sermaye ile kurulmuş, 14 Nisan 1884 tarihinde de faaliyete geçmiştir. Osmanlı Devleti bu şirkete tütün alım ve satımında, sigara istihsalatında, Osmanlı Devleti'ndeki tütün üretiminin denetlenmesinde tekelci imtiyazlar tanımaktaydı. Böylelikle Osmanlı Devleti en önemli gelirlerinden biri olan

[745]Metin Kopar, Murat Yolun, *"16- 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış",* **History Studies**, Cilt: IV, Sayı: 1, 2012, s. 337.

[746]Alacaklı devletlerden İngiltere, Fransa, Avusturya ve İtalya temsilcileri ile Osmanlı temsilcileri 1881 yılının Ocak ayında anlaşmaya vararak anlaşma maddelerini bir fermanda toplamışlardır. Bu metin hükümet tarafından bir kararname şekline getirilerek Padişah tarafından 20 Aralık 1881 tarihinde İrade-i Seniyye olarak resmi bir nitelik kazanmış ve Hicri 21 Muharrem 1299 tarihinde yayımlanmıştır. Tarih dolayısıyla bu kararnameye "Muharrem Kararnamesi" de denilmektedir. Kararnamede Osmanlı'nın dış borçlarında indirime gidilmiş, iç borçlarının ödenmesi ve tüm borçların ödenme koşulları düzenlenmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti kendi vergi gelirlerinin bir bölümünü toplayıp yabancı devletlere aktarmayı, bu konuda yabancı devletlerin temsilcisi olarak çalışacak yeni bir kurumun oluşmasını kabul etmişti. Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından damga vergisi, tuz ve tütün tekelleri, ipekten alınana vergi ve alkollü içeceklerden alınan vergi bu idareye teslim edilmekteydi. Adeta devlet içinde devlet vasfı taşıyan Duyûn-ı Umumiye İdaresi yıllarda Osmanlı Devleti'nin gelirlerine ortak olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla borçların fazlaca bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmış, Osmanlı'ya bağlı devletlere bölüştürülmüştür. Kopar ve Yolun, *a.g.m,* s. 357. Ayrıca bkz. Keskinkılıç, *Duyun-ı Umumiye…*, s. 374-375.

[747] "Malum olduğu üzere inhisar, âlem-i servetin rükn-ü esası olan kaide-i serbestiye muğâyir olduğu halde devletler menba' varidat olmak üzere görülen lüzum üzerine bazı mükefatı inhisar usulüne tab'i kalmışlardır. Bu kıylden olarak tütün inhisarı için devletlerce iki suret kabul olmuştur. Biri, inhisarı devlet kendisi yapar ki Fransa bu usulü kabul etmiştir, mütemeddin (medeni) devletlerin ekseriyesi az çok bu usule yaklaşır. Diğeri İspanya'da olduğu gibi bir şirkete havalisidir ki bizde de mevcud olan tütün inhisarı bu usulde olub menafi' memlekete külliyen muğayir (?) mazarratı dâ'idir zira inhisar bir nevi bilvasıta tarh-ı tekâliftir. Bu hak ise münhasıran devlete aid olub bir şirkete ihalesi devletin hukukuna bir başkasını teşrik etmek demek olacağından efradın hukukuna tecavüz edilmiş olur. Mesela rejinin satacağı beş kuruşluk bir tütünün kırk para sermayesi on para da kârı farz olunsa ahalinin bunu beş kuruşa almak mecburiyeinde bulundurulmasıyla iş bu fazlanın vergi olarak bilvasıta ahaliden ahz u istifa edilmiş olduğu tebyin eder." Bkz. **İstişare Dergisi**, 3 Şubat 1909, Cilt: I, Sayı: 19, s.898.

tütünden elde ettiği geliri çok uluslu Avrupa şirketine bırakmıştır. İdare 1883 yılından 1925 yılına kadar 42 yıl tütün işletmecisi olarak faal kalmıştır.[748]

Tütün Rejisi Osmanlı Devleti'nde özellikle tütüncülük yapanlar için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur diyebiliriz. Çünkü şirket tütün üretimi konusunda söz sahibiydi. Tütün üretimi yapmak isteyen çiftçi ilk olarak Tütün Rejisi'nden bir ruhsatname almak zorundaydı. Yetiştireceği tütün miktarı da yine Reji tarafından belirlenmekteydi. Tütün üreticisinin ruhsatname alabilmek için Reji İdaresi'ne başvuruda bulunması gerekmekte ve bunun için de ayrıyeten bir vergi ödemesi gerekiyordu. Reji İdaresi'nin üretimi kısıtlama ya da kotalandırma isteği durumunda ruhsat vermede sorunlar yaşanabiliyordu. İdare, oluşabilecek ürün fazlasının hem kaliteyi hem de fiyatı düşüreceği endişesiyle ürün kotalandırma veya kısıtlamaya gidiyordu.[749]

Dönemin basını "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde Tütün Reji İdaresi'nden şöyle bahsedilmiştir:

> "Malumdur ki bizim gibi tütünleri rejiye tabi olan memleketlerde tütün ziraatı hükümetin mezuniyetine tabi olup, tarlaları, mahsulatı her zaman muayene için lazım olan memurlar her tarafta lüzumu kadar bulunamayacağından dolayı arazi üzerinde ve her kasabada tütün ziraatına ruhsat verilmez. Onun içindir ki her vilayetimizde arzu olunduğu kadar tütün ziraatı ileri gidememiş ve ahali tütün terbiyesini öğrenememiştir. Yoksa tütün yetiştirmek için Memalik-i Osmaniye'nin her tarafı iklim ve toprakça pek müsaadelidir."[750]

Reji İdaresi Osmanlı topraklarında üretilen bütün tütünü kendi ambarlarında depolamaktaydı (böylece tütün miktarını tespit edip ihracattan da haberdar olmak istemekteydi, yani tütün üretiminden tüketimine kadar her şeyi kontrol altında tutmaya çalışıyordu) ve çiftçiden depolama ücreti almaktaydı. Tütünün satışı da bu ambarlar vasıtasıyla Reji'nin kontrolünde gerçekleşmekteydi. Reji İdaresi ile Osmanlı Devleti ve Düyun-ı Umumiye arasında yapılan 29 maddelik anlaşma gereği 100 bin kilodan az üreten ve Reji'nin ambarına 10 saatlik mesafede bulunan köylerdeki üreticinin mahsulünü kendisinin nakletmesi gerekiyordu. Üretici bu nakliye masraflarından kurtulmak amacıyla zaman zaman mahsulünün 100 bin kilodan fazla olduğunu Reji'ye

---

[748] Erdoğan Keskinkılıç, *"Reji İdaresi ve Kuruluşu",* **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 5, 2000, s.670. Ayrıca bkz. bkz. Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi…, s. 133-134.
[749] Filiz Dığıroğlu, **Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 32-34.
[750] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 5 Teşrin-i evvel 1324**,** Sayı: 23, s. 362-363.

bildirmiş, sonrasında eksik mahsul çıkması durumunda Reji İdaresi üreticinin yanlış bilgi verdiğini iddia ederek üreticiye kilo başına 40 kuruş para cezası vermiştir ki Reji İdaresi üreticiden tütünün kilosunu 10-20 kuruş arasında almaktadır.[751] Dolayısıyla üreticiler bu gibi durumlarda haksızlığa uğradıklarını düşünmüşlerdir. Reji'nin belirlemiş olduğu fiyat da çoğu zaman üreticiyi memnun etmemekteydi. Bu durumda çiftçi tütün üretiminden vazgeçiyor, geçimini sağlayabilmek için ya göç etmek zorunda kalıyor ya da kaçakçılığa yöneliyordu. Reji, tarlasına ruhsatname almadan tütün ekeni, dükkânında kaçak tütün satanı, tütünü ruhsat almadan nakleden çiftçi, tüccar ve nakliyeciyi, tarlasındaki tütünü kendisi pazarlayan üreticiyi, kaçakçılık işini meslek olarak yapan grupları yani gayri resmi tütün tüccarlarını "kaçakçı " olarak kabul etmekteydi ve bunlara karşı "kolculuk" adıyla bir güvenlik birimi oluşturmuştu.[752] Reji İdaresi ile tütün üreticileri arasında sürekli anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Mesela Temmuz 1915'te alınmış kararların hilafına olarak, Canik sahilindeki bir tütün ambarına Amerika bayrağı çekilmiş ve derhal indirtilmiştir. Bunun üzerine Canik'te Amerikan Tabako Kumpanyası'na saldırı gerçekleşmiştir. Hasar tazminatının Amerika sefaretinden olan tüccarlar tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır.[753] Ahalinin hissiyatını rencide eden bu durumun tekrarlanmaması için tedbirler alınırsa da bunların bayrak çekmede ısrar edecekleri muhakkak olduğu ve bu durumda kumpanya direktörünün mahkemeye sevk edilmesi Canik mutasarrıfı tarafından istenmiştir.[754]

"Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde Tütün Reji İdaresi'nden şu şekilde bahsedilmiştir:

> "….Gerek tütün ziraatı ve gerek dâhili ve harici ticareti ecnebi reji kumpanyasının pençe-i esaretlerine düşmek üzere bulunuyor. Senelerdir ahalimizin kanlarını sülük gibi emen, 60 bin delikanlı Osmanlının kanına giren, yüz binlerce çiftçi ve tüccarımızın hukuk-ı meşru'larını ayaklar altında çiğneyen zalim Reji İdaresi'nin, Meclis-i Mebusanımızdan, Hükümet-i Meşrutimizden, zürra ve tüccarımızdan velhasıl bütün halkımızdan gördüğü nefret ve istikrahtan (tiksinme) yüzü bile kızarmayarak bu son günlerde bir müessese-i ecnebiye olan Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye Meclis İdaresinin arkasına gizlenip onların kudret ve kuvvetiyle imtiyazını tecdid ve temdid ettirmek ve bu suretle devlet ve milletimizi bir mecburiyet altında, bir emrivaki karşısında bulundurmak istiyor. …. Bundan başka başımıza bütün ihracat ticaretini taht-ı inhisara almak isteyen bir de Amerika kumpanyası çıkmıştır. …. Biz memleketimizin kıymetli mahsulünün ihracat ve

[751] Dığıroğlu, a.g.e, s. 34-38. Ayrıca bkz. Mehmet Yavuz Erler, Kerim Edinsel, *"Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)"* **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:18, 2011, s. 242.
[752] Dığıroğlu, a.g.e, s.103-106.
[753] BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi. 482/40.
[754] BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi. 482/40,

> ticaretini yed-i inhisarına alacak, rekabeti ortadan kaldıracak ve zürramızın elindeki mahsulatını ölmüş bahasına alarak ağlatıp sızlatacak bir kumpanyayı vatanımızın menfaatine mazarrat edecek olanı iyi görmeyiz."[755]

1907 senesinde tütün ihracatımızın önünde en birinci engel olarak Reji İdaresi tarafından her kilo başına alınan 4 kuruş ihraciye resmi görülmüştür. Bu resim lağv olunursa tütün ticaretimizin birkaç misli tedarik edeceğine ve bütün yabancı devletlerde Osmanlı tütünlerinin yine müthiş rekabet edeceği düşünülmektedir.[756]

Yine 1907 senesinde Osmanlı tütünlerinin en ehemmiyetli mahreci Mısır'dır. Burada sarf olunan 6.000.000 kg tütünün 3-4 milyon kilosu Osmanlı Devleti'nden ihraç edilmektedir. Mütebakisi Yunanistan'dan tedarik edilmiştir. Fakat Yunan tütünlerinin rekabeti günden güne şiddetlenmekte ve Yunanlılar Mısır'ın ticaretini tamamı ile ellerine geçirmek için var kuvvetlerini sarf etmişlerdir. Osmanlı'da ise Mısır ile tütün ticaretinin azalacağından korkulmaktadır. Bunun sebebi Mısır'a gönderilen Osmanlı tütünlerinden Reji İdaresi tarafından kilo başına 3 kuruş rüsum-ı ihraciyye alınmakta olmasıdır. Yunanistan tütünlerinden ise hiçbir türlü resim alınmaması ve buna mukabil Osmanlı tütünlerin kiloda 3 kuruş resim ile mükellef bulunması Yunanistan tütünlerinin Osmanlı tütünlerine karşı rekabetini temin etmektedir. Yani Osmanlı tacirleri bir tütünün kilosunu, mesela 10 kuruştan aşağı satamaz iken Yunanistan tütünlerini 3 kuruş noksanıyla 7 kuruşa satabilmekte ve bu suretle tütün rekabetindeki muvaffakiyet yavaş yavaş Yunanistan tütüncülerine geçmektedir. Hâlbuki Osmanlı tütünleri cins ve nevinin iyi olması hasebiyle Yunan tütünlerinden daha ziyade tercih edilmektedir. Fiyat hususunda dahi uhuniyeti temin edildiği takdirde sarfiyatı çoğalacağına ve bereket gelip Mısır'a Yunan tütünleri ithalatı hayliden hayliye azalarak meydanın büsbütün Osmanlı tütünlerine kalacağına katiyyen şüphe yoktur. Bunun için Reji İdaresi'nin üç kuruşluk ihracat resmini lağv etmesi gerekmektedir.[757]

1909 yılında Meram'da Reji İdaresi'nin inhisarında olan ürünlerin hem ziraatı hem de ticareti tazyik ettiğinden, Osmanlı ziraat ve ticaretinden halkın ve hazinenin istifade edemediğinden bahsedilmektedir. Ayrıca iktisat ve ticaret konusunda mesai harcanarak bu konuda önemli adımlar atılması gerektiğinden, Meşruti idarenin

---

[755] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 18 Teşrin-i sâni 1336, Sayı: 3, s. 33.
[756] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 25 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 31, s. 440.
[757] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2 Kanun-ı evvel 1323, Sayı: 32, s.457-458.

bahşettiği üzere gerek vehbi (doğuştan) ve gerek kesbî (sonradan kazanılan) ne kudretimiz var ise işi bilenlerin sözlerini tutularak mesainin ve işlerin ona göre tanzim edip çalışılması gerektiği belirtilmiştir. Elin kazandığına göz dikilmeden birbirlerine muavenet edilmesi gerektiğinden de bahsedilmiştir.[758]

Osmanlı Hükümeti tütün tekeli imtiyazını 30 Aralık 1913 tarihinden itibaren 15 yıllık bir süre için mevcut sahiplerine verme kararı almıştır. Düzenlemenin Osmanlı Devleti açısından en önemli özelliği Osmanlı hazinesine yüklü miktarda avans talep etmeleri olmuştur. Bu konuda Osmanlı hükümeti ile Tütün Reji Şirketi arasında pazarlıklar yapılmıştır. Osmanlı hükümeti, başta Amerikalılar olmak üzere, bu konuda arabuluculuk yapanlara avantaj sağlayacak olsa da bu ülkedeki diğer pek çok olası teşebbüs durumunda olduğu gibi, mevcut Reji Şirketi'nin müttefiki olduğu Osmanlı Bankası'nı gerçekten kontrol edici unsur olarak görmektedir. Hükümetin, büyük ölçüde Fransız çıkarlarının hâkim olduğu bu güçlü kurumun rızası olmadan başka bir yerde imtiyaz verebilecek konumda olamayacağı düşünülmektedir. İçişleri Bakanı Talat Bey tütün imtiyazına yönelik Amerikan tekliflerinin diğerlerinden daha avantajlı olduğunu ve ABD'de bir kredi müzakere edilebilirse hükümetin bunları kabul edeceğini bildirmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın nakit ihtiyacı acildir ve Osmanlı hükümeti Amerikanların Osmanlı Devleti'ndeki ticari çıkarlarını geliştirme girişimlerini cesaretlendirebilecek durumda değildir.[759]

4.5.2 Osmanlı Devleti-ABD Arasındaki Tütün Ticareti (1850-1917)

Tüm bu olumsuzluklara rağmen tütün, Osmanlı ihraç ürünleri arasında başı çekmekteydi. Bunun başlıca nedenleri, Osmanlı Devleti'nin Türk tütününün tek ihracatçısı olması ve ülkedeki tütün ekimi ve ihracatının özel koşullara sahip olmasıydı.[760] Osmanlı Devleti'nden yabancı devletlere ihraç olunan tütünler Eskice ve Kavala gibi yerlerde yetişen en iyi kalitede ve nefis tütünlerdi. Buralarda yetiştirilen tütün türünü ıslah etmek ve icraatı arttıracak usullerle ziraatı teşvik etmek oldukça önemli görülmüştür. Tütün ziraatının gelişmesi için iyi tütün yetiştiren mahallerde

[758] **Meram**, 11 Şubat 1909, Cilt: I, Sayı: 10.
[759] National Archives (United States), Central File: Decimal File 867.61331, Internal Affairs Of States, Agriculture, Field Crops. Seeds, Alkaloidal Plants, Turkey, Tobacco, 22 July -15 August, 1913.
[760] Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde …, s. 58.

miktarı çoğaltmaya çalışılmıştır. İhracat iyi tütünlere münhasır olduğundan bunun teşviki gerekli görülmüştür.[761]

1900'lü yıllara gelinmeden 1850'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin ABD'den tütün ithal ettiği de olmuştur. Mesela, 1855 yılı 1 Ocak'tan 31 Aralık'a kadar Amerika'dan İstanbul'a 30.226 $ değerinde tütün ithal edilmiştir. Aynı yılda İstanbul'un ABD'den toplam ithalat değerinin 912.092 $ değerinde olduğu bilinmektedir. Bu durumda ABD'den yapılan tütün ithalatının toplam ithalat değeri içerisinde oldukça büyük bir paya sahip olduğu söylenebilir. Bu yıl içerisinde İstanbul'dan ABD'ye tütün ihracı yapılmamıştır.[762]

31 Aralık 1855 yılında sona eren çeyrekte İzmir'den Amerika'ya 6.500 $ değerinde paçavra ve tütün, yine başka bir partide 120.500 $ değerinde yün, afyon, tütün ihraç edilmiştir. Bu değerlerden ne miktarda ve ne kadarlık tütün ihraç edildiğini bilmiyoruz ama tütünün ihraç edilen ürünler arasında yer aldığını anlamaktayız. Bu dönemde toplamda 336.200 $ değerinde İzmir'den Amerika'ya ihracat yapılmıştır.[763] 1856 yılında ise ABD'den İstanbul'a 136.170 $ değerinde tütün ithal edilmiştir.[764]

1 Ekim-31 Aralık 1858 arasında İzmir Limanı'ndan ABD'ye 24 Kasım 1858 tarihinde 24.300 $ değerinde, 8 Aralık 1858 tarihinde 25.000 $ değerinde, 31 Aralık 1858 tarihinde 59.260 $ değerinde ürün ihraç edilmiştir. İhraç edilen ürünler arasında yine miktarı ve değeri bilinmemekle birlikte tütün de yer almaktadır. Bu dönemde toplam ihracat değeri 254.260 $ değerindedir. ABD'den İzmir'e ithalat değeri ise 119.500 $ dır.[765]

1859 yılında 1 Temmuz-30 Eylül tarihleri arasında İzmir'e ABD'den 42.300 $ değerinde domestic, rom, kahve ve tütün ithal edilmiştir. Başka bir partide 13.971 $ değerinde ürün ithal edilmiştir. Bu ithal edilen ürünler arasında tütün bulunmaktadır. Bu yıl ABD'den toplamda 216.634 $ değerinde ithalat gerçekleştirilmiştir. 1859 yılı,

[761] **İstişare Dergisi,** 3 Şubat 1909, Cilt: I, Sayı: 19, s. 901-902.
[762] National Archives (United States), Consulate Of The United State, Constantinople, 14 February 1856, No: 7.
[763] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Constantinople, 28 December 1856, No: 30.
[764] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Constantinople, 28 December 1856, No: 30.
[765] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 25 February 1859, No: 7.

20 Eylül çıkışlı 29.650 dolar değerinde incir, yün, içki ve tütün İzmir'den ABD'ye ihraç edilmiştir. Bu dönemde İzmir'in ABD'ye toplam ihracat değeri ise 212.050 $ değerindedir.[766]

1 Ekim-31 Aralık 1859 döneminde İzmir'e ABD'den 43.100 $ değerinde pudra, brendi, rom, domestics, kahve, şeker, sakız, çanta ve tütün ithal edilmiştir. Bu dönemde toplam ithalat değeri ise 72.460 $ dır. 15 Ekim 1859 tarihinde İzmir'den ABD'ye 38.300 $ değerinde, 8 Kasım 1859'da 23.180 $ değerinde, 17 Aralık 1859 tarihinde 48.120 $ değerinde ürün ihraç edilmiştir. İhraç ürünleri arasında miktarı ve değeri bilinmemekle beraber tütün de yer almıştır. Bu dönemde İzmir'in toplam ihracat değeri 269.630 $ dır.[767]

1 Ocak-31 Mart 1860 arasında ABD'den İzmir'e 29.700 $ değerinde rom, domestics, un ve tütün, yine başka bir partide 37.000 $ değerinde rom, domestics, kahve ve tütün ithal edilmiştir. Bu üç aylık dönemde ABD'den İzmir'e toplam ithalat bedeli 167.200 $ dır. Bu dönemde İzmir'den ABD'ye toplam ihracat değeri ise 37.890 $ değerindedir.[768]

31 Mart 1860 tarihinde sona eren çeyrekte ABD'den İstanbul Limanı'na 34.828 $ değerinde rom, alkol, tütün, lagwood ithal edilmiştir. Bu dönemde ABD'nin İstanbul'a toplam ihracat bedeli 117.755 $ dır. İhraç edilen ürünler arasında tütün bulunmamaktadır.[769]

30 Haziran-30 Eylül 1861 arasında Amerika'dan İstanbul'a 6.300 $ değerinde tütün ithal edilmiştir. Bu dönemde toplamda 39.104.71 $ değerinde Amerika'dan ithalat yapılmıştır. Amerika'ya ihracatı yapılan ürünler arsında ise Hint mısırı, buğday ve arpadır, bu ürünler arasında tütün bulunmaktadır.[770]

1 Ocak- 31 Mart 1862 döneminde İzmir'den ABD'ye 20.000 $ değerinde paçavra, yün, tütün ve zımpara taşı ihraç edilmiştir. Bu çeyrekte toplam ihracat değeri 154.500

[766] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 26 October 1859, No: 22.
[767] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 17 January 1860, No: 3.
[768] National Archives (United States), United States, Consulate, Smyrna, 25 April 1860, No: 7.
[769] National Archives (United States), Consulate General U. S. America Constantinople, 10 April, 1860, No: 11.
[770] National Archives (United States), United States Consulate General, Constantinople, 12 October 1861, No: 11.

$, İzmir'in ABD'den ithalat değeri ise 72.200 $ değerindedir. İthal edilen ürünler rom, alkol, brendi, sandalye, domestics ve undur.[771]

Kapitülasyonlarla birlikte 1864'te tüm Avrupa konsolosları gibi Amerikan konsoloslarının da tüm kişisel vergilerde muafiyetleri olmuştur. Konsolosların kişisel görevi için ithal edilen eşyaları gümrüksüz alma ayrıcalıkları bulunmaktaydı. Bu ayrıcalık yıllık ortalama 20.000 piastres veya 900 $ ABD para birimini aşmayacaktır. Ayrıca Amerikan konsolosluğunun yıllık 70 okka vergisiz tütün ithal etme izinleri bulunmaktaydı. Konsolosların, konsolos olmayan tüccarlarla aynı ticari iş yapabilmeye izinleri vardı. Başkonsoloslar yılda 90, konsoloslar 70, konsolos yardımcıları ise 50 paket tütün vergisiz ithal edebilmekteydiler.[772] 1 Temmuz 1896 tarihinde Konoslos Bay Dula için 8 küçük paket tütün tohumu gönderilmiştir.[773]

1864 yılında ABD'den İzmir Limanı'na 1.768 balya olmak üzere 17.700 piastres değerinde tütün ithal edilmiştir. Bu sene içerisinde İzmir'in ABD'den toplam ithalat değeri 167.099 $ dır.[774]

1864 yılında İzmir Limanı'ndan ABD'ye 23.971.214 $ değerinde ihracat gerçekleştirilmitir. İhraç eilen ürünler arasında miktarı ve değeri bilinmemekle birlikte tütün de yer almaktadır. İhraç edilen diğer ürünler arpa, fasulye, kuru üzüm, keten tohumu, kenevir tohumu, kenevir, kanarya yemi, pamuk, paçavra, yün, meyan kökü, şarap, sakız, halı, sünger, zımpara taşı ve incirdir.[775]

1865 yılında ABD'den İzmir Limanı'na 564 balya olmak üzere 5.640 piastres değerinde tütün ithal edilmiştir. 1865 yılında İzmir Limanı'na ABD'den 287.516 $ değerinde ürün ithal edilmiş, bu ürünler arasında tütün bulunmamaktadır.[776]

1866 yılında tütün Türkiye'de sıcaklığın olduğu her yerde yetiştirilebilmektedir. Makedonya'da yıllık tütün hasadının 100.000 balya olduğu tahmin edilmektedir ve

[771] National Archives (United States), United States Consulate-Smyrna, 2 April 1862, No: 28.
[772] National Archives (United States), United States Consulate Smyrna, 24 March 1864, No: 13.
[773]National Archives (United States), Consulate-General To The United States, Constantinople, 1 July 1896, No: 86.
[774] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 18 August 1866, No: 29.
[775] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 4 October 1867, No: 14.
[776] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 18 August 1866, No: 29.

bunun 40.000 balyası Osmanlı'nın Avrupa yakasında tüketilmektedir. 30.000 balyası Mısır'a, 10.000 balyası Berberi'ye ve 20.000 balyası İtalya'ya ihraç edilmektedir. Türkiye'nin yerli nüfusu tarafından tütün tüketimi muazzamdır ve bu oran her yıl artmaktadır. Bu dönemde Samsun ve Anadolu'dan gelen tütün ağırlıklı olarak Rusya ve Mısır'a ihraç edilmektedir.[777]

30 Eylül 1866'da sona eren çeyrekte İstanbul'dan ABD'ye 45 pound miktarında ve 37 $ değerinde Türk tütünü ihraç edilmiştir.[778] 31 Mart 1867 tarihinde 40.045 $ değerindeki Türk tütünü New York'a sevk edilmiştir.[779] 27 Temmuz 1867 tarihinde İzmir'den ABD'ye, İngiltere aracılığıyla New York'a 6.734 piastres değerinde tütün ihraç edilmiştir.[780]

Tütünün Osmanlı'nın başlıca zirai ürünlerinden biri olduğu iyi bilinmektedir, toprak ve iklim, hem Avrupa yakasındaki hem de Asya yakasındaki tütün kültürüne oldukça elverişlidir. Makedonya'da arazinin onda biri bu bitkiye uygundur. Ülke içerisinde tüketim muazzam olsa da tütün ihracatı her yıl artış göstermiştir. 30 Eylül 1869 tarihinde sona eren çeyrek için İstanbul'dan ABD'ye 930 $ değerinde Türk tütünü ihraç edilmiştir. 30 Eylül 1869'da sona eren yıl boyunca ABD'den İstanbul'a 89 dolar değerinde zirai ürün ithal edilmiştir. İthal edilen bu ürünler arasında tütün bulunmamaktaır. İstanbul'un ABD'ye toplam ithalat değeri ise 1.047.992 dolardır.[781]

1873 yılında Osmanlı Devleti'nin başlıca ihracat ürünleri tütün, pamuk, ipek, afyon, yün, deriler, gül, kuru üzüm ve sakızdır. Bu ürünlerin büyük bir kısmı Anadolu ve Rumeli'de üretilerek dış ülkelere ihraç edilmek üzere İstanbul'a gönderilmekteydi. Osmanlı iklimi ve toprağı tütün yetiştiriciliğine o kadar uygundur ki, bu ürünün ihracatı yıldan yıla önem kazanmıştır. [782]

[777] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 30 November 1866, No: 54.
[778] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 30 November 1866, No: 54.
[779] National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 1 April 1867, No: 60.
[780] National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 4 October 1867, No: 14.
[781] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 20 December 1869, No: 100.
[782] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 16 December 1873, No: 209.

1873 yılında ABD'ye yapılan ihracat oldukça azdır. Ancak Fransa, İngiltere, Avusturya, Almanya ve İtalya ile tütün ticareti çok önemli bir boyuttadır. Bu ülkelere ihraç edilen miktar 246.588.90 $ değerindedir. Bu ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da neredeyse sadece Türk tütünü tüketilmekte olup, 1872 yılında o ülkeye yapılan ihracatın değeri 211.614,60 $ dır. Aynı yılda tütün tekelinin İstanbul'a girmesi tütünün kalitesinin artmasına paralel olarak fiyatının üç katına çıkmasına sebep olmuştur.[783]

30 Haziran 1876'da sona eren çeyrekte İstanbul'dan ABD'ye 118 balya olmak üzere 5.668.33 $ değerinde tütün ihraç edilmiştir. Bu dönemde toplam ihracat değeri ise 154.248.38 $ dır.[784]

30 Haziran 1877 tarihinde sona eren çeyrek için İstanbul'dan ABD'ye 228 balya, 11.063.11 $ değerinde tütün ihraç edilmiştir. Bu dönemde İstanbul'dan ABD'ye ihraç değeri 167.065.40 $ dır. ABD'den İstanbul'a ise 4.677.517.68 $ değerinde ürün ithal edilmiştir. İthal edilen başlıca ürünler Henry tüfekler, süngü, kartuş, Winchester karabinalar, petrol, patentli ilaçlar, donanım ürünleri ve çeşitli eşyalardır. İthal ürünleri arasında tütünün yer almadığını görmekteyiz.[785]

1883 yılında Amerika'da bulunan Highlander adlı tütün kumpanyası tarafından Osmanlı Devleti'ne 21 Mart 1883 tarihli bir mektup gönderilmiştir. Mektupta gerek Padişah gerekse Dersaadet Amerika sefiri General Volas için Highlander tütününden birkaç kıyye tütünün talebini bildiren mektubu aldıklarından, mezkûr tütünün Padişah tarafından makbul ve beğenilmiş olmasının onlar için büyük bir memnuniyet olduğundan, siparişleri büyük bir itina ve ihtimam ile karşılayacaklarından bahsedilmiştir. Ayrıca talep olunan tütün ile tohumun markalanarak "Ârâm" kumpanyasıyla gönderilmediği ve bunların emniyetli bir yolla Londra'ya Mösyö Sinok'a tevcih edildiği yazılmıştır. "Ordono" tütün tohumunun kırk seneye yakındır Amerika'da yetiştirildiği ve oldukça rağbet gördüğünden, sonradan çıkan tütün tohumu cinslerinden de daha iyi olduğundan, "Hester" tohumu dahi her ne kadar iyi

[783] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 16 December 1873, No: 209.
[784] National Archives (United States), Consulate General Of The United States Of America, Constantinople, 20 January 1877, No: 36.
[785] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 27 November 1877, No: 94.

cinsten ise de muhtelif arazi ve mevkilerde yetiştirildiği ve çok iyi bir tütün olduğu için gerek bu cinsten gerek "Ordono" cinsinden birer libre İstanbul için gönderdikleri bildirilmiştir.[786]

Amerika'dan getirilmesi Padişah tarafından istenilen tütün hakkında Amerika'dan almış olduğu bir kıta tahriratın suretini leffen gönderdiğine dair Divan-ı Hümayun Tercümanı ve Tesrifat-ı Umumiye Nazırı Münir Bey Efendi'ye Dersaadet Amerika Sefiri General Volas tarafından yazılan 13 Nisan 1883 tarihli mektup aynen şu şekildedir:

> "Ahibba-yi senaverânemden Mösyö Haksey'in hazine-i hümayunu seyr ve temâşâ etmesine müsaade buyurduğunuzdan dolayı beyan-ı teşekküre müsaraat eylerim.
>
> Tezkere-i aliyyelerinde zât-ı şevketsimât-ı hazreti padişahînin bir miktarı tohum ve yaprak ve bir miktarı dahi kıyılmış olarak Amerika'dan celbi talep buyurulan tütünler hakkındaki evâmir-i seniyyeleri ihzar buyuruluyor. Bu babta Amerika'dan talep eylediğim malumatın vürûduna an be an muntazır olduğum için mektub-i vâlâlarına derhal cevap veremedim. Tütünün Amerika'da suret-i zer'ine dair malumat beklemeyi hâvi onlardan dünkü posta ile ahz eylediğim mektub-u mezkûrun tütünlerin irade-i seniyye-i cenabı padişâhiye tevfikan gönderildiği bildirilmiştir. Zât-ı Meâlisimât-ı Hazreti Şehriyârî tafsilât-ı mezkûreye vâkıf olmak ve işbu tütünün ğarsı ve zer'i kime havale edilmek ve tecrübeyi nerede yapmak lazım geleceği hakkında dahi bir fikir hâsıl etmek isterler mülahazasıyla işbu mektubu huzur-ı şevketmevfûr-ı cenabı mülûkâneye lieclit-takdim leffen irsal eyledim."[787]

Tütünlerin alınır alınmaz hemen padişaha gönderileceği bildirilmiştir.[788]

Ağustos 1902'de Kavala'dan yapılan ihracat oldukça arttığından burada bir Amerikan konsolosluk bürosu açılması söz konusu olmuştur. Selanik'ten (Kavala dâhil) 30 Haziran'da sona eren mali yıl için bildirilen toplam ihracatın değeri en son 1.675.757 dolardır. Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan konsolosların çok azı ihracat konusunda bu derece ilerleyebilmiştir. Birkaç tütün ihracatçısı Kavala'ya konsolosluk temsilcisi olarak atanmak için talepte bulunmuştur.[789]

1907 senesinde Aydın vilayetinin mahsulü 2.200.000 kg, yani orta bir derecededir. Yunanistan'da her sene vasati olarak 7.500.000 kıyye tütün hâsıl olmaktadır. Ancak

---

[786]BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, 148/13. Ayrıca bkz. BOA, Yıldız Perakende Evrakı Hariciyye, 6/83.
[787]BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası. 148/13.
[788]BOA, Hariciye Neazreti Tercüme Odası. 148/13.
[789] National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 1 August 1902, No: 213.

1907 senesinde Yunanistan mahsulünün yarı yarıya düşmüş olduğundan ve Amerika, Mısır, Almanya, Avusturya, Macaristan gibi tütüne olan ihtiyaçlarını kısmen Yunanistan'dan tedarik eden memleketler bu sene yüzlerini İzmir'e çevirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu durumun piyasaya iyi tesir edeceği ve talep çoğalması nispetinde fiyatların muhafaza edileceği ve hatta fazla bir dereceye kadar yükseleceği ümit edilmiştir. Daha önce karşılaşılan durumlar bu ümidi kuvvetlendirmektedir. 1907 senesinde Yunanistan'da tütünlerin az hâsıl olmasına karşılık Osmanlı Devleti'nde hayli tütün hâsıl olmuştur. Anadolu tütünlerinin başlıca mahreci İtalya'dır. Bu civar tütünleri ekseri İzmir'den Hamburg'a ihraç edilir. Bu arada Almanya Hükümeti'nin tütünleri inhisar altına alacağına dair gazetelerde görünen havadis tütün zürrasını ve ticaretini endişeye düşürmüştür. Alman Rejisi de ihtiyacının büyük bir kısmını Osmanlı Devleti'nden tedarike muhtaç ise de kumpanyanın tütün almak için memleketimize göndereceği vekiller diğer tüccarların rekabetini men edeceğinden diledikleri fiyatla tütünlerimizi elde edecekleri düşünülmektedir.[790]

1907 senesinin Ekim ayına kadar Amerika tacirlerinin hesabına olarak İzmir'de tütün satın alan Amerikan kumpanyası 150.000 kıyye kadar tütün almıştır. Almanya, Rusya, Avusturya, Macaristan vesair piyasalar için mal alan tacirler de 150.000 kıyye tütün almışlardır. Bu durumda Amerika'nın Osmanlı tütünlerinin iyi bir müşterisi olduğunu söyleyebiliriz. Yeni mahsulden toplamda 300.000 kıyye tütün satılmıştır. Fiyatlar ise şu şekildedir: Piyasada tütünün iyi cinsine "kâlb" ve daha düşük kalitede olan cinsine "pâstâl" adı verilmiştir. Seydiköy, Kuşadası, Milas, Akköy gibi yerlerin mahsullerinden olan kâlb türünün kıyyesi mecidiye 20 kuruş itibari ile 10-12 kuruşa ve Ödemiş, Buca vesair mahaller mahsulü olan aşağı kalitede tütünler 5-8 kuruş arasında satılmakta ve gerek Amerika'dan gerekse sair sarfiyat piyasalarındaki talebin devamı nispetinde fiyatların daha tedricen yükselmekte devam edeceğine kesin gözüyle bakılmıştır. Amerika tacirlerinin 1907 senesinde İzmir'in kâlb cinsinden 7-8 bin kıyye tütün alması beklenmektedir. 1907 yılında Yunanistan'da tütünün çok fazla olmamasından dolayı Mısır ve Amerika'nın ihtiyacı için Türkiye yöneleceği düşünülmüştür. Yani denilebilir ki tütün piyasası iyidir ve daha da iyi olacaktır. Bunun

[790] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 25 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 31, s. 440.

için rençber ve tüccarlara bu fırsatı ganimet bilerek istifadeye çalışmaları tavsiye edilmiştir.[791]

Amerika'ya tütün ihraç etmek üzere kendisine ruhsat verilmesine dair Selanik'ten Komisyoncu Mihail İsteviç Palazlak Rumeli Vilayet-i Şâhânesi Müfettiş-i Umumiliği Cenab-ı Sâmiyesine bir dilekçe göndermiştir. Kendisinin eskiden beri eşya nakliye komisyonculuğuyla iştigal olduğunu, son yıllarda komisyoncuların çoğalmasından ve sair nedenlerden dolayı işsiz kalıp geçimini eşya komisyonculuğundan çıkaramamakta olduğundan bahsettikten sonra ticaret maksadıyla Amerika'da bulunan biraderinin dahi işsiz kaldığı dolayısıyla az bir sermaye ile Üsküp ve Manastır ve Selanik vilayetlerinden tütün satın alarak Amerika'ya irsal ve orada satmak ticaretiyle iştigal etmek mecburiyetinde olduğunu beyan etmiştir. Bu konuda izin istemektedir ve bunun için Selanik Reji İdaresi'ne müracaat etmiştir. Ama bu sene tütün kalmadığından mütevellit "gelecek seneye bakalım denilerek" cevap verilmiştir. Osmanlı tütünlerine yeni yeni yerler bulmanın, devlet çıkarlarına ve refahına hizmet etmek olduğunu belirttikten sonra kendisinin gayet ufak bir sermaye ile Amerika'nın New York şehrine cüzi bir miktarda tütün göndermesiyle iştigal edeceğinden ve bundan rejiye bir gün bile zarar gelmeyeceği aşikâr olduğundan Manastır, Üsküp ve Selanik vilayetlerinden tütün satın almak ve Amerika'ya, özellikle New York şehrine göndermek üzere gereken ruhsatın kendisine verilmesini istirham etmiştir. Eğer kendisine müsaade edilecek olunursa tütün bulabileceğini bildirerek bu konuda tekrardan müsaade istemiş ise de buna müsaade edilmeyeceği kati surette bildirilmiştir.[792]

1910 yılında Edhem Nejat Bey Amerika'daki Osmanlı tüccarının durumunu ve Türk-Amerikan ticaretini "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi"nde şu şekilde ele almıştır:

> "…. Amerika'da hiç ümit etmediğimiz kadar Osmanlı vardır. Bu Osmanlılar Amerika'nın yorulmak bilmez, say (çalışmak) içine dalmışlar, işlerini oranın mahiyetine göre tanzim edip çalışmakta bulunmuşlardır. ….
>
> Şimali Amerika'da Osmanlıların en çok bulunduğu mahal şarki tarafıdır. New York, Boston, Chicago, Philadelphia havalisinde Osmanlılara çok tesadüf edilir. Fakat en büyük Osmanlı tacirleri New York'ta bulunur. Amerika'da Türkçe konuşan bir kimse bulmak,

[791] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 14 Teşrin-i evvel 1323, Sayı: 26, s. 361-363.
[792] BOA, Rumeli Müfettişliği Defteri, No: 155/15460.

> Avrupa'ya nispeten pek kolaydır. Amerika'da Osmanlı tüccarı umumiyetle tütün ve halı üzerine ticaret yapmaktadır.
>
> Amerika'da diyebilirim ki hemen her yerde Osmanlı tütünü aranmaktadır. Osmanlı tütünleri Amerika'ya ne kadar ihraç olunsa o kadar müşteri bulunabileceğini iddia ederim. Amerika'da sarf edilen Osmanlı tütünlerine dair bir istatistik gösteremediğimden dolayı müteessüfüm. ….
>
> Amerika'da Osmanlı tütünleri satıldıktan başka tütünleri satan ve sigara haline getiren de Osmanlılardır. Yalnız New York'ta bir Osmanlı Musevi'ye ait 4-5 tane gayet cesim (büyük) fabrika vardır. Bu fabrikalarda çalışanların hemen ekserisi Musevi Türk, Ermeni, Rum anâsırından mürekkep Osmanlılardır. Tütün işleyen daha Osmanlı fabrikaları mevcuttur. Bu büyük fabrikalardan başka tütüncülük ile iştigal eden orta ve ufak Osmanlı sermayedarları da vardır. Bunlar bir takım küçük imalathanelerden her yerde sigara yapıp satmaktadırlar. Sigara işi bir vakitler Osmanlıları pek zengin etmiştir. Şimdiki büyük fabrikaların sermayeleri hep bu sayede husule gelmiştir. Zaten Amerika'da bir kimse Türküm dedi mi, "tütüncü müsün?" yahut "tütün fabrikasında mı çalışıyorsun?" demek adet olmuştur.
>
> Amerika'nın tütün satan dükkânları şıktır. Nasıl olur ise olsun her tütüncü, sigaracı dükkânının önünde behemehâl bir Türk heykeli vardır. Bu Türk heykellerinin kıyafetleri genelde İzmir zeybeklerine benzemektedir. Uzun fesi, oyalı çurası kısa şalvarı, bakır rengine meyal rengi ile nazar-ı dikkati celb eder. Büyük Osmanlı fabrikalarının hemen her yerde ilanlarına, reklamlarına tesadüf edilir. Yapılan sigaraların isimleri çoğunlukla Türkçedir. …. Meşrutiyet-i Osmaniye tesis edildikten sonra Jön Türk, İttihat-ı Terakki isimlerinde dahi sigaralar çıkarılmış idi. Bu isimler Amerikalıların hoşuna gidiyor. Osmanlı tüccarı şimdi "Çakıcı" ismiyle bir sigara çıkarsalar ümit ederim ki epey müşteri bulurlar.
>
> …. Amerika'daki Osmanlılarım mevkii bu kadar mühim olduğu halde teessüf olunur ki Osmanlı ticaretini müdafaa edecek ve tevsiini temin eyleyecek Osmanlı konsolosları hemen yok gibidir. Yalnız New York'ta bir baş şehbender vardır bu şehbenderhane ise şimdiye kadar hiç çalışmamıştır. Boston ile Chicago'da dahi bir fahri şehbenderimiz bulunuyor. Bunlar ise bizim Amerika'daki ihtiyacımız ile pek gayri kâfidir. Amerika'nın başlıca şehirlerinde Osmanlı konsoloshaneleri teşkil olunarak Osmanlı ticaretinin tevsiine çalışılmalıdır.
>
> Bundan başka şimdilik New York'ta bir Osmanlı Ticaret Odası tesis olunmalıdır. Amerika'daki ticaretimizin hal-i âtisi hakkında mühimdir ki tesis olunan bir ticaret odasının edeceği hizmetin ne kadar büyük olacağını izaha hacet yoktur. Ticaret Hariciye Nezareti bu cihetleri nazar-ı ehemmiyete alıp New York Osmanlı Ticaret Odası teşkile delalet edecek olur ise Osmanlı ziraat ve ticareti için pek büyük iyilik etmiş olacaktır."[793]

1904 yılında Osmanlı'dan ABD'ye tütün ihracı gerçekleştiren şirketlerin bazıları şunlardır: American Tobacco Company, Balabanoglu, Baltacı Şirketi.[794]

ABD'ye gerçekleştirilen ihracat ürünlerinin faturalarının düzenlenmesinde zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Örneğin, Wischmeyer firmasının İzmir'deki temsilcisi

[793] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 10 Kanun-ı evvel, Sayı: 12, s. 190.
[794] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 15 October 1904, No: 223.

Wischmeyer & Co. Baltimore'a gönderilen tütünün faturalarını düzenlerken Türk menşeli olduğunu belirtmemiştir. Bunun üzerine faturayı nasıl hazırlayacakları konusunda dikkatlice bilgilendirilmişler ve bundan önce de bu şekilde Amerika'ya birkaç gönderi yaptıkları tespit edilmiştir. Bu durumun kanuna aykırı kullanılmadığından emin olmak için düzenlenen faturayı ibraz etmeleri istenilmiş ve ek bir ücret talep etmeden bir yedek fatura düzenlenmiştir.[795]

1910 senesinde Amerika'da tütün ticaretimizin istikbali hakkında serdedilen mütalaât ise şöyledir:

> "Amerika'ya getirilen tütün yapraklarının miktarı 3.090.106 libre, değeri ise 3.238.740 dolardır. Her sene %30, %40 hesabıyla bu miktarın çoğalması kesin olduğundan tütün ziraatımızın terakkisine fevkalade ihtimam gösterilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere iktisat âleminde "Mısır sigarası" diye meşhur olan sigaralar, Osmanlı tütünlerinden memuldür. Amerika'da Osmanlı tütünlerine halkın rağbeti ise hayret vericidir. 10-15 seneden beri Türk sigarasının halk beyninde tamamı ve herkesin bunlara rağbeti cihetiyle Güney Amerika ve Küba ceziresindeki tütün tarlaları ve yaprak sigara fabrikalarının ticareti % 20 azalmaktadır. Bu malın böylece revacı halinde Amerika ahalisinin kâmilen sigarayı yaprak sigaraya tercih edecekleri düşünülmektedir. Osmanlı tütünleri ile rekabete kalkışan, daha doğrusu "Türk tütünüdür" diye sair tütün yapraklarını satmak üzere pazara çıkaran bazı vurguncuların hareketi eleştiri almaktadır ve bu konuda birkaç söz söylemek icap eder:
>
> Birkaç vakitten beri Güney İtalya'da ve Yunanistan'ın bazı yerlerinde Osmanlı tütünlerinin tohumlarını ekip elde edilen tütünlerin Almanya, Belçika, İngiltere'de "Osmanlı tütünüdür" diye satılması ziraatımıza zarar vermektedir. Buralarda yetişen tütün yaprakları Osmanlı tütününe renk, lezzet ve rayihaca benzememekle beraber halkın Osmanlı tütünlerine olan rağbet ve talebini Amerika'da bu gün değilse de daha sonraları düşürebilir. Çünkü tütünler Osmanlı tütününden daha ucuz satıldığından sigara fabrikacıları bu tütünleri Osmanlı tütünlerine karıştırarak imal ettikleri sigaraları "halis Osmanlı sigarasıdır" diye satıp halkı o mahlût sigaraları içmeye alıştırır ve böylece istifadelerini arttırabilirler. Bununla beraber şu durum Osmanlı ziraatının telaşı olmamalıdır. Çünkü Güney Amerika'da ekilen tütünlerin halis Osmanlı tütünlerine karıştırarak New York, Chicago, Boston, Philadelphia gibi büyük bir bölgede sigara yapıp satanlar pek çok kâr edecekleri yerde halkın rağbetini kaybedebilir. Sonuçta bu fabrikalar mecburen ya iflas ettiler ya da markalarını tebdil ile halis Osmanlı tütünlerini kullanmaya ve ecnebi tütünlerini artık satın almamaya başladılar. Osmanlı tütünlerinin Avrupa'ya ve özellikle Amerika'ya ihracatını bir kat daha arttırmak meşruti hükümetin ilk işi olmalı ve bunun için buna engel olan durumların elden geldiği kadar önünü almak lazımdır. Amerikalıların diğer memleketlerle Avrupa'ya rekabet edemeyecekleri ürünler tütün, halı, ipekli mensucat ve gül olduğundan bu dört kısım eşyadan hükümet %40'tan %70'e kadar gümrük resmi aldığı halde her sene Amerika'ya vârid olan bu eşyanın miktarı artmaktadır. Bundan dolayı tütün ziraatçılarına bir kat daha heves vermek ve hükümetin ahaliyi teşvik için memleket dâhilinde tütün sergileri açmak gerekir. Ziraat ilmine gereken önem verilmeli ve çok tütün yetiştiren çiftçimize mükâfat vermek elzemdir. Aynı zamanda bulundukları yerlerde mensup oldukları hükümetlerin birer ticaret acentesi gibi

[795] National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 12 December 1904, No: 228.

> çalışan şehbenderlerin de terakkisi ticaretimizin terakkisi demek olacağından bu konuda daha da fazla çalışılmalıdır."[796]

1910 yılında alıcıların Osmanlı tütünlerine hücumları iki sebepten ileri gelebilir. Birinci sebep Amerika'ya önceden beri tütün gönderen yerin mahsulü telef olmuş ya da bozulmuş ve Amerikalılar memleketimize müracaata mecbur kalmış olmalıdırlar ki o halde ihtiyaç bir seneye mahsus olacaktır. İkinci sebep tütünlerimizin Amerika'da rağbeti artmış ve Amerika'daki ticaretgâh buradan satın aldığı tütünlerin sarf edileceğinden emindir ki o halde Osmanlı çiftçisinin tütün yetiştirmekten korkmaması gerekmektedir. Çin hükümetinin afyonları hakkında ittihaz olunan tedbirler neticesi olmak üzere Çinlilerin tütüne müptela oldukları ve Amerika'ya giden Osmanlı tütünlerinin oradan Çin memleketine gönderildiği ihtimali de vardı. Bu durumda Amerika'ya giden Osmanlı tütünlerinin nerelerde sarf edildiğini öğrenmek gerekiyordu. Osmanlı tütünlerinin kâmilen Amerika'da mı sarf olunuyor yoksa oradan başka memleketlere gönderilip başka yerde mi sarf olunduğu konusu Ziraat Odası Meclisi kararıyla doğrudan doğruya Hariciye Nezareti'nden sorulmuştur. Nezaret Amerika'da Osmanlı sefarethanesinden gelen cevapları ve iki tane istatistik cetvelini Ziraat Odasına göndermiştir. Bu cetvellerden biri Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya 11 sene zarfında, senelik ne miktar tütün gönderildiğini göstermektedir. Bu istatistik cetveli şu şekildedir:

Tablo 4.13 20 Haziran 1900 ile 30 Haziran 1910 arasında Amerika'ya ithal olunan Osmanlı tütünleri.[797]

Sene	Kıyye-i atika (okka)
1900	294.008
1901	393.937
1902	1.127.598
1903	1.169.102
1904	514.316
1905	833.275
1906	1.193.124
1907	2.530.989

[796] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 18 Mart 1326, Sayı: 25, s. 398.
[797] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,** 27 Nisan 1327, Sayı: 23, s. 357.

1908	1.705.139
1909	2.301.107
1910	3.267.389

Buradan 10 sene zarfında ABD'ye yapılan tütün ihracatının fazlaca artmış olduğu anlaşılmaktadır. Toplamda 7.604.032 okka tütün ihraç edilmiştir. 1904 ve 1905 senelerinde tütün ihracatının yarıdan fazla bir oranda düşmüş olduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedeni daha önce de değinildiği gibi 1903 yılında, özellikle Aydın bölgesinde yaşanan üretim fazlalığıdır. Bu sene tütün üretiminin fazla olması tütün fiyatlarını oldukça aşağı çekmiş ve bu durumdan dolayı ertesi yıllarda üretici tütün ekmeke istememiştir. Yine de ondan sonraki yıllarda üretimin dolayısıyla ihracatın tedricen artmış olduğu görülmektedir.

Hariciye Nezareti'nin gönderdiği istatistik cetvellerinin birinde ABD'de bulunan fabrikalarda bir ay zarfında ne miktar sigara imal olunduğu gösterilmektedir:

Tablo 4.14 ABD'de bulunan fabrikalarda 1 ay zarfında imal edilen sigara miktarı.[798]

	Sigara adedi	Sigara adedi
Aylar	1909	1910
Kanun-ı sâni	437.990.913	588.556.118
Şubat	427.525.510	597.509.572
Mart	539.797.497	
Nisan	476.497.324	674.507.620
Mayıs	466.550.641	700.344.850
Haziran	611.993.167	694.906.249
Temmuz	603.936.572	520.288.224
Ağustos	664.150.824	822.245.720

Tablo 4.13'te Osmanlı tütünlerinin Amerika'ya ithalatının ziyadeleştiği görülmektedir. Yukarıdaki tablodan da sigara imalatının Amerika'da gittikçe çoğaldığı anlaşılmaktadır. Bu mukayeseden Osmanlı tütünlerine rağbet ve revacın Amerika'da

[798] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 27 Nisan 1327, Sayı: 23, s. 363.

arttığı anlaşıldığından bu sene tütün çok çıksa bile fiyatın ziyadesiyle düşeceği neticesi çıkarılmamaktadır.[799]

1913 yılında Amerika'nın daha çok İskeçe, Kavala ve Drama bölgelerinden tütün satın almaktadır. Bu dönemde Amerika'ya senelik 5.461.356 kg yaprak tütün ihraç edilmektedir ve bunun 1.552.872 kilosu İskeçe'den gönderilmiştir. Aynı sene içerisinde Amerika'ya sadece Samsun'dan 1.339.103 kg yaprak tütün ihraç edilmiştir.[800]

Osmanlı Hükümetine Osmanlı tütünlerinin Dünya tütün piyasasındaki yerinin korunması için bir vazife düşmektedir. O da Amerikalıların tütünlerine gösterdikleri revaç ve rağbete haleldar olmamak ve öylece bir taraftan sarfiyat ve diğer taraftan fiyatlar temin olmak için tütünün cinsinin ıslahına çalışmaktan ibarettir. Onun için tütünü olur olmaz mahallere ekmekten geri durarak iyi cins tütün çıkardığı bilinen yerleri tercih etmekle beraber tütünün cinsinin ıslahı için her ne suretle çalışılacak olunursa sarfiyatından ve daima iyi fiyatlara nail olacağından katiyyen emin olunabilir.[801]

[799] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 27 Nisan 327, Sayı: 101, s. 364.
[800] **Toprak**, 28 Nisan 1913, Sayı:3, s. 52-53.
[801] **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 27 Nisan 327, Sayı: 101, s. 364.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

19. yüzyıl, tüm dünyayı etkisi altına alan köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesiyle ulusçuluk ve ulus-devlet olma hareketi kuvvetlenmiş ve Avrupa'nın kalbindeki iki büyük devlet, İtalya ve Almanya ulusal birliklerini tamamlamıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Balkanlardaki topraklarında yaşayan farklı unsurlar bağımsızlıklarını alıp devletten kopmuşlardır.

Sanayi İnkılabı'yla beraber tarihin ilk küreselleşme evresi yaşanmıştır denilebilir. Çünkü bu dönemde büyük insan kitleleri için üretime geçilmiş ve dış ticaret hacmi oldukça artmıştır. Gelişen teknolojiyle beraber üretilen ürünleri uzak pazarlara taşımak çok daha kârlı ve kolay bir iş olmuştur. Sanayi İnkılabı'nı tamamen gerçekleştirmiş ülkeler daha fazla üretmek, dolayısıyla çok daha fazla kazanmak üzere yeni hammadde ve ürettikleri ürünlerini satabilecekleri pazar arayışına girmişlerdir.

Dünyada bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nde Vehhabi olayları, Sırp isyanı, Mısır isyanı, Yunan isyanı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Navarin Olayı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Tanzimat ve Islahat Fermanları, Kırım Savaşı, I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması gibi önemli olaylar yaşanmıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti devletin bekâsını yalnız askeri güç kullanarak tek başına korumanın mümkün olmadığını anlamış ve Batı devletlerinin yöntemlerini kullanmaya başlamıştır. Bu şekilde devletlerle politik uzlaşma ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde, uygulanan denge politikasını daha etkili kullanma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Devletin bu politikası Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki münasebetlerin başlamasına vesile olmuştur. Çalışma konusu olan iki devleti karşılaştıracak olursak; 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dış politikasındaki temel hedef, bulunduğu coğrafya itibariyle "sınırlarının güvenliğini sağlamak" iken ABD'nin hedefi ise yine bulunduğu coğrafya itibariyle etrafında düşman intikal edebilecek herhangi bir devlet olmadığından Monroe Doktrini politikasıyla "başka bölgelerde yayılmak ve buralardan olabildiğince kâr elde etmek" olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında o günün şartları Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olmuştur.

Uzun süren savaşlarla oldukça yıpranmış, ekonomik sıkıntıları hat safhaya çıkmış, içeride ve dışarıda düşmanlarla sürekli mücadele ederek ne pahasına olursa olsun ayakta kalmak için mücadele eden bir Osmanlı Devleti vardı. ABD ise çok kısa bir süre içerisinde "süper güç" olarak ortaya çıkarak Avrupa dengelerini alt üst eden bir devlet statüsündeydi.

Avrupa devletleri ise Osmanlı Devleti'ni "hasta adam" olarak görmelerine rağmen devletin bir şekilde varolmasını istemişlerdir. Çünkü Osmanlı diplomasisinin menfaat ve ihtiyaçları ile Avrupa'nın siyasi ve ekonomik çıkarları örtüşmektedir ve en önemlisi İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki ticari ve ekonomik menfaatleri tehdit altında değildir. Sanayi İnkılabı'nı gerçekleştirmiş ülkeler sanayi ürünlerinin üreticisi ve ihracatçısı, Sanayi İnkılabı'nı gerçekleştirememiş ülkeler ise bu sanayi ürünlerinin pazarlandığı yer konumunda kalmışlardır. 19. yüzyıldaki dünya genelindeki siyasi ve ekonomik rekabet Osmanlı topraklarına da sıçramış ve Osmanlı Devleti büyük güçlerin çıkar merkezi konumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti hammadde ihraç edip mamul madde ithal eden devlet durumundadır.

ABD bağımsızlığını kazanmadan önce, Amerikan ticaret gemileri İngiltere'nin himayesinde, İngiliz bayrağı altında Osmanlı coğrafyasını da kapsayan geniş bir coğrafyada ticari faaliyet göstermiştir. İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesini kazanan ABD, İngiliz himayesi altından çıkmıştır. İlk zamanlarda gücünü tam olarak toparlayamamış olduğundan bir takım zorluklar yaşamıştır. Akdeniz'de serbestçe ticaret yapabilmek için Osmanlı hâkimiyetindeki Garp Ocakları ile anlaşmalar yapmış ve bu ocaklara senelik bir miktar vergi ve hediyeler vermek durumunda kalmıştır. Böylece daha 18. yüzyılın sonlarında ABD, Osmanlı Devleti ile dolaylı da olsa münasebette bulunmuştur. Akdeniz'deki ticaret merkezleri ise "Levant Şirketi" yani İngilizlerin hâkimiyetindeydi. İlk ilişkilerin başladığı bu dönemde Amerika kendi bağımsızlık savaşından yeni çıkmış, İngilizlerin Akdeniz bölgesindeki himayesinden bir anda mahrum kalmış ve donanması oldukça zayıf bir durumdadır. Bu nedenle Garp Ocakları -Cezayir, Trablusgarp ve Tunus- ile yaptığı anlaşmalarda daha ılımlı bir politika uygulamak zorunda kalmıştır. Amerika'nın Garp Ocakları'na verdiği vaatler arasında ABD'den gemiler getirtmek, inşaat malzemeleri temin etmek başı çekmiştir. Yapılan anlaşmalarda ABD'nin kârlı çıktığı durumlar da olmuştur. Mesela, 1796

yılında Trablusgarp ile yaptığı anlaşmada "en çok muzaheret gören millet" statüsü kazanmıştır. Amerika donanması Akdeniz'e gönderilerek Amerikalıların Kuzey Afrika sahil kesiminde saygınlıkları arttırılmış ve bu sayede bölgedeki Amerikan ticareti de hızla gelişmiştir. Zamanla ABD'nin bu hareketi bir alışkanlık hâlini almış, Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşmalarda "en çok müsaadeye mazhar millet" statüsü kazanmaya hep öncelik vermiş, bunun için çaba sarf etmiş ve bunu da bir şekilde elde etmiştir.

ABD'nin Garp Ocakları'nda korsanlarla devamlı mücadele hâlinde olması, donanmasını sürekli olarak yenileme ihtiyacını doğurmuştur. Böylece devamlı artmakta olan ticari gücüne donanmasından tam destek alarak Doğu Akdeniz'deki mevkiisini sağlamlaştırmıştır. ABD'nin Garp Ocakları'nda kazandığı tecrübeler bugünkü ABD donanmasının temelini teşkil etmektedir. Ayrıca Garp Ocakları'nda korsanların gücünü oldukça azaltan Amerika dolaylı da olsa Osmanlı Devleti'ne de zarar vermiştir. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı politikalardan bir diğeri de Osmanlı Devleti'ni bir şekilde kendisine muhtaç bırakacak ortamı hazırlamak olmuştur.

Amerika dış politikasını uzun yıllar bounca "Monroe Doktrini" olarak bilinen ilkeler doğrultusunda belirlemiştir. Avrupa'nın iç işlerine karışmamış, Avrupa'nın da Amerika iç işlerine karışmasına izin vermemiştir. Fakat bir şekilde genişlemek için alternatif bir yol olarak ticareti kullanmıştır. Zaten Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin temeli de ticarete dayanmaktadır. ABD Akdeniz havzasında ticaret yapan vatandaşlarının haklarını koruyabilmek ve onlara bazı ayrıcalıklar kazandırmak amacıyla Osmanlı Devleti ile ısrarcı bir şekilde resmi temas kurmak istemiştir. Amerika'nın temel amacı ticaret yaparak ekonomik anlamda güç kazanmak ve böylece dünya siyasetine istediği gibi yön vermek olmuştur. Bu bağlamda ticaretin yoğun olarak yaşandığı Akdeniz'in hâkimi, İstanbul ve İzmir gibi önemli limanlara sahip Osmanlı Devleti ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda daha istekli davranmıştır. Osmanlı Devleti ise ilk zamanlarda ABD'nin çok uzak bir konumda olması, Avrupa siyasetine dâhil olmama politikası (çünkü Osmanlı Devleti Avrupalı güçlere karşı kendisine müttefik olabilecek bir devlet aramaktadır) gibi nedenlerle Amerika ile resmi münasebet kurulmasına pek sıcak bakmamıştır.

Türk-Amerikan ticari münasebetlerinin kurulmasında 1827 Navarin Olayı dönüm noktası olmuştur. Navarin'de Osmanlı donanması Navarin'de Rus- İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından yok edilmiştir. Zaten 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile kara ordusunu toparlayamayan Osmanlı Devleti bu olayla donanmasını da kaybetmiştir. Bu durum devletin İngiltere'ye karşı olan tutumunu tamamen değiştirmiş ve Osmanlı yeni müttefikler arayışına girmiştir. Bu olay ve hemen sonra yaşanan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Karadeniz'in Rus gemilerine açık hâle gelmesi Amerika'yı Osmanlı Devleti ile ticaret anlaşması yapılması konusunda iyice cesaretlendirmiştir.

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 7 Mayıs 1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması 1917 yılına kadar iki devlet arasındaki ilişkilere yön veren bir anlaşmadır. Bu antlaşma ile Amerikan tüccarlar ile Osmanlı tüccarlarına eşit haklar verilmiş, Amerikan ticaret gemileri Karadeniz'e geçip ticaret yapma hakkını elde etmiş ve en önemlisi Amerika'ya "en fazla müsaadeye mazhar millet" statüsü kazandırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde herhangi bir devletin kazanmış olduğu imtiyazlardan Amerika hiçbir çaba harcamadan faydalanma hakkı elde etmiştir. Örneğin, 1838 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile İngiltere'ye sağlanan ayrıcalıklar bu statü sayesinde Amerika'ya da tanınmıştır.

Yeri gelmişken şunu belirtmekte fayda vardır: ABD en başından beri Osmanlı Devleti'nin en zayıf ve sıkıntılı olduğu dönemleri kendi lehine çevirmeyi bilmiş ve çok yönlü kazanımlar elde etmeyi başarmıştır. Mesela, Navarin'de donanmasının yakılması sonucu Osmanlı Devleti'ne denizcilik konusunda ne kadar iyi olduğu ve Amerika'dan Osmanlı donanmasının yeniden kurulması için yardım yapabileceği mesajları verilmiş, bu konuda Osmanlı Devleti'nin dikkati çekilmiştir. Yine Rum isyanının çıktığı sıkıntılı bir dönemde, 1830 yılında, Osmanlı Devleti ile Dostluk ve Ticaret Anlaşması yapılmıştır. 1860-1861 ekonomik bunalımı ve Lübnan olaylarının yaşandığı sırada 1862 Seyr-i Sefaün ve Ticaret Anlaşması yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin zor zamanlarına denk gelen bu anlaşmalar daha çok ABD'nin lehine olmuştur. Osmanlı Devleti'nin özellikle savaş zamanlarında silah ve mühimmata fazlaca ihtiyaç duyması hâlinde ABD Osmanlı Devleti'ne büyük miktarlarda silah

satarak büyük kârlar elde etmiştir. Aynı zamanda bunları yaparken "ticarette dost olunmaz" prensibiyle Yunanlılara da yardımlarda bulunmuştur. Böylece Yunanlılara Osmanlı Devleti'ne karşı güç kazandırılmıştır. Mora ve Girit'te Amerika filosuna üsler elde edebilmek için Yunanlılara savaş gemisi yardımında bulunmuştur. Aynı zamanda Anadolu'da devlete karşı isyan hazırlığında bulunan azınlıklara da silah temin ettiği olmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere ABD Osmanlı Devleti'ndeki kaos ortamlarından beslenmiş ve böyle durumlarda kendisine hep bir pay çıkartmış, devletten çeşitli imtiyazlar elde ederek kendi piyasasını rahatça oluşturmuştur. ABD tüm bunları yaparken hem kendisine Osmanlı Devleti gibi bir pazar bulmuş ve Osmanlı Devleti'nin dostluğunu kazanmış, hem de İngiltere ve Rusya gibi büyük rakiplerine gözdağı vererek onları sevindirmemiştir.

ABD'nin Osmanlı Devleti'ne taleplerini bir şekilde kabul ettirmek için uyguladığı bir diğer yöntem Osmanlı sularına Amerikan savaş gemisi göndermek olmuştur. İlişkilerin ilk başlarında Osmanlı Devleti'ne karşı temkinli davranan ABD, özellikle gücünün zirveye ulaştığı 19. yüzyıl sonlarında bu güç tehdidi yöntemini sıklıkla kullanmıştır. Savaş gemilerini Osmanlı limanlarına demirletip Osmanlı Devleti'ne isteklerini kabul ettirmiştir.

Amerika ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin iyi olması, doğal olarak İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan gibi çıkar çatışması içerisinde olan devletlerin hoşuna gitmemiştir. Osmanlı Devleti'nin dağılması durumunda bunların her birisinin Osmanlı'dan pay alma hususunda birbirlerini engelleme çabaları Osmanlı Devleti'nin bir süre daha hayatta kalması sağlanmıştır. ABD gibi yeni bir rakibin daha ortaya çıkması bu devletler için hoş bir durum olmamıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti Avrupa devletleri ile yaşanan problemlerde, oldukça güçlenen ABD'nin desteğini alabilmek, hiç olmazsa ABD'nin tarafsızlığını sağlayabilmek için ABD'ye haddinden fazla ticari ayrıcalık tanımak zorunda kalmıştır. Mesela, İngiltere, Rusya, Almanya gibi büyük devletlere verilen demiryolu imtiyazlarına karşılık bir denge oluşturabilmek için Amerika sermayesi kullanılmak istenmiş ve Amerika'ya Chester Projesi ile imtiyaz verilmesine dair adım atılmıştır.

1830 yılından sonra Osmanlı Devleti'nde Amerikan konsoloslukları açılmaya başlamıştır. Bu konsolosluklar ticari ilişkilerle yakınen ilgilenmişlerdir. Amerika'nın konsolosluk raporları incelendiğinde iki ülke arasındaki zirai ticaretin çoğunlukla İzmir ve İstanbul Limanlarından gerçekleştiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki Amerika konsolosları ticaret konusunda titizlikle çalışmışlar, bulundukları bölgede hangi ürün, ne kadar yetişmekte, hangi ürüne ne kadar ihtayaç var konularında gerekli çalışmaları yapmışlar ve bunları raporlaştırarak Washington'a göndermişlerdir. ABD böylece gerekli yerler ile temasa geçerek doğru zamanda, doğru adımlar atmayı bilmiştir. Konsoloslar bölgelerinde hangi üründen, hangi kalitede, ne kadar yetiştirildiği, bölgelerin sağlık durumu, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine varıncaya kadar oldukça teferruatlı raporlar hazırlamışlardır. Hem bunları hem de iki devlet arasında yapılan ticareti 1 yılı 4 çeyreğe bölerek 3 aylık raporlar halinde yazmışlardır. Osmanlı Devleti'nin zaman zaman ABD'deki Osmanlı konsoloslarından da böyle çalışmalar yapmalarını istediği olmuştur.

1861-1865 yılları arasında Amerika'daki İç Savaş Osmanlı Devleti'nde pamuk ziraatına teşvik programları başlatmıştır. Çünkü sanayisinin pamuk hammadde ihtiyacının hemen hemen hepsini ABD'den karşılayan İngiltere ABD'de savaşın başlamasıyla birlikte hammadde telaşına düşmüştür. Hammadde ihtiyacını karşılamak için yöneldiği devletlerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti de bu durumu bir fırsat olarak değerlendirip pamuk üretimine teşvik programı başlatmış, daha iyi mahsul verdiği ve daha kaliteli olduğu düşünülerek Amerika'dan fazlaca miktarlarda Amerikan pamuk tohumu ithal edilmiştir.

1862 yılından sonra, özellikle 1865 yılında Amerika'daki İç Savaş'ın sona ermesiyle Osmanlı-ABD ticareti artmıştır (özellikle silah ticareti). 1832 yılında 483.095 dolar olan ticaret hacmi, 1841 yılında 413.938 dolar, 1851 yılında 739.032 dolar, 1869'da ise 1.127.952 dolara yükselmiştir. İki devlet arasındaki ticaretin bazı dönemlerde gerilediği de görülmüştür. Bunun başlıca nedenleri arasında İngiltere'nin Türk pazarlarında ABD gibi bir rakibini görmek istememesi ve bu konuda engelleyici her türlü teşebbüste bulunması yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin %1 olan gümrük vergisini, gelirlerini arttırmak amacıyla % 20 raddesine çıkarması, buna bağlı olarak Amerikan konsoloslarının tutumları, Amerika'daki Türk konsolosların da bu

konuda isteksiz davranmaları, Amerikan misyonerlerinin olumsuz davranışları, Amerika'nın Ermeni olaylarında takındığı tavır ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmaya başlaması Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticari ilişkileri olumsuz etkileyen faktörlerdendir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ekonomik sıkıntıların iyice kendisini hissettirmeye başlaması, keyfi vergilerin sürekli gündeme gelmesi, ticaret ve tarımdaki emanet usulü gibi nedenlerle 1880'li yıllarda ticaretin gerilemiş olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin siyasi meselelerdeki belirsizliği ve kararsız davranması da bu durumda başat rol oynamıştır.

ABD, 20. yüzyılda Monroe Doktrini'nden vazgeçip "açık kapı politikası"nı uygulamaya başlamış ve "dünyanın jandarması" görevini üstlenmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin izlediği dış politika ise parçalanmanın önüne geçebilmek için her devleti ayrı ayrı değerlendirip ona göre bir politika uygulamak olmuştur. İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya'ya karşı dişe diş bir mücadele başlatmış, Rusya'yı mümkün mertebe idare etmeye çalışmış, yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya'ya yakınlaşmış, ABD'yi ise fazla dikkate almamıştır.

Gerek Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu bu politika neticesinde, gerekse Amerika'daki parasızlık nedeniyle 1900'lü yılların başına kadar düşen ticaret hacmi özellikle 1910'lu yıllardan itibaren tekrar yükselişe geçmiştir. Ama yine de Amerikan konsolosluk raporlarından anlaşıldığı üzere Osmanlı hükümetinin ticarete yeterince teşvik etmemesi, ülkedeki asayişsizlik ve ticari hukuk kurallarının yeterli olmaması, yolların yetersiz, olan yolların da bakımsız olması, tacirlerin can ve mal güvenliklerinden endişe duymaları, gümrük işlemlerindeki zorluklar ve bir takım keyfi uygulamalar, liman ve antrepoların durumları gibi nedenlerle Osmanlı Devleti'nde ticaret yeterince gelişememiştir.

Osmanlı Devleti ile ABD arasında en çok ticareti yapılan başlıca zirai ürünler hububat (daha çok un), pamuk (daha çok pamuk tohumu), meyan kökü ve meyan macunu, tütün, kuru üzüm ve incirdir. İstanbul'un iaşesini sağlayabilmek için devletin başvurduğu yöntemlerden biri Amerika'dan un ithal etmek olmuştur. İstanbul'un un

ihtiyacının çoğunun Rusya'dan ithal edilen unla giderildiği bilinmektedir. Fakat özellikle savaş zamanlarında Osmanlı Devleti, Rusya'dan un ithal edemeyince ABD gibi başka devletlere yönelmiştir. İmparatorluğun tahıl deposu olan Rumeli'deki bazı milletlerin bağımsızlıklarını kazanıp devletten kopmalarıyla devletin en verimli toprakları kaybedilmiş, İstanbul'un zahire ihtiyacı artmış ve bu konuda devlet ithalata yönelmek durumunda kalmıştır. Zaten ABD bu konuda oldukça isteklidir ve ABD'den yüklü miktarlarda un ithal edilmiştir. 1911-1913 yılları arasında Osmanlı'nın tamamen buğday, un ve pirinç ithalatçısı pozisyonunda olduğu görülmektedir.

1880'li yıllarda devletin değişik bölgelerinden ihraç edilen hububat miktarıyla ithal edilen hububat miktarının hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. ABD'nin dünya buğday piyasalarında büyük bir ihracatçı konumuna gelmesiyle buğday fiyatları hızla düşüşe geçmiş ve ülkeler kendi iç piyasalarını korumak adına kendi buğday üreticilerini koruma altına almışlardır. Fakat Osmanlı Devleti bunu yapamamıştır. Yapılan ticaret anlaşmasının da neticesi olarak buğday ihracatı sürekli gerilemiş, yerli piyasalarda yerli unun yerini ithal un almıştır. İthal un tercih edilmesinin bir nedeni de Osmanlı Devleti'ndeki taşıma imkânlarının zor ve maliyetli olmasıydı. Örneğin, Odesa'dan İstanbul'a getirilen un, İç Anadolu'dan İstanbul'a getirilen undan daha ucuza satılabilmekteydi. 1911 Trablusgarp, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914 I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ülkede ekmek, dolayısıyla un-hububat sorunu iyice artmıştır.

Osmanlı hükümeti bazı ürünlerin ihracatını arttırabilmek için ürünlerin fazla miktarlarda ve kaliteli bir şekilde yetiştirilmesine teşvik etmiş, bu konuda ödül ve madalyalar vermiştir. Devlet bu durumda oldukça kazanç elde etmiştir. Çünkü hem yetişen ürün kadar aşar vergisi hem de ihraç edilen ürünlerden gümrük resmi almıştır.

1873-1896 Büyük Bunalım dönemleri ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı gibi büyük savaşların yaşandığı dönemlerde ithalat bedellerinin ödenmesinde zorluklar yaşanmıştır. Bu durum ABD'den yapılan ithalata da yasımıştır.

Amerika pamuk tohumunun daha kaliteli mahsul verdiği ve verimli olduğu düşünülerek ABD'den fazla miktarlarda pamuk tohumu ithal edilmiştir. Ama ithal

edilen Amerika pamuk tohumunun zamanında yerine ulaşıp ahaliye dağıtılamaması ve zamanında ekiminin yapılamaması gibi nedenlerle Mısır tohumu Amerikan tohumuna tercih edilmiştir. Osmanlı'daki iplik fabrikalarının ihtiyacını karşılayabilemek için iyi ve fazla miktarlarda pamuk mahsulü gerekmiştir. Bunun için de iyi kalitede pamuk tohumuna ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde pamuk ziraatının çok yapılması ABD'nin işine gelmiştir. Çünkü Osmanlı'da ne kadar çok pamuk yetiştirilirse Amerikan pamuk çırçırlarına olan ihtiyaç da o derecede artacaktır.

Meyan kökü Osmanlı'nın önemli ihraç ürünleri arasında yerini almıştır. ABD'de çiğneme tütünün imali sırasında tütün yapraklarının meyan macununa batırıldıktan sonra piyasaya sürülmesi çok tutulmuştur. Bu nedenle ABD'de meyan köküne olan talep oldukça artmıştır. İzmir ve bölgesinde fazlaca yetiştiği için çoğunlukla İzmir Limanı'ndan ABD'ye sevk edilmiştir. 19. yüzyıl sonlarında ABD, Osmanlı Devleti'nden en büyük meyan kökü alıcısı durumuna gelmiştir ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İzmir'den ABD'ye meyan kökü ihracaatı yapılmıştır.

İncir ve kuru üzüm Osmanlı Devleti'nin en önemli ihraç ürünleri arasındadır. Osmanlı-ABD arasında kuru üzüm ve incir ticareti çoğunlukla İzmir Limanı'ndan ve ABD'ye ihracat şeklinde yapılmıştır. Sevkiyatların hemen hemen hepsi üzüm ve incir mahsül zamanı olan Ekim, Kasım, Aralık aylarında gerçekleşmiştir. Bazı dönemlerde, kuru ve sıcak rüzgârlar, zamansız yağmur yağması, salgın hastalıklar, üzüm asmalarına musallat olan hastalıklar gibi nedenlerle ya kaliteli ürün alınamamış ya da mahsulat azalmıştır. Bu gibi durumlarda iki devlet arasındaki ticaret de olumsuz etkilenmiştir. Ticareti etkileyen diğer unsurlar ise Türk siyasetinin kararsız olduğu zamanlarda bankaların tüccarlara kredi vermek istememeleri, dünya genelinde yaşanan para sıkıntısı ve mali bunalımlardır. Örneğin, 1907 öncesinde dünya genelinde yaşanan mali bunalım neticesinde İngiltere, Amerika ve Avrupa devletlerinde Türk incir ve üzümlerine olan talep azalmış ve Osmanlı ile Amerika arasındaki incir ve kuru üzüm ticaretinde gözle görülür derecede bir azalma yaşanmıştır.

İzmir ve çevresindeki üzüm bağlarında filoksera hastalığının görülmesi ve yalnızca Amerika asmalarının bu hastalığa dirençli olması bakımından Amerika asma fidanları

bu bağların yenilenmesi için ithal edilmiştir. Getirilen bu asma fidanları gümrük resminden muaf tutulmuştur.

1909 yılında İzmir'den ABD'ye fazla miktarlarda incir çelikleri gönderildiği de olmuştur. Fakat bunun incir ağacının meyve veren kısımlarından elde edilmesi ve bu durumun incir mahsülüne zarar vermesine binaen incir çelik ihracatı kısa süreli olmuş ve yasaklanmasına karar verilmiştir.

Osmanlı Devleti- ABD arasında ticareti yapılan bir diğer önemli ürün tütündür. Türk tütünü tüm dünyada, özellikle ABD'de ve Avrupa'da uzun yıllar boyunca popülaritesini korumuştur. Türk tütününden üretilen sigaralar özellikle "Tuskish cigarette" ibaresi kullanılarak pazarlanmıştır. 1850'li ve 1860'lı yıllarda tütünün daha çok ABD'den İstanbul ve İzmir Limanlarına ithal edildiği, yani tütün daha çok ithal ürünü olarak görülmüştür. 1900'lü yıllara gelindiğinde ise, sel felaketleri ve salgın hastalıklar gibi bazı istisnai durumlar hariç olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin ABD'ye fazla miktar ve değerlerde tütün ihraç etmiş ve tütün daha çok ihraç edilen ürünler arasında yerini almıştır. ABD'ye yapılan ihracat, üretim yerlerine çok yakın olması sebebiyle genellikle İzmir Limanı'ndan yapılmıştır. Bazı dönemlerde Osmanlı'nın tütün ihracat oranlarında çarpıcı düşüşler yaşanmıştır. Örneğin 1903 yılında Aydın'da fazla tütün üretiminden dolayı tütünün piyasalardaki fiyatı düşmüş ve böylece tütün üreticisi tütün ekmek istememiştir. Bu da Osmanlı'nın ABD'ye tütün ihracat oranlarının, takip eden iki sene boyunca (1904 ve 1905 yıllarında) çok düşük olmasına neden olmuştur. Bunun tam tersi durumların da yaşandığı olmuştur. Örneğin 1907 senesinde tütün ticaretinde Osmanlı Devleti'nin güçlü rakibi olan Yunanistan'da tütün mahsulatı yarı yarıya düşmüş, bir numaralı tütün müşterisi durumunda olan ABD ve Mısır tamamen Osmanlı tütünlerine yönelmek durumunda kalmıştır. Denilebilir ki 20. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı tütünü en kalitelisidir ve iç tüketiminin oldukça fazla olmasına rağmen ihtiyaçtan fazla üretildiği için dış ticarette devletin ihracat kalemlerinden en önemlileri arasındadır. Buradan alınan vergiler de devlet hazinesi için oldukça önemli bir paya sahiptir.

1883 yılında kurulan tütün Reji İdaresi halk arasında bir takım rahatsızlıklara neden olmuştur. Tütün ziraatının Reji İdaresi yüzünden ileriye gidemediği düşünülmüştür.

Tütün ihracında Reji İdaresi tarafından tütünün her kilosundan 4 kuruş ihraciye resmi alınmıştır. Bu da tütün ihracatının önünde bir engel teşkil etmektedir. Çünkü 1800'lü yıllarda Türk tütününün en büyük ve neredeyse tek rakibi Yunanistan tütünleridir. Türk tütünlerinden alınan ihraciye resmi Yunanistan'da alınmamaktadır. Böylece daha kârlı olması bakımından tütün müşterisi olan devletler Yunanistan tütününü tercih etmişlerdir. Bu durum Türk tütünlerinin Yunanistan tütünleri ile rekabetini zorlaştıran başlıca nedenler arasında yerini almıştır.

Güney İtalya'da Yunanistan'da Osmanlı tohumları ekilip mahsulatının dışarıya "Türk tütünüdür" diye satılması Osmanlı tütününün itibarına zarar vermiştir. Çünkü bu topraklarda yetişen tütünler renk, lezzet ve aroması bakımından Osmanlı tütününe benzememektedir. Bununla beraber daha ucuz fiyatlarla piyasaya sürüldükleri için yabancı devletler bu tütünü tercih etmiş ve bunları Türk tütünü ile karıştırarak "halis Osmanlı sigarasıdır" diye satmışlardır. Halkın bu mahlût sigara içmeye alışmasından ve böylece Türk tütününe olan rağbetin azalmasından korkulmuştur. Ama ucuz tütünlerle Osmanlı tütünlerini karıştırıp Türk sigarası olarak satıp fazlaca kâr etmeyi amaçlayan firmalar ya iflas etmişler ya da markalarını tebdil ile halis Osmanlı tütünlerini kullanmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin ABD ile yaptığı ticaretteki ithalat ve ihracat değerleri Osmanlı limanlarına getirilen tüm Amerikan ürünlerini göstermemektedir, belki de İzmir'e ya da İstanbul'a doğrudan getirilen ürünlerin göstergesidir. Çünkü bazı ürünler İngiltere ve Fransa aracılığıyla geldiği için Amerikan ürünü olarak bilinmemektedir.

Osmanlı Devleti limanlarından ihraç edilen ürünler genelde New York, Philadelphia, Boston, New Orleans, Baltimore limanlarına sevk edilmiştir. İki ülke arasında direkt bir ticaret hattının olmaması ticaretin gelişmesine engel olmuştur. Ürünlerin Liverpool, Marsilya, Trieste ya da başka bir Avrupa limanından nakliyeleri yapılmıştır. Daha az aksama riski, aktarma ücretlerinin olmaması, nakliye işlerinin daha az maliyetli olması, daha çok ve hızlı teslimat için Osmanlı Devleti ile ABD arasında 1899 yılında doğrudan bir yük gemisi hattı kurulmuştur. New York Barber Şirketi doğrudan bir hat ile aylık seferlere başlamıştır. Bu direkt hat sayesinde navlun oranları düşmüş ve Türk-Amerikan ticaretinde artış yaşanmıştır. Özellikle İngiltere her

fırsatta buna engel olmaya çalışmıştır. Çünkü uzun yıllardır Akdeniz'deki taşıma ticareti İngiltere, Almanya, Avusturya ve İtalyan gemilerinin tekelinde kalmıştır. İngiltere Akdeniz'deki bu statüsünün tehlikede olmasını istememiş ve bu konuda engelleyici girişimlerde bulunmuştur.

Bu hat kurulmadan önce Osmanlı'dan ihraç edilen ürünler Fransa'da Marsilya Limanı, İtalya'da Napoli ve Cenova Limanı, Hollanda ve Almanya'nın başta Hamburg olmak üzere çeşitli limanları, İngiltere'de Liverpool ve Londra üzerinden ABD'ye nakledilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde bir istatistik kurumu olmadığı için ihracat ve ithalat değerlerinin hepsini tespit etmek imkânsızdır. Bazı özel durumlar hâsıl olursa istatistiki çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, ABD'nin Osmanlı Devleti'nden ihraç ettiği ürünleri kendisi mi sarf ediyor yoksa Çin'e mi satıyor konusunda araştırılma yapılarak Osmanlı'dan ABD'ye yapılan tütün ihracatı tetkik edilerek 10 yılın istatistik cetveli çıkartılmıştır. Yine aynı dönemde Amerika'daki tütün fabrikalarının ne kadar sigara imal ettiği konusunda bir araştırma yapılarak bir istatistik cetveli hazırlanmış, bu iki cetvel karşılaştırılarak bir sonuç elde edilmiştir.

Osmanlı yöneticilerinin bazı konularda eksiklikleri ve isteksizlikleri, durum değerlendirmelerinin zamanında yapılmaması ve yapılan yeniliklerin uygulanmasındaki hatalar bazı sorunların iyice içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmuştur. Örneğin; Osmanlı Devleti'nde ilk ABD konsolosluğun açılmasından 30 sene sonra Osmanlı Devleti de ABD'de konsolosluk açmıştır. Bu durum bize Osmanlı Devleti'nin ABD'deki vatandaşlarının ve ticaret yapan tüccarlarının hakkını koruma konusunda ne kadar geç kaldığını göstermektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti ABD ile olan ikili ilişkilerinde diplomasi yeteneğini yeterince kullanmaması yapılan ticari anlaşmalarla ABD'ye inanılmaz ayrıcalıklar verilmesine neden olmuştur. Yapılan anlaşmalar fazlasıyla ABD'nin lehine olmuştur. İkili ilişkilerde gerek siyasi gerek ticari ilişkileri kendi lehine çevrilmesi ancak o ülkeyi iyi ve doğru bir şekilde okuyup tanımak, o ülke insanının neye nasıl tepki verebileceğinin bilinmesiyle olur. ABD bunu konsolosları vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Amerikalılar deniz aşırı memleketten gelip Anadolu'yu adım adım gezerek birçok Osmanlı vatandaşından

daha fazla bilgiye sahip olmuşlardır. Bilgilerini raporlar haline getirmişler ve bu raporları Washington'a göndermişlerdir. Washinton da İstanbul ile olan ticari münasebetlerini Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan konsoloslarının hazırlamış oldukları bu raporlara göre şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti ise hem ABD'ye bir siyasi temsilci göndermekte geç kalmış, gönderdikten sonra da durum takibi ve analizi yapmamış ve gerekli tedbirlerin alınması konusunda çoğu zaman geç kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk gazete yayımlanmaya başlamışken Amerika'da 2000'den fazla gazete yayımlanmaktaydı ve herhangi bir Amerikan vatandaşı fazla mesaiye gerek kalmadan hangi ürünün, hangi şekilde ziraatının yapılacağı, iyi mahsul alabilmek için hangi yöntemlerin uygulanması gerektiği konusundaki bilgileri bu gazetelerden rahatlıkla ulaşabiliyordu. Yani zirai ilim ve fenne ulaşmak ABD'de pratik ve kolay bir hâldeydi. Osmanlı Devleti'nde modern bilim ve teknolojinin takip edilmemesi, önemli limanlara giden yolların yapılmaması veya yetersiz olması Osmanlı ziraat ve ticaretinin gelişmesinin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir.

ABD ticaret potansiyeli yüksek olan bölgelerde iki devlet arasındaki ticari münasebetlerin düzenli işlemesini sağlamak ve geliştirmek için hemen bir konsolosluk açmış, zaten bir konsolosluk varsa da orayı başkonsolosluk yapma girişimlerinde bulunmuştur.

ABD kendi nüfuz bölgesini oluşturmak için bir ticaret evi gibi çalışan konsoloslukları ve konsolosların koruyup kolladığı tüccarlarını gayet etkin kullanmıştır. Bu konuda kullanmış olduğu bir diğer vasıta da misyonerler olmuştur. ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki emperyal yapısının temelleri ticaret vasıtasıyla 19. yüzyılın ikinci döneminde atılmıştır.

ABD, Osmanlı Devleti'ne silah ve donanma yardımı yapıp karşılığında kapitülasyonlar elde etmiştir. ABD, Osmanlı Devleti zamanından günümüze kadar Çin, Rusya, Hindistan gibi devletlerden gelebilecek tehlikelere karşı durabilmek için bazı stratejik bölgelerde etkin olmak istemektedir. Geçmişte Osmanlı Devleti, şimdi ise Türkiye stratejik ve jeopolitik öneminden dolayı, bu bölgeler arasındadır. Bu nedenle ne Karadeniz'de ne de Ortadoğu'da hiçbir devletin kendisinden fazla güç kazanmasını istememektedir.

Unutulmamalıdır ki insanoğlunun en çok merak ettiği şey hem geçmişi hem de geleceğidir. Tarih ilmi ise geçmişin geleceğe, geleceğin de geçmişe ışık tutmasını sağlar. Geçmişteki Türk-Amerikan ilişkilerini iyi analiz edebilmek, doğru bir şekilde değerlendirmek ve bu doğrultuda politikalar geliştirip uygulamak elbette Türk milletinin menfaatine olacaktır. Geçmişi bilmek ve ondan ders almak gereklidir. Collingwood'un da söylediği gibi "Tarihçinin üstünde çalıştığı geçmiş ölü bir geçmiş değildir; belli bir anlamda bugün hâlâ yaşayan bir geçmiştir".

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1178/46516.

BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1236/48102.

BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1213/ 47507.

BOA, Hatt-ı Hümayûn. 1213/ 47508.

BOA, Name-i Hümayun. 42/34

BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, No: 2/2, s. 2-16.

BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, No: 2/2, s. 13-15.

BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, No: 2/2, s. 15-17.

BOA, Düvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri, No: 1/1, s. 3-4.

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi. 1238/32.

BOA, Hariciye Nezareti Şifre Kalemi. 622/95.

BOA, Hariciye Nezareti Sefaret. 622/95.

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi. 56/8.

BOA, Hariciye İdare. 272/25.

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası. 148/13.

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası. 225/84.

BOA, Hariciye Defteri, No: 98/42.

BOA, Sadaret Mühimme Kalemi. 303/7.

BOA, Sadaret Mühimme Kalemi. 487/42.

BOA, Sadaret Mühimme Kalemi. 727/26.

BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme. 727/26.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme. 727/9.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme. 303/7.

BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı. 144/58.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı. 64/76.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 3673/275405.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1271/95281.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1285/96374.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1382/103628.

BOA, Bâbıâli Evrâk Odası. 23/1725.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1238/92799.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1270/95229.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1383/103713.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 2548/1910055.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1172/87865.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 3209/240626.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 146/10890.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 739/55363.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1434/107515.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 1835/137558.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 3360/251967.

BOA, Bâbıâli Evrak Odası. 300/22427.

BOA, Dâhiliye Nezareti Defteri. 59/85.

BOA, Dâhiliye Nezaret Şifre Kalemi. 75/192.

BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi. 482/40.

BOA, Dâhiliye Nezaret Şifre Kalemi. 76/26.

BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 102/10.

BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 56/2.

BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı. 108/2.

BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi. 442/9.

BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi. 1272/63.

BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi. 2308/110.

BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti. 42/36.

BOA, İrade Hariciye. 155/8245.

BOA, İrade Hariciye. 203/116641.

BOA, Hariciye Nezareti Sefaret. 622/95.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 1213/17.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 527/48.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 531/23.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı. 431/8.

BOA, Yıldız Esas Evrakı. 46/8.

BOA, Yıldız Esas Evrâkı. 136/112.

BOA, İrade Rüsumat. 10/31.

BOA, İrade Meclis-i Vâlâ. 530/23774.

BOA, İrade Meclis-i Vâlâ. 673/34.

BOA, İrade Meclis-i Vâlâ. 161/7.

BOA, İrade Meclis-i Umumi. 85/5.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları. 98/1/13.

BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları. 33/26.

BOA, Yıldız Perâkende Evrâk-ı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti. 2/27.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Hariciyye, 6/83.

BOA, Cevdet İktisat. 4/178.

BOA, Rumeli Müfettişliği Defteri, No: 155/15460.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 17 January 1860, No: 3.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 June 1865- 5 August 1865, No: 4.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, January 1856, No: 5.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 10 November 1893, No: 5.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 17 January 1862, No: 6.

National Archives (United States), Consulate Of The United State, Constantinople, 14 February 1856, No: 7.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 1 January 1859-2 February 1859, No: 7.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 25 February 1859, No: 7.

National Archives (United States), United States, Consulate, Smyrna, 25 April 1860, No: 7.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 29 December 1893, No: 7.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 15 November 1898, No: 7.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 10 April 1862, No: 8.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, November 10 1880, No: 9.

National Archives (United States), Consulate General U. S. America Constantinople, 10 April, 1860, No: 11.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 10 April 1860, No: 11.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 12 October 1861, No: 11.

National Archives (United States), United States Consulate Smyrna, 24 March 1864, No: 13.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 21 December 1882, No: 13.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 4 October 1867, No: 14.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 6 September 1860, No: 17.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 17 August 1849, No: 20.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 26 October 1859, No: 22.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 14 February 1879, No: 22.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 8 June 1899, No: 22.

National Archives (United States),United States Consulate, Smyrna, 4 January 1868, No: 24.

National Archives (United States), Consulate General U.S. America, Constantinople, 7 June 1865, No: 25.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 23 July 1864, No: 26.

National Archives (United States), United States Consulate-Smyrna, 2 April 1862, No: 28.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 18 August 1866, No: 29.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Constantinople, 28 December 1856, No: 30.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 23 June 1883, No: 30.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 3 April 1868, No: 32.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States Of America, Constantinople, 20 January 1877, No: 36.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 30 March 1900, No: 40.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 3 July 1862, No: 42.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 9 January 1869, No: 51.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 27 October 1883, No:51.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 30 September 1862, No: 52.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 30 November 1866, No: 54.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 15 May 1877, No: 57.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 7-20 April 1899, No: 57.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 15 August 1900, No: 57.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 17 August 1900, No: 59.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 1 April 1867, No: 60.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 20-31 December 1879, No: 62.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna,1 July 1884, No:71.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 12 October 1899, No: 83.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 29 November 1899, No: 85.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 2 January 1885, No: 85.

National Archives (United States), Consulate-General To The United States, Constantinople, 1 July 1896, No: 86.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, Turkey, 13 August 1901, No: 87.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States At Constantinople, 31 March 1869, No: 89.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 27 March 1885, No: 90.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 27 November 1877, No: 94.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 22 April 1885, No: 95.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 5 April 1882, No: 96.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 20 December 1869, No: 100.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 22 June 1885, No: 101.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 22-28 July 1893, No: 109.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 9 January 1871, No: 110.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 16 June 1900, No: 119.

National Archives (United States), United States Consulate, Smyrna, 26 August 1893, No: 112.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 2 July 1900, No:123.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 3 July 1900, No: 125.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 21 July 1900, No: 128.

National Archives (United States), U.S Consulate, Smyrna, 1 July 1872, No: 132.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 7 July 1881, No: 151.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 17 January 1872, No: 152.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 4 June 1903, No: 164.

National Archives (United States), Records of the U.S. Department of State, United States Consulate Smyrna, 27 December 1873, No: 184.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna,15 June 1904, No: 208.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 16 December 1873, No: 209.

National Arvhices (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 25 June 1904, No: 209.

National Arvhices (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 3 August 1904, No: 211.

National Archives (United States), Consulate General Of The United States, Constantinople, 1 August 1902, No: 213.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 31 August 1882, No: 223.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 15 October 1904, No: 223.

National Archives (United States), United States, Consulate, Smyrna, 3 April 1875, No: 224.

National Archives (United States), Consulate Of The United States, Smyrna, 12 December 1904, No: 228.

National Archives (United States), United States Consulate General, Constantinople, 24 November 1875, No: 323.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 3 May 1904, No: 325.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 30 June 1904, No: 335.

National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 31 August 1904, No: 343.

National Archives (United States), Consulate-General Of The United States, Constantinople, 25 July- 16 August 1905, No: 384.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 10 May 1906, No: 436.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 31 December 1885, No: 447.

National Archives (United States), Consulate General U.S, Constantinople, 26 March 1887, No: 533.

National Archives (United States), Central File: Decimal File 867.61331, Internal Affairs Of States, Agriculture, Field Crops. Seeds, Alkaloidal Plants, Turkey, Tobacco, 22 July -15 August, 1913.

National Archives, International Affairs of States, Economic Matters, Statistics, General Turkey, Cost of Living, August 18, 1915- July 28, 1928, Decimal File 867.5017.

Elektronik Kaynaklar

https://ankara.tarimorman.gov.tr.

http://www.mku.edu.tr.

Gazete ve Dergiler

Brooklyn Daily Eagle, 31 Temmuz 1890.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı:1, 24 Kanun-ı evvel 1300.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 27 Cemaziyelahir 1302, Sayı:8.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 24 Şaban 1302, Sayı:12

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 9 ramazan 1302, Sayı:13.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Sayı:14, 23 Ramazan 1302.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 22 Şevval 1302, Sayı:16.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 6 Zilkade 1302, Sayı:17.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 17 Mayıs 1303, Sayı:22.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 21 Haziran 1886, Sayı:24.

Ekinci, 11 Aralık 1913, Sayı: 12.

İçtihad Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 194.

İstişare Dergisi, 3 Şubat 1909, Cilt: 1, Sayı: 19.

Malumat, Cilt: 10, Sayı: 217.

Mecmua-yı Ebuziya, Cilt: 2, Sayı: 14.

Meram, 11 Şubat 1909, Cilt: 1, Sayı: 10.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 23 Nisan 1323, Sayı:1, Sene 1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 29 Nisan 1323, Sayı:2, Sene: 1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 20 Mayıs 1323, Sayı:5, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 27 Mayıs 1323, Sayı: 6, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 10 Haziran 1323, Sayı: 8, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 17 Haziran 1323, Sayı: 9, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 23 Nisan 1323, Sayı: 10, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 1 Temmuz 1323, Sayı:11, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 8 Temmuz 1323, Sayı: 12, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 15 Temmuz 1323, Sayı: 13, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 12 Ağustos 1323, Sayı:17, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 2 Eylül 1323, Sayı: 20, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 7 Teşrin-i evvel 1323, Sayı: 25, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 14 Teşrin-i evvel 1323, Sayı: 26, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 21 Teşrin-i evvel 1323, Sayı: 27, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 11 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 29, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 18 Teşrin-i sani 1323, Sayı: 30, Sene: 1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 25 Teşrin-i sâni 1323, Sayı: 31, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 2 Kanun-ı evvel 1323, Sayı: 32, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Dergisi, 30 Kanun-ı evvel 1323, Sayı: 36, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 20 Kanun-ı sâni 1323, Sayı: 38, Sene:1.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 4 Mayıs 1324, Sayı: 2, Sene: 2.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 5 Teşrin-i evvel 1324, Sayı: 25, Sene:2.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 18 Teşrin-i sâni 1324, Sayı: 27, Sene:2.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 18 Teşrin-i sâni 1326, Sayı: 3, Sene:3.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 25 Teşrin-i sâni 1326, Sayı: 4, Sene:3.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 4 Mart 1326, Sayı: 23, Sene:3.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 18 Mart 1326, Sayı: 25, Sene:3.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 23 Kanun-ı evvel 1326, Sayı: 135, Sene:3.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 27 Nisan 1327, Sayı: 23, Sene:4.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 27 Nisan 1327, Sayı: 23, Sene:4.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 30 Teşrin-i evvel 1327, Sayı: 39, Sene:4.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 27 Nisan 327, Sayı: 101, Sene:4.

Servet-i Fünun, (t.y), Cilt: 4, Sayı: 91.

Servet-i Fünun, 7 Temmuz 1893, Cilt: 5, Sayı: 121.

Servet-i Fünun, 24 Mayıs 1900, Cilt: 19, Sayı: 480.

Servet-i Fünun, (t.y), Cilt: 9, Sayı: 479.

Servet-i Fünun, 7 Ocak 1904, Cilt: 26, Sayı: 663.

Servet-i Fünun, 25 Ekim 1904, Cilt: 28, Sayı: 705.

Servet-i Fünun, 11 Ocak 1906, Cilt: 30, Sayı: 768.

Servet-i Fünun, 23 Mart 1911, Cilt: 40, Sayı: 1033.

Servet-i Fünun, 22 Haziran 1911, Cilt: 41, Sayı: 1046.

Servet-i Fünun, 6 Temmuz 1911, Cilt: 41, Sayı: 1048.

Takvim-i Ticaret, 25 Ramazan 1282 (1 Şubat 1866), Sayı: 2.

Takvim-i Ticaret, 3 Şevval 1282 (19 Şubat 1866), Sayı: 3.

Takvim-i Ticaret, 14 Zilkade 1282 (31 Mart 1866), Sayı: 9.

Takvim-i Ticaret, 3 Safer 1283 (17 Haziran 1866), Sayı: 20.

Takvim-i Ticaret, 17 Safer 1283 (1 Temmuz 1866), Sayı: 22.

Takvim-i Ticaret, 26 Cemaziyel Evvel 1283 (6 Ekim 1866), Sayı: 36.

Takvim-i Ticaret, 8 Şaban 1283 (16 Aralık 1866), Sayı: 46.

The Evening Star, 10 Mart 1899.

Toprak, 28 Nisan 1913, Sayı:3, s. 52-53.

Tetkik Eserler

Akçadağ, G. (2011). Akdeniz'de Türk-Amerikan ticari ilişkilerinin başlamasında Kaptan William Bainbridge'in İstanbul seyahatinin önemi. *Tarih Dergisi, 54*(2), 119-146.

Amerika coğrafyasının ana hatları. (t.y.). ABD Basın ve Kültür Merkezi Yayını.

Amerikan tarihinin ana hatları. (1951). ABD Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

Anbar, A. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla finansal Eentegrasyonu: 1800-1914. *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, 1* (84), 17-37.

Armaoğlu, F. (2006). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. Alkım Yayınevi.

Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan münasebetleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aybar, C. (1939). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret muvazenesi (1878-1913)*. Zerbamat Basımevi.

Baybura, İ. (t.y.). *Amerika tarihçesi, Türk-Amerika tarihi münasebetleri gezi notları*. (yayın yeri yok).

Biber, A. E. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sistemine eklemlenme süreci ve azgelişmişliğin evrimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(*1), 27-41.

Bilgenoğlu, A. (2010). Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk örneğinde Mısır modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşı'nın sürece olan katkısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(11), 149-157.

Birecikli, İ. B. (2011). Amerika'nın kuruluşu ve AB-Avrupa ilişkileri (1776-1876). *History Studies,* ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 81-103.

Braudel, F. (2017). *II. Felibe döneminde Akdeniz ve Akdeniz dünyası II*. Kılıçbay. M.A. (Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Bozkurt, N. (2007). Pamuk. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt: XXXIV). İmge Kitabevi.

Clark, E. C. (2006). Osmanlı sanayi devrimi. Cezar, Y. (Çev.). İnalcık H. & Seyitdanlıoğlu, M. (Editörler). *Tanzimat* (ss.755-773). İş Bankası Kültür Yayınları.

Çalkan Sağlam, Ö.& Sağlam, H. (2018). İnsanlık tarihinde üzümün önemi. *Journal of Agriculture* (Cilt: I). (2), 1-10.

Çolak, F. (2011*). İzmir Limanı ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin yeri ve önemi. 38.ICANAS Bildiri Metinleri Kitabı* (Cilt: II). Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 531-544.

Damlıbağ, F. (2011). Batı Anadolu'da ihracat için pamuk üretimi (1860-1870). *Sosyal Siyaset Konferansları, (60),* 433-471.

Dığıroğlu, F. (2007). *Memalik-i Osmaniye duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19*(2), 137-159.

Eldem, V. (1970). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erhan, Ç. (2003). Columbus uluslararası dünya sergisi ABD'nin ilk gövde gösterisi. *Popüler Tarih, (37).*

Erhan, Ç. (2015). *Türk- Amerikan ilişkilerinin tarihsel kökenleri*. İmge Kitabevi.

Erhan, Ç. (1998). 1830 Osmanlı- Amerikan Antlaşması'nın gizli maddesi ve sonuçları. *Belleten, 62* (234), 457-466.

Erler, M.Y. & Edinsel, K. (2011). Samsun'da tütün üretimi (1788-1919). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4* (18), 230-247.

Erol, M. (1979). Amerika'nın Cezayir ile olan ilişkileri (1785-1816). *Tarih Dergisi*, (32), s. 689-730.

Erol, M. (1980). Amerikan- Trablusgarp ilişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi, 13*(24), 129-155.

Erol, M. (t.y.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle yaptığı ticaret antlaşmaları*. Damla Matbaacılık.

Erol, M. (1982). Amerika'nın Tunus ile olan ilişkileri (1796-1815). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, 30*(1-2), 129-155.

Evliya Çelebi seyahatnamesi (Cilt: IX). Kahraman, S. A. (Hazırlayan). Yapı Kredi Yayınları.

Faroqhi, S., McGowan, B., Quataert D. & Pamuk, Ş. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi (1600-1914)* (Cilt: II). İnalcık, H. & Quataert, D. (Editörler). (ss. 543-867), Eren Yayıncılık.

Fendoğlu, H.T. (2002). Osmanlı-ABD ticari ilişkileri. *Türkler* (Cilt: XIV). Yeni Türkiye Yayınları, 270-282.

Fendoğlu, H.T. (2002). *Modernleşme bağlamında Osmanlı-Amerika ilişkileri (1786-1929)*. Beyan Yayınları.

Fidan, M. (2019*)*. Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde kullandığı 1862 tarihli gümrük tarife defteri: Amerika örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29* (1), 429-448.

Galtung, J. (2004). Emperyalizmin yapısal teorisi. *Uluslararası İlişkiler, 1*(2), 25-46.

Gencer, A.İ. Örenç, A.F. & Ünver, M. (2008). *Türk- Amerikan silah ticareti tarihi*. Doğu Kütüphanesi.

Gencer, A. İ. (1986). XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı denizciliği ve Amerika. *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları.* Türkiye Denizciler Sendikası Yayını.

Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi.* Ötüken Yayınları.

Güler, Y. (2005). Osmanlı Devleti dönemi Türk- Amerikan ilişkileri (1795-1914). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 227-240.

Güran, T. (2019). *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güran, T. (1998). *19. yüzyıl Osmanlı tarımı üzerine araştırmalar*. Eren Yayıncılık.

Güran, T. (2002). *İktisat tarihi*. Der Yayınları.

Gordon, L. J. (1928). Turkish- American treaty relations. *The American Political Science Rewiev,* 22(3), 795-835.

Hançerlioğlu, O. (1981). *Ekonomi sözlüğü*. Remzi Kitabevi.

Hayta, N. & Ünal, U. (2005). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri*. Gazi Kitabevi.

Hobsbawn, E. (2002). *The age of revulation 1789-1848*. Abacus.

Hobsbawn, E. (2012). *Sermaye çağı (1848-1875)*. Dost Kitabevi.

Howard, H. N. (1976). The bicentennial in American- Turkish relations. *Middle East Journal, 30* (3), 291-310.

Ilgar, İ. (1969). İlk Türk- Amerikan anlaşması. *Hayat Tarih Mecmuası* (Cilt: II).

Ilgar, İ. (1959). Tarihte Türk- Amerikan dostluğu ve münasebetleri. *Tarih Coğrafya Dünyası, 1*(3), 219-224.

İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu toplum ve ekonomi üzerinde arşiv çalışmaları, incelemeler*. Eren Yayıncılık.

Issawi, C. (1966). *The economic history of the middle east 1800-1914.* Chicago.

Kara, A. (2006). Osmanlı Devleti-ABD ticari ilişkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *1*(2), 35-49.

Karaçor, Z. Kaya, P.H. & Aydın, M. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda özelleştirme faaliyetlerine örnek olarak reji tütün idaresi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (3)*, 18-28.

Karal, E. Z.(2007). *Osmanlı tarihi* (Cilt: V). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı tarihi* (Cilt: VIII). Türk Tarih Kurumu.

Kasaba, R. (1993). Treaties and friendships: British imperialism, The Ottoman Empire and China in the nineteenth century. *Journal of World History*, (4), s.215-241.

Kaya, G. (2022). Amerikan İç Savaşı'nın Türk pamuk ziraatına etkileri (1861-1865). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, *9* (4), 1401-1417.

Kayapınar, S. (2017). 1830 Osmanlı-ABD ticaret antlaşması öncesi Amerika'nın diplomasi girişimleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (51), 39-56.

Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan 20.yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kennedy, P. (1990). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. Karanakçı, B. (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Keskin, Ö. (2015). Üzümün bağı asmanın kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda filoksera ile mücadele. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 30* (2), 479-505.

Keskinkılıç, E. (2002). Düyûn-ı Umumiye İdaresi. *Türkler* (Cilt: XI). Yeni Türkiye Yayınları, 371-380.

Keskinkılıç, E. (2000). Reji İdaresi ve kuruluşu. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, *4* (5), 657-677.

Kılınç Savrul, B. Özel, H.A. & Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8* (1), 55-79.

Kodoman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış. *S.D.Ü, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007*(16), 1-24.

Kodoman, T. & Akçay, E. Y. (2010). Kuruluşundan yıkılışa kadar osmanlı diplomasi tarihi ve Türkiye'ye bıraktığı miras. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 50-85.

Koloğlu, O. (1997). 200 yıllık ilişkilerin resmi olmayan tarihi Türk'le Amerikalının tanışması. *Tarih ve Toplum, 29* (1), 429-448.

Kopar, M. ve Yolun, M. (2012). 16- 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı borçlar tarihine bir bakış. *History Studies, 4* (1), 335-358.

Kozak, İ.E. (1999). *İnsan, toplum, iktisat, İbn Haldun'dan yola çıkılarak çok yönlü bir tahlil denemesi*. Değişim Yayınları.

Krugman, P. R. & Wella R. (2012). *Economics*. Worth Publishers.

Kuran, E. (1968). *Avrupa'da Osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu ve ilk elçiliklerin siyasi faaliyetleri 1793-1821*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Kurat, A. N. (1964). Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri münasebetleri (1774-1816). *Tarih Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 175-213.

Kurat, A. N. (1967). Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki münasebetlere ait arşiv vesikaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *5*(8-9), 282-321.

Kurat, A. N. (1959). *Türk Amerikan münasebetlerine kısa bir bakış (1800-1959)*. Doğuş Matbaası.

Kurmuş, O. (1987). The cotton empire and ıts effects on the Ottoman Empire. İslamoğlu, H.İ (Editör). *The Ottoman Empire and The World Economy*, Cambridge University Press.

Kutkan, Ö. (2019). Bir Amerikan ticari teşebbüsü ve bir Osmanlı kentini okuma çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir (1911-1914). *Türkiyat Mecmuası- Journal of Turkology. 29* (2), 435-454.

Küçükkalay, A.M. (2014). *Dünya iktisat tarihi*. Beta Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1974). *Osmanlı-İngiliz iktisadi münasebetleri I (1580-1838).* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Lippe & J. M. Vander. (1993). The 'other' treaty of Lausanne: The American public and official debate on Turkish-American relations. *The Turkish Yearbook International Relations*, Cilt:23, 31-63.

Mamak, K. (2017). Osmanlı Hariciye Nezareti'nin kurulması, *Türk dış politikası (1830-1989)* (ss.7-33). Kekevi, S. Tekinsoy Y.E. & Türkmen, İ. (Editörler). Berikan Yayınevi.

Maurois, A. (1945). *Amerika Birleşik Devletleri tarihi* (Cilt: I). Gökbudak, F. (Çev.). İstanbul Osmanbey Basımevi.

Maurois, A. (1945). *Amerika Birleşik Devletleri tarihi* (Cilt: II). Gökbudak, F. (Çev.). İstanbul Osmanbey Basımevi.

Mercimek, V. (1999). Tarihi süreç içerisinde Türkiye'de yetiştirilen tütün miktarı ve değişim sebepleri. *Tütün Eksperler Derneği Bülteni*, (42),11-17.

Nevins, A.& Commager, H. S. (2005). *ABD tarihi*. İnalcık, H. (Çev.). Doğu- Batı Yayınları.

Okur, M. & Kul, H. (2015). Amerikan konsolos raporlarına göre XX. yüzyıl başlarında Trabzon'un ticari durumu ve ABD'nin ticaret odası açma girişimleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, *10* (19), 119-137.

Öçkün, G. (1998). *İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti (1864-1914)*. İzmir Ticaret Odası Yayınları.

Özcan, A. (2000). XIX. yüzyılda Batı'da Osmanlı Devleti imajı. *Uluslararası Kuruluşunun 700.Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, (07-09 Nisan, 1999)*, 17-23.

Özgün, C. (2008). Osmanlı ekonomi politiğine kısa bir bakış (XVIII. ve XIX yüzyıllar). *Tarih Okulu Dergisi*, (1), 5-17.

Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Ş. (2002). Küreselleşme çağında osmanlı ekonomisi (1820-1914). *Türkler* (Cilt: XIV). Yeni Türkiye Yayınları.

Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pamuk, Ş. (1985). 19. yüzyılda Osmanlı dış ticareti. *Tanzimat'tan Cunhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.* Cilt: III. İletişim Yayınları.

Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İletişim Yayınları.

Quataert, D. (2006). 19. yüzyıla genel bakış, ıslahatlar devri, 1812-1914. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi (1600-1914) (Cilt: II).* (ss.885-1041), İnalcık, H. & Quataert, D. (Editörler). Eren Yayıncılık.

Quataert, D. (2006). Tanzimat döneminde ekonominin temel problemleri. Cezar, Y. (Çev.). İnalcık H.& Seyitdanlıoğlu, M. (Editörler). *Tanzimat* (ss. 729-741). İş Bankası Kültür Yayınları.

Sander, O. (1993). *Anka'nın yükselişi ve düşüşü (Osmanlı diplomasi tarihi üzerine bir deneme)*. İmge Kitabevi.

Sander, O. & Fişek, K. (2007). *Türk-ABD silah ticaretinin ilk yüzyılı (1829-1929)*. İmge Kitabevi.

Sevinç, N. (2007). *Osmanlıdan günümüze misyoner faaliyetleri (okullar, kiliseler, yardım kuruluşları)*. Bilge Oğuz Yayınları.

Seyitdanlıoğlu, M. (2006). Tanzimat dönemi Osmanlı sanayi (1839-1876). Cezar, Y. (Çeviren). İnalcık H. & Seyitdanlıoğlu, M. (Editörler). *Tanzimat* (ss. 711-729). İş Bankası Kültür Yayınları.

Siler, A. (2002). Namık Kemal'in iktisadi görüşleri. *Türkler* (Cilt: XIV). Yeni Türkiye Yayınları, 359-363.

Şafak, N. (2003). *Osmanlı- Amerikan ilişkileri*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Enes Matbaacılık.

Şahin, G. & Taşlıgil, N. (2013). Türkiye'de tütün yetiştiriciliğinin tarihsel gelişimi ve coğrafi dağılımı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *18* (30), 71-102.

Şeker, M. (2007). Osmanlı Devleti'nde mali bunalım ve ilk dış borçlanma. *Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, *8* (2), 115-134.

Şener, A. (2006). Osmanlı bütçeleri ve Türkiye'de bütçe hakkının ortaya çıkışında Cumhuriyet öncesi gelişmeler. Cezar, Y. (Çev.). İnalcık H. & Seyitdanlıoğlu, M. (Editörler). *Tanzimat* (ss.741-755). İş Bankası Kültür Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2002). Yenileşme dönemi Osmanlı ekonomisi. *Türkler* (Cilt: XIV). Yeni Türkiye Yayınları, 207-240.

Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı mâlî tarihi*. Dergâh Yayınları.

Tandoğan, M. (2013). *Afrika'da sömürgecilik ve Osmanlı siyaseti (1800-192)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Taşkın, F. (2013). Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin hububat ürününün ihracatını yasaklaması. *Studies Of The Ottoman Domain, 3* (2), 18-36.

Tokel, D. (2021). Dünya pamuk tarımı ve ekonomiye katkısı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10* (2), 1022-1037.

Toman, M. & Akman, H. (2014). Tarihi süreç içerisinde Amerikan İmparatorluğu. *Tarih Okulu Dergisi (TOD), 7*(20), 285-331.

Toprak, S. V. (2012). Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları. *Türkiyat Mecmuası*, 22, 223-237.

Tunçel, A.K. & Yıldırım M. (2014). 1845-1874 döneminde Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması: Kaç milyar dolar Osmanlı Devleti'nin iflasına neden oldu?. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16* (1), 1-26.

Uğuz, S. (27-28 Mayıs 2016). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mersin Limanı'nda pamuk ticareti*. VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, 257-272.

Uygun, S. (2015). Batılıların gözdesi meyan kökü ve üzerine yaşanan emperyalist rekabet. *OTAM*, (37), 337-373.

Üner, T.A. (1982). Ottoman Amerikan trade during the nineteenth century. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, *3*(3), 189-246.

Ünal, S. (1979). Buğdaylarda kaliteyi etkileyen faktörler ve birbirleri arasındaki ilişkiler. *Gıda Dergisi*, *4* (2), 71-79.

Wallerstein, I. Decedli, H. & Kasaba R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci. *Toplum ve Bilim*, (23), s. 41-54.

Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Liberte Yayınları.

Yeliseyava, N.V. (2014). *Yakın çağlar tarihi*. İnce. Ö. (Çev.). Yordam Kitap.

Yılmaz, Ö. (2017). Türk deniz ticaret tarihinin kaynağı olarak konsolos raporları. *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 311-330.

Yiğit, İ. & Yücedağ, C. (2020). XIX. yüzyıl Anadolu'sunda tarımsal ürün çeşitliliği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *25*(43), 209-236.

Yorulmaz, Ş. (2002). Osmanlı liman şehirlerinde yabancı tüccar ve levantenler, *Türkler* (Cilt: XIV). Yeni Türkiye Yayınları, 283-292.

Yurtoğlu, N. (2019). Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de üzüm yetiştiriciliği ve üzüm politikaları (1923-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 19* (39), 325-368.

Tezler

Arslan, M.L. (2011). *Amerika Birleşik Devletleri'nin iktisadi büyümesinde devletin rolü (1790-1860).* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Bostan, Y. (2006). *The United States' efforts at being a great power and ıts effects on Ottoman- United States relations at the end of the nineteenth century.* [Master of Education Thesis]. Boğaziçi University.

Bulut, S. (2008). *Atatürk dönemi Türkiye-ABD ilişkileri (1923-1938).* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Ezgü, F. (1949). *Osmanlı İmparatorluğu- Amerika Birleşik Devletleri iktisadi, siyasi ve kültürel münasebetlerinin kuruluşu ve gelişmesi (1795-1908).*[Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Feyzioğlu, *Ö. (2009). Osmanlı arşiv belgelerine göre Sultan Abdülaziz dönemi Osmanlı Amerika ilişkileri (1861-1876).* [Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.

Güher, E. (2013). *Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türk-Amerikan ilişkileri.* [Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.

Halifeoğlu, M. (2012). *1914-1945 yılları arası Türk-Amerikan ilişkileri.* [Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.

Kınlı, O. (2009). *19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki konsolosluk faaliyetleri.* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.

Öztürk, N. (2005). *Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri (1870-1930).* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

EKLER

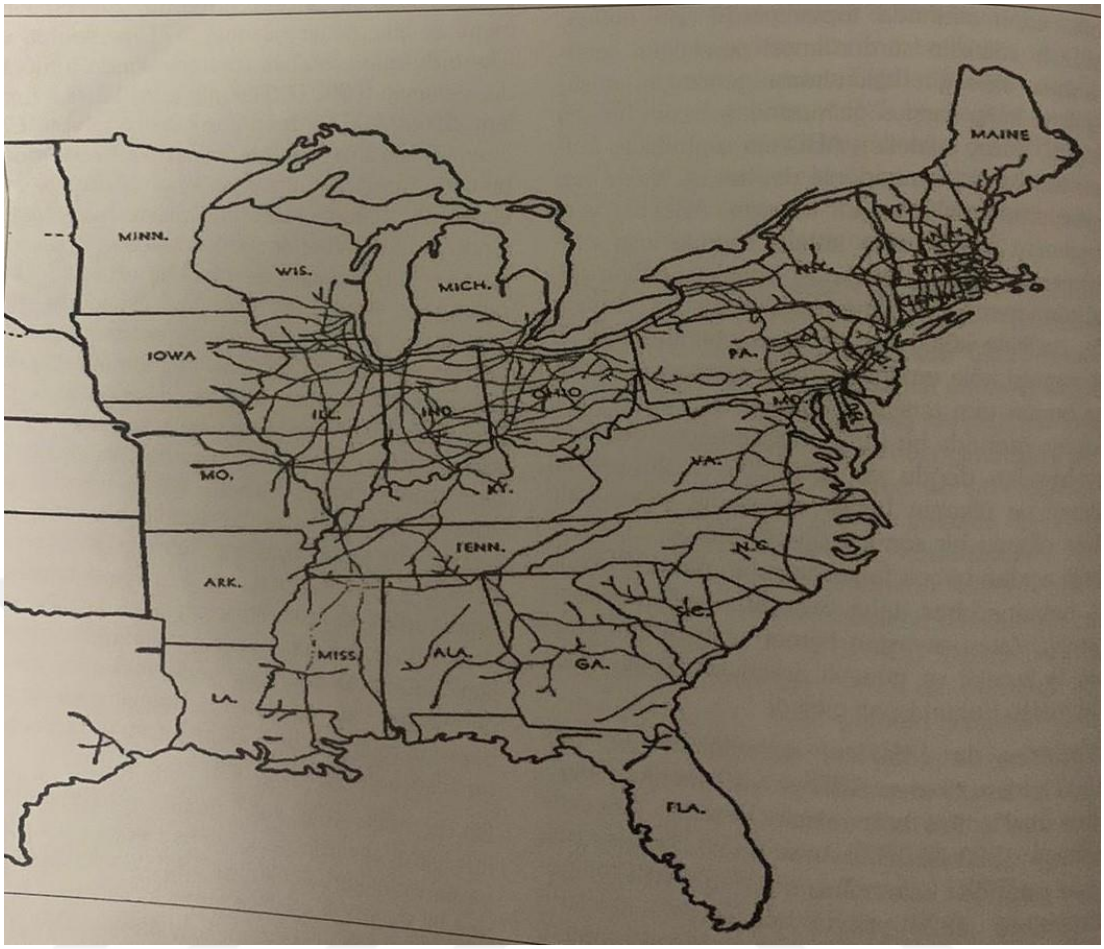

EK 1. 1860 Yılında ABD'de Demiryolları (Abdullah Mesud Küçükkalay, Dünya İkitsat Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul 2014, s. 496).

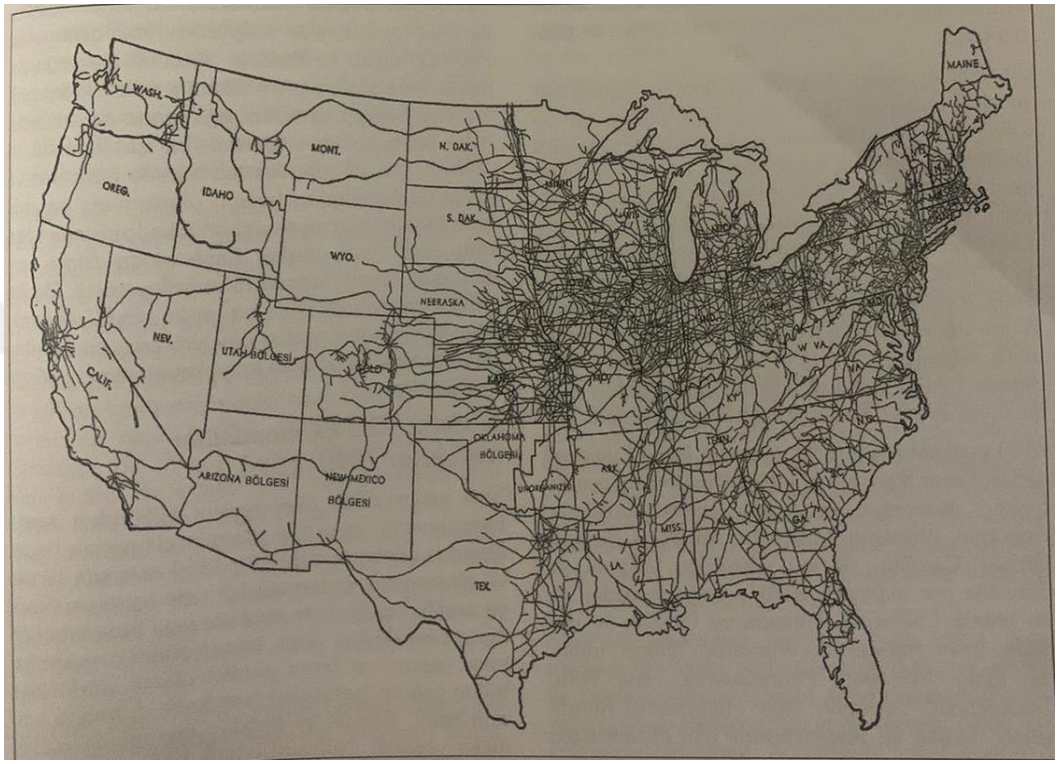

Ek 2. 1890 Yılında ABD'de Demiryolları (Abdullah Mesud Küçükkalay, Dünya İkitsat Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul 2014, s. 497).

EK 3. 1783 Yılındaki ABD Toprakları ve 1783 Yılından Günümüze Kadar Genişlemesi (https://tr.wikipedia.org).

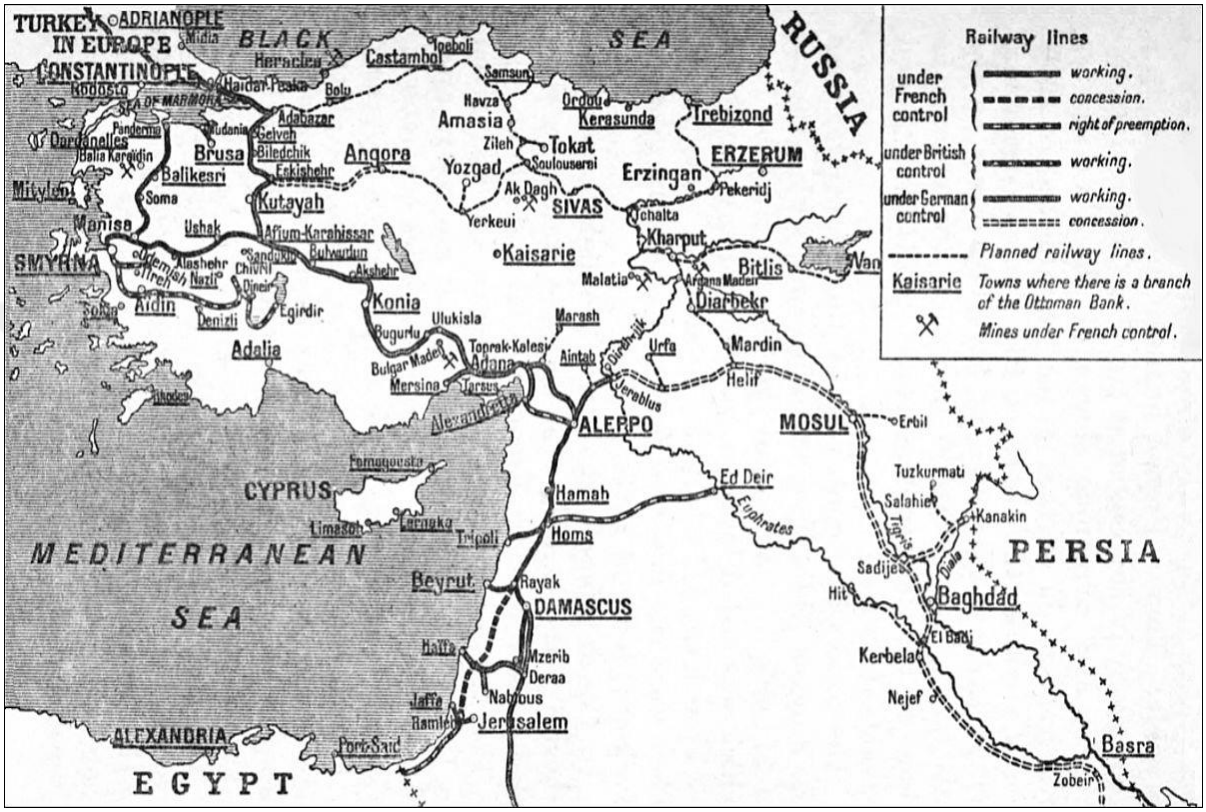

Ek 4. 1851-1922 Osmanlı Devleti Demiryolları (http://wowturkey.com).

Ek 5. 19.Yüzyılda Osmanlı Devleti (https://www.google.com).

Ek 6. Osmanlı Devleti'nin Amerika kıtası hakkında harita bilgisinin olduğunu gösteren harita (BOA, HRT, 720)

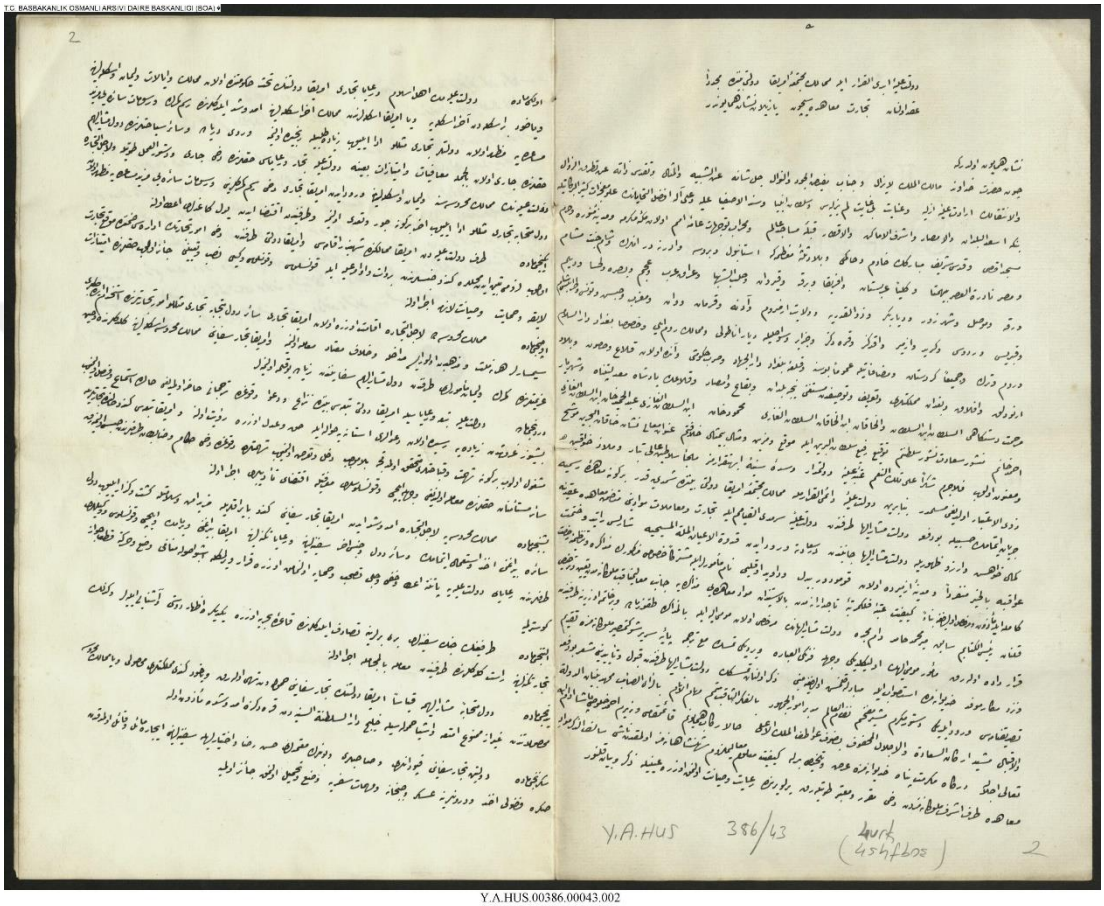
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.A.HUS.00386.00043.002

Ek 7. 1830 Senesinde Osmanlı Hükümeti ile Amerika arasında akdolunan muahedename suretinin takdimi (BOA, Y.A. HUS. 386/43).

Ek 8. Amerika'ya meyan kökü ihracı (BOA, HR. İD. 272/33).

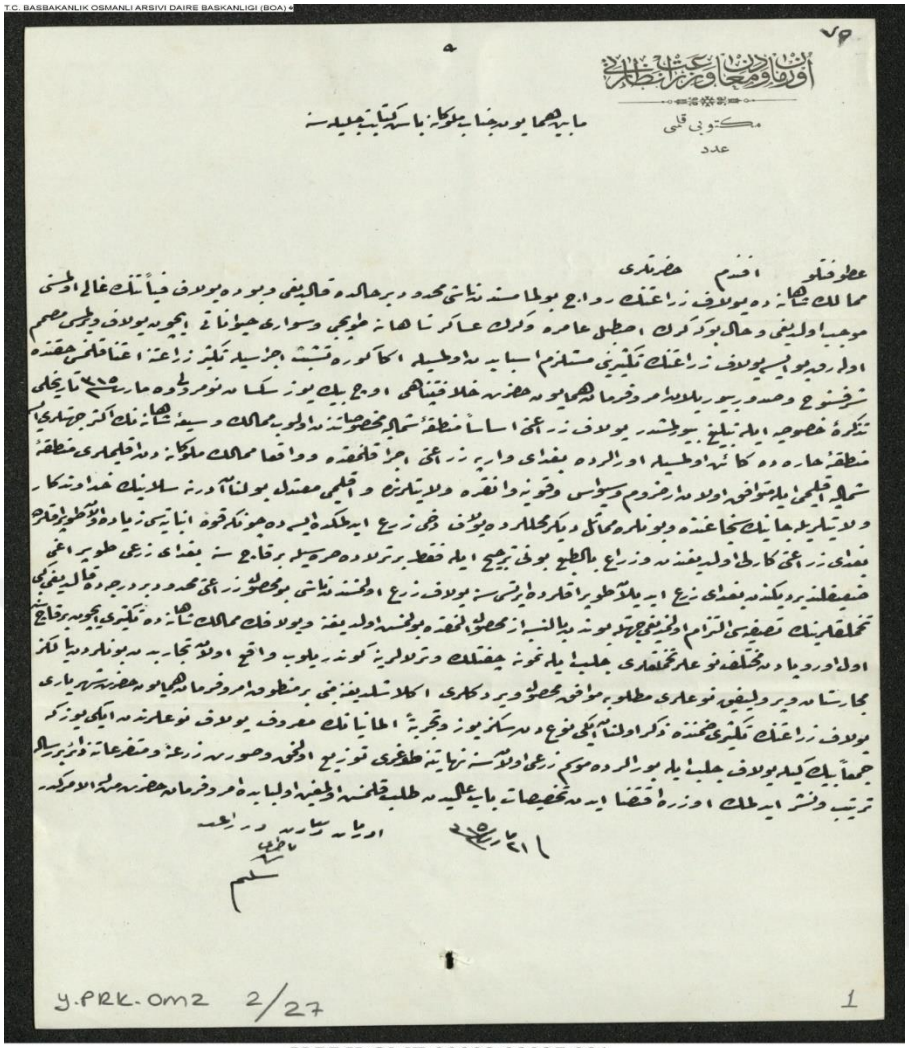
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Y.PRK.OMZ.00002.00027.001

Ek 9. Istabl-ı Amire ile topçu ve süvari hayvanlarına gerekli yulafın Amerika'dan alınması fikri. Osmanlı topraklarında yulaf ekilmesi talebi (BOA, Y.PRK. OMZ. 2/27)

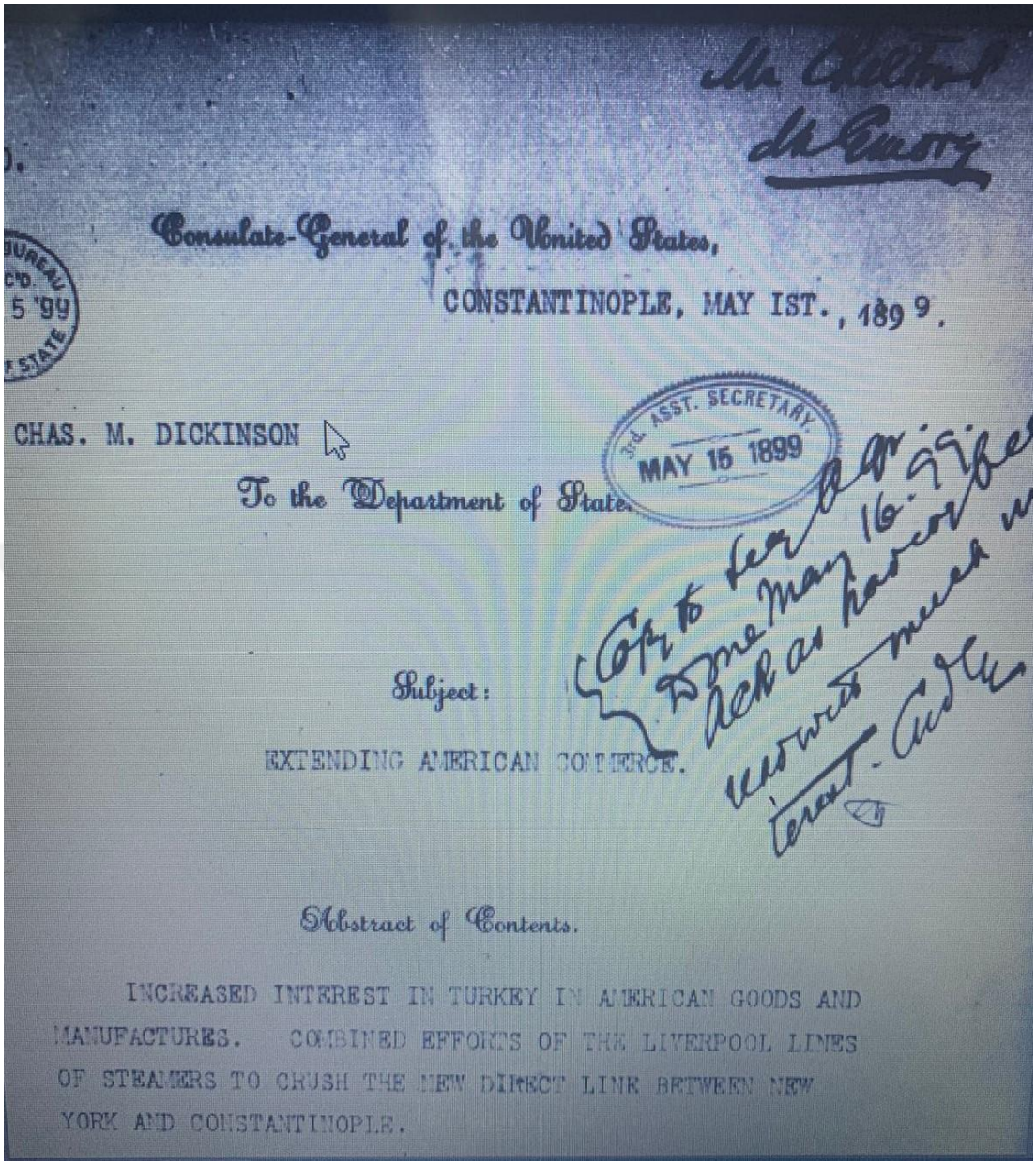

Consulate-General of the United States,

CONSTANTINOPLE, MAY IST., 1899.

CHAS. M. DICKINSON

To the Department of State.

3rd ASST. SECRETARY. MAY 15 1899

Subject:

EXTENDING AMERICAN COMMERCE.

Abstract of Contents.

INCREASED INTEREST IN TURKEY IN AMERICAN GOODS AND MANUFACTURES. COMBINED EFFORTS OF THE LIVERPOOL LINES OF STEAMERS TO CRUSH THE NEW DIRECT LINK BETWEEN NEW YORK AND CONSTANTINOPLE.

Ek 10. 1899 tarihli Amerikan ticaretini genişletilmesi, Türkiye'de Amerikan malları ve imalatçılarına olan ilginin artması ve New York ve İstanbul arasındaki direkt hattı yok etmek için Liverpol buharlı hattı gemilerinin çabaları konulu Amerikan konsolosluk raporu (National Archives, United States, Consulate General U.S, Constantinople, 15 May 1899, No:57).

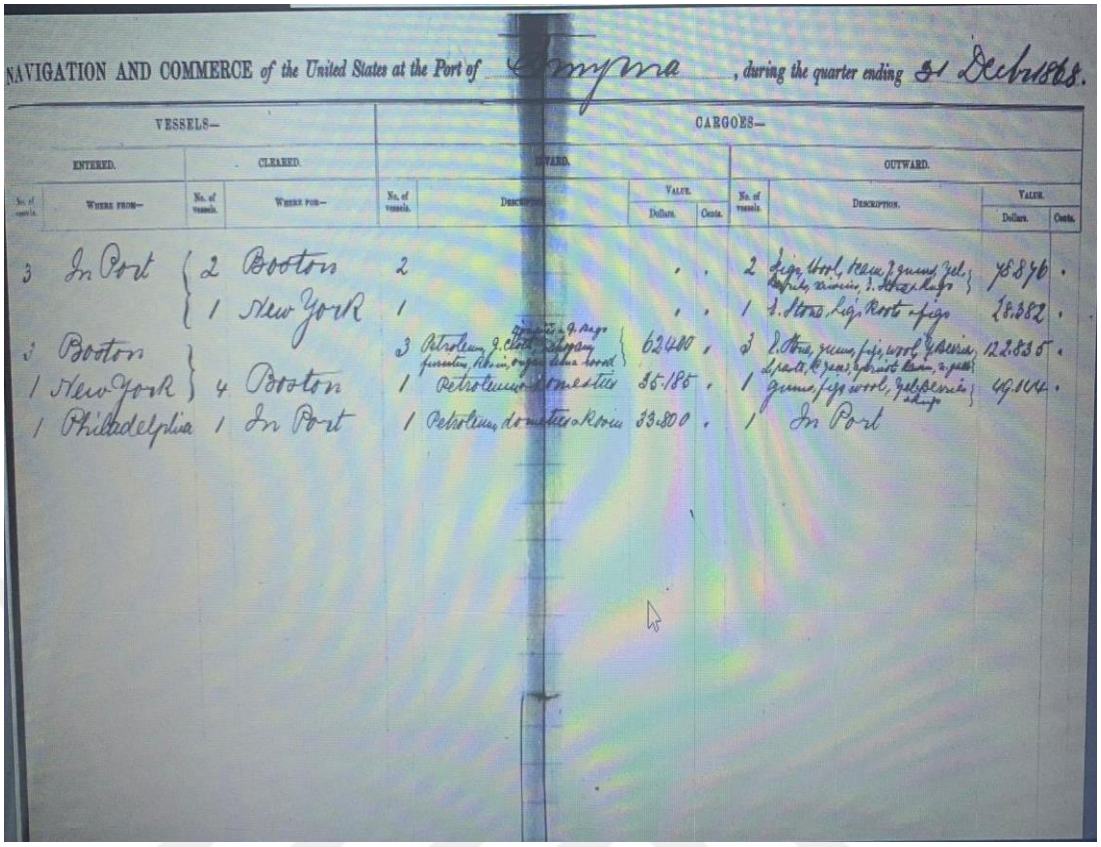

NAVIGATION AND COMMERCE of the United States at the Port of Smyrna, during the quarter ending 31 Decr 1868.

VESSELS— ENTERED. No. of vessels.	Where from—	VESSELS— CLEARED. No. of vessels.	Where for—	CARGOES— INWARD. No. of vessels.	Description.	Value. Dollars.	Cents.	CARGOES— OUTWARD. No. of vessels.	Description.	Value. Dollars.	Cents.
3	In Port	2	Booton	2				2		78 870	
		1	New York	1				1		18.382	
3	Booton			3	Petroleum	62400		2		122.835	
1	New York	4	Booton	1	Petroleum domestics	35.185		1		49.104	
1	Philadelphia	1	In Port	1	Petroleum domestics	33.800		1	In Port		

Ek 11. 31 Aralık 1868 tarihinde sona eren çeyrekte ABD'nin İzmir Limanı'ndaki seyrüsefer ve ticaretini gösteren Amerika Konsolsoluk raporu (National Archives, United States Consulate, Smyrna, 9 January 1869, No:51).

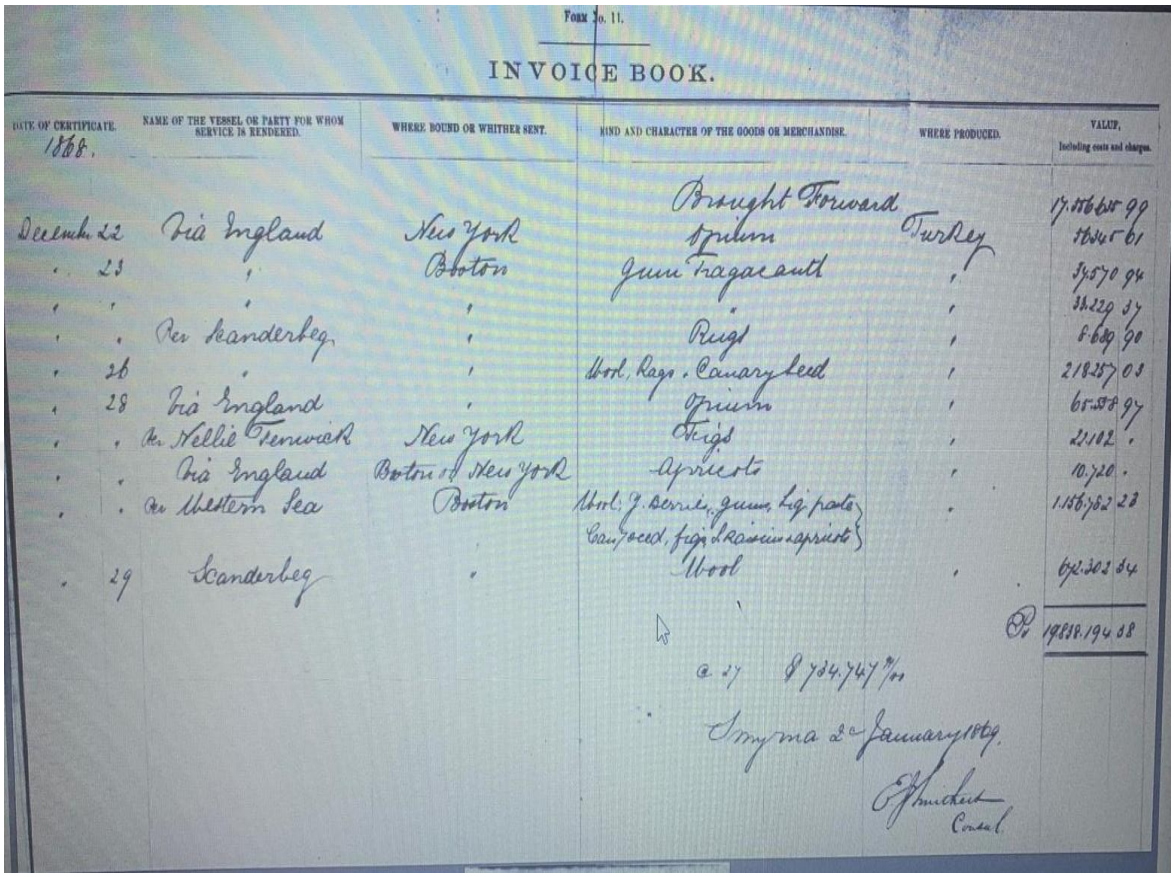

Form No. 11.

INVOICE BOOK.

DATE OF CERTIFICATE. 1868.	NAME OF THE VESSEL OR PARTY FOR WHOM SERVICE IS RENDERED.	WHERE BOUND OR WHITHER SENT.	KIND AND CHARACTER OF THE GOODS OR MERCHANDISE.	WHERE PRODUCED.	VALUE, Including costs and charges.
			Brought Forward		17.886.85 99
Decemb. 22	Via England	New York	Opium	Turkey	86.46 61
" 23	"	Boston	Gum Tragacanth	"	3,570 94
" "	"	"	"	"	38.229 37
" "	Per Scanderbeg	"	Rugs	"	8.689 90
" 26	"	"	Wool, Rags & Canary Seed	"	218.257 03
" 28	Via England	"	Opium	"	65.388 97
" "	Ar. Nellie Tenwick	New York	Figs	"	21.102 "
" "	Via England	Boston & New York	Apricots	"	10.720 "
" "	Ar. Western Sea	Boston	Wool, Gum, Liq. paste, Canjoced, figs & Raisins apricots	"	1.156.782 23
" 29	Scanderbeg	"	Wool	"	692.302 84
					19838.194 88

@ 27 ₰ 734.747 7/00

Smyrna 2d January 1869.

E. J. Smith
Consul

Ek 12. İzmir Amerikan Konsolosunun hazırladığı bir fatuta defteri (National Archives, United States Consulate, Smyrna, 9 January 1869, No:51).